

ETYMOLOGIA I KONOTACJE
NAZW DROGICH KAMIENI

w twórczości Adama Mickiewicza oraz Juliusza Słowackiego

STUDIUM LEKSYKALNO-STYLISTYCZNE

MAŁGORZATA ANDREJCZYK

ETYMOLOGIA I KONOTACJE NAZW DROGICH KAMIENI

w twórczości Adama Mickiewicza oraz Juliusza Słowackiego

STUDIUM LEKSYKALNO-STYLISTYCZNE

Białystok 2020

*Najdroższym Dzieciom – Córeczce Julii i Synkowi Bartoszowi,
Kochanemu Mężowi Krzysztofowi...*

Recenzenci

Prof. dr hab. Artur Rejter

Dr hab. Przemysław Wiatrowski, prof. UAM

Opracowanie graficzne

Krzysztof Rutkowski

Redakcja i korekta

Elżbieta Kozłowska-Świątkowska

Janina Demianowicz

Skład i redakcja techniczna

Krzysztof Rutkowski

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku

Białystok 2020

ISBN 978-83-7431-609-5

Wykorzystane w książce ilustracje pozyskano z portalu pixabay.com (w wolnym dostępie).

Projekt finansowany w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” w latach 2019–2022, nr projektu: 009/RID/2018/19, kwota finansowania 8 791 222,00 zł

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
ul. Świerkowa 20B, 15-328 Białystok
tel. (85) 745 71 20, (85) 745 71 02, (85) 745 70 59
e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl
www: <http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>

Druk i oprawa

volumina.pl Daniel Krzanowski

SPIS TREŚCI

WSTĘP	11
1. Przedmiot i cele analizy	11
1.1. Materiał badawczy	15
1.2. Założenia metodologiczne pracy	20
1.2.1. Definicja otwarta	20
1.2.2. Etymologia słowa a konotacja semantyczna	24
2. Gemmonimy w polszczyźnie. Terminologia. Stan badań	26
3. Uwag kilka o stylu romantycznym	36
4. Stan badań nad językiem Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego	44
Rozdział I	
SŁOWNIK	52
Rozdział II	
SEMANTYCZNE BOGACTWO NAZW DROGICH KAMIENI	118
1. Wprowadzenie	118
2. Drogie kamienie	121
2.1. Pole semantyczne BRYLANTU	121
2.2. Pole semantyczne BURSZTYNU	123
2.3. Pole semantyczne DIAMENTU	125
2.4. Pole semantyczne KORALA	126
2.5. Pole semantyczne KRWAWNICA	128
2.6. Pole semantyczne KRYSZTAŁU	130
2.7. Pole semantyczne PERŁY	132
2.8. Pole semantyczne RUBINU	134
2.9. Pole semantyczne SZAFIRU	136

3. Pozostałe nazwy drogich kamieni	140
3.1. Pole semantyczne kamieni konotujących «BEZBARWNOŚĆ»/ «PRZEZROCYSTOŚĆ»	140
3.2. Pole semantyczne kamieni konotujących «BIEL»	142
3.3. Pole semantyczne kamieni konotujących «CZERWIEN»	143
3.4. Pole semantyczne kamieni konotujących «FIOLET»	144
3.5. Pole semantyczne kamieni konotujących «KOLOR NIEBIESKI»	145
3.6. Pole semantyczne kamieni konotujących «ZIELEŃ»	146
3.7. Pole semantyczne kamieni konotujących «KOLOR ŻÓŁTY»	147

Rozdział III

KONOTACJE I ETYMOLOGIA NAZW DROGICH KAMIENI	150
1. Wprowadzenie	150
2. Nazwy drogich kamieni wspólne dla obu poetów	151
2.1. <i>Drogi kamień</i> – nazwa uogólniająca	151
2.1.1. Dane etymologiczne	151
2.1.2. Wyrażenia <i>drogi kamień</i> / <i>kosztowny kamień</i> w świetle danych leksykograficznych	153
2.1.3. Cechy konotacyjne wyrażen <i>drogi kamień</i> / <i>kosztowny kamień</i> w twórczości Mickiewicza	154
2.1.4. Cechy konotacyjne wyrażenia <i>drogi kamień</i> w twórczości Słowackiego	163
2.2. Nazwy szczegółowe drogich kamieni	167
2.2.1. <i>Bursztyn</i> – symbol słońca	167
2.2.1.1. Etymologia, symbolika i realia kulturowe	169
2.2.1.2. Inne nazwy związane z <i>bursztynem</i>	172
2.2.1.3. <i>Bursztyn</i> w świetle danych leksykograficznych	174
2.2.1.4. Cechy konotacyjne <i>bursztynu</i> w twórczości Mickiewicza	175
2.2.1.5. Cechy konotacyjne <i>bursztynu</i> w twórczości Słowackiego	185
2.2.2. <i>Krwawnik</i> – kamień uzdrawiający	193
2.2.2.1. Etymologia i realia kulturowe	194
2.2.2.2. <i>Krwawnik</i> w świetle danych leksykograficznych	195
2.2.2.3. Cechy konotacyjne <i>krwawnika</i> w twórczości Mickiewicza	195
2.2.2.4. Cechy konotacyjne <i>krwawnika</i> w twórczości Słowackiego	197

2.2.3. <i>Kryształ</i> – zjednoczenie ducha i materii	202
2.2.3.1. Dane etymologiczne	203
2.2.3.2. <i>Kryształ</i> w świetle danych leksykograficznych	204
2.2.3.3. Cechy konotacyjne <i>kryształu</i> w twórczości Mickiewicza	206
2.2.3.4. Cechy konotacyjne <i>kryształu</i> w twórczości Słowackiego	213
2.2.4. <i>Perła</i> – boska łza	219
2.2.4.1. Dane etymologiczne	220
2.2.4.2. <i>Perła</i> w świetle danych leksykograficznych	220
2.2.4.3. Cechy konotacyjne <i>perły</i> w twórczości Mickiewicza ..	221
2.2.4.4. Cechy konotacyjne <i>perły</i> w twórczości Słowackiego ..	231
3. Nazwy drogich kamieni występujące tylko u jednego z wieszczów	247
3.1. Wyłączenie u Mickiewicza	247
3.1.1. <i>Granat</i> – kamień odstraszący demony	247
3.1.2. Inne nazwy	249
3.2. Wyłączenie u Słowackiego	251
3.2.1. <i>Chryzolit</i> i <i>hiacynt</i> – specjalistyczne nazwy drogich kamieni	252
3.2.2. <i>Karbunkuł</i> oraz <i>kornalina</i> – kamienie konotujące «CZERWIEN»	253
3.2.3. Inne nazwy	254
ZAKOŃCZENIE	258
1. Bogactwo słownictwa	259
2. Wpływ znaczenia etymologicznego na konotacje semantyczne drogich kamieni	262
3. Językowy obraz drogich kamieni w twórczości Mickiewicza i Słowackiego ..	263
4. Utrwalone konotacje drogich kamieni	265
5. Zmiany semantyczne w nazewnictwie i konotacjach drogich kamieni	266
Bibliografia	269
Wykaz skrótów	285
Wykaz tabel, rysunków i ilustracji	290
Indeks alfabetyczny nazw zamieszczonych w słowniku	293
Indeks nazwisk	298
Summary	305

*Aby język giętki
Powiedział wszystko,
co pomyśli głowa.*
(J. Słowacki, Beniowski)

WSTĘP

1. Przedmiot i cele analizy

Słowa w życiu człowieka odgrywają ogromną rolę. Odsyłają do konkretnych desygnatów: nazywają przedmioty, uczucia, żywioły, tworzą literacki świat. Umożliwiają komunikację międzyludzką, to one utrwalają doświadczenia poznawcze danej społeczności. Wpływają też na kreowanie poetyckiej rzeczywistości.

Z jednej strony są nieodzownym elementem życia codziennego, z drugiej, rozumiane w sposób bilateralny, obejmują formę oraz treść. Stają się tym samym pierwszym i nieodłącznym komponentem każdego języka, również poetyckiego. Percepcja rzeczywistości i obraz świata zależą zatem od struktury języka, w którego ramach dokonujemy tej percepcji i tworzymy ów obraz świata; albowiem myślenie jest zawsze werbalne i staje się rzeczywistością na gruncie określonego języka¹, a tym samym określonych słów.

Tworzenie dzieła literackiego za pomocą wybranych wyrazów, zabawa słowem, metaforyzacja tekstu, eksperymentowanie ze znaczeniem leksemu, to tylko niektóre elementy, które budują styl piśmiennictwa danego twórcy. Należy podkreślić, że słowo staje się tu narzędziem i zarazem przedmiotem unikatowej kreacji artystycznej². Toteż stylotwórcza funkcja leksyki jest bardzo ważna

¹ Szerzej na ten temat pisze Tomasz Siemieński (Siemieński 1991: 78).

² Więcej informacji na temat ram interpretacyjnych tekstu artystycznego odnaleźć można w artykule Doroty Filar (Filar 2001: 277–291).

z punktu widzenia językoznawcy, aktywizuje i skłania do badania konkretnych elementów języka. Uwzględnienie zależności między wyrazem a atmosferą, klimatem emocjonalnym, krajobrazem czy pejzażem utworu, odzwierciedla więc całokształt dorobku poetyckiego, przedstawia ogólne tendencje twórcze autora.

W niniejszej pracy skupię się na wybranych aspektach dotyczących języka oraz słownictwa Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego. Stawiam sobie za cel pokazanie tego, jak w romantyzmie modelowany był ten fragment świata, który w polszczyźnie ogólnej określa się wyrażeniami *drogi kamień*, *kosztowny kamień* bądź *ozdobny kamień*³. Będę dążyła do odtworzenia semantycznych obrazów klejnotów, do ujawnienia zawartej w języku romantyków interpretacji tego fragmentu rzeczywistości. Podjęte analizy powinny zatem pokazać, w jakim stopniu obraz poetyckiej rzeczywistości kreowany z wykorzystaniem słownictwa dotyczącego ozdobnych minerałów jest zestandaryzowany, a w jakim zindywidualizowany. Czy można wyróżnić zabiegi stylistyczne, budowane z użyciem nazw drogocennych kruszców, wspólne obu poetom? Moim głównym zamiarem jest wskazanie, w jaki sposób użycie nazw kamieni szlachetnych i półszlachetnych wpisuje się w ogólne tendencje epoki, a na ile wykracza poza ramy romantyzmu i odnosi się do języka ogólnego. Nie można pominąć też zagadnienia dotyczącego sposobu wykorzystywania przez poetów romantycznych tradycji literackiej

³ Pod nazwami: *drogie kamienie*, *kosztowne kamienie*, *ozdobne kamienie* lub *kamienie szlachetne* i *półszlachetne* rozumiem wszystkie kamienie, skały i minerały stosowane we współczesnym jubilerstwie i zdobnictwie. Dlatego też w obrębie wymienionych nazw pojawiają się kamienie półszlachetne, skały i minerały wykorzystywane w jubilerstwie jedynie jako tańsze odpowiedniki – zgodnie ze współczesną klasyfikacją, obejmującą zamienniki kamieni prawdziwie szlachetnych i drogich. Wynika to z faktu, iż podział drogich kamieni na szlachetne i półszlachetne jest chwiejny. Zależy przede wszystkim od czasu i miejsca oraz kanonu piękna przyjętego w danym okresie. W poszczególnych epokach ranga i znaczenie kruszców były zmienne, wiązały się ze stopniem rozpowszechnienia oraz popularnością. Już na wstępie warto podkreślić, że te same drogie kamienie w zależności od miejsca, z którego pochodziły, miały różną wartość. Problem ten sygnalizuje również Władysław Kopaliński w pracy *Słownik symboli* (Kopaliński 1990, dalej skrót SSKopal) oraz Jerzy Bartmiński w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* (Bartmiński 1996, dalej skrót SSiSL). Na wskazany aspekt zwraca też uwagę Kazimierz Maślankiewicz w pracy *Kamienie szlachetne* (Maślankiewicz 1982). Stąd też nazwy: *drogi kamień*, *drogocenny klejnot*, *kosztowny kamień*, *ozdobny kamień*, *szlachetny* i *półszlachetny kamień*, używane będą w niniejszej książce synonimicznie na określenie kamieni należących do grupy drogich i ozdobnych.

odzwierciedlającej funkcjonowanie leksyki poświęconej klejnotom w epokach poprzedzających romantyzm. Czy twórcy odnosili się do motywów z epok ubiegłych? Jakie innowacyjne zabiegi, związane z kręgami semantycznymi KAMIENIE SZLACHETNE oraz KAMIENIE PÓLSZLACHETNE⁴, przekazali przyszłym pokoleniom? Chciałabym również sprawdzić, jaka wiedza na temat kamieni szlachejnych i półszlachejnych została w języku poetyckim XIX wieku utrwalona: czy tzw. zdroworozsądkowa, potoczna czy też inna (np. naukowa, specjalistyczna). Niniejsza publikacja jest próbą zmierzenia się z tymi pytaniami.

Praca składa się z pięciu części. W partii wprowadzającej określam przedmiot i cel rozprawy, wyznaczam materiał do analizy. Omawiam założenia metodologiczne pracy, zwracam uwagę na przyjętą koncepcję definicji otwartej słowa. Wskazuję zależności między jego etymologią a konotacją semantyczną. Następnie prezentuję stan dotychczasowych badań nad nazewnictwem ozdobnych i drogich kamieni. Ponieważ dla niniejszej rozprawy istotny jest także styl, jakim posługiwał się Mickiewicz, i ten, którym posługiwał się Słowacki, w tej części książki krótko charakteryzuję język wieszczów, odwołując się do wybranych prac językoznawczych. Wymieniam najważniejsze monografie poświęcone twórczości obu poetów. W rozdziale I *Słownik* zgromadzony materiał badawczy poddaję wstępnej analizie.

W rozdziale II *Semantyczne bogactwo nazw drogich kamieni* zebrane słownictwo, dotyczące nazewnictwa drogocennych kamieni, porządkuję pod względem semantycznym i dzielę na poszczególne kręgi znaczeniowe, z uwzględnieniem określonych cech oraz właściwości analizowanych minerałów. W tym celu dane z *Dzieł* (t. 1–4) Mickiewicza i *Pism* (t. 1–4) Słowackiego⁵ będą prezentowane łącznie. W dalszych rozważaniach wykorzystuję teorię pola leksykalno-semantycznego zaprezentowaną przez Danutę Buttler⁶.

⁴ Wyodrębnione cechy konotacyjne ozdobnych kamieni zostaną w pracy oznaczone cudzysłowem francuskim, np. «blask». Taki rodzaj zapisu pozwoli na odróżnienie konotacji od nazw kamieni szlachejnych zapisywanych kursywą, np. *drogie kamienie*, oraz objaśnień, znaczeń i definicji podawanych w pojedynczym cudzysłowie, np. ‘bryła skalna’. Z kolei dla wskazania pól semantycznych stosuję zapisy wielkimi literami, np. KAMIENIE SZLACHETNE, natomiast pola semantyczne kamieni konotujących różne barwy wyróżniam w sposób następujący: «BEZBARWNOŚĆ».

⁵ Zob. przypisy nr 11. i 12.

⁶ Pojęcie pola leksykalno-semantycznego przejmuję za Danutą Buttler (Buttler 1967: 41–59).

W rozdziale III *Konotacje i etymologia nazw drogich kamieni* – w celu uzupełnienia językowego obrazu ozdobnych klejnotów – zwracam uwagę na etymologię i konotacje poszczególnych nazw. Do napisania tej części rozprawy zainspirowały mnie prace: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*⁷, t. 1, *Kosmos*, cz. 1, przede wszystkim podrozdział *Drogi kamienie* (Bartmiński 1996: 421–440) oraz rozdział *Etymologia i konotacja nazw kamieni analizowanych w Słowniku stereotypów i symboli ludowych (z. 1 i 2)* z monografii Małgorzaty Brzozowskiej (Brzozowska 2009: 44–71). Wymienione dzieła zajmują ważne miejsce w moich rozważaniach, ponieważ uwzględniają wyobrażenia indywidualne, dotyczące nazw drogocennych kamieni, które są motywowane i warunkowane kulturowo. Rozdział ten podzielony jest na dwa zasadnicze podrozdziały.

W podrozdziale *Nazwy drogich kamieni wspólne dla obu poetów* omawiam nazewnictwo uogólniające, pełniące często funkcję hiperonimu i obejmujące różnego typu nazwy kamieni szlachetnych oraz drogocennych, np.: *drogi kamień* (m.in. w znaczeniu ‘klejnot’, ‘brylant’), *kosztowny kamień*. Zwracam uwagę na szczegółowe nazwy kamieni szlachetnych i półszlachetnych, ich etymologię, symbolikę oraz konceptualizację: *Bursztyn – symbol słońca*, *Krwawnik – kamień uzdrawiający*, *Kryształ – zjednoczenie ducha i materii*, *Pęta – boska tza*.

W kolejnym podrozdziale *Nazwy drogich kamieni występujące tylko u jednego z wieszczów* skupiam się na nazwach drogocennych kamieni pojawiających się w tekstach poetyckich wyłącznie jednego twórcy.

W *Zakończeniu* podjęłam próbę syntezy wcześniejszych dociekań.

Już na wstępie chciałabym zaznaczyć, że w rozważaniach stawiam sobie za cel uchwycenie sposobów konkretyzacji nazw kamieni szlachetnych i półszlachetnych w twórczości dwóch najwybitniejszych przedstawicieli okresu romantyzmu. Zdaję sobie sprawę, że nie zdołam przedstawić zjawiska w całej jego rozciągłości i złożoności, jeżeli chodzi o epokę romantyzmu w ogóle. Niemniej jednak mam nadzieję, że moje przemyślenia choć po części ukazały wieloaspektowość zagadnienia oraz pozwolą wskazać funkcję stylistyczno-emocjonalno-semantyczną nazw drogich i ozdobnych minerałów w budowaniu różnorodności poetyckiej tekstów artystycznych w obrębie tej samej epoki literackiej.

⁷ Dalej stosuję skrót SSIŚL. Wykaz skrótów wraz z ich rozwinięciem został zamieszczony na końcu pracy.

1.1. Materiał badawczy

Romantyzm w polskiej literaturze uznawany jest za okres wyjątkowy nie tylko ze względu na liczne innowacje czy też zmiany sposobu tworzenia, pisanie i myślenia o rzeczywistości z uwagi na dynamiczne przeobrażenie sytuacji społeczno-politycznej. Nie można zapomnieć również o tym, że romantyzm w całej Europie nie przebiegał tak samo (zob. LP⁸; por. też Witkowska 1986). Artyści europejscy skupiali się w zasadzie na swobodzie twórczej, której nie może ograniczać ani narzucona forma, ani schematyzm myślowy. Opierali swój światopogląd na ideologii rewolucji i buntu. Można wręcz powiedzieć, że chodzi tu o przekonania ukształtowane na gruncie doświadczeń Wielkiej Rewolucji Francuskiej oraz związane z nią przeświadczenia o możliwości stworzenia świata na nowo. Ta nowoczesna rzeczywistość poszerza narzędzia poznawcze o serce oraz wiarę, rozum przestaje mieć decydujący wpływ na otaczający świat. W konsekwencji człowieka postrzega się już nie przez pryzmat intelektu, ale duszy. Romantyzm europejski odkrywa więc życie wewnętrzne i staje się swoistym prekursorem psychologii głębi (por. chociażby Witkowska, Przybylski 2002: 646–659). Romantycy zwracają zatem swoją uwagę w kierunku zjawisk irracjonalnych, tajemniczych, często opartych na motywach z przeszłości.

Na tym tle ukształtował się wzorzec typowego bohatera romantycznego, samotnika i indywidualisty, który zazwyczaj jest nieszczęśliwie zakochany lub poszukuje swojego miejsca w historii. Wymienione przekształcenia znalazły odzwierciedlenie również na gruncie polskim, z tym że w naszym kraju te poszukiwania musiały nastąpić „tu i teraz”. Twórczość polskich romantyków wyróżniała się więc na literackiej arenie międzynarodowej przede wszystkim swoistą symboliką oraz charakterystycznym przesłaniem kierowanym do narodu. Polski romantyzm był bardzo silnie związany z ideami patriotycznymi. Utwory poetyckie kreowane były przez wyobraźnię polskich poetów w oparciu o pryzmat tematu najważniejszego – utraty niepodległości. Mimo tych istotnych aspektów, które jednoznacznie wskazują na podobny typ poetyki XIX-wiecznych pisarzy polskich, przede wszystkim możemy jednak mówić o zdecydowanie o indywidualności twórczej artystów.

⁸ Warszawa 1984–1985.

W świetle zasygnalizowanych zjawisk najważniejsze wydają się treści zawarte w tekstach literackich. To one stają się przekąźnikiem przyjętej przez twórcę postawy życiowej. Ta indywidualna wizja rzeczywistości często wiąże się z obrazem świata utrwaloną w języku (zob. Pajdzińska 1995: 89–103), gdyż procesy poetyckiej kreacji niejednokrotnie nawiązują do ogólnych modeli poznawczych, które w tekstach są twórczo przekształcane i wzbogacane (por. Pajdzińska 2008: 251). Uważam, że duże możliwości interpretacyjne daje porównanie utworów różnych autorów, dlatego też zdecydowałam się na dzieła dwóch najwybitniejszych przedstawicieli epoki romantyzmu, Mickiewicza i Słowackiego⁹. Mimo iż twórcy reprezentują ten sam okres literacki, to typ obrazowania oraz sposób konceptualizowania rzeczywistości przedstawionej jest zupełnie inny. Szczególnie należy podkreślić, że system wartości wyznawany przez danego poetę, filozofia, światopogląd, stan psychofizyczny w znaczący sposób wpływają na kształtowanie zindywidualizowanej konwencji poetyckiej. Trzeba zastanowić się, czy różnice te dotyczą również warstwy leksykalnej związanej z polami semantycznymi KAMIENIE SZLACHETNE oraz KAMIENIE PÓLSZLACHETNE.

Porównanie utworów obu pisarzy pod względem wykorzystywania słownictwa związanego z drogimi kamieniami pozostaje ciągle dziedziną otwartą, wymagającą szczególnego zainteresowania. Bardziej drobiazgowy opis tego typu nazewnictwa, kryjącego w sobie wiele tajemnic oraz wiele interpretacyjnych możliwości, jest koniecznością, szczególnie, jeżeli chodzi o tak wyjątkowy okres literacki, jakim jest romantyzm. Stąd też mój głos w tej sprawie. Podstawowym materiałem badawczym są nazwy kamieni szlachetnych i półszlachetnych (28 różnych nazw rzeczownikowych, które w badanym materiale zostały użyte 363 razy), również formacje słowotwórcze powstałe na bazie tych nazw (12 leksemów przymiotnikowych zastosowanych w tekstach artystycznych 153 razy oraz 6 nazw czasownikowych), wyekscerpowane ze *Słownika języka Adama Mickiewicza* pod redakcją Konrada Górskiego i Stefana Hrabca¹⁰,

⁹ Do analizy wybrałam cztery tomy dzieł Mickiewicza oraz cztery tomy pism Słowackiego. Zob. przypisy nr 11. i 12.

¹⁰ Wrocław 1962–1983, dalej stosuję skrót SJAM.

tekstów literackich Mickiewicza (*Dzieła*, t. 1–4)¹¹ oraz z utworów poetyckich Słowackiego (*Pisma*, t. 1–4)¹². Wskazane tomy dzieł artystycznych Mickiewicza i Słowackiego są zbliżone objętościowo i jakościowo: mam tu na myśli w zasadzie analogiczne gatunki i rodzaje literackie pomieszczone w obu wydaniach, co w dużej mierze wpływa na rzetelność proponowanej analizy. W moim przekonaniu edycja XIX-wieczna najpełniej oddaje wewnętrzne procesy zachodzące wówczas w języku polskim.

Wybór źródeł poddanych analizie nie był przypadkowy, wynikał on z wcześniejszego przeglądu oraz wstępnej ekscerpcji wydań późniejszych i obszerniejszych¹³. Wstępna analiza skłoniła mnie do okrojenia materiału źródłowego, ze względu na jego obszerność, do wybrania edycji oddających najważniejsze, najbardziej wymowne aspekty twórczości romantycznych wieszczów. Co więcej, istotna była też kwestia doboru materiału możliwie jak najbardziej zróżnicowanego gatunkowo. Wybrane do analizy źródła zapewniają przegląd tekstów od tych podejmujących problematykę młodzieńczą po czasy późniejsze i kres aktywności piśmienniczej. W niniejszej dysertacji skupiłam się więc na starannie wyselekcjonowanych aspektach poruszanej problematyki. Poddany analizie materiał spełnia powyższe wymogi. W tej części wstępnej chcę też zaznaczyć, że moim zadaniem nie była analiza całokształtu dorobku artystycznego, gdyż w znacznym stopniu przekracza to ramy prezentowanej książki.

Starałam się w swoich badaniach wykorzystać w pełni współczesne możliwości technologii informacyjnej oraz komunikacyjnej, dlatego też dodatkowe kryterium selekcji stanowiła obecność elektronicznych źródeł materiałowych. W wypadku zaproponowanych 4 tomów *Dzieł* oraz 4 tomów *Pism* odnieść się można było do bibliotek cyfrowych, m.in. *Polskiej Biblioteki Internetowej*, co odnotowałam też w przypisach oraz *Bibliografii*. W czasie prowadzonych badań korzystałam z edycji książkowej i elektronicznej. Uznałam, że dla większej

¹¹ Paryż 1868, również to wydanie dostępne było na stronie internetowej: www.pbi.edu.pl (data dostępu: od 30.10.2010 do 13.03.2012).

¹² Lwów 1880, również to wydanie dostępne było na stronie internetowej: www.pbi.edu.pl (data dostępu: od 30.10.2010 do 13.03.2012).

¹³ Mam tu na myśli przede wszystkim: Mickiewicz: 1868, 1924, 1933, 1955, 1982, 1986, 1993, 1998; Słowacki: 1880, 1922, 1952–1975, 1959a, 1959b, 1974, 1976, 2005, 2009.

przejrzystości lepiej będzie posługiwać się skrótami tytułów dzieł niż podawaniem dwóch informacji dotyczących lokalizacji cytatu. Uważam, że taki opis mógłby zakłócić przejrzystość rozprawy. Skróty tytułów zostały objaśnione na końcu pracy¹⁴.

Reasumując, zasadnicza część materiału analitycznego to teksty artystyczne z okresu romantyzmu, zróżnicowane pod względem stylistycznym i gatunkowym. Dzięki takiemu podejściu do danych źródłowych uda się stworzyć – mam nadzieję – wyjściową bazę materiałową obejmującą zarówno teksty odzwierciedlające językowo-kulturową konwencję, jak i utwory o wysokim stopniu kreatywności językowej, ukazujące bogactwo i otwartość sfery konotacyjnej nazw kamieni szlachetnych i półszlachetnych¹⁵.

W swoich analizach wykorzystuję także informacje zaczerpnięte z wybranych źródeł leksykograficznych¹⁶. Posłużenie się definicjami zawartymi w słownikach odgrywa ogromną rolę we wstępnej analizie nazw drogich kamieni, gdyż umożliwi odtworzenie skonwencjonalizowanych i utrwalonych w języku faktów, zwyczajowo już stosowanych w opisach semantycznych. W celu odtworzenia pełnego modelu pojęciowego badanych słów korzystam z dzieł leksykograficznych obrazujących funkcjonowanie nazwy ozdobnego kamienia w języku polskim,

¹⁴ Rozwiązanie wszystkich skrótów tytułów analizowanych dzieł znajduje się w części *Wykaz skrótów*.

¹⁵ Więcej na temat otwartości sfery konotacyjnej pisze Ryszard Tokarski (Tokarski 2004: 9).

¹⁶ Warto podkreślić, że w swojej pracy musiałam się zmierzyć z dość trudnym zadaniem wyboru literatury przedmiotu, o czym już wspominałam. Kwestia ta dotyczy też dzieł leksykograficznych oraz encyklopedii. Toteż i w tym wypadku przyjąłam pewne istotne kryterium: w pierwszej kolejności sięgałam do prac kilkutomowych, następnie korzystałam z tych obszerniejszych, porównując interesujące mnie hasła. Jak się okazało, ta konfrontacja nie wniosłaby istotnych wniosków do przeprowadzonej analizy, warto tu się odnieść chociażby do haseł: *rubin*, *koral*, toteż świadomie zrezygnowałam z ekscerpcji materiału pomieszczonego w słownikach kilkudziesięciotomowych. Pracowałam z nieomal trzydziestoma słownikami i encyklopediami kilkutomowymi lub kilkunastotomowymi, nie chciałam powielić słowników, obejmujących materiał współczesny. Wstępna ekscerpcja materiału i pozycji leksykograficznych, mam tu na myśli właśnie słowniki frazeologiczne i zbiory przysłów, dowiodły, że głównie interesuje mnie jednak polszczyzna literacka, w dużej mierze nasycona symbolami oraz metaforami. Dlatego też tu również dokonałam wyboru źródeł, który był podyktowany zawartością wyekscerpowanego materiału literackiego.

poczynając od pojawienia się leksemu w polszczyźnie¹⁷, po wiek XVI i XVII¹⁸ oraz czasy późniejsze¹⁹. Ważnymi źródłami leksykograficznymi, pozwalającymi odtworzyć wiele kontekstów i znaczeń badanego słowa, są *Słownik Lindego*²⁰ oraz tzw. *Słownik wileński*²¹, niemalże współczesne obu artystom. Niejednokrotnie posiłkowałam się też *Słownikiem warszawskim*²², który odnotowuje, jako poświadczenia tekstowe, liczne przykłady pochodzące z utworów Mickiewicza i Słowackiego.

Ważną rolę w podjętych interpretacjach nazw drogich kamieni odegrały opracowania kulturowe, wskazujące na znaczenia symboliczne minerałów szlachetnych i półszlachetnych utrwalone w kulturze europejskiej, w tym polskiej²³. Korzystam

¹⁷ Pochodzenie leksemu pozwoliły ustalić słowniki etymologiczne, m.in.: ESJP (Warszawa 2000), SEJP (Kraków 2005), SEBr (Warszawa 1993), WSEH (Warszawa 2008), SESł (Kraków 1952–1982).

¹⁸ W rozprawie wykorzystuję informacje zawarte w SPXVI. Słownik ten jest cennym źródłem leksykograficznym, gdyż odwołuje się nie tylko do tekstów XVI-wiecznych, ale również do słowników obejmujących okres wcześniejszy i wieki późniejsze. Wraz ze *Słownikiem języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku* wypełnia puste miejsce między *Słownikiem staropolskim* a *Słownikiem języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego. Poza tym po raz pierwszy stosuje metodę statystyczną. Dąży do obiektywizacji opisu, ponieważ charakterystykę systemu językowego oparto na porównaniu danych liczbowych. *Dlatego na każdym poziomie opisu wyrazu hasłowego podano liczbę wystąpień danej formacji w obrębie materiału źródłowego. Pozwala to na wyraziste ukazanie zjawisk typowych i nietypowych, a także rozwoju języka w XVI wieku* (<http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/28/slownik-polszczyzny-xvi-wieku-wroclaw-1966->), (data dostępu: 19.06.2013).

¹⁹ W pracy korzystam z pięciu współczesnych słowników: SJPD (Warszawa 1958–1969), SJPSZ (Warszawa 1992), SWJP (Warszawa 1996), USJP (Warszawa 2003), WSJP (Kraków 2007); <http://www.wsjp.pl> (data dostępu: od 15.05.2012 do 14.12.2013). Przypominam, że wykaz skrótów wraz z ich rozwinięciem został zamieszczony na końcu książki.

²⁰ (Warszawa 1807–1814). Dalej stosuję skrót SL.

²¹ (Wilno 1861). Dalej skrót SWil. Słownik ten prezentuje całokształt ówczesnej polszczyzny, ponieważ odwołuje się do przykładów zaczerpniętych nie tylko z literatury, ale także z innych źródeł, ukazujących wyrażenia i zwroty pochodzące z języka potocznego bądź specjalistycznego.

²² (Warszawa 1900–1927). Dalej skrót SW.

²³ By dać pełniejszy obraz konotacji wykorzystanych przez obu twórców, posiłkowałam się odniesieniami szerszymi, dotyczącymi kultury wschodniej czy ogólnoswiatowej, zob. przypis nr 24.

w tym względzie ze słowników symboli²⁴, prac popularnonaukowych z dziedziny gemmologii²⁵ oraz wielu innych opracowań o charakterze kulturowym²⁶.

1.2. Założenia metodologiczne pracy

1.2.1. Definicja otwarta

Istotą koncepcji definicji otwartej jest rozpatrywanie znaczenia w kategoriach interpretacji, szerszego oglądu, uwzględniającego kontekst wypowiedzi. W związku z tym można stwierdzić, że znak językowy i jego znaczenia są uwikłane w dwojakie relacje: odnoszą się do użytkowników języka i do rzeczywistości pozajęzykowej. Szczególny wpływ na kształt definicji semantycznej ma człowiek jako podmiot jej interpretacji (Bartmiński, Tokarski 1993: 47–61). Elementy te układają się w triadę: użytkownik języka – znak językowy – rzeczywistość pozajęzykowa (Bartmiński, Tokarski 1993: 48). Każdy element wnosi kolejne komponenty znaczeniowe definicji. Dzięki takiemu zabiegowi kategorie semantyczne zostają powiązane z rzeczywistością pozajęzykową²⁷. Wzajemne zależności kryjące się za rozróżnieniem naukowego i potocznego obrazu świata

²⁴ Wykorzystuję prace: SMiTK (Kopaliński 1987), SSKopal, SSiSL oraz SOiSB (Lurker 1989), PSLur (Lurker 1994), LSHall (Hall 1997), LSBied (Biedermann 2001), Forstner 2001, SSTres (Tresidder 2005). Interesujące mnie przysłowia pojawiały się w wybranych przeze mnie pracach leksykograficznych, stąd też świadomie zrezygnowałam z innych pozycji. W tym miejscu również można się doszukiwać istotnych cech stylu i języka romantycznego – a mianowicie wysokiego stopnia symboliczności utworów poetyckich, stąd też byłam zmuszona szukać odpowiedzi nie tylko w leksykonach, dotyczących kultury polskiej, europejskiej, ale również i światowej.

²⁵ Cennymi źródłami okazały się pozycje: Maślankiewicz 1982; Sobczak 1986 (dalej skrót MESob); Sobczak N., Sobczak T. 1998 (dalej skrót WESob). Należy wyjaśnić, że *gemmonim* (z łac. *gemma* ‘oczko pierścienia’) to nazwa własna kamienia szlachetnego (również półszlachetnego, organicznego, niekiedy też minerału), identyfikująca pojedynczy okaz, pisana wielką literą; a *gemmologia* to ‘dział mineralogii, nauka o kamieniach szlachetnych’, < łac. *gemma* ‘oczko pierścienia’ + *-logia* >; *gemmolog* ‘znawca kamieni szlachetnych’ – jak notuje SWOT.

²⁶ Między innymi: Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1979 oraz Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1983.

²⁷ Przedstawione tu stanowisko dalekie jest jednak od utożsamiania dwu rodzajów bytów: językowego i pozajęzykowego.

w definicji znaczeniowej oraz związane z tym współdziałanie czynników kulturowych i wiedzy o rzeczywistości pozajęzykowej wpływają na całość definicji semantycznej. Struktura znaczeniowa definicji wyrażenia²⁸ zależy więc od założonego typu racjonalności. Utrwalony w języku typ racjonalności może się ujawnić w kulturowo uwarunkowanych, konwencjonalnych aspektach znaczenia słowa. Językowa racjonalność dokonuje wyboru konkretnych i sprecyzowanych sposobów widzenia świata przez nałożenie na semantykę słowa określonego filtru, perspektywy²⁹ preferującej te cechy, które są szczególnie istotne z punktu widzenia użytkowników języka. Różne postrzeganie zjawisk wpływa na sposób kategoryzacji nazw. Wobec tego przyjęta w znaczeniu perspektywa wiąże się z gatunkowymi i stylowymi wyznacznikami tekstu. Język ogólny wykorzystuje wiedzę większości, popartą codziennymi doświadczeniami, często potoczną. Język artystyczny z kolei odwołuje się do wyobraźni odbiorcy przez tworzenie struktur metaforycznych, czyli takich połączeń wyrazowych, które zmieniają ich znaczenia dosłowne, literalne, utrwalone w języku ogólnym³⁰. Nie bez powodu współczesna semantyka leksykalna, zakładająca kulturowy charakter języka, poszukuje odpowiedzi na pytanie, co ludzie mają na myśli, gdy używają danego słowa (Wierzbicka 1999: 409). Kulturowo zdeterminowane znaczenia wyrazów pokazują, w jaki sposób myślimy o świecie, jak go porządkujemy, kategoryzujemy i wartościujemy (Pajdzińska, Tokarski 2001: 231).

Przyjęcie koncepcji definicji otwartej, sformułowanej przez Jerzego Bartmińskiego i Ryszarda Tokarskiego, oraz uwzględnienie późniejszych rozwinięć i zmian (zob. Bartmiński, Tokarski 1993; Tokarski 2004)³¹ proponowanej metodologii umożliwi odtworzenie pełnego modelu pojęciowego badanego słowa. Tak pojęte definiowanie wyrazu pozwoli na pokazanie całościowej ramy pojęciowej leksemu, w tym wypadku nazwy kamienia szlachetnego lub półszlachetnego. Warto więc wspomnieć, że podstawą formuły definicji otwartej jest przyjęcie koncepcji rozszerzonego znaczenia nazwy klejnotu w powiązaniu z pojęciem

²⁸ To jest na dobór cech i ich wewnętrzną hierarchizację.

²⁹ Pojęcie perspektywy zawartej w języku akcentowane i rozwijane jest w gramatyce kognitywnej (zob. Bartmiński, Tokarski 1993).

³⁰ Strukturę polskich metafor opisuje Piotr Wróblewski (zob. Wróblewski 1998).

³¹ Trzeba również wspomnieć o pracach wcześniejszych: Miodunka 1980 oraz Tokarski 1984.

konotacji. Nazwa kamienia będzie rozpatrywana w bardzo szeroki sposób, począwszy od wskazania cech inwariantnych, tworzących centrum semantyczne, aż po szeroki repertuar cech fakultatywnych, tzw. konotacji semantycznych³².

Reasumując: omówienie i wskazanie językowych cech kamienia pozwoli ustalić miejsce i znaczenie nazwy w obrębie słownictwa wieku XIX³³, a szczególnie w utworach Mickiewicza i Słowackiego oraz jej funkcjonowanie w języku w ogóle³⁴. Przeprowadzenie takiej analizy będzie możliwe przez odwołanie do etymologii słowa³⁵, konotacji skonwencjonalizowanych, dzięki czemu odtworzony zostanie obraz drogiego kamienia utrwalony w polszczyźnie.

Zastosowanie formuły definicji otwartej w niniejszych badaniach nie jest bezpodstawne. Wybór tej metody umożliwi pokazanie relacji między wiedzą językową a wiedzą encyklopedyczną. Ryszard Tokarski pisze tak:

Nie akceptuje się komplementarnego rozdziału tego, co dane jest w języku, oraz całej wiedzy pozajęzykowej o świecie, nie oznacza to jednak akceptowania braku jakichkolwiek różnic między owymi dwoma rodzajami świadomości. (...) Mówiąc metaforycznie, wiedza zawarta w języku jest „zanurzona” w ogólnej wiedzy o świecie, w znajomości realiów, kultury itp. Przypomina ona górę lodową z wyraźnie zarysowanym trzonem, wyznaczonym przez stereotypowe, silnie skonwencjonalizowane semantyczne wartości słowa, oraz z coraz bardziej rozmytą, zależnie od stopnia oddalenia od owego trzonu, sferą konotacji słabych, zindywidualizowanych, tekstowych (Tokarski 2004: 33)³⁶.

Zaproponowane w koncepcji definicji otwartej rozwiązania poświęcone analizie semantycznej, zweryfikowane w monografii R. Tokarskiego, dotyczącej semantyki barw we współczesnej polszczyźnie³⁷, znajdują też swoją ilustrację

³² Więcej na ten temat piszę w następnym podrozdziale książki.

³³ Definicje słownikowe kamieni szlachejnych i półszlachejnych najbliższe epoce, w której tworzyli Słowacki i Mickiewicz, znajdują się w dwóch dziełach leksykograficznych, czyli: SL i SWil. W pracy wykorzystuję również materiał zgromadzony w SW. Dzieło odnotowuje, jako poświadczenia tekstowe, liczne przykłady pochodzące z utworów Mickiewicza i Słowackiego. Zob. przypisy nr: 20., 21., 22.

³⁴ Wykorzystuję informacje z pięciu współczesnych słowników; zob. przypis nr 19.

³⁵ Etymologia została ustalona dzięki ekscerpji danych zawartych w dziełach leksykograficznych wymienionych w przypisie nr 17.

³⁶ Na ten aspekt zwraca także uwagę Władysław Miodunka (zob. Miodunka 1980).

³⁷ Problem ten sygnalizuje Dorota Piekarczyk (Piekarczyk 2004: 26).

w pracach poświęconych innym typom słownictwa. Należy nadmienić, że w opracowaniu R. Tokarskiego zarysowana została nowa metoda, którą badacz rozwinął w kolejnych rozprawach, takich m.in. jak *Tło kulturowe a znaczenia jednostek leksykalnych* (Tokarski 1995) oraz *Ramy interpretacyjne a problemy kategoryzacji (przyczynek do tak zwanej definicji kognitywnej)* (Tokarski 1996). Językoznawca zwrócił uwagę na zasadę wewnętrznej motywacji (przewidywalności) cech konotacyjnych. Na wyraźne podkreślenie zasługuje fakt, że definicja otwarta umożliwia ukazanie maksymalnie pełnego obrazu przedmiotu, z uwzględnieniem konotacji słabszych, tekstowych.

Istotne dla niniejszej pracy jest twierdzenie, że utwory poetyckie z jednej strony mogą być wykorzystywane jako materiał weryfikacyjny, ponieważ pomagają znaleźć potwierdzenia tekstowe dla cech skonwencjonalizowanych, lecz słabiej utrwalonych i mających nieliczne poświadczenia w danych systemowych. Z drugiej natomiast strony teksty artystyczne są pomocne w ujawnieniu cech będących uzupełnieniem faktów skonwencjonalizowanych i pozwalają wydobyć kolejne modyfikacje znaczeniowe słowa, które w języku są mniej wyraziste, trudniej dostrzegalne lub niemożliwe do odtworzenia w wyniku analizy faktów systemowych (zob. Pajdzińska, Tokarski 1996: 143–158).

Wskazane zjawisko umożliwia zrekonstruowanie stabilnego, wyraźnego trzonu semantycznego i dotarcie do elementów znaczenia, które są słabo utrwalone i ukryte głębiej. Pozwalają na ukazanie nie tylko powiązań między poszczególnymi składnikami semantycznymi nazw, ale przede wszystkim podkreślają zależności między kulturą a językiem, który jest jej istotnym komponentem. Nie ulega więc wątpliwości, że niniejsza praca wpisuje się w szeroko rozumiany nurt badań kognitywistycznych.

Nadrzędnym założeniem semantyki kognitywnej jest utożsamianie znaczeń jednostek leksykalnych z konceptualizacjami, czyli ogólnie pojętymi doświadczeniami mentalnymi (por. Langacker 1995: 11). Ronald Langacker przez konceptualizację rozumie:

wszelkie zdarzenia (przejawy) doświadczenia mentalnego, a w ich liczbie koncepcje nowe i utrwalone, nie tylko tzw. pojęcia intelektualne, ale także doznania zmysłowe, motoryczne i emocjonalne, ocenę kontekstu fizycznego, językowego, społecznego i kulturowego oraz koncepcje, które rodzą się na bieżąco, w czasie przetwarzania, a nie współwystępują z innymi (Langacker 1995: 11).

Gramatycy kognitywni podkreślają, że struktura semantyczna zależy od danego języka, a o jej charakterze decydują następujące czynniki: procesy konceptualizacyjne, doświadczenie użytkownika języka, stopień skonwencjonalizowania struktur (i wyrażen) języka oraz sposób obrazowania (Fife 1994: 11). Konsekwencją pojmowania znaczenia wyrazu jako konceptualizacji jest odrzucenie przez kognitywistów opozycji informacje słownikowe – informacje encyklopedyczne.

1.2.2. Etymologia słowa a konotacja semantyczna

Etymologia to dział językoznawstwa, który bada pochodzenie wyrazów. Początek istnienia międzynarodowego naukowego terminu *etymologia* jest znany. Wyraz został zapożyczony z gr. *etymologia* ‘etymologia’ i jest złożeniem gr. *éty-mos* ‘prawdziwy’, używanego też jako rzeczownik w znaczeniu ‘etymologia wyrazu, etymologiczne znaczenie’, oraz części tworzącej nazwy różnych dyscyplin naukowych *-logia* (od gr. *lógos* ‘słowo, wypowiedź’), (SEJP).

Zadaniem badań etymologicznych³⁸ jest m.in. odtworzenie przypuszczalnego, pierwotnego znaczenia słowa oraz ustalenie pochodzenia przez badanie jego struktury lub poszczególnych morfemów. Jak słusznie zauważa Wiesław Boryś, ustalenie etymologii słowa wymaga odtworzenia procesów językowych, które zachodziły przed setkami albo i tysiącami lat. Dysponowanie więc tylko dochowanymi szczątkami poszczególnych rodzin wyrazowych nie daje jednoznacznych rezultatów (SEJP). Stąd też w mojej pracy pojawia się kilka prawdopodobnych wersji interpretacji etymologicznych jednej nazwy ozdobnego kamienia. Niektóre określenia drogocennych minerałów w objaśnieniach będą zawierały elementy subiektywne bądź też tylko hipotezy³⁹. Brak ostatecznego wyjaśnienia genezy poszczególnej nazwy kamienia szlachetnego lub półszlachetnego wiąże się z tym, że nieliczne wyrazy, z interesującego mnie kręgu, mają niejasne pochodzenie, dlatego też sprawiają wiele problemów twórcom słowników etymologicznych.

³⁸ Znaczenie etymologii w językoznawstwie i naukach pokrewnych na przestrzeni dziejów omawia Małgorzata Brzozowska (zob. Brzozowska 2009: 12–33). Badaczka zauważa, że istnieje związek między znaczeniem etymologicznym wyrazu a rzeczą, do której ten wyraz się odnosi (por. Brzozowska 2009: 33).

³⁹ Problem ten porusza i podkreśla jego rangę w badaniach językoznawczych Krystyna Długosz-Kurczabowa w pracy WSEH.

Wskazanie i omówienie etymologii pojedynczych nazw drogich klejnotów pozwoli rozważyć, czy i jak znaczenie etymologiczne jest obecne w znaczeniu realnym, rozumianym szeroko, również w sferze preferencyjnej pojmowanej jako konotacja semantyczna.

Konotacje semantyczne są niezależne od etymologii słowa, mogą się z nią jednak łączyć, wykorzystywać tylko niektóre elementy pochodzenia nazwy lub pozostawać w relacji rozłącznej. Rozpatrywanie badanych nazw drogocennych kruszców w tych kategoriach wzbogaca całościowe postrzeganie leksemów związanych z nazewnictwem minerałów szlachetnych i półszlachetnych.

Warto podkreślić, że termin *konotacja* w semantyce językoznawczej rozumiany jest w różny sposób. Badacze wskazują na asocjacje emocjonalne (Osgood, Suci, Tannenbaum 1957), utrwalone znaczenia naddane (Apresjan 2000; Jordanskaja, Mielczuk 1988; Leech 1980; w Polsce: Grzegorzczkowska m.in.: 1993, 1996, 1998; Pajdzińska m.in.: 1988, 1990; Puzynina m.in. 1990; Tokarski m.in.: 1988, 1990, 1991) lub treść znaczeniową, intensję (Weinreich 1963, 1966; Lakoff, Johnson 1988; Langacker 1995; a na gruncie polskim przede wszystkim Bartmiński 1988⁴⁰).

W rozprawie przyjmuję rozumienie pojęcia za J. Bartmińskim. Językoznawca zaznacza, że cechy konotacyjne charakteryzują się różnym stopniem językowego utrwalenia. Konotacje konwencjonalne są zorganizowane w globalną strukturę poznawczą i skorelowane z wierzeniami i zachowaniami charakteryzującymi ludowe postrzeganie rzeczywistości. Bartmiński przedstawił je m.in. w pracy SSiSL, gdzie zostały nazwane stereotypem. Wiąże się to z założeniami dzieła, które wyłączają spośród utrwalonych konotacji fakty jednostkowe. Fundamentalny jest pogląd, że:

Składniki tworzące treść semantyczną stereotypu mają układ radiacyjny i strefowy. Wokół semantycznego jądra skupiają się cechy o różnym stopniu ustabilizowania (stereotypizacji). Granice tego zespołu nie są zamknięte (Bartmiński 1998: 80).

Wobec tego wyznacznikiem stabilizacji cechy przedmiotu staje się nie tylko jej pozycja w zdaniu, ale również jej obecność w połączeniach słów, tj.: frazeologizmach, przysłowiaach, powiedzeniach, metaforach, metonimiach,

⁴⁰ Tak rozumiana konotacja rozwija poprzednie podejścia, m.in. stanowisko Renaty Grzegorzczkowskiej. Ważny aspekt stanowią wymienione prace.

porównaniach. Nie można pominąć też hiponimów i derywatów semantycznych, które stanowią szczególną grupę leksemów, gdyż możliwe jest odnalezienie w nich nieutrwalonych, innych, nowych konotacji semantycznych słowa. Jerzy Bartmiński używa więc terminu konotacja:

Jako synonimu treści znaczeniowej, intensji, w przeciwstawieniu do denotacji, zakresu, ekstensji (Bartmiński 1988: 171).

Tym samym włącza w jej zakres zarówno cechy „kryterialne”, jak i charakterystyczne, stereotypowe. Zebranie wszystkich konotacji dla danego wyrazu, w tym wypadku nazwy drogocennego kamienia, zarówno tych powszechnie utrwalonych, jak i tych pojedynczych, jednostkowych tworzy tzw. definicję kognitywną. Jak słusznie zauważa badacz:

Definicja kognitywna za cel główny przyjmuje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania. (...) Jednostką podlegającą definiowaniu jest „przedmiot mentalny” w całym bogactwie jego charakterystyki utrwalonej w językowym obrazie świata (Bartmiński 1988: 169–170).

W związku z powyższym należy wyróżnić, zgodnie z propozycją M. Brzozowskiej⁴¹, istnienie sfer konotacyjnych. Z jednej strony trzeba uwzględnić cechy, ze względu na które zalicza się przedmiot do odpowiedniej klasy, czyli tzw. cechy kryterialne konieczne i wystarczające, z drugiej – indywidualne i okazjonalne.

2. Gemmonimy w polszczyźnie. Terminologia. Stan badań

Kamienie w życiu człowiek odgrywają ważną rolę⁴². Nazwa *kamień* odnosi się m.in. do wszystkich minerałów w stanie twardym bez względu na ich gatunek, wielkość i kształt. Jak podaje SSiSL:

⁴¹ Odnieść się trzeba do tez postawionych w pracy *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne* (Brzozowska 2009).

⁴² Na aspekt ten zwracałam uwagę w artykule *Nazewnictwo kamieni szlachetnych w teorii i w praktyce badawczej na przykładzie Mickiewiczowskiej perły* (Andrejczyk 2012: 155–167).

w kulturze tradycyjnej (...) cześć oddawano nie kamieniowi jako takiemu, lecz temu, co on wyobrażał (...). [Kamień] był żywy i martwy jednocześnie i znajdował się na granicy światów. Był tym, co otwierało i zamykało oraz oddzielało rzeczywistość, tym, co łączyło światy, i tym, co znajdowało się w środku świata. Było to źródło właściwości przypisywanych kamieniowi, ogromnych, niszczących [niezwykłych i niewiarygodnych], (SSiSL).

Od wieków zwracano uwagę na wyjątkową, niepowtarzalną i ponadprzeciętną wartość *drogocennych/kosztownych/ozdobnych/półszlachetnych* oraz *szlachetnych kamieni*, wręcz przypisywano im magiczną moc.

Wyrażenie *drogie kamienie* będzie w rozprawie interpretowane w sposób następujący: 'odmiana niektórych rzadkich minerałów o pięknym blasku i kolorze używana po odpowiednim szlifowaniu do ozdabiania klejnotów i przedmiotów zbytku. Minerałami rzadkimi są kamienie szlachetne, a więc, np.: diament, szafir, rubin, topaz, granat, szmaragd, ametyst i inne', też w znaczeniu 'kosztowności', 'klejnot'. Przeprowadzone badania wykazały, że w literaturze przedmiotu funkcjonuje zamiennie również wyrażenie *kosztowny kamień*⁴³, które także odsyła do: 'kamieni drogich, szlachetnych, półszlachetnych albo pereł'. Trzeba wskazać, że niejednokrotnie w wyekscerpowanym materiale ta granica zaciera się i wskazane nazwy są stosowane synonimicznie i odnoszą się do klasy kamieni półszlachetnych⁴⁴, typu: *kamień krwawnikowy*, czyli karneol, chalcedon.

Drogie kamienie to minerały, które wyróżniają się piękną barwą, czystością, połyskiem⁴⁵, przezroczystością; zazwyczaj były używane do celów zdobniczych. Stanowiły ozdobę stroju i oręża oraz atrybutów władzy królewskiej. Z obszarów słowiańszczyzny znane są przede wszystkim: *agat*, *bursztyn*, *chalcedon*, *fluoryt*, *granat* i jego odmiany (m.in. *almandyn*), *kamień lazurowy (lapis lazuli)*, *krwawnik*, *kryształ górski*, *malachit*, *oliwin*, *onyks*, *opal*, *serpentyń*, *turkus*. Pozostałe: *ametyst*, *beryl*, *diament*, *korale*, *opal szlachetny*, *perła*, *rubin*, *szafir*, *szmaragd*, *topaz* docierały do naszego kraju w ramach wymiany handlowej z ośrodków obróbki, głównie ze wschodnich wybrzeży Morza Śródziemnego oraz Afryki Południowej

⁴³ Tylko w twórczości Mickiewicza.

⁴⁴ Kwestię tę omawiam w przypisie nr 3.

⁴⁵ Również w ludowym językowym obrazie świata *drogi kamień* postrzegany jest jako kamień, który ma szczególnie wygląd: świeci się, błyszczy, mieni się. Informacje te potwierdza w swoich badaniach Małgorzata Mazurkiewicz (zob. Mazurkiewicz 1989: 115).

czy Indii⁴⁶. Warto podkreślić więc, że większość drogich kamieni w Polsce nie występuje, są one sprowadzane z innych krajów świata. Już Gallus (Gall Anonim) odnotował, że za czasów Bolesława Wielkiego ważnym elementem stroju pań były drogie kamienie i perły. Za pośrednictwem Bułgarii i Kijowa przywożono z Azji do Polski wszelkie bogactwa. W późniejszych czasach, za panowania Piastów i Jagiellończyków, drogie kamienie stały się bardzo powszechne, chociaż był też taki okres w historii, kiedy uznawano je za zbędny przepych (Spol: 210).

Notatki o randze kamieni szlchetnych i półszlchetnych pochodzą już z V wieku n.e. Znany jest grób wojownika, w którym znajdowały się wisioriki, tarcze ozdobne, okucia pasa oraz miecz z rękojeścią wykładaną almandynami. Drogie kamienie stanowiły częste wyposażenie grobowców osób zasłużonych lub zamożnych (Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1979: 7–20; Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1983: 10–17).

Znacznie częściej kamienie szlchetne i półszlchetne występują w znaleziskach z wieków IX–XI. Zachowały się przede wszystkim paciorki o różnych kształtach: kulistym, walcowatym, wielościennym. Odnaleziono naszyjniki liczyły niejednokrotnie po kilkadziesiąt paciorków z agatu, chalcedonu, pokrewnego mu krwawnika, fluorytu, kryształu górskiego, opalu, półopalu i innych kruszców. Ozdobne kamienie cechuje zatem różnorodność barw oraz kształtów, a wspólnie z paciorkami z barwnego szkła i bursztynu tworzyły one okazałe kolie. Następnie drogimi kamieniami wysadzano oczka często używanych w tym czasie pierścieni, szczególnie biskupich. Wiązało się to z chrystianizacją ziem słowiańskich.

We wczesnym średniowieczu drogie minerały były oprawiane w srebro lub złoto⁴⁷ i zdobiły elementy stroju możnych świeckich oraz szaty liturgiczne: mitry, ornaty⁴⁸. Wysadzano nimi insygnia władzy panów feudalnych, szkatuły

⁴⁶ Więcej informacji na temat pochodzenia kamieni szlchetnych i półszlchetnych odnaleźć można w pracy Maślankiewicz 1982.

⁴⁷ W kulturze ludowej związek *drogich kamieni ze złotem i srebrem* jest szczególnie akcentowany. Jak słusznie zauważa Małgorzata Mazurkiewicz: *Drogi kamień współwystępuje najczęściej z innymi świecącymi i wartościowymi przedmiotami, zwłaszcza ze złotem, srebrem i perłami* (Mazurkiewicz 1989: 115).

⁴⁸ Fakt ów potwierdzają również przykłady pochodzące z XIX-wiecznej literatury. Choćby w twórczości Mickiewicza odnaleźć można następujący przykład: *Tam bursztynów jak piasku, sukna cudnego blasku, / I kapłańskie w brylantach ornaty* (MTrzechB).

z drogich gatunków drewna lub kości słoniowej oraz relikwiarze, oprawy rękopisów czy ksiąg liturgicznych (SSStS).

Wzmianki o znaczeniu drogich kamieni pojawiają się wielokrotnie w *Piśmie Świętym*. W *Biblii* stanowiły symbole bezcennych wartości i Boskiego daru mądrości. Władysław Kopaliniński zauważa, że liczne dzieła dawnych myślicieli łączyły drogocenne kamienie z gwiazdozbiorami zodiaku i czyniły je wspólnie składnikami filozoficznego, kulturowego i magicznego obrazu Wszechświata. Starożytni mogli jednak klasyfikować kamienie tylko według cech zewnętrznych, takich jak: barwa, kształt, rozmiary, twardość. Ich skład chemiczny pozostawał tajemnicą, co prowadziło do wielu nieporozumień w zakresie identyfikacji i nazewnictwa (SSKopal). W średniowieczu oznaczały nieśmiertelność, odporność i trwałość. Znaczenie drogich kamieni dla ozdoby stroju zmniejsza się z upływem czasu, zwłaszcza w drodze z ich ojczyzny – Indii – do Europy i Ameryki. Starano się posiąść je nie tylko ze względu na ich piękno czy funkcje wyłącznie zdobnicze, ale także z powodu przypisywanej im siły magicznej i medycznej (Maślankiewicz 1982: 14)⁴⁹.

Nie bez powodu więc ozdobne kamienie i nadawane im właściwości zajmują tak ważne miejsce w życiu ludzkim. Drogie kamienie szlachetne, półszlachetne od zawsze fascynowały człowieka. Te wyjątkowe minerały zasłużyły na uwagę nie tylko jubilerów czy kolekcjonerów, ale również gemmologów, filozofów, kulturoznawców, literaturoznawców oraz językoznawców. Jak słusznie zauważają Katarzyna Wądolny-Tatar i Magdalena Roszczyńska, kamień to znak natury i kultury jednocześnie⁵⁰. Zatem umiejscowienie minerału na styku tych dwóch przestrzeni prowadzi do wyodrębnienia bogatej ambiwalencji znaczeń związanych z bytowaniem, nadawaniem pozytywnej lub negatywnej wartości czy wartościowaniem w ogóle (zob. Roszczyńska, Wądolny-Tatar 2013: 5–6) – szczególnie, jeżeli chodzi o klasę drogich kruszców. W obszernej twórczości literackiej, zarówno poetyckiej, jak i prozatorskiej, klejnot zyskuje formę symboliczną, staje się żywą i rozwijającą się samoistnie jednostką, dla której to literatura ustala zakres referencji.

⁴⁹ Szerzej na temat wyrażen *drogi kamień/kosztowny/szlachetny kamień* piszę w rozdziale III.

⁵⁰ Problem ten poruszony został również w pracy *Kamień w literaturze, języku i kulturze* (Roszczyńska, Wądolny-Tatar 2013: 5).

Kamień, szczególnie drogocenny, funkcjonujący w obszarach natury i kultury, jest symbolem władzy, ale też przyczyną zbrodni. Jego cechy, takie jak: blask, nieskazitelność lub twardość, ingerują w postępowanie człowieka, uruchamiając w nim instynkty pierwotne. Według starej legendy perskiej kamienie szlachetne to dzieło szatana. Diabeł zobaczył zamięłowanie matki rodu ludzkiego Ewy do pięknych różnobarwnych kwiatów rosnących w ogrodach raju. Następnie postanowił wspaniałe ich barwy nadać tworom ziemi, aby w sercach jej mieszkańców wzniecić chciwość i pokusy. W najstarszych baśniach i podaniach wspomniane są różne klejnoty; nawet istnieje legenda, że kamień osadzony w pierwszym pierścieniu pochodził ze skały na Kaukazie, do której był przykuty mityczny bohater – Prometeusz. W innych opowieściach wspomina się o olbrzymich węzłach, broniących dostępu do kamieni szlachetnych, gdyż miały one właściwości magiczne oraz lecznicze. Potwierdzeniem tego faktu jest wiara w to, że np. bursztyn miał leczyć reumatyzm, nefryt – nerki, szafir – serce. Starożytni dzielili kamienie na męskie – ciemniejsze oraz żeńskie – jaśniejsze. Co więcej, wskazuje się, iż każdy miesiąc był pod wpływem jakiegoś minerału szlachetnego lub półszlachetnego. Styczeń pozostawał pod oddziaływaniem hiacyntu wyobrażającego stałość, luty – ametystu (szczerłość), marzec – heliotropu (odwaga), kwiecień – diamentu (niewinność), maj – szmaragdu (szczęście w miłości), czerwiec – agatu (zdrowie i długowieczność), lipiec – karneolu, krwawnika (zadowolenie), sierpień – sardu (szczęście małżeńskie), wrzesień – chryzolitu (ochrona przed obłędem), październik – opalu (nadzieje), listopad – topazu (wierność), grudzień – turkusu (dostatek), (SMiTK). Jeszcze inne przekazy zwracają uwagę na dzień noszenia klejnotów. Diament noszony w czwartki i soboty wzmaga odwagę męską, z kolei zażyty w proszku zwraca młodość oraz przyczynia się do niezniszczalności osoby. Starożytni Rzymianie mieli zwyczaj w chwilach radości i szczęścia odkładać na specjalną półkę białe kamyki, a w czasie cierpienia i smutku – czarne. Pod koniec roku liczono białe kamyki, stanowiące wspomnienie dni pomyślnych, i porównywano je z liczbą czarnych, będących symbolem nieszczęścia. Zatem już w części wstępnej warto powiedzieć, że potencjał konotacyjny analizowanych nazw jest bardzo szeroki⁵¹.

⁵¹ Więcej na temat baśniowych i legendarnych funkcji kamieni szlachetnych oraz o hipotezach związanych z ich pochodzeniem znajduje się w pracy Kazimierza Maślankiewicza (zob. Maślankiewicz 1982: 9–23).

Nie należy zapominać również o tym, że literackie profilowanie kamieni, przede wszystkim szlachetnych, zachodzi na poziomie języka i leksyki, ale też w szerokim planie semantycznym i ideologicznym dzieła literackiego⁵². Nazwa kamienia zastosowana w tekście literackim w sposób metaforyczny odnosi się do konkretnych cech i właściwości osób, przedmiotów czy też zjawisk, dając ogromne możliwości interpretacyjne. Prezentowana książka wpisuje się w nurt badań językoznawczych, które oprócz konkretnych leksemów wykorzystują również szeroki kontekst wypowiedzi. Z jednej strony warto skorzystać z wybranych źródeł leksykograficznych, o których już wspominałam, z drugiej natomiast trzeba wziąć pod uwagę właściwości powszechnie kojarzone z daną nazwą i utrwalone w tradycji językowej. Uwzględnić również należy cechy okazjonalne bądź indywidualnie kojarzone z daną nazwą i często motywowane innymi, utrwalonymi już konotacjami⁵³. Zjawisko to jest szczególnie widoczne w tekstach artystycznych. W wypadku semantyki nazw ozdobnych kamieni rola tekstów artystycznych z okresu romantyzmu może być szczególnie ważna. Mimo iż świat minerałów szlachetnych i półszlachetnych jest ogromnie zróżnicowany, to istnieje możliwość wskazania cech, które budują typowe wyobrażenie danego kamienia utrwalone w świadomości użytkowników języka. Należą do niego: «barwa», «blask», «kształt», «struktura», «twardość», «wartość».

Klejnótów używano już w czasach prehistorycznych jako ozdób i amuletów, później, ze względu na ich drogocенność, jako waluty. W kulturach tradycyjnych wierzono, że mają wyjątkową wartość (SSiSL). Fascynowały zatem człowieka od zawsze, towarzysząc mu w różnych okolicznościach: narodzinach, życiu i śmierci; w sztuce czy nauce. Ich nazewnictwo wiązało się z przyjętą symboliką mitologiczną lub biblijną, często wyrażało też przesłanie metaforyczne.

Nazwy kamieni wiążą się więc z określonymi cechami minerałów. Przypominają, iż wiele razy ozdobne kruszce były uznawane za talizmany czy środki lecznicze. W sposób znaczący współtworzyły świat, w którym funkcjonował

⁵² Problem ten szerzej omawiają autorki pracy *Kamień w literaturze, języku i kulturze* (zob. Roszczyńska, Wądołny-Tatar 2013).

⁵³ Aspekt ten poruszony został również w pracy Brzozowska 2009: 42–43.

człowiek. Ich określenia wskazywały na porę roku i dnia, położenie gwiazd czy planet, chwałę oraz potęgę oddawaną bóstwom. Niejednokrotnie traktowano je jako przyczynę wszystkiego, następnie przypisywano nieziemską moc cechom i właściwościom drogocennych kruszców.

Klejnoty symbolizowały przemianę niejasności w przejrzystość; w sensie duchowym przeistoczenie ciemności w światło, niedoskonałości w doskonałość; wyobrażały czystość, trwałość, nieśmiertelność lub płodność (SSiSL; SSKopal). Wymienione elementy nie pozostają obojętne i wpływają na sposób kreowania rzeczywistości poetyckiej. W nazwach kamieni szlachetnych kryją się ich cechy i właściwości fizyczne lub chemiczne. Dlatego też przypisuje się im różne znaczenia. Nazwy te zawierają w sobie informację o świecie otaczającym człowieka.

W przeszłości pełniły funkcje przede wszystkim symboliczne. Zdarzało się też, że zalecano osobom noszenie ozdób z różnych kamieni, w zależności od przypisywanego im znaku zodiaku. Urodzonym w styczniu Wodnikom powodzenie miał przynosić hiacynt (czerwona lub żółtawa odmiana cyrkonu); Rybom – ametyst; Baranowi – jaspis, a także heliotrop (odmiana chalcedonu) i turmalin; Bykowi – szafir; Bliźniętom – agat; Rakowi – szmaragd; Lwu – opal, a także rubin; Pannie – karneol; Wadze – chryzolit; Skorpionowi – akwamaryn; Strzelcowi – topaz; Koziorożcowi – chryzopraz i turkus. Z upływem czasu funkcjonowanie drogich kamieni zmieniło się w sposób znaczący. Współcześnie nazwy kruszców odzwierciedlają ich moce, m.in.: lecznicze, ochronne (stosowane jako talizmany), opiekuńcze, witalne; aktywizujące pokłady dobrej energii, neutralizujące złe siły (Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1979: 22–25; Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1983).

Słowo *kamień* w języku polskim pojawiło się w XIV wieku. Jak podaje WSEH, leksem ma wysoką frekwencję tekstową, ale tylko w znaczeniu podstawowym: ‘kawałek skały, twarde niekwalne ciało mineralne’. Większość współczesnych słowników języka polskiego⁵⁴ wyróżnia pięć podstawowych znaczeń wyrazu *kamień*:

⁵⁴ Do analizy wykorzystuję: SJPD, SJPSZ, SWJP, USJP oraz WSJP. O doborze źródeł leksykograficznych pisałam na s. 19.

- 1) ‘bryła skalna, zwykle twarda, spoista i ciężka’,
- 2) ‘odmiana niektórych rzadkich minerałów o pięknym blasku i kolorze używana po odpowiednim szlifowaniu w zdobnictwie’,
- 3) ‘osad powstający na czymś’,
- 4) ‘twór powstający w organizmach ludzi i zwierząt na skutek nieprawidłowej przemiany soli mineralnych’,
- 5) ‘przedmiot używany w niektórych grach towarzyskich i sportowych’⁵⁵.

W pracy poświęcam uwagę drugiemu znaczeniu słowa. Pozostałe definicje wykraczają poza ramy mojej rozprawy.

Rzadkie minerały używane w jubilerstwie zazwyczaj należą do klasy kamieni szlachetnych. Jednak nie zawsze. Wyodrębnić należy też klasę kamieni półszlachetnych i drogich pochodzenia organicznego. Tradycyjny podział kamieni nie jest ścisły. Kamienie szlachetne wyróżniają się spośród innych minerałów pięknem, twardością i rzadkością występowania. Mogą być różnobarwne lub przezroczyste, ale najczęściej odznaczają się silnym połyskiem. Na piękno kamieni szlachetnych składają się ich barwy, przezroczystość i czystość, żywy połysk oraz ogień⁵⁶.

Jak słusznie zauważa Katarzyna Węgorowska, polskie źródła językoznawcze określają *kamień dekoracyjny, ozdobny, półszlachetny, szlachetny* dość lakonicznie, jednoznacznie, bez uwzględnienia zróżnicowań i niuansów, które łączą się z bogatymi zagadnieniami gemmologii (Węgorowska 2001: 291). Co ciekawe, z lektury opracowań językoznawczych wynika, że badacze zainteresowali się już niektórymi zagadnieniami dotyczącymi problematyki nazw kamieni szlachetnych lub półszlachetnych. Jednak w dużej mierze są to artykuły i opracowania fragmentaryczne, sygnalizujące pewne istotne problemy związane z badaną leksyką⁵⁷.

⁵⁵ SJPD podaje jeszcze dwa znaczenia: ‘paczka zapalek zawierająca 250 pudełek’ oraz ‘dawna jednostka wagi równa 32 funtom’.

⁵⁶ Szerzej na ten temat zob.: Maślankiewicz 1982: 9; SSiSL oraz Brzozowska 2009: 45–46.

⁵⁷ W tej części pracy nawiązuję do opublikowanego wcześniej artykułu dotyczącego miejsca i roli gemmonimów w polszczyźnie (Andrejczyk 2015: 583–594).

Badania lingwistyczne z tej dziedziny dowiodły m.in., że używano już nazw klejnotów, by wzbogacić repertuar nazw barw (Skwarczyńska 1932: 273–301; Zaręba 1954). Przeanalizowano takie nazwy, jak: *alabastrowy*, *ametystowy*, *bursztynowy*, *koronowy*, *lapis-lazuli*, *perłowy*, *rubinowy*, *szafirowy*, *szmaragdowy*, *turkusowy*. Zwrócono uwagę na niektóre aspekty związane z nazwami drogocennych kamieni w historii języka polskiego⁵⁸. Ogromną rolę nazwy te odegrały w epoce baroku. Jadwiga Kotarska w swoim artykule zauważa, że kamienie i klejnoty mieściły się w barokowej poetyce oraz estetyce zadziwienia, olśnienia i cudowności. Według badaczki poeci tamtego okresu literackiego stworzyli swoistą „kamienną metaforykę”. Kamień szlachetny, dzięki niezniszczalności, twardości, symbolizował trwanie oraz siłę. Blask, przezroczystość, piękno barw zaś przypominać miały Boga-Światłość, były znakiem przywołującym myśl o łasce iluminacji. Korale i rubiny wyobrażały usta, perły – zęby oraz oczy, diamenty – serca (zob. Kotarska 1997: 547).

Podjęto także próby określenia rangi i miejsca pewnych nazw drogich kamieni w twórczości niektórych pisarzy w połączeniu z ludowym postrzeganiem minerałów (Mazurkiewicz 1989: 163–183). Zwrócono uwagę na następujące leksemy i wyrażenia: *drogi kamień*, *drogocenny kamień*, *szlachetny kamień*, *brylant*, *diament*, *diamencik*, *kamień diamentowy*, *kamień smoczy*, *kamień węzowy*, *kryształ*, *szmaragd*, *kamień szmaragdowy*, *marmur*, *kamień marmurowy*, *bursztyn*, *bursztynek*, *jantar*, *agat*, *agatek*, *gagat*, *alabaster*, *rubin*, *rubineńko*, *jaspis*. Przeprowadzono analizę frekwencyjną nielicznych nazw (Lubertowicz 1910). Trzeba podkreślić, że wskazane działania zostały podjęte w trakcie prac nad innymi zagadnieniami, m.in. nad semantyką barw we współczesnej polszczyźnie w ogóle (Tokarski 2004) lub nad literackim profilowaniem kamienia jako takiego (Roszczyńska, Wądołny-Tatar 2013⁵⁹).

Wspominając o opracowaniach językoznawczych, dotyczących nazw ozdobnych kamieni, nie można pominąć prac Mirosławy Białoskórskiej (Białoskórska 2001: 27–40; Białoskórska 2000: 303–312), Joanny Rychter (Rychter 2011:

⁵⁸ O znaczeniu nazw kamieni szlachetnych w poezji barokowej pisze m.in. Jadwiga Kotarska (zob. Kotarska 1997: 537–550).

⁵⁹ Jak zauważają autorki we wstępie, zamieszczone w monografii prace składają się na wielowymiarowy opis kamienia jako składnika literacko-kulturowego kodu.

201–224), Katarzyny Węgorowskiej (Węgorowska 2003: 629–638; Węgorowska 2005a: 367–370; Węgorowska 2005b: 43–58; Węgorowska 2007: 61–82; Węgorowska 2008: 328–346; Węgorowska 2012), Agnieszki Mikołajczuk (Mikołajczuk 1994: 89–108). Rozprawy niniejszych autorek ukazały wielopłaszczyznowość problematyki związanej z nazewnictwem kamieni szlachejnych i półszlachejnych.

Mirosława Białoskórska w swoich rozważaniach zwraca uwagę na szczególną rolę nazw *koral* i *rubin* w poezji polskiej. Badaczkę nie tylko interesują prototypowe odniesienia czerwieni do miłości, ust czy też krwi i ognia. Przede wszystkim w pracach wskazuje na przemiany semantyczne, jakie dokonały się w obrębie utrwalonych konotacji związanych z *koralem*, *rubinem* oraz *perłami* na przestrzeni wieków. Joanna Rychter z kolei omawia jedenaście nazw drogich kamieni wyekscerpowanych z poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej (Rychter 2008: 202). Minerale te podzieliła, ze względu na konotowane przez nie barwy, na kamienie łączące się z: czerwinią (*koral*, *krwawnik*, *rubin*), zielenią (*mala-chit*, *szmaragd*/*lizumrud*), błękitem (*szafir*, *turkus*), fioletem (*ametyst*), kolorem żółtym (*bursztyn*, *topaz*). Autorka wyodrębnia też klasę kruszców konotujących różne barwy, do których zalicza: *marmur*, *opal*, *perłę* oraz grupę leksemów wiążących się z przezroczystością, blaskiem lub brakiem barwy: *brylant*, *diament*, *kryształ*. Badaczka podkreśla, że nazwy kamieni szlachejnych wzbogacają repertuar nazw barw, oddając kolory elementów przyrody nieożywionej. Wskazuje chociażby na *bursztyn* i *topaz* symbolizujące słońce, *opal* – mgłę oraz nazwy odnoszące się do intensywności barw części ciała ludzkiego, np.: *koral* – usta; *opal*, *perły* – oczy. Elementy te często pełnią funkcję hiperbolizującą, podkreślając intensywność barw (Rychter 2008: 221). Agnieszka Mikołajczuk również skupia się na roli nazewnictwa drogocennych kamieni w twórczości jednego poety, a mianowicie Słowackiego. Autorka nadmienia też, że większość nazw ozdobnych minerałów pojawia się w utworach autora *Kordiana* dopiero w okresie mistycznym. Podkreśla również, iż wyrazy denotujące szlachetne kruszce występują przeważnie w funkcji hiperboli, czyli środka językowego, który ma wzmocnić, podkreślić, przejaskrawić wybrane cechy opisywanych przedmiotów i zjawisk. Ponadto wydziela dosyć wyraźny stereotyp językowy ozdobnych klejnotów, do którego zalicza konkretne grupy tematyczne, m.in.: *materię i bogactwo*, *duchowość*, *śmierć*, *siłę i walkę*, *życie* (Mikołajczuk 1994: 102–103).

Z kolei prace K. Węgorowskiej rozpatrują leksemę związaną z kręgiem tematycznym DROGIE KAMIENIE w dość szerokiej perspektywie. Badaczka prezentuje różne nazwy związane z pojedynczymi minerałami, np. z *bursztynem* (Węgorowska 2005a: 367–370) oraz odnoszące się do grupy leksemów nazywających drogocenne klejnoty, określenia biblijne, biblijno-symboliczne, metaforyczne, metaforyczno-mitologiczno-symboliczne, mitologiczno-symboliczne, symboliczne (Węgorowska 2007: 61–82). Wymienia i omawia 182 sekundarne nazwy, podkreślając jednocześnie nieograniczone możliwości tkwiące w polszczyźnie oraz nierozzerwalny związek człowieka, kultury i przyrody.

Artykuły wymienionych autorek zainspirowały mnie do podjęcia badań nad słownictwem z kręgu nazw drogich i ozdobnych kamieni i w dużej mierze wspomogły opracowanie koncepcji mojej książki.

Trzeba jeszcze podkreślić, że choć próba opisu warstwy leksykalnej i semantycznej, dotyczącej nazewnictwa kamieni szlachetnych oraz półszlachetnych, została podjęta, to zagadnienie niniejsze nie doczekało się całościowego opracowania, a luka dotycząca zagadnień gemmologii nie została jeszcze wypełniona⁶⁰. Na pewno brakuje syntezy ukazującej funkcję nazw drogich kamieni w strukturze i semantyce dzieła literackiego. Ta książka po części wychodzi naprzeciw tego typu zapotrzebowaniom.

3. Uwag kilka o stylu romantycznym

Poeci romantyczni, w tym Mickiewicz oraz Słowacki, preferowali aktywność twórczą, pisali dzieła, uważnie czytali i analizowali inne utwory literackie. Dzięki czemu mogli świadomie sięgać do motywów i symboli charakteryzujących światowy romantyzm. Twórcy próbowali różnych możliwości, testowali wielorakie gatunki i style, podejmowali różnorodne tematy: od ludowego postrzegania rzeczywistości po problemy bardziej złożone i wymagające większego zaangażowania, nie tylko twórczego.

⁶⁰ Na problem ten zwracałam już uwagę w artykule *Miejsce i rola gemmonimów w polszczyźnie*. *Stan badań* (Andrejczyk 2015: 583–594).

Poeta romantyk przekreślił oświeceniowe dążenie do doskonałości. Otwierał się na psychologizm jednostki (Burkot 1973: 210), pragnął prezentować i kształtować u odbiorców przekonanie o potrzebie autentycznych więzi międzyludzkich, opartych na uczuciu i powodujących reakcje emocjonalne na sytuacje spotykające drugiego człowieka. Patriotyzm odegrał ogromną rolę w piśmiennictwie obu poetów. Poczucie mocy twórczej spowodowało, że artyści mogli służyć ojczyźnie nie tylko piórem, ale też całym sobą. Wielokierunkowy rozwój jednostek wybitnych wpływał na eksplorację paradygmatu romantycznego.

W tak rozumianej koncepcji twórczej⁶¹ oczywista staje się perspektywa etyczna i wynikające z niej relacje: człowiek – Bóg, człowiek – historia, człowiek – natura. Stąd też podobieństwa oraz różnice w stylu piśmiennictwa Słowackiego i Mickiewicza, które w tym miejscu chciałabym krótko omówić. Wieszczowie stosowali w swoich utworach charakterystyczne elementy stylu romantycznego, potrafili jednak wzbogacać go o indywidualne pomysły i nowatorskie ujęcia językowe. Myślę, że jest to kwestia istotna dla tej rozprawy, gdyż pozwoli uchwycić stałe elementy stylów wspomnianych twórców oraz wskazać zjawiska nowe, wykreowane z wykorzystaniem leksyki poświęconej nazewnictwu drogich kamieni.

Aby mówić szczegółowo o leksyce i stylistyce utworów poetyckich Mickiewicza czy Słowackiego, trzeba uwzględnić istotne elementy stylu romantycznego. Jak słusznie zauważa Alina Witkowska, do charakteryzujących romantyzm tendencji należą:

natchnienie, swoboda twórcza, wyobraźnia, oryginalność, spontaniczność, szczerłość, prawo do dysharmonii i gry przeciwieństw oraz kategoria geniuszu, odnoszące się do wytworów sztuki i osoby twórcy (Witkowska 1986: 65).

Wobec takich postulatów oczywista jest kwestia doboru słownictwa poetyckiego. W romantyzmie zazwyczaj nie był on przypadkowy. Nie ma przecież wątpliwości, że styl romantyczny charakteryzuje się specyficzną leksyką (zob. Skubalanka 1984: 205–229). Do grupy słów cechujących utwory dziewiętnastowiecznych twórców należą m.in.: prowincjonalizmy (zob. Turska 1955a;

⁶¹ Postawy preromantycznego światopoglądu odnajdziemy w pismach Jeana-Jacques'a Rousseau (m.in. Rousseau 1750/1956).

Trypućko 1955: 315–348), wyrazy folkloru, dialektyzmy, orientalizmy, archaizmy (zob. m.in. Handke 1959: 145–161), neologizmy (zob. Skubalanka 1962), terminy specjalne i poetyzmy (zob. Boleski 1960). W dużej mierze wynika to z zasad romantycznej koncepcji stylu (o czym szerzej w dalszej części rozprawy), które głosiły:

- narodowość literatury, oryginalność i rodzimność języka literackiego,
- nadzwyczajne uprawnienie wielkiego twórcy – geniusza⁶²,
- niedoskonałość wyrażania myśli przez tworzywo językowe⁶³,
- względność, czyli uzależnienie języka dzieła od rozmaitych czynników pozajęzykowych: czasowych czy miejscowych⁶⁴,
- tajemniczość i nastrojowość⁶⁵.

Zasada narodowości literatury kojarzona z językiem uderzała przede wszystkim w naśladownictwo klasycystyczne. Reguła ta w rezultacie doprowadziła do nobilitacji „pieśni gminnej” i apoteozy wierzeń ludowych⁶⁶ jako nośników tradycji narodowej. Z ludową formułą wiązały się: paralelizmy, onomatopeje, powtórzenia, zdrobnienia, analogiczna struktura wersyfikacyjna oraz rymy męskie. Ponadto preferowano nieokreśloność. Ta kategoria mogła przybierać różną postać. W języku głównie wyrażała się przez skumulowanie zaimków nieokreślonych i przymiotników o adekwatnym znaczeniu leksykalnym tajemniczości czy nieokreśloności. Jak trafnie spostrzega Teresa Skubalanka, romantyczna kategoria niedookreśloności swoje apogeum znalazła w poetyce przemilczeń i niedopowiedzeń Norwida (Skubalanka 1984: 12)⁶⁷. Stąd też liczne metafory,

⁶² Poczucie mocy twórczej najdobitniej wyraził Mickiewicz w Wielkiej Improwizacji: *Ja mistrz wyciągam dłonie! (...) Ja czuję nieśmiertelność, nieśmiertelność tworzę!* (MDIII).

⁶³ Przekonanie o nieadekwatności języka w stosunku do myśli uzasadniało głęboką neosemantyzację tekstów poetyckich, które stawały się nie tylko metaforyczne, ale i symboliczne, w wysokim stopniu „niedookreślone” (więcej na ten temat zob. Skubalanka 1984: 213).

⁶⁴ *Rozmaitość stanowi bogactwo literatury* – głosił młody Stefan Witwicki, który obok Adama Mickiewicza i Aleksandra Chodźki należał do głównych realizatorów tej zasady we wcześniejszym okresie rozwoju poezji romantycznej (zob. Górski 1964a: 7–32).

⁶⁵ Szerzej na temat tych cech zob. Skubalanka 1997: 10.

⁶⁶ Apoteoza „pieśni gminnej” przenikała wiele tekstów Mickiewicza.

⁶⁷ Jak pisze Teresa Skubalanka – Norwid podejmował refleksje nad potrzebą oryginalności poezji narodowej, która przejawiała się szczególnie w *Promethidionie*. Autor był przekonany

symbole, aluzje⁶⁸ przenikające romantyczne teksty artystyczne. Za istotny element poetyki romantycznej uważa się też nastrój dzieła poetyckiego. Specyficzny koloryt uzyskiwano poprzez rozbudowane gromadzenie barw pastelowych i blasków oraz włączanie do opisu białych elementów przyrody, m.in.: roślin, zjawisk meteorologicznych czy zwierząt. Blask, lśnienie, mienienie i odbijanie światła w szczególności nasycają opisy romantycznych krajobrazów. Leksemy związane z polem znaczeniowym ŚWIATŁO ulegają zagęszczeniu szczególnie w kontekście nazw dotyczących makro- i mikrokosmosu. Poetyzacja stylu utworów romantycznych rodzi się z odpowiednio dobranych znaczeń. To twórca dzieła mógł operować tymi i innymi czynnikami w sposób nieograniczony. Według poetyki romantycznej język został poddany pod absolutną władzę artysty (por. Skubalanka 1984: 12–14).

Mimo tych innowacji twórcy romantyczni nie odcinali się zupełnie od klasycznych form czy motywów charakteryzujących polską tradycję literacką. Wykorzystywali je, aby dotrzeć z nowym, romantycznym przesłaniem do różnych warstw społecznych, poczynając od prostych ludzi gminu, a kończąc na tych, którzy znali poetykę klasycystyczną. Ta istotna rola tradycji literackiej w kształtowaniu się świadomości językowej romantycznych twórców jest rzeczą powszechnie uznawaną. Nie ma wątpliwości, że autorzy tworzyli swoje utwory, opierając się głównie na polszczyźnie literackiej (zob. Turska 1955b: 185) tamtego okresu, choć czasami stylizowali ją w różnym kierunku. Toteż liczne stylizacje, m.in.: archaiczna, biblijna, kolokwialna, orientalna, stały się podłożem innowacyjności, wyjątkowości języka niemal u wszystkich poetów romantycznych. Szczególną rolę odegrały w dramatach Słowackiego oraz Kraśińskiego. Bogactwo owo widoczne jest zarówno w poetyckich dramatach romantycznych, jak i dziełach epickich. Stylizacje nie były jedynie ozdobnikiem, pełniły one różne ważne funkcje. Istotny jest fakt, że przesłanie oraz język utworów XIX-wiecznych, uzależnione były w dużej mierze od różnych czynników pozajęzykowych, takich jak czasowe czy miejscowe. Trzeba wziąć pod uwagę

o konieczności wiązania „pracy” z pojęciem „piękna” w sztuce, dlatego odwoływał się do pieśni ludowej realizującej tego rodzaju założenia twórcze.

⁶⁸ Aluzyjność charakteryzuje przede wszystkim utwory Słowackiego, a posługiwanie się symbolicznymi znaczeniami – teksty poetyckie Norwida.

to, że w romantyzmie nie zawsze można było pisać o wszystkim. Literatura XIX-wieczna w dużej mierze została zdeterminowana przez historię. Co więcej, niekiedy to wydarzenia tamtego okresu dyktowały, co należy opublikować, a co ocenzurować.

Zasygnalizowane elementy w mniejszym lub większym natężeniu określają poetykę tekstów artystycznych Mickiewicza oraz Słowackiego.

Już w młodszej twórczości Mickiewicza dała o sobie znać umiejętność obserwacji zjawisk zachodzących w przyrodzie⁶⁹. Poeta stwarzał z pojęć, z abstrakcji, z myśli, nowe, konkretne i zmysłowo ukształtowane światy. Taki sposób obrazowania Czesław Zgorzelski nazywa *obrazowością fantastyczną*, która wpływa na:

ujmowanie wartości psychicznych w kategorii zmysłowe, tak właśnie, jakbyśmy mogli je i zobaczyć, i zmierzyć, i zważyć (Zgorzelski 1961: 140).

Dbłość o stronę znaczeniową wyrazu, dokładność oraz precyzja w doborze leksemów ujawniły się już na początku drogi twórczej młodego poety, o czym wspomina także Halina Turska w swojej pracy dotyczącej słownictwa opisów przyrody (Turska 1955b). Różni badacze zwracali też uwagę na tzw. *nazywanie rzeczy po imieniu i dążenie do precyzji* widoczne w licznych tekstach wieszczów⁷⁰.

Bardzo ważną rolę w kształtowaniu się świadomości językowej Mickiewicza odegrała edukacja i tradycja literacka⁷¹, z którą zapoznała go matka. Józef Henryk Kallenbach podkreśla, że poeta:

⁶⁹ Szczegółowo na ten temat zob. Skubalanka 1997. Badaczka podkreśla, że większość tekstów Mickiewicza obdarzona jest tą samą *incipitową formułą stylistyczną, polegającą na paralelizmie między światem przyrody a odczuciami człowieka* (por. również Skubalanka 1996: 57; dostęp także na stronie internetowej: <http://docplayer.pl/38198058-Teresa-skubalanka-wiersz-mickiewicza-te-rozkwitl-swiezo-drzewa-wsrod-konwencji-stylistycznych-epoki-jezyk-artystyczny-10-53-60.html>, data dostępu: 10.07.2019).

⁷⁰ Obszerniej zjawisko charakteryzuje Teresa Skubalanka (Skubalanka 1997). Autorka zwraca uwagę, że szczegółowo o tym pisała także Halina Turska (Turska 1959: 177–210); por. też Cieślakowa, Misz, Skubalanka 1959: 87–184.

⁷¹ Doniosłą rolę tradycji literackiej w kształtowaniu się świadomości językowej Mickiewicza podkreśla Halina Turska (Turska 1955b: 185). Badaczka zaznacza, że znajomość polszczyzny wzorowej wzmogła się u Mickiewicza zwłaszcza w latach uniwersyteckich,

Wyniósł z domu rodzinnego i ze szkoły nowogródzkiej od razu dwa języki: jeden potoczny, domowy, jakim mówili jego rodzice, bracia, koledzy – drugi język tzw. poprawny, wzorowy; czerpany z nauki szkolnej, z wypisów, z wierszy deklamowanych, wycuczonych na pamięć, z ćwiczeń pisemnych, poprawianych przez nauczyciela i omawianych w klasie (Kallenbach 1897: 294).

Autor *Pana Tadeusza* zawsze starał się w utworach zachowywać jedność pomiędzy formą a treścią. Dlatego też niektóre zasady koncepcji stylu romantycznego w istotny sposób zadecydowały o doborze poetyckiego słownictwa (zob. Skubalanka 1984: 210) – w szczególności zasada narodowości literatury, gdyż poeta odwoływał się do pieśni ludowej. Apoteoza „pieśni gminnej” przenika bardzo wiele tekstów Mickiewicza (por. Skubalanka 1984: 211), a przede wszystkim najwcześniejsze utwory wieszczą.

Kolejny postulat romantycznej koncepcji stylu to nadzwyczajne przywileje wielkiego twórcy – geniusza. Głosi on, że artysta XIX-wieczny został obdarzony ponadprzeciętnymi uprawnieniami. Poczucie mocy twórczej najdobitniej wyraził właśnie autor *Dziadów* w poetyckim ujęciu Wielkiej Improwizacji (Skubalanka 1984: 212):

Ja mistrz wyciągam dłonie! (...)
 Ja czuję nieśmiertelność, nieśmiertelność tworzę!
 (...) Depczę was, wszyscy poeci (MDIII).

Tworzywo językowe stanowiło wówczas niedoskonały środek wyrażania myśli. W związku z tym kolejne podstawowe założenie poetyki romantycznej twórca *Ballad i romansów* ujął w następującą formułę poetycką:

Język kłamie głosowi, a głos myślom kłamie (MDIII).

Przekonanie o nieadekwatności języka w stosunku do myśli uzasadniało głębię tekstów poetyckich, które stawały się nie tylko metaforyczne, ale i symboliczne (Skubalanka 1984: 213).

Ważnym elementem stylu romantycznego jest to, że język dzieła uzależniony był od rozmaitych czynników pozajęzykowych, np. czasowych czy miejscowych.

dzięki nowym kontaktom z ludźmi, poszerzeniu zakresu lektury oraz systematycznej, wytrwałej pracy.

Doskonałym przykładem są *Sonety krymskie*, w których poeta za pomocą słownictwa orientalnego zbudował świat Wschodu. Mickiewicz wiedział, że różnorodność słownictwa stanowi o bogactwie literatury. Posłużył się leksemami obcymi, nieznanymi kulturze europejskiej, typu: *chylat*, *Mirza*.

Interesujący jest fakt, że przy tak złożonej poetyce utworów autor zachował prostotę stylu, do którego zaliczamy: bliskość stylu potocznego (Turska 1959: 185)⁷², redukcję synonimiki, jej realnoznaczeniową istotność, eliminowanie powtórzeń intensyfikujących, dobór odpowiednio krótkich i nieskomplikowanych konstrukcji składniowych⁷³. Mickiewicz używał bogatego i zróżnicowanego słownictwa, często stosował żart językowy. W jego utworach występują liczne środki stylistyczne: epitety, metafory, metonimie, nieliczne neologizmy oraz porównania⁷⁴. Mimo iż w większości zbudowane są ze składników zwykłego, prostego języka, to w niezwykłym kontekście wykazują cechy nowatorskie. Modyfikacje innych utartych tropów należą także do kręgu przekształceń innowacyjnych. Stosunek autora *Pana Tadeusza* do języka charakteryzuje przede wszystkim prostota⁷⁵ wyrazu. Dowodem takiego przekonania stała się cała twórczość wieszczka.

Słowacki w pierwszej fazie działalności pisarskiej skupiał się również na pisaniu wierszy. Liczne utwory zawierają, tak jak u Mickiewicza, prowincjonalizmy i celową stylizację na pieśni ludowe. W młodzieńczej twórczości autora *Kordiana* niejednokrotnie pojawiają się także słowa *przekleństwo* i *kamień*⁷⁶. Zajmują one istotne miejsce w piśmiennictwie wieszczka, wpisując jego utwory w romantyczną atmosferę grozy i tajemniczości, która potęguje ludowe przekonanie o podziale zjawisk na dobre oraz złe; te jasne, związane z dniem, i te ciemne, wiążące się z mrokiem i nocą. Wypowiedziom prostych ludzi

⁷² Badaczka zaznacza, że bliskość tego stylu nie upoważnia do całkowitego z nim utożsamiania. Halina Turska już na wstępie stawia tezę, że: *nie ulega najmniejszej wątpliwości, iż Mickiewicz utwory swoje chciał pisać i pisał tą właśnie polszczyzną literacką, a nie regionalną odmianą języka ogólnopolskiego, używaną w stronach rodzinnych poety* (Turska 1959: 185).

⁷³ Więcej na ten temat zob. Skubalanka 1997: 35.

⁷⁴ Jak zauważa Teresa Skubalanka, w bogactwie leksyki Mickiewicza bardzo nikły procent stanowią neologizmy (zob. Skubalanka 1962).

⁷⁵ Szerzej na ten temat zob. m.in. Borowy 1999.

⁷⁶ Zjawisko dość obszernie charakteryzuje Teresa Skubalanka (zob. Skubalanka 1997: 79).

towarzyszy lekka stylizacja na gwara i styl potoczny. Istotnym komponentem stylizacji ludowej stają się przenośnie i porównania, budowane z wykorzystaniem nazw roślin i zwierząt oraz realiów życia wiejskiego zgodnych z nomenklaturą ludową.

Badacze stylu Słowackiego próbowali poszerzyć wszelkie możliwe konteksty interpretacyjne, wykrywając pokrewieństwa języka i tematyki utworów wieszczą z Ariostem, Szekspirem; z komedią pasterską lub powiastką filozoficzną oświecenia; historiografią ówczesną, z twórczością ludową, z poezją Mickiewicza i romantyczną balladą⁷⁷.

Wraz z upływem czasu styl utworów Słowackiego ulegał przekształceniom. Znamienne dla poetyki wieszczą było tworzenie nadnaturalnych nastrojów przeżycia miłosnego lub patetycznego uniesienia. Juliusz Kleiner (Kleiner 1919: 66) i C. Zgorzelski (Zgorzelski 1961: 207) wskazują przede wszystkim na niezwykłą „śpiewność” bądź też retoryczną intonację. Według badaczy są to czynniki potęgujące sugestywność stylu poety. Słownictwo miłosne przenika się ze słownictwem z innych sfer emocjonalnych. Nie zaskakuje więc to, że utwory Słowackiego charakteryzują się kilkoma płaszczyznami semantycznymi, wykazującą głęboką aluzyjność oraz niezmiernie skomplikowane struktury, m.in. *Balladyna*, *Beniowski*. Twórca z góry założył wieloznaczność dzieł poetyckich. Z jednej strony dał różne możliwości interpretacyjne odbiorcy, z drugiej zaś podjął próbę rozliczenia swojej pracy literackiej.

Autor *Genesis z Ducha* podjętymi działaniami twórczymi wykroczył poza ramy swojej epoki stylem i poetyką utworów, co też podkreśla Skubalanka:

Słowacki (w utworach) rozwinął w poetycki obraz to, co się za ledwie zaczynało rodzić w „Świteziance” Mickiewicza i w „Rusałkach” Zaleskiego, mianowicie poetykę synestezyjnego opisu zjawisk. Światło jest (...) ruchem, ruch rytmem. Semantyka takiego tekstu znajduje się również w stałym ruchu, w ciągłych zmianach, odsłania coraz to nowe oblicze rzeczywistości. Synestezyjną i dynamiczną formę opisu chciałoby się uznać za pierwsze przebłyski techniki impresjonistycznej (Skubalanka 1997: 115).

⁷⁷ Między innymi *Balladyna* doczekała się wielu opracowań, których wyniki streścił Mieczysław Inglot we wstępie do wydania BN (zob. Słowacki 1976).

4. Stan badań nad językiem Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego

O języku artystycznym Mickiewicza oraz Słowackiego powiedziano już wiele. Ale czy wszystko? Liczne rozprawy dotyczące leksyki, stylu najwybitniejszych twórców polskiego romantyzmu ciągle inspirują oraz zachęcają do dalszych poszukiwań. Nie ma wątpliwości, że twórczość Mickiewicza i Słowackiego daje ogromne możliwości interpretacyjne. Niczym nieograniczona wyobraźnia romantyków, poparta nieprzeciętnym talentem i wielkim artyzmem wpływają na złożoność poetyki romantycznej. Nie można zapomnieć również o tym, że sztuka poetycka autorów opiera się w znacznym stopniu na umiejętności łączenia przeżyć osobistych lub zainteresowań indywidualnych ze zmianami społeczno-kulturowymi, które zachodziły w tamtej epoce.

Problemy te zostały przedstawione w tekstach literackich za pomocą słów⁷⁸, które poruszają i budują swoisty, romantyczny klimat. Zapewne też analizy, prowadzące do odtworzenia konkretnych struktur semantycznych, powinny ujawnić, jaki wpływ na znaczenie wyrazu mają wskazane czynniki zewnętrzne. Nie bez powodu więc językoznawcy zajmowali się utworami Mickiewicza i Słowackiego, analizując całokształt twórczości poetów lub tylko wybrane słowa. Powstało wiele opracowań dotyczących języka oraz stylu pisarzy⁷⁹. Jak słusznie zauważa Elżbieta Rudnicka-Fira, opracowania językoznawcze dotyczące języka Mickiewicza były kompletowane już kilkakrotnie (Rudnicka-Fira 1986)⁸⁰. Nie ma więc potrzeby po raz kolejny wymieniać wszystkich prac, toteż ograniczę się do nielicznych.

W tej części dysertacji podaję jedynie rozprawy istotne dla omawianej kwestii. Problematykę złożoności języka autora *Pana Tadeusza* poruszano

⁷⁸ Szerzej na temat roli słowa w twórczości poetów pisze Jadwiga Puzynina (por. Puzynina 2006).

⁷⁹ Więcej informacji na temat opracowań dotyczących języka i stylu poetów romantycznych podaje Teresa Skubalanka (zob. Skubalanka 1959; 1962; 1966; 1984; 1997).

⁸⁰ Autorka w pracy pisze, że opracowania językoznawcze dotyczące języka Mickiewicza skompletował m.in. Kazimierz Nitsch (Nitsch 1934b: 138–140; a także w *Wyborze pism polonistycznych*). Następnie zestawienie sporządził Andrzej Siudut z okazji setnej rocznicy śmierci poety (Siudut 1955: 389–392), czy też Maria Zarębina w pracy *Wyrazy obce w „Panu Tadeuszu”*, podała listę (zawierającą 83 tytuły) prac dotyczących języka poety (Zarębina 1985).

wielokrotnie, m.in. w zbiorowej monografii pod redakcją Zenona Klemensiewicza, noszącej tytuł: *O języku Adama Mickiewicza* (Klemensiewicz 1959). Badacze podjęli w niej próbę odpowiedzi na rozległe i skomplikowane pytania dotyczące źródeł, właściwości gramatycznych i stylistycznych, kierunków rozwojowych języka naszego największego poety. Zagadnienia te występują również w publikacji Z. Klemensiewicza *Jaką rolę i dzięki czemu odegrał Mickiewicz w rozwoju języka polskiego* (Klemensiewicz 1955: 322–333). O źródła słownictwa oraz stylu wieszczą pytają też inni naukowcy. Wziąć pod uwagę należy prace: Marii Renaty Mayenowej *Mickiewicz a tradycje stylistyczne* (Mayenowa 1955), Józefa Trypućki *Źródła języka Mickiewicza* (Trypućko 1955: 315–348), Wiktora Weintrauba *O pewnej młodzieńczej manierze Mickiewicza* (Weintraub 1934: 152–162), Stanisława Dobrzyckiego *Kilka spostrzeżeń nad językiem Mickiewicza* (Dobrzycki 1909: 300–393), J.H. Kallenbacha *O języku i stylu Mickiewicza* (Kallenbach 1922: 65–81) oraz artykuł K. Nitscha *Z zagadnień języka Mickiewicza* (Nitsch 1934b: 138–140). Jak słusznie zauważa Z. Klemensiewicz, rozprawy zawierają stosunkowo obszerny i bogaty, zwłaszcza w odniesieniu do cech prowincjonalnych, zbiór materiałów poprawnie objaśnionych, a także szereg cennych i sugestywnych spostrzeżeń o zasadniczych kierunkach rozwoju języka Mickiewiczowskiego oraz o jego rozmaitym kształtowaniu się, a także wzmianki o strukturze stylistycznej poszczególnych utworów (Klemensiewicz 1959: 6–7).

Potrzebę dokładnego zbadania fleksji, składni, archaizmów, neologizmów, dialektyzmów, synonimiki, rytmu i rymu, akcentuacji logicznej, stosunku do języka ogólnego i prowincjonalizmów w języku *Pana Tadeusza* uzasadnił po raz pierwszy Antoni Bądzkiewicz w artykule *Projekt nowego opracowania „Pana Tadeusza”* (Bądzkiewicz 1885: 601–615). Późniejsze opracowania rozwijają i poszerzają wskazane kwestie. Istotne są spostrzeżenia K. Górskiego zawarte w pracach: *Mickiewicz: artyzm i język* (Górski 1977), *Zagadnienia emendacji tekstów Mickiewicza* (Górski 1954: 143–211) czy *Staropolszczyzna w języku A. Mickiewicza* (Górski 1955: 153–210).

Większość artykułów koncentruje się wokół słownictwa jako części stylu poety. Językoznawcy zwrócili uwagę na fakt, że wieszcz wybiera wyrazy proste, potoczne a dokładne. Przykładem może tu być praca H. Turskiej *Słownictwo opisów przyrody w „Panu Tadeuszu” wobec tradycji oświecenia i pseudoklasycyzmu*

(Turska 1955b) lub opracowanie Haliny Krukowskiej „*Pan Tadeusz*” jako *poezja czysta* (Krukowska 1993: 221–239). Autorki nie tylko zwracają uwagę na ogromną rolę tradycji literackiej w kształtowaniu się świadomości językowej poety. Przede wszystkim wskazują na wyjątkowość eposu, czy to ze względu na radykalne zerwanie z dotychczasowym skonwencjonalizowanym, ale ustalonym w epoce klasycyzmu układem słownictwa w opisach przyrody, czy też z powodu czystości, czyli doskonałości formy poematu.

Powstały więc prace zajmujące się poszczególnymi warstwami słownictwa Mickiewicza. Omówiono m.in. wyrażenia prawnicze w publikacji Konrada Górskiego i Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej *Kilka wyrażeń prawniczych w języku Mickiewicza* (Górski, Obrębska-Jabłońska 1948: 129–133 i 180–182). Opublikowane zostały artykuły dotyczące żywiołów, w których przeanalizowano słownictwo wskazujące *ogień, powietrze, wodę, ziemię* oraz zaznaczono jego funkcje w budowaniu specyficznej romantycznej poetyki. Mam tu na myśli rozprawy: Dariusza Tomasa Lebiody *Mickiewicz. Wyobraźnia i żywioł* (Lebioda 1996), Danuty Bartol-Jarosińskiej *Semantyka żywiołów w „Sonetach krymskich” i ich przekładzie francuskim* (Bartol-Jarosińska 1999: 175–194); artykuły Urszuli Sokólskiej: *Językowy obraz żywiołu ognia w „Balladach i romansach” Adama Mickiewicza* (Sokólska 2007a: 627–640), *Żywioł ognia na usługach emocjonalności w poezji romantycznej* (Sokólska 2009: 207–216). Zwrócono również uwagę na słownictwo związane z przyrodą oraz te, które nazywa elementy meteorologiczne, m.in. w pracach: U. Sokólskiej *Język opisów natury w „Balladach i romansach” Adama Mickiewicza* (Sokólska 2006a: 111–124), Władysława Kupiszewskiego *Mickiewiczowskie chmury i obłoki* (Kupiszewski 1970: 235–246); Stefana Hrabca „*Bursztynowy świerzop*” w „*Panu Tadeuszu*” (Hrabec 1955: 373–381). Omówiono motyw duchowości, wyłaniający się z treści niektórych dzieł naszego poety, w pracy H. Krukowskiej *Chrześcijańska duchowość Adama Mickiewicza* (Krukowska 2003: 97–104).

Podjęto też próby odpowiedzi na pytania, jaką rolę odgrywają porównania w twórczości wieszczka. Mam tu na myśli prace: Zenona Leszczyńskiego *Nad porównaniami Mickiewicza* (Leszczyński 1999: 131–143)⁸¹, także J. Kleinera

⁸¹ Badacz zauważa m.in., że w twórczości Mickiewicza występują porównania homeryckie, które wcześniej Juliusz Kleiner określał *opisami Homerowymi*.

Mickiewicz (Kleiner 1948a), Aleksandry Krupianki *Porównania homeryckie w „Panu Tadeuszu” Adama Mickiewicza* (Krupianka 1994: 61–68). Określono, jaki wpływ na wartość i kształt języka poety wywarły stosowane przez niego neologizmy. Opisano to w rozprawach T. Skubalanki *Neologizmy w poezji romantycznej* (Skubalanka 1962), *Nowotwory językowe Mickiewicza wobec teorii i praktyki oświeceniowej i romantycznej* (Skubalanka 1959: 331–369). Ukazują one pełny, uporządkowany i poklasyfikowany materiał, zarysowują tło porównawcze użycia nowotworów językowych w okresie pseudoklasycyzmu i wczesnego romantyzmu (por. również Klemensiewicz 1959: 8–9).

Scharakteryzowano wyrazy gwarowe oraz obce pojawiające się w utworach Mickiewicza. Uwzględnić więc trzeba prace Stanisława Pigoń: *Dwie właściwości gwarowe w języku Mickiewicza*. 1. *Żagary*; 2. *Widzę ta woda* (Pigoń 1949: 193–195), *Jeszcze o akaniu u Mickiewicza* (Pigoń 1960a: 315), *Jeszcze o Mickiewiczowskim gadaniu* (Pigoń 1934: 162–164), *Jeszcze o Mickiewiczowskich żagarach* (Pigoń 1951: 185), *Rym Mickiewicza* (Pigoń 1952: 24–75), *Werdykt w sprawie Mickiewiczowskiego konika* (Pigoń 1960b: 315) oraz M. Zarębiny *Wyrazy obce w „Panu Tadeuszu”* (Zarębina 1985). Przeanalizowano frazeologizmy, pojawiające się w eposie narodowej, m.in. w artykule Stanisława Świrko *Przysłowia, wyrażenia i zwroty przysłowiowe w „Panu Tadeuszu”* (Świrko 1958: 395–469).

Interesującym uzupełnieniem tego zestawienia są prace, w których zwraca się uwagę na rozległą wiedzę językową i odczytanie poety. Problemy te zostały poruszone w opracowaniach Jana Łośa *Mickiewicz jako lingwista* (Łoś 1901: 135–149) oraz Magdaleny Bąk *Mickiewicz jako erudyta (w okresie wileńsko-kowieńskim)*, (Bąk 2004). Wspominając o szkicach poświęconych twórczości Mickiewicza, nie można pominąć opracowań Aleksandra Nawareckiego *Mały Mickiewicz* (Nawarecki 2003) i *Mickiewicz i robaki* (Nawarecki 1993: 7–26), artykułu K. Nitscha *Na marginesie autografów „Pana Tadeusza”* (Nitsch 1934a: 141–152), monografii Henryka Schipperera *Sentymentalizm w twórczości Mickiewicza* (Schipperer 1926) czy pracy Stefanii Skwarczyńskiej *Struktura świata poetyckiego w „Dziadach” A. Mickiewicza* (Skwarczyńska 1947: 81–102) i wielu innych.

Szczególnie interesującym tekstem, z punktu widzenia niniejszej rozprawy, jest monografia T. Skubalanki *Mickiewicz, Słowacki, Norwid: studia nad językiem*

i stylem (Skubalanka 1997). Autorka rozpatruje różne aspekty słowa i stylu⁸², uwzględniając sieć różnorodnych odniesień tekstowych, chociażby do: tradycji, tematyki, idei, biografii artysty, sytuacji historycznej narodu. Kwestie te rozważa nie tylko w kontekście epoki romantyzmu, odnosi się do epok wcześniejszych; określa, czy problematyka jest znana, czy nowatorska, wykreowana przez wyobraźnię twórców XIX-wiecznych. Wskazuje też m.in. na istnienie względnie wyrazistego stylu romantycznego, jeżeli weźmie się pod uwagę stosunek ówczesnych twórców do języka. Ponadto badaczka z wielką dokładnością dowodzi, że na tle stylu poezji epok poprzednich romantyzm był prawdziwym wybuchem form stylizacyjnych i różnych intertekstualnych odniesień (zob. Skubalanka 1997: 16–18). Skubalanka zwraca uwagę, że nawiązania do cudzych tekstów są szczególnie widoczne w utworach Słowackiego, przede wszystkim w formie aluzji (więcej na ten temat zob. Górski 1964a: 7–32, 177–198) lub luźnego odniesienia cytatowego, nie zaś wpływu. Sugeruje, że w twórczości ówczesnych poetów⁸³ pojawiają się autostylizacje, nawiązania oraz rozmaite odniesienia do własnej twórczości. Oczywiście nie można pominąć obszernych i cennych studiów Stanisława Dubisza poświęconych językowi romantycznych wieszczów, zamieszczonych w trzecim tomie jego cyklu *Język – historia – kultura* (Dubisz 2012), w szczególności: *Rola Adama Mickiewicza w rozwoju polskiego języka artystycznego* (Dubisz 2012: 63–80) oraz *Romantyczni mistrzowie słowa – Juliusz Słowacki i Cyprian Kamil Norwid* (Dubisz 2012: 81–108).

Przegląd i analiza rozpraw dotyczących języka oraz stylu Słowackiego także pozwala na wskazanie wielości i różnorodności podejmowanych problemów. Nie powinien więc dziwić fakt, że w niniejszej rozprawie ograniczę się do podania prac najistotniejszych z punktu widzenia badanego zagadnienia. Chodzi tu m.in. o opracowania: Andrzeja Boleskiego *Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849)*, (Boleski 1956), *Juliusza Słowackiego liryka lat ostatnich (1842–1848)*, (Boleski 1949); *Spośród słownictwa „Króla-Ducha”* (Boleski 1951). Językoznawca

⁸² Pisząc o stylu, badaczka podkreśla, że ma na myśli językowy styl utworów poetyckich. Taka definicja ogranicza od razu przedmiot rozważań pojmowany jako kod lub zespół kodów semiotycznych realizujących się w języku literatury.

⁸³ Głównie jednak u Mickiewicza, np. w *Panu Tadeuszu* czy też w liryku *Te rozkwitłe świeżo drzewa...*

w pracach analizuje słownictwo poety ze wszystkich utworów od roku 1825 do 1849 oraz od 1842 do 1848 roku, także leksykę zawartą w poemacie *Król-Duch*. Zasadniczymi częściami pracy jest słownik. Autor bierze pod uwagę wpływy i zapożyczenia, archaizmy, znaczenia wyrazów, słowotwórstwo. Warto dodać, że A. Boleski uwzględnił fonetykę, fleksję oraz składnię. Językoznawca prezentuje oraz opisuje zróżnicowany i obszerny materiał wyekscerpowany z twórczości Słowackiego. Uzupełnienie wcześniejszych spostrzeżeń stanowi praca *W sferze wyobraźni poetyckiej Juliusza Słowackiego: główne motywy obrazowania* (Boleski 1960). Badacz opisuje, jaką funkcję pełnią obrazy poetyckie w utworach autora *Beniowskiego*. W monografii pokazuje, że poszczególne kreacje aniołów, zjawisk meteorologicznych czy elementów przyrody służyć mogą jako środek charakterystyki bohaterów. Podkreślić należy, że chodzi tu o opisy bardzo zróżnicowane stylistycznie i funkcjonalnie.

Istotnym oraz bogatym źródłem wiedzy na temat odniesień literackich oraz kulturowych w twórczości poety jest rozprawa Zygmunta Lubertowicza *Paleta barw i klejnotów w utworach Juliusza Słowackiego* (Lubertowicz 1910). W studium tym Z. Lubertowicz z wielką dokładnością wykazuje, jaką ewolucję przechodziła zdolność do kreowania kolorystyki u romantycznego poety od skromnej jeszcze, jakkolwiek już zadziwiającej barwności *Lambra* aż do realistycznej powodzi kolorów w *Królu-Duchu*. Sam autor dowodzi, że:

Gdybyśmy (...) wzięli całą, przebogata masę zjawisk świetlnych u Słowackiego, gdybyśmy policzyli tę całą falangę piorunów bijących nieraz na próżno, błyskawic, grzmotów, gromów, meteorów, komet różanych, blasków i błysków, skier słonecznych, płomieni, promieni, girland gwiazdnych, zórz i lamp kryształowych, światel różnofarbnych i złotych i srebrnych tęcz, to wtedy dopiero utwory Słowackiego zajaśnieją w jakimś migotliwym blasku, podobnym złotej ulewie deszczu „złotych”, „różanych” i „srebrnych” gwiazd – wtedy koloryt jego poezji jest podobny czemuś zaziemskiemu, czemuś dalekiemu i zaświatowemu w mroku gwiazd (Lubertowicz 1910: 9–10).

Na podobne aspekty obrazowania poetyckiego zwracają uwagę inni badacze w rozprawach: J. Kleinera *Z zagadnień metaforyki Mickiewicza i Słowackiego* (Kleiner 1948b: 1–8), Marty Piwińskiej *Juliusz Słowacki od duchów* (Piwińska 1992), Marii Cieśli *Mityczna struktura wyobraźni Słowackiego* (Cieśla 1979), Jana Tomkowskiego *Juliusz Słowacki i tradycje mistyki europejskiej* (Tomkowski 1984),

Pawła Paziaka *Uwagi o semantyce nazw kolorów – bieli i czerwieni w „Balladynie”* (Paziak 1997: 18–24), Mieczysława Kalityńskiego *Ze studiów nad stylem „Anhelliego”. Obrazy przyrody. Kolorystyka. Symbolika* (Kalityński 1909: 148–158); także w pracach D.T. Lebiody, m.in.: *Kosmogonia liryczna: o wyobraźni pulsującej Juliusza Słowackiego* (Lebioda 1999a: 26–29), *Słowacki i druidzi* (Lebioda 1999b: 49–62), *Szaman i szatan: szamanizm w twórczości Juliusza Słowackiego* (Lebioda 2000: 126–136).

Językoznawcy zajęli się szczególnie motywem miłości w utworach autora *Kordiana*. Nie tylko zwrócili uwagę na wpływy Byrona, Schillera, Szekspira czy też Mickiewicza, ale przede wszystkim ustalili typ poezji miłosnej Słowackiego, wymieniając jego cechy osobnicze. Wskazać należy rozprawy: T. Skubalancki *Słownictwo poezji miłosnej Juliusza Słowackiego na tle tradycji* (Skubalanka 1966), A. Nawareckiego *Czułe słowa Słowackiego* (Nawarecki 1992: 57–72), C. Zgorzelskiego *Liryka w pełni romantyczna: studia i szkice o wierszach Słowackiego* (Zgorzelski 1981), Franciszka Sławskiego *Słownictwo Juliusza Słowackiego* (Sławski 1999: 322–338), Z. Klemensiewicza (np. Klemensiewicz 1951: 1–14, 68–75) i wiele innych.

Poza tym badacze omówili poszczególne warstwy leksykalne, m.in.: neologizmy, metafory, przysłowia, oraz wskazali, jaką rolę elementy te odgrywają w poszczególnych dziełach literackich Słowackiego. Nie można pominąć dysertacji T. Skubalancki *Mickiewicz, Słowacki, Norwid: studia nad językiem i stylem* (Skubalanka 1997) i *Neologizmy w poezji romantycznej* (Skubalanka 1962), opracowań Jana Mirosława Kasjana *Przysłowia i metaforyka potoczna w twórczości Słowackiego* (Kasjan 1966), C. Zgorzelskiego *„Rozłączenie” Słowackiego* (Zgorzelski 1993: 96–111), *„Miniatury” liryczne Słowackiego* (Zgorzelski 1993: 136–164), Marii Janion *Dialektyka historii w polemice pomiędzy Słowackim a Krasińskim* (Janion 1969: 154–208).

Warto wskazać, że językoznawcy zajęli się poszczególnymi wyrażeniami, zwrotami pochodzącymi z utworów poetyckich wielkiego poety. Chodzi tu o pracę K. Górskiego *Słowacki jako poeta aluzji literackiej* (Górski 1964a: 177–198). Badacz zwraca uwagę na luźne odniesienia cytatowe utworów Słowackiego do innych twórców. Rozróżnia tu rolę wpływu literackiego i niezobowiązującego odwołania do różnych tekstów poetyckich lub ogólnie funkcjonującej tradycji literackiej. Podobne podejście badawcze widoczne jest w artykułach Jacka

Brzozowskiego *Notatki do ironii u Słowackiego* (Brzozowski 1999: 37–47), Agnieszki Bal *Różne style i odmiany języka: na przykładzie „Balladyny” Juliusza Słowackiego* (Bal 2009: 52–57), Marii Wojtak *Juliusza Słowackiego kunszt stylizatorski – wybrane aspekty stylu „Fantazego”* (Wojtak 1999: 351–362).

Przegląd wymienionych prac wykazuje, że leksyka wyekscerpowana z utworów Mickiewicza i Słowackiego była wielokrotnie omawiana oraz interpretowana. Oprócz opracowań językoznawczych w bogatej literaturze przedmiotu nie może zabraknąć nawiązań do grona prac i zagadnień podjętych przez literaturoznawców oraz kulturoznawców⁸⁴. Warto wyjaśnić, że uwzględnienie opracowań z drugiej grupy poszerza badania lingwistyczne o konteksty obyczajowe, obrzędowe, ideologiczne, historyczne czy też filozoficzne. Rozprawa niniejsza wpisuje się w nurt tych badań językoznawczych, w których obok konkretnych leksemów wykorzystuje się również szeroki kontekst wypowiedzi.

⁸⁴ Problem jest obszerny i złożony. Więcej informacji na ten temat można znaleźć w pracy Anity Całek (zob. Całek 2012). Autorka sięgnęła do wielu prac literaturoznawców i kulturoznawców, które szczegółowo wymienia w bibliografii.

R o z d z i a ł I

SŁOWNIK

Ogólna koncepcja tego rozdziału zakłada, że w części zwanej dalej *słownikową*, zostanie przedstawione zróżnicowanie słownictwa realnie (naturalnie) nazywającego drogocenne i ozdobne kamienie. Zwrócę także uwagę na leksemy charakteryzujące właściwości poszczególnych kruszców. Istotne jest to, że leksyka dotycząca drogich minerałów niejednokrotnie wchodzi w relacje z terminologią pochodzącą z innych kręgów tematycznych. Mam tu na myśli m.in.: BARWE, ESTETYKĘ, OGIEŃ, ŚWIATŁO, WARTOŚĆ. Nazwy te konotują skojarzenia z desygnatami spoza kręgu tematycznego szlachetnych oraz półszlachetnych kamieni. W analizowanych tekstach poetyckich wyróżnić można wyrazy, które realnie obok siebie nie występują. Badany materiał bogaty jest w przekształcenia stylistyczne, głównie metaforyczne. Te leksemy również zostaną włączone do słownika. W tym miejscu problem jedynie sygnalizuję, gdyż poświęcę mu oddzielną część rozprawy.

Słownik został skonstruowany według koncepcji zaprezentowanej i wykorzystanej w pracach poświęconych słownictwu Stefana Żeromskiego *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*¹. Dzieła te zainspirowały mnie do opracowania i skon-

¹ Całość opracowania nosi tytuł *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*. Tytuły poszczególnych tematycznych tomów autorskich są kontynuacją głównego tytułu: t. 2, *Przestrzeń* – Sobolewska 2002; t. 3, *Dom* – Sękowska 2002; t. 4, *Świat dźwięków* – Bartnicka 2002; t. 5, *Świat barw* – Handke K. 2002; t. 6, *Walka, wojna, wojskowość* – Handke R. 2002; t. 7, *Mysł i mowa* – Sędziak 2002; t. 8, *Świat doznań zmysłowych (węch, smak, dotyk)* – Bartnicka 2007; t. 9, *Świat roślin* – Cygan 2007; t. 10, *W kręgu meteorologii i astronomii* – Olszewska 2007; t. 11, *Topografia* – Czachorowska 2007; t. 12, *Miasto i wieś* – Sobolewska 2007; t. 13, *Świat kobiet i mężczyzn* – Handke K., Handke R. 2008; t. 14, *Niebo i piekło* – Gabryś 2007;

struowania słownika ukazującego bogactwo leksykalne utworów Mickiewicza oraz Słowackiego z kręgu tematycznego drogich minerałów. Warto powtórzyć za Kwiryną Handke (zob. Handke 2007), że opracowanie słownika zgrupowanego tematycznie:

Ułatwia zestawienie i porównanie słownictwa świata przedstawionego z jego pozaliterackimi funkcjami. Ujawnia [też] dwojakie zakorzenienie słów: w języku polskim jako naturalnym środkiem komunikatywnym zbiorowości oraz w języku artystycznym – wyrażającym określoną epokę i tradycję literacką. Na tym tle wyodrębnia się również oryginalność słownictwa i słowotwórstwa pisarza (Handke 2007: 14).

Część słownikowa zawiera wyczerpujący zbiór leksemy mieszczącej się w obrębie kręgu tematycznego DROGIE KAMIENIE w badanych tekstach. Materiał, ułożony w ciągu alfabetycznym, pozwoli na drobiazgowo i rzetelnie przedstawienie zbioru leksemów, znaczeń i form z interesującego mnie zakresu. Taka prezentacja oraz analiza zebranego materiału badawczego da możliwość zaprezentowania słownictwa pisarzy tak, jak oni sami je stosowali, z uwzględnieniem semantycznych powiązań oraz zależności, toteż:

- 1) materiał zawarty w części słownikowej obejmuje leksemy samodzielne: zwłaszcza rzeczowniki, ale też czasowniki, przymiotniki i przysłówki²;
- 2) do słownika zostały wprowadzone wszystkie³ zgromadzone konteksty ilustrujące poszczególne znaczenia i użycia tekstowe jednostek słownikowych. W myśl zasady, że poprzez słownictwo zawarte w tekstach Mickiewicza i Słowackiego ukazuje się dzięki temu językowy obraz świata (realnego i przedstawionego) epoki romantyzmu⁴;
- 3) dla stwierdzenia, czy i w jakim zakresie omawiane słownictwo z utworów Mickiewicza oraz Słowackiego zostało zbadane i należy do ogólnopolskich

t. 15, *Podróże, podróżowanie* – Szostak-Król 2010; t. 16, *Życie towarzyskie* – Piotrowicz 2014; w opracowaniu: *Zdrowie i choroba* – Jankowiak; *Świat zwierząt* – Handke K.

² Figury stylistyczne (rozbudowane metafory, porównania, epitety, kontrasty semantyczne, ironie) zostaną omówione w kolejnym rozdziale oraz w podrozdziałach poświęconych poszczególnym konotacjom nazw drogich i ozdobnych kamieni.

³ Wszystkie te, które można jednoznacznie poklasyfikować i opisać. Pozostałe, nieliczne przykłady, sprawiające trudność, jeżeli chodzi o jednoznaczne i ostateczne zaszeregowanie, zostaną omówione w rozdziałach II i III.

⁴ Problem ten porusza także Kwiryna Handke (Handke 2007: 22–23).

- leksemów, przyjąłem zasadę porównywania zgromadzonego materiału z zasobami *Słownika wileńskiego* (SWil)⁵ i *Słownika języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego (SL) – odpowiadającymi czasom, w których żyli i tworzyli Mickiewicz oraz Słowacki; a także *Słownika języka Adama Mickiewicza* pod redakcją K. Górskiego i S. Hrabca (SJAM), *Słownika języka polskiego* pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Antoniego Kryńskiego, Władysława Niedźwiedzkiego (SW)⁶;
- 4) dla stwierdzenia, czy i w jakim stopniu badane słownictwo z utworów Mickiewicza i Słowackiego zostało włączone do ogólnopolskich leksemów, przyjąłem zasadę porównywania zgromadzonego materiału z zasobami *Słownika języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego (SJPD) oraz innych słowników ilustrujących stan słownictwa polszczyzny współczesnej (SJPSZ, SWJP, USJP, WSJP)⁷;
- 5) dla stwierdzenia, czy pisarze romantyczni korzystali z ogólnie przyjętej tradycji literackiej, czy odwoływali się do pisarzy XVI-wiecznych, korzystali ze staropolszczyzny, przyjąłem zasadę porównywania zgromadzonego materiału z zasobami *Słownika staropolskiego* pod redakcją Stanisława Urbańczyka (dalej skrót SStU) oraz *Słownika polszczyzny XVI wieku* (SPXVI);
- 6) w celu wykazania wszechstronnych zainteresowań poetów i zasygnalizowania różnorodności oraz bogactwa leksyki z zakresu słownictwa związanego z nazewnictwem drogich kamieni, zastosowałem metodę zestawiania prezentowanego materiału z zawartością *Słownika stereotypów i symboli ludowych* pod redakcją J. Bartmińskiego (SSiSL) oraz *Słownika symboli* W. Kopalińskiego (SSKopal);
- 7) przy ustalaniu znaczeń dopuszcza się własne modyfikacje znaczeń słownikowych lub kompilowanie tych znaczeń, jeżeli wymaga tego zgromadzony materiał literacki.

⁵ Dla porządku w tym miejscu warto przypomnieć skróty, którymi będę się dalej posługiwała, a które zostały ustalone we *Wstępie*, zob. s. 19–20.

⁶ Dzieło odnotowuje, jako poświadczenia tekstowe, liczne przykłady pochodzące z utworów Mickiewicza i Słowackiego, o czym wspominałam już niejednokrotnie.

⁷ Zob. s. 19.

Układ haseł w słowniku i dołączonym do pracy aneksie jest alfabetyczny. Zawartość artykułu hasłowego przedstawia się następująco⁸:

- 1) hasło, tj. wyraz hasłowy w formie podstawowej (rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej, przymiotnik – w formie mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego stopnia równego, czasownik – w bezokoliczniku);
- 2) warianty fleksyjne i kategoriale (rodzaj gramatyczny) podają razem z wyrazem hasłowym;
- 3) odrębnymi hasłami są: czasowniki z się, np.: *krwawić się, mienić się, rozłnić się*;
- 4) informacje gramatyczne podają tylko przy formach fleksyjnych odbiegających od standardowych;
- 5) w definicjach słownikowych są uwzględnione wszystkie znaczenia (numerowane kolejnymi cyframi arabskimi) oraz użycia tekstowe;
- 6) znaczenia wyrazów podają w ustalonej kolejności: od znaczenia realnego do znaczeń przenośnych (wszystkie są numerowane). Jeżeli kolejność jest zmieniona, sygnalizuję to odpowiednim przypisem bezpośrednio pod hasłem;
- 7) każde znaczenie jest dokumentowane cytatami z ich tekstową lokalizacją. Jeżeli przykład z tekstu poetyckiego nawiązuje do nazwy drogiego kamienia kontekstem, również zostaje uwzględniony⁹. W takim wypadku oznaczony jest za pomocą znaku ♦ i na użytek tej pracy nazwany omówieniem;
- 8) w przypisie, przy poszczególnych hasłach, wprowadzam informację dotyczącą rejestracji nazwy w słownikach języka polskiego.

Układ artykułu hasłowego ma następujący kształt:

- 1) hasło, tj. wyraz hasłowy w formie podstawowej,
- 2) ewentualne warianty fleksyjne lub kategoriale,
- 3) kolejne objaśnienia znaczeń (od realnego do przenośnych),
- 4) pod każdym znaczeniem cytaty ilustrujące użycie wyrazu hasłowego.

⁸ Zawartość artykułu hasłowego została opracowana na podstawie wybranych elementów *Instrukcji redakcyjnej do słownika Kwiryny Handke* (Handke 2007: 22–25).

⁹ Chodzi tu przede wszystkim o zwroty i wyrażenia kontekstowo związane z terminem *kamień* w znaczeniu ‘odmiana niektórych rzadkich minerałów o pięknym blasku i kolorze używana po odpowiednim szlifowaniu w zdobnictwie’.

ALABASTER

m IV, D. ~tru, Ms. ~trze

1. ‘drobnoziarnista, szlachetna odmiana gipsu’¹⁰

*I dowcipem, więc jest harda, / Jako **alabastry** twarda (SSenSS)¹¹.*

2. ‘słoik, flakon; naczynie alabastrowe’¹²

*I cały słoik zepsuła, / I rozłukłszy **alabastry** (SKsiM).*

3. poet. ‘błady, biały jak alabaster’¹³

*Starsza jak śniegi – u tej warkocz cudny, (...) Ta z **alabastrów** – a ta
zaś różana (SBall);*

*Gors śnieżny jak **alabastr**, sztuką utajony, / Gdzieniedzie spod zazdrosnej
wyglądał zastony (MPAniela).*

ALABASTR¹⁴ zob. ALABASTER

ALABASTROWY

przm.

1. przen. ‘biały, bieluteńki’¹⁵

*Błysnął francuzkiej¹⁶ książki papier welinowy; / Nad **alabastrowemi**¹⁷
stronicami księgi (MPT);*

*Płyną maliny, a z **alabastrowej** / Piersi wytryska drugi taki strumień (SBall).*

¹⁰ W takim znaczeniu forma odnotowana przez SPXVI, SJPD.

¹¹ Przykład zarejestrowany przez SW w tym samym znaczeniu.

¹² Znaczenie odnotowane przez SPXVI, również SW i SWil; SL podaje ‘alabastrowy słoik na chowanie drogich maści’.

¹³ Znaczenie odnotowane przez SW ‘białość alabastrowa, śnieżność’.

¹⁴ Forma zarejestrowana również przez SL.

¹⁵ Objaśnienie zaproponowane jedynie przez SWil i SL ‘fig. biały, śnieżny’; inne słowniki podają ‘z alabastru, właściwy alabastrowi, podobny do alabastru; posiadający cechy alabastru’.

¹⁶ We wszystkich cytatach – za poszczególnymi wydawnictwami – zachowana została oryginalna interpunkcja i ortografia.

¹⁷ Od początku XVI wieku rozpoczął się proces mieszania końcówek *-ym (-im)* oraz *-em*. Spowodowany głównie tym, że po zaniku iloczasu i przejściu *e* w *e ścieśnione (é)* różnice między wskazanymi końcówkami były mało wyraziste i mieszały się w wymowie. Więcej na ten temat pisze m.in. Krystyna Długosz-Kurczabowa w Internetowej Poradni Językowej PWN, zob. <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Dlaczego-ciekawymi-a-nie-ciekawemi;6685.html> (data dostępu: 14.09.2014).

AMETYST

m IV, D. -u, Ms. ~yście

1. 'kamień półszlachetny, ozdobny; minerał, kwarc zabarwiony fioletowo'¹⁸

*Odszedłbym od brylanty rodzącego szystu / Do geodów zamkniętych na
klucz z **ametystu** (MDoD.S);*

*Jeszcze raz jeździec na wierzchołku góry, / Jak z **ametystu**, z płomienia
i z chmury / Błysnął i zniknął (SBen).*

BARWA

ż IV

1. 'kolor, zabarwienie, koloryt'

*Patrz na ów kamień drogi (...) Niegdyś był cudnej **barwy** (MNaok);*

*A oko słońca weszło. Jeszcze nieco sennie, (...) / Siedmią **barw** błyszczy
razem: szafirowe razem, / Razem krwawi się w rubin i żółknie topa-
zem; / Aż rozłśniło się jako kryształ przezroczyste (MPT)¹⁹;*

*Miała na twarzy smutek, lecz nie żałość, / **Barwę** koralu tłą nie optóka-
ną; / Rumieniec tonął w bezpromienną białość (SLam);*

*Na płeć jej niegdyś płonącą korałem / Śmierć bledsze **barwy**, ale piękne
kłada (SLam);*

*Tu koralową **barwą** jesieni / Błyszczą burzany w srebrzystej rosie (SŻm).*

BIAŁY

przm. biali, bielszy

1. 'mający barwę przeciwną do czarnej, właściwą śniegowi, mleku; itp.
bardzo jasny'²⁰

*Gdy słońcu rzędem **białe** ukazuje domy, / Jak perły szmaragdami ogra-
dów przesnute (SGodzm);*

*Słońcu odemknie łono i pokaże / Swój rubinowy wstyd i tę konieczną /
Białego kwiatu rumianość serdeczną (SBen).*

¹⁸ SL podaje 'klejnot wieloboczny, czasem kostkowy, przezroczysty, różnego, fioletowego koloru'.

¹⁹ SJPD pod *siedm* kwalifikowanym jako przestarzałe cytuje ten fragment z *Pana Tadeusza*.

²⁰ SL 'kolor ze wszystkich najjaśniejszy'.

2. przen. 'barwa jako perła biała'²¹

*Ręką jak perły **białą*** (MPT);

*Wykapana w kwiatów rosie, / Jako perła czysta, **biała**. / **Biała** jak srebrne łabędzie* (SKSiN).

3. przen. 'kamień, kamyk biały – znak łaski'²²

*A zaś Aniołek, rączką rubinową / Dotknąwszy **białej** jak kamień tonsury* (SBen).

BLADY

przm. bladzi, bledszy

1. 'mało intensywny; o słabym blasku; o barwie nienasyconej, zbliżonej do białego; bezbarwny'

*Każda z tych moich strof jak **blady** topaz / Oszlifowany w różne kostki rymu...* (SBen);

*Że dają oczom pokusy. / Więc także **blade** turkusy / Patrzą niby na obrady* (SKSiM).

BLASK

m III, D. -u

1. 'jaskrawe, mocne światło; jasność, ogień'²³

*Patrz na ów kamień drogi (...) Niegdyś był (...) słonecznego **blasku***²⁴ (MNApok);

*To może **blask** kryształu oczy twoje raził?* (SMarS);

*Od szaty bije **blask** dyamentowy* (SJanB);

*Gdybym tak oświecona **blaskami** klejnotów* (SMarS);

*Oto na wieży latarnia miga, / I brylantowym pali się **blaskiem*** (SŻm).

²¹ Większość źródeł leksykograficznych odnotowuje skonwencjonalizowane: *biały jak śnieg, biały jak mleko*; SPXVI podaje *barwa jako perła biała*.

²² Znaczenie zarejestrowane w SPXVI, szczególnie jeżeli chodzi o teksty biblijne lub motywy do nich nawiązujące.

²³ SJPD nie rozdziela znaczeń 1. i 2., podaje je łącznie, z kolei SPXVI notuje dwa znaczenia.

²⁴ Wyrażenie *słoneczny blask* rejestrują słowniki: SWil, SW, SPXVI.

2. 'odbicie światła, odbłask, połysk, lśnienie, błyszczzenie; poświata'
 (...) *na których się mieni / Z rozmaitością tęczy **blask** drogich kamieni*
 (MPT);
*Tam bursztynów jak piasku, sukna cudnego **blasku*** (MTrzechB);
Lecz, ja jak drobny kamyczek, ni krasą koralu, / Ni wdziękiem perłowego
*dochodzący **blasku*** (MWim*);
*W mgłę, w której wiersze brzęczą jak owady, / I brylantują myśl **blaskiem***
księżycy (SBen);
*Okiem **blask** brylantów ścigał* (SŻm);
*W **blasku** brylantów i złota wybladły* (SLam);
*Szybko, szybko, czarnem okiem, / Brylantowe **blaski** kradła* (SŻm);
*A to była jakaś nowa, / **Blaskiem** miecza koralowa* (SSenSS);
*Nie było szkieł; więc się **blaski** / Po krwawnikach gdzieś kałużnych /*
Błąkały i szły w roztrzaski (SSenSS);
*Perty... to perły! tak małe? bez **blasku**? / Spojrzałem gorzko na szczęście*
rybaka (SArab);
*Bładość twarzy i coś błyska!... / Może to **blask** w perł sznurze?* (SKor);
Czy ci przynieść perł sznurek, / Z owych perł, które dają / Lep na
*ptaszki; ale mają / Takie **blaski*** (SBall).
3. 'światłość, wspaniałość'
*Ujrzałem lice przecudne królowy, / Której z rąk **blasku** różanego strzała*
 (...) *Szła, zamieniwszy jej ręce w rubiny* (SKr-D);
*Róża w nim uschnie, lecz nie straci **blasku**; / wiecznie zachowa swój liść*
rubinowy (SMnich).

BŁĘKITNY

przm.

1. 'niebieski, modry, lazurowy'

*Perłeczkę dla Salusi / I turkusik da **błękitny*** (SSenSS).**BŁYSK**

m III, D. -u

1. 'nagle, krótkie, silne światło, błysnięcie; blask, połysk'

*W powiekach rubin i **błysk** dziwny gore; / Powieki nożem zdają się roz-*
cięte (SKr-D);

*I przy wulkanów rubinowych **błyskach** / Oplomienioną posadzę na skale
(SKr-D).*

BŁYSKAĆ

ndk I

1. ‘wydawać blask, świecić, lśnić, jaśnieć, migotać’

*Jazda, piechota, długich kolumn dwieście (...) **Błyskają**, tocząc szmaragdowe tonie (MDIII);*

*Luba! tobie przystoi brylantami **błyskać** (SKor);*

*Na trupie zapomniany brylant ogniem **błyska** (SKor);*

*Coś **błyska!** (...) Może światło brylanta, albo kornaliny? (SKor);*

*Bladość twarzy i coś **błyska!** ... / Może to blask w perłę sznurze? (SKor);*

*Światła nocy **błyskają** na nieba szafirze (SKor);*

*Już w jego oczach, jak w mglistym opalu, / **Błyskają** światła (SBen).*

BŁYSNAĆ

dk Va

błyśnie, błysnęła a. błysła

1. ‘wydawać blask, świecić, lśnić, jaśnieć, migotać’

*Perłowe ząbki **błysną** wśród koralu (MDoD.D);*

***Błysnął** księżycem pierścień brylantowy (SLam);*

*Taj te oczy, jak kamienie / Szmaragdowe, gdy w nich **błyśnie!** (SSenSS);*

*Tak koral niegdyś żył pod morską wodą, / Nieraz się smucił przewidując burze; / Gdy słońce w niebios **błysnęło** lazurze, / Koral jak majtek cieszył się pogodą (SArab).*

BŁYSZCZĄCY zob. BŁYSZCZEĆ

BŁYSZCZEĆ

ndk VII b; ~ący

1. ‘jaśnieć blaskiem, świecić, lśnić, połyskiwać’

*A oko słońca weszło. Jeszcze nieco sennie, (...) / Siedmią barw **błyszczą** razem: szafirowe razem, / Razem krwawi się w rubin i żółtknie topazem; /*

Aż rozlśniło się jako kryształ przezroczyste (MPT);

***Błyszczą** one, jak rdzeni spróchniałej świeciłka, / Jak na gałązkach wody peretka, / Kiedy ją wicher skryształili... (MDIV);*
*Sypiąc się, **błyszczą**, jak girlanda tkana / W perły i drogie kamienie (MZPet);*
*Co to za lampa **błyszczą** kryształowa? (SMnich);*
*Tu koralową barwą jesieni / **Błyszczą** burzany w srebrzystej rosie (SŻm);*
*Kwiatkami z drogich **błyszczących** kamieni (SKr-D);*
*Patrz! rzekłem, oto z łupów karawany / Perła ogromna, **błyszcząca** jak zorza (SArab);*
*To gwiazdy prawdziwe – to światy. / **Błyszczą** na szafirze szaty... (SKor);*
*I szmaragdami jaśminów (...) **Błyszcząca** (SKsiN).*

BRYLANT

m IV, D. -u

1. 'diament oszlifowany, zwykle w formie ściętych stożków o wspólnej podstawie, odznaczający się silnym blaskiem i żywą grą barw'
*I kapłańskie w **brylantach** ornaty (MTrzechB)²⁵;*
*Pośród nich **brylant**, niby zakryty od oczu (MPT);*
*Tabakiera ze złota, z **brylantów** oprawa (MPT);*
*Cała ze szczyrego złota, z **brylantów** oprawa (MPT);*
*Milcząca, sypiąc łzami jako **brylantami** (MPT)²⁶;*
*Potem jak **brylant** światło, na koniec ogniste (MPT);*
*Nad **brylanty** skrzą jej oczy! (SŻm);*
*Coś błyska! (...) Może światło **brylanta**, albo kornaliny? (SKor);*
*Lecę a tęcza, co wisi na chmurach, / Świeci jak **brylant** na kontusza dziurach (SPoePD);*
*Czuliście kiedy tę łzę lodowatą / Przy pożegnaniu, ciężką jak **brylanty**? (SBen);*
*W blasku **brylantów** i złota wybladły (SLam);*
*Oddałem Haliczanom **brylant** mej korony (SMin);*

²⁵ Przykład zarejestrowany przez SW w tym samym znaczeniu; odnotowany również przy haśle *ornat* z cytatem pochodzącym z twórczości Mickiewicza.

²⁶ Przykład zarejestrowany przez SW w tym samym znaczeniu.

*A to dla Boga piekiel – **brylant** z krzyża mnicha (SMin);
Na trupie zapomniany **brylant** ogniem błyska (SKor);
Koroną, w której znany **brylant** „żmije-oko”²⁷ (SBall);
Już nie korony **brylantem** (SKsiN);
Na tę głowę, gdzie gromada / I **brylantów** i rubinów / Pali się jak tysiąc
świec (SKsiM);
Bo wiem, że cię nie kupi **brylantem** (SKsiN);
Lecz gdybym mogła z opalów, / Z pereł, **brylantów**, z koralów / Pleść
jako Oceanidy (SSenSS);
Brylantami jakby rosą / Poiskrzyła jasne kwiaty (SŻm).*

2. w lm ‘każdy drogi kamień szlifowany w brylant; różne drogie kamienie, biżuteria’²⁸

*I **brylantami** oświecone szaty (SJanB);
Szaty poprawiam, **brylantami** stroję (SLam);
Luba! tobie przystoi **brylantami** błyskać (SKor);
Dawałem ci **brylanty**, dziś sercem się dzielę (SKor);
Ach **brylanty**... gdzie klucze? (SKor);
Z twoimi **brylantami** siadłem do gry stoła (SKor);
Wysypała **brylanty** wszystkie i gwiazd ognię... (SKor);
Żeby ta dziewa jedno mi spojrzanie / Przedała dzisiaj za **brylanty** świa-
tów... (SBall);
Aż, powiada, moja córka / Cała w perłach i **brylantach** (SSenSS);
Kto was kupi? gdzie są fanty? / Kto znajdzie takie **brylanty** (SKsiM).*

3. przen. ‘czysty jak brylant; szlachetny’

*Serce jak **brylant** (SLam);
Tam, kędy dusze jasne jak **brylanty** (SKr-D);
I wołał caca! i na **brylant** biały (SBall).*

²⁷ *Brylant „żmije-oko”* – brylant znajdujący się w węzowej koronie Popiela. Według legendy przed wiekami Polska była królestwem Króla Węży, przy grodach stacjonowały Smoki Ogniste, a granic strzegła Armia Duchów.

²⁸ SW notuje dwa odrębne znaczenia, tj.: ‘w ogóle drogi kamień oszlifowany w postaci dwóch ściętych piramid o wspólnej podstawie’; ‘biżuteria brylantowa’. SWil wskazane cechy podaje w jednym znaczeniu. W tym słowniku zostały one również zapisane w jednym znaczeniu.

4. przen. ‘człowiek, zjawisko wielkiej wartości’

*Sam król nasz Batory / Nie ma tak wielkich **brylantów** w Krakowie, (...)*

Kto jest ta dziewica?... (SJanB);

Effendy! Którego jasność takiej jest mocy (...) / *Jak wśród **brylantów** na szatach nocy (MRene);*

*Wolność, ten **brylant** wesela (SKsiN).*

5. przen. ‘w odniesieniu do zjawisk, przedmiotów posiadających cechy brylantu, m.in.: blask, lśnienie, twardość, wyjątkowość’

*Baldakinem z **brylantów** okryły niebiosy (MSXI);*

*Jak wąż – jak wąż, panowie, mam oko z **brylanta** (SBall);*

*Wyłamał świat drzew, złota, **brylantów**, padalców (SDoM);*

*Okiem blask **brylantów** ścigał (SŻm);*

*Była to maska nieznana nikomu, / Którą **brylantów** moc wielka pokrywa (SJanB);*

*Pani, weź tę gałązkę purpurową wrzosu / Ale jej nie otrząsaj ze szronu **brylanta** (SKor);*

*Win tryskają **brylanty** z kielichów tysiąca (SKor).*

BRYLANTOWAĆ

ndk IV

1. przestarz. ‘nadawać blask brylantu’²⁹; ‘obsypywać, wysadzać brylantami’³⁰
przen. *W mgłę, w której wiersze brzęczą jak owady / I **brylantują** myśl blaskiem księżycy (SBen)*³¹.

BRYLANTOWY

przm.

1. ‘tyczący się brylantu, złożony z brylantów’³²

*I **brylantową** szpilką ku słońcu migotał (MPT);*

*Na szyi świecił wielką szpilką **brylantową** (MPT);*

²⁹ Znaczenie odnotowane przez SJPD.

³⁰ Znaczenie zarejestrowane przez SW.

³¹ Przykład odnotowany przez SW i SJPD w dwóch różnych znaczeniach.

³² SL podaje ‘należący do brylantu’.

*Weź moja luba i krzyż **brylantowy** (SHugo);
Złociste pasy i jasne żupany, / Jak się wahały **brylantowe** kity (SJanB);
Krzyże **brylantowe** / Są darami papieża (SMin);
Wśród tej niesfornej zgrai – mój krzyż **brylantowy** (SMin).*

2. ‘wysadzany brylantami’³³

*Błysnął księżycem pierścień **brylantowy** (SLam)³⁴.*

3. przen. ‘mający kolor, połysk brylantu’

*O błonia, których **brylantowa** rosa (MZPet);*

*Właśnie już noc schodziła i przez niebo mleczne, / Różowe, biegną pierw-
sze promyki słoneczne. / Wpadły przez szyby, jako strzały **brylantowe**
(MPT);*

*Patrzą się jasnym, **brylantowym** wzrokiem (SHugo);*

*Więc także blade turkusy / Patrzą niby na obrady / Z szabel **brylantowych**
czoła / Jakoby oczy aniołów (SKsiM);*

*Szybko, szybko, czarnem okiem / **Brylantowe** blaski kradła (SŻm);*

*Z srebrnych sadzawek niby dla igraszki / Wytryska woda tchnąca wonią
róży / I nazad deszczem **brylantowym** spada (SJanB);*

*Oto na wieży latarnia miga, / I **brylantowym** pali się blaskiem (SŻm);*

*Krainę czucia, **brylantowy** Eden... (SLam);*

*(...) Żyłem z moją miłą; (...) / Sercem bijącą, **brylantową** w oczach
(SWSzw);*

*Bo każda twoja **brylantowa** łezka / Jednemu będzie z tych jasnych po-
żarem (SWSzw);*

*Patrzaj! tam słońce nad Dnieprowe skały / Wyrzuca świetne **brylantowe**
strzały (SWac);*

*Nie, stoi martwy, twarz mu się nie mieni / Tak w **brylantowem**³⁵ powie-
trzu jesieni (SWac);*

*Wyciąga z głowy tęczę **brylantową** (SBen);*

*I przeszył ogień zorzy **brylantowy**... (SKr-D);*

³³ Objaśnienie zarejestrowane tylko przez SW, w pozostałych ‘zrobiony z brylantu’.

³⁴ Wyrażenie *pierścień brylantowy* zostało odnotowane przez SW w tym samym znaczeniu, z przykładem z twórczości Słowackiego.

³⁵ Zob. przypis 17. w tym rozdziale.

*Szczęśliwy cię oglądać po świeżem sptakaniu / Jeszcze cichymi łzami żalu
brylantową* (SMaz);

Ach każdej łzki brylantowej szkoda (SBall);

Okup się, starcze, łzy brylantowymi (SLiW);

*Długo w dzień jeszcze ich łzy brylantowe / Na srebrnych liljach lśniły się
przed słońcem* (SHugo)³⁶.

4. przen. ‘światny, wesoły, jasny, lśniący’

Może w sercu nadzieje karmisz brylantowe? (SMin)³⁷.

BURSZTYN

m IV, D. -u, Ms. ~ynie

1. ‘minerał, skamieniała żywica drzew iglastych dawniejszych epok geologicznych, przezroczysty lub przeświecający, barwy od jasnożółtej do brunatnej; używany do zdobienia i wyrobu przedmiotów ozdobnych’³⁸

Tam bursztyńów jak piasku, sukna cudnego blasku (MTrzechB);

„Pewnie z Niemiec, mój synu, wiesz kubek bursztynu?” (MTrzechB);

*Sklonił się z dwusążniową ku panu antybką, / Na której końcu bursztyń,
wielkości ogórka* (MBaron);

Tak motyl piękny, gdy w bursztyń utonie (MKWall);

*I zna tajne sposoby gotowania trunku / Który ma czarność węgla, przejrzystość bursztynu*³⁹ (MPT);

W około stoły z marmuru, bursztynu (SJanB);

Pokazał się król (...) / Spojrzał i berło upuścił z bursztynu (SKr-D);

*Liry nosili małe, ale sławne, / W koral lub w srebro lub w bursztyń
oprawne* (SKr-D);

Ubrany w złoto, w bursztyń, w miedź i w stale (SKr-D);

Na ubłaganie bogów dam kubek bursztynu (SMin);

³⁶ Wyrażenie *łzy brylantowe* zostało odnotowane przez SW w tym samym znaczeniu, z przykładem z twórczości Słowackiego.

³⁷ Przykład zarejestrowany przez SW w tym samym znaczeniu.

³⁸ Dopiero SJPD nazywa *bursztyń* minerałem, wcześniejsze źródła leksykograficzne akcentują przede wszystkim znaczenie ‘żywica kopalna drzew iglastych’.

³⁹ Wyrażenie *przejrzystość bursztynu* odnotowane zostało przez SW w tym samym znaczeniu, z tym samym przykładem z twórczości Mickiewicza.

*Byłbyś tam waszeć zamarł jak w **bursztynie** mucha* (SMaz).

2. ‘drobne przedmioty z bursztynu, jak: fajki, ustniki, korale; drobne kawałki bursztynu używane jako kadzidło’⁴⁰

*Na kołnierzyku wiszą dwa sznurki **bursztynu*** (MPT)⁴¹;

*(...) rzucam dla ciebie kadzidło! / Wonny się **bursztyn** pali* (SMin)⁴².

3. przen. ‘fajka’⁴³

*Baron hawańskich dymów z **bursztynu** snuł smugi* (MBaron)⁴⁴;

*On został sam dumając, a w **bursztyn** grał⁴⁵ ciągle, / Puszczając dym to kragło, to znów w pół-okragle* (MBaron);

*Westchnął; puszcza z ust **bursztyn**, którego świeciła, Jak puszczona z dziecięcej słomki bańka mydła, Błysnęły i zagasty cicho na kobiercu / Podłogi* (MBaron);

*Dajcie mi **bursztyn**, i róże, i wina!* (SBen)⁴⁶;

*Wnet go tłum Greków dokoła oblega, / Wypuścił **bursztyn** wierny syn Proroka. / Greci i Turki zarówno ciekawi, / Jaki głos śpiewak, jaki lutnia wyda* (SLam).

4. przen. ‘barwa, kolor bursztynu’⁴⁷

*A żona moja od niespań i troski. / Była jak **bursztyn**, albo żółte woski* (SOjZ);

*Koroną złotą, wieńcami z **bursztynu*** (SKr-D);

*Patrz na kraje krzyżackie! o brzegów **bursztyny** / Łamią się Bałtyckiego morza szklanne fale* (SMin);

*Sypiące się na fale... w **bursztynach** / Owej zorzy, gościńcem odmeńców* (SKsiN);

*Co korę spróchniałą traci / I **bursztynem** się oblewa* (SKsiN);

⁴⁰ Znaczenie przejęte za SJPD.

⁴¹ Przykład zarejestrowany przez SJPD w tym znaczeniu.

⁴² Przykład odnotowany przez SJPD w tym znaczeniu.

⁴³ Znaczenie przejęte za SW.

⁴⁴ Przykład odnotowany przez SW w tym samym znaczeniu.

⁴⁵ *Grać w bursztyn* ‘bawić się kółkami dymu z palącej się fajki’ – frazeologizm niepotwierdzony u innych twórców.

⁴⁶ Przykład odnotowany przez SW w tym znaczeniu.

⁴⁷ Znaczenie przejęte za SW, również odnotowane przez SWil.

*Tę latarnię z pargaminu, / Co jako księżyc z **bursztynu** (SKSiM).*

5. poet. 'czysty jak bursztyn; tj. bez skazy'⁴⁸

*Gdy serce moje spod zastłon odchyle, / Widzę, że nie jest jak słońce
z **bursztynu** (SBen).*

BURSZTYNOWY

przm.

1. 'dotyczący bursztynu, zrobiony z bursztynu'

*Za pasem **bursztynowy** zawieszaj różaniec (SMin).*

2. 'koloru bursztynu; złocistożółty'

*Oderwiesz włosów warkocz **bursztynowy** (MGiaur);*

*Czy to jej włos pukiel **bursztynowy** (MKWall)⁴⁹;*

*Gdzie **bursztynowy** świerzop, gryka jak śnieg biała (MPT);*

W pośrodku zielonego okręgu murawy / ściska się okrąg ptactwa (...) /

*Tu dzioby **bursztynowe**, tam czubki z koralu (MPT);*

*Słońce skwarami utrudzoną głowę / Chowato w morza Bałtyckiego
wody, / Lecz nim się skryło w fale **bursztynowe** (SHugo)⁵⁰;*

*Już noc zapada w korsarza kabinie, / Zalana falą szyba **bursztynowa**
(SLam).*

3. poet. 'czysty; tj. bez skazy'

*Ni takie serca mają **bursztynowe** (SPoePD);*

*W piersiach serca **bursztynowe**, / Jak słońca złote i czyste (SLiW);*

*Pęka się córki **bursztynowe** serce (SLiW).*

CHRYZOLIT

m IV, D. -u, Ms. ~icie

1. 'odmiana oliwinu, przezroczyste kryształy barwy żółtawozielonej, kamień szlachetny'⁵¹

⁴⁸ Takie znaczenie podaje SWil oraz SSiSL, także SL.

⁴⁹ SJPD pod hasłem *bursztynowy* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

⁵⁰ Wyrażenie *fale bursztynowe* odnotowane zostało przez SW w tym samym znaczeniu, z tym samym przykładem z twórczości Słowackiego.

⁵¹ SL notuje 'klejnot przezroczysty, zielonożółty'.

*Jak anioł ognia pochłonie. / I podobny jest koronie / Z hyacyncytu, z **chryzolitu** (SKsiM).*

CIĘŻKI

przm.; ~żcy, ~ższy

1. 'mający dużą wagę, dający się z trudem dźwigać'

przen. *Czuliście kiedy tę łzę lodowatą / Przy pożegnaniu, **ciężką** jak brylanty? (SBen).*

CUDNY

przm.; cudni, cudniejsi

1. 'niezwykle piękny, śliczny, czarujący; godny podziwu, zadziwiający'

*Patrz na ów kamień drogi (...) Niegdyś był **cudnej** barwy (MNApok);
Tam bursztyńów jak piasku, sukna **cudnego** blasku (MTrzechB);
Równie **cudna** jak kamień, co się na nim świeci (MPT).*

2. 'nadzwyczajny'

*Nie rób, acanna, sobie z tego śmieszek, / Bo to jest krwawnik mój święty
Franciszek, / Sygnet **cudowny** przez dziada mi dany (SSenSS).*

CUDOWNY zob. CUDNY

CZERWIENIĆ

ndk III

1. 'stawać się czerwonym, nabierać czerwonego koloru; czerwienić się'

*Mieczem przygwożdżon w kamiennej podłodze / Którą **czerwienił** krwawy koral żywy... (SKr-D);
Palce drobne zwrócone na światło różowe, / **Czerwiniły** się na wskroś jakby rubinowe (MPT).*

CZERWONY

przm. ~oni, ~rwieńszy

1. 'koloru pierwszego pasma tęczy, koloru krwi; zarumieniony'⁵²

⁵² Znaczenie przejęte za SJPD.

(...) *swój szal powiewny, **czzerwony** jak krwawnik; (...) Wreszcie, jakby porwana koralu⁵³ potokiem, / Upadła nań i cała wzdłuż się rozpostarła (MPT);*

*Stanąwszy nad strumieniem, rzuciła na trawnik / Z ramion, swój szal powiewny, **czzerwony** jak krwawnik (MPT);*

*Powieki nożem zdają się rozcięte / A przez **czerwoną** rubinową korę (SKr-D).*

CZYSTY

przm. czyści, czystszy a. czyściejszy

1. 'niezabrudzony; wolny od zanieczyszczeń'

*Wykąpana w kwiatów rosie, / Jako perła **czysta**, biała. / Biała jak srebrne tabędzie (SKsiN).*

2. 'nieskazitelny, wyjątkowy'

*On podejmie, co ja gubię; / Nie dyament szlifowany, / Ale perłę **czyste**j rosy⁵⁴ (SSenSS).*

3. 'przejrzysty, przezroczysty'

*Samotności! (...) / Z jakąż rokoszą padam w jasno-**czyste** chłody / Twych niezgłębionych kryształów!⁵⁵ (MDoS);*

*Cała szyba tych okien, co obrócone do Niemna, / **Czysta** jakby wśród maja, lód nie zaciemnił kryształu (MKWall);*

*Jak eter **czyste** wody kryształowe (SMnich).*

4. 'w znaczeniu moralnym: szlachetny, prawy, szczery'⁵⁶

*Jam jest w części odpowiedzialna, że serce jego nie było tak **czyste** jak dyamentowe źródło, i tak wonne jak lilije wiosenne (SAnh);*

*W piersiach serca bursztynowe, / Jak słońca złote i **czyste** (SLiW).*

⁵³ SPXVI notuje porównanie *czzerwony jakoby koral*.

⁵⁴ Wyrażenie *perła czystej rosy* w cytowanym kontekście – *Nie dyament szlifowany, / Ale perłę czystej rosy* – może być traktowane jako parafraza przyjętego frazeologizmu *brylant czystej wody* (brylant to przecież oszlifowany diament), oznaczającego 'brylant barwy czysto białej lub też z odcieniem srebrzystoniebieskawym, niezawierający spotykanych zwykle w diamentach wrostków innych minerałów'. SWil notuje *djamenty czystej wody*, tj. najdroższe diamenty, zupełnie czyste, niemające żadnych skaz, plam.

⁵⁵ Porównanie *czysty jak kryształ, jako kryształ czysty* odnotowane zostało przez SPXVI, również przez SW.

⁵⁶ Znaczenie przejęte za SJPD.

DIAMENT zob. DYJAMENT⁵⁷

DROGI⁵⁸ zob. KAMIEŃ; DYJAMENT; KRWAJNIK

DYAMENT⁵⁹ zob. DYJAMENT

DYJAMENT⁶⁰

m IV, D. -u, Ms. ~ncie

1. 'węgiel krystaliczny, najtwardszy ze wszystkich minerałów; należący do najcenniejszych kamieni szlachetnych'⁶¹

*I myśl legnie zamknięta w duszy mojej cieniu, / Jako **dyament** w brudnym
zawarty kamieniu (MDIII);*

*(...) słyszałem, że znalazł bardzo drogi **diament**⁶² (ML₁);*

***Dyament** dryakiew⁶³ na tę cnotę (MCnota);*

*Jam go opuścił śród tego zamętu / Myśląc: i cóż jest twardość **dyamentu**⁶⁴!
(SWac);*

*Rzekłbyś, że perła o **dyament** dzwoni (SBen);*

*Wrzucić do kotła **dyament**, / **Dyament** w ogniu topnieje (SKor);*

*Oto, panie, ów **dyament**, / Co jest nad kamienną zgrają, / Twardszy od
granitów kości (SKsiN);*

*Podlejszej jest u nas ceny, / Niż jaki wschodni **dyament** (SKsiN);*

⁵⁷ Różnice owe wynikają z panującej jeszcze na początku XIX wieku tzw. *walki o „j”*, która początkowo zapisywana była różnie, jako: „i”, „j” lub „y”. Szerzej na ten temat pisze m.in. Urszula Sokólska (zob. Sokólska 2006b: 343–356).

⁵⁸ W tym wypadku przymiotnik rozpatrywany jest tylko w znaczeniu, które odnosi się wyłącznie do klasy ozdobnych kamieni. Stąd też przykłady zostały omówione przy hasłach: *kamień, dyjamnet, krwawnik*.

⁵⁹ Forma odnotowana przez SL.

⁶⁰ SW notuje formę *djament*.

⁶¹ Znaczenie przejęte za SJPD.

⁶² Wyrażenie *drogi diament* odnotowane zostało tylko przez SPXVI.

⁶³ W tym wypadku nazwę należy rozpatrywać w znaczeniu 'znany w starożytności i średniowieczu uniwersalny lek, sporządzany z wielu różnych składników; lekarstwo w ogóle' (podane za SJPD).

⁶⁴ Wyrażenie *twardy diament* odnotowane zostało przez SPXVI.

*On podejmie, co ja gubię: / Nie **dyament** szlifowany, / Ale perłę czystej rosy (SSenSS).*

2. 'bezbarwny, lśniący kamień szlachetny o własności rozkładania i odbijania światła'⁶⁵

*Otóż mi woda (...) Przejrzystość **diamentu** a lekkość deszczowa (MLis [A₁]);*

*Powietrze zda się wielkim **dyamentem**, / W którym kolory grają i płomienie (SLam);*

*I różne kwiaty wyrzucał ze skrętów, / Które gonily ją mgłą **dyamentów** (SBen);*

*Gdyby ta jasna z **dyamentu** szyba (SBen);*

*I w tem powietrzu jako w **dyamencie** (SKr-D);*

*przen. O! włosy! nie dam ja waszym pierścieniom / W ogniu z wiślanych oschnąć **dyamentów!** (SKr-D);*

*przen. Z oczu skra leci ogniów **dyamentu** pełna (SKor).*

3. 'wszelki drogi kamień'⁶⁶

*W rękę trzymała biczyk z szyldkretowym prętem, / Którego skuwkę gryzła, strojoną **dyamentem** (MBaron);*

*Róże dam... za **dyamenty** (SKsiN);*

*Więc manele, **dyamenty**, / Któreś ty Bogu złożyła (SKsiM);*

*Za żadne ja **dyamenty** / Z wami długo nie pobawię (SSenSS).*

4. przen. 'materiał bardzo twardy, trwały; niezniszczalny'⁶⁷

*A na tej bramie są różne napisy. (...) / Ognistą szablą jakąś grenadjera / Wyrysowane, stoi w **dyamencie** (...) / Tu inne jakieś straszniejsze przekłęcie (SPoePD);*

*Austerye chyba z szkła i **dyamentu** / Zbuduje, w karczmach posadzę Dyanny (SBen);*

*Kłatwa na ciebie! jak na **dyamenty**, / Na bazaltowe kolumny w pustkowi (SKr-D);*

⁶⁵ SL notuje 'najtwardszy i najkosztowniejszy klejnot, którego kolor czysty, jako czysta woda'.

⁶⁶ Znaczenie przejęte za SW.

⁶⁷ Znaczenie przejęte za SPXVI.

*A sprężyna (...) Na ludzkim wsadzona oku, / Chodzi jak na **dyamencie** (SKor).*

5. przen. ‘o osobie wybitnej’

*Będzie spełniało gniew boży. / Panie! będziesz **dyjamentem** / Co się na stal biedną sroży / Gardząc kamieni motłochem (SKsiN).*

DYJAMENTOWY

przm.

1. ‘wykonany z diamentu, posiadający cechy diamentu’

*Na piersiach miga krzyż **dyamentowy**⁶⁸ (SHugo);*

*Od szaty bije blask **dyamentowy**⁶⁹ (SJanB).*

2. przen. ‘cenny, wartościowy, kochany’⁷⁰

*Jam jest w części odpowiedzialna, że serce jego / nie było tak czyste jak **dyamentowe** / źródło, i tak wonne jak lilije wiosenne (SAnh);*

*Mój rycerzu, / Złote masz usta... (...) Ty **dyamentowe** / Serce – kaza-
łem na Gopła pobrzeżu / Zapalić smolne beczki i ogniowe / Słupy; do
ognia weselnego leczę / Weseli goście. Czy pochwalasz pani? (SBall).*

3. przen. ‘twardy, niewzruszony’

*Na serce pięknej spadały, / Aż serce twarde, ze skały / Serce jej **dyjamen-
towe**, / Na które sto razy spadały, / Przegryzły na wskrós i zjadły...
(SKsiN);*

*Przez tę pierś chyba dostanie, / Jak przez mur dyamentowy / Mego księcia
(SKsiN).*

DZWONIC

ndk VIa

1. ‘poruszać czym, uderzać w co lub czym, wydając dźwięk; powodować dźwięczenie; wydawać dźwięk; dźwięczeć, brzmieć, szczekać’

*Rzekłbyś, że perła o dyament **dzwoni** (SBen).*

⁶⁸ Wyrażenie *krzyż diamentowy* odnotowane zostało przez SPXVI.

⁶⁹ SW pod *diamentowy* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

⁷⁰ Znaczenie przejęte za SJPD.

GRANAT

m IV, D. -u, Ms. ~acie

1. 'minerał stosowany jako kamień półszlachetny do wyrobów biżuterii, najczęściej mający barwę czerwoną, pomarańczowoczerwoną lub fioletowoczerwoną'⁷¹

*Kłania się las i sypie z majowego włosa, / Jak z różańca Chalifów⁷²,
rubin i granaty⁷³ (MSXI).*

GROMADA

ż IV; C. Ms. ~adzie

1. 'większa liczba jednostek zebranych w jednym miejscu; grupa, zespół'

*Na tę głowę, gdzie **gromada** / I brylantów i rubinów (SKSiM).*

HIACYNT

m IV, D. -u, Ms. ~ncie

1. 'odmiana minerału cyrkonu o barwie czerwonawożółtej'

*Jak anioł ognia pochłonie. / I podobny jest koronie / Z **hyacyntu**, z chryzolit*
zolit (SKSiM).

HJACYNT⁷⁴ zob. HIACYNT

HYACYNT⁷⁵ zob. HIACYNT

⁷¹ SL notuje *granat* albo *granatek* 'klejnot mniej więcej przezroczysty, pospolicie ciemnoczerwonego koloru'.

⁷² *Muzułmanie używają w czasie modłów różańca, który u znakomitych osób z kosztownych bywa kamieni*, objaśnienie przejęte za <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/sonety-krymskie-alusztaw-dzien.html> (data dostępu: 5.07.2019), obecne w przypisach do tekstu głównego.

⁷³ SWil podaje, że 'największą wartość mają granaty, które służą do wyrabiania paciorek'. SW w znaczeniu 'paciorek wyrobiony z minerału granatu'.

⁷⁴ Taką formę notuje SWil, również SW. Na ten temat zob. przypis 57.

⁷⁵ Forma odnotowana również przez SL w znaczeniu 'klejnot, od innych daleko lżejszy, mniej więcej przezroczysty, wieloboczny, czerwonawożółtego koloru'.

JASNOŚĆ

ż V

1. 'światło, blask wysyłane przez źródło światła, intensywność światła'

Kamień drogi (...) wylawszy z łona / Całą jasność, zamierzchnął jak gwiazda zgaszona (MNaok);

Effendy! Którego jasność takiej jest mocy (...) / Jak wśród brylantów na szatach nocy (MRene).

JASNY

przm. jaśni, jaśniejszy

1. 'świecący, palący się, błyszczący; jaskrawy, oslepiający'⁷⁶

Patrzą się jasnym, brylantowym wzrokiem (SHugo)⁷⁷;

Gdyby ta jasna z dyamentu szyba (SBen)⁷⁸.

2. 'o barwie i jej intensywności: zbliżony kolorem do białego, przejrzysty; odcinający się, odznaczający się białawo na ciemniejszym tle'⁷⁹

Twarz miała jasną, usta jak korale (MŚwitez)⁸⁰;

Okryj się choć rąbkami tęczy, / Lub jasnym źródła kryształem (MDI);

Gdy mnie twe jasne znudzą kryształy, / Ogromna, modra płaszczyzna (MPoż.Ch.H);

A rosa jasne wieszając bisiory, / Nagle się mrozem w słońcu perłowy zetnie (MGraż);

Na skrzydłach jasnym purpurą i złotem / Z nad szmaragdowej kaszemiru błoni / Wzlatuje (MGiaur);

Brylantami jakby rosą / Poiskrzyła jasne kwiaty (SŻm);

Złociste pasy i jasne żupany, / Jak się wahały brylantowe kity (SJanB);

Pierścień z jasnego rubinu (SSenSS).

⁷⁶ Znaczenie przejęte za SJPD, dość zbliżone znaczenie notuje SW 'jaśniejący, świetny, światły, błyszczący'.

⁷⁷ SW pod hasłem *jasny* z tym samym przykładem z twórczości Słowackiego.

⁷⁸ SW pod hasłem *jasny* z tym samym przykładem z twórczości Słowackiego.

⁷⁹ Znaczenie przejęte za SJPD.

⁸⁰ SW pod hasłem *jasny* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

3. przen. ‘czysty⁸¹, bezgrzeszny’

Tam, kędy dusze jasne jak brylanty (SKr-D);

Samotności! (...) / Z jakąż rozkoszą padam w jasno-czyste chłody /

Twych niezgłębianych kryształów! (MDoS);

*Pana, naszego obrońcę, / Co siedmiomieczowe słońce / Na serca jasnym
rubinie / Zapaliwszy (SKsiM).*

JASNO zob. JASNY

KAŁAKUCKI

przm.

1. ‘pochodzący z Kalkuty, miasta w Indiach wschodnich’

Może z jedwabnego sznurka / Zwleka pęty kałakuckie⁸²... (SKsiM).

KAMIEŃ

m I

1. ‘odmiana niektórych rzadkich minerałów o pięknym blasku i kolorze używana po odpowiednim szlifowaniu do ozdabiania klejnotów i przedmiotów zbytku; minerałami rzadkimi są kamienie szlachetne, a więc, np.: ametyst, diament, granat, rubin, szafir, szmaragd, topaz i inne⁸³

Patrz na ów kamień drogi⁸⁴, zaniedbany w piasku (MNApok);

Pełen drogich kamieni, jak zawój u Turka (MBaron);

Pęty i drogie kamienie (MZPet);

*Ziemia to pierworodne miłości westchnienie / Złowiła i w kosztowne
zawarła kamienie⁸⁵ (MDoD.S);*

Z rozmaitością tęczy blask drogich kamieni (MPT)⁸⁶;

⁸¹ Znaczenie odnotowane przez SWil.

⁸² Wyrażenie *pęty kałakuckie* odnotowane zostało przez SW w tym samym znaczeniu, z cytatem pochodzącym z twórczości Słowackiego.

⁸³ SL notuje wyrażenie *kamienie drogie*.

⁸⁴ Wyrażenie *drogi kamień* odnotowane przez SPXVI.

⁸⁵ Wyrażenie *kosztowny kamień* odnotowane przez SPXVI.

⁸⁶ SW pod hasłem *kamień* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

- ◆ *Równie cudna jak kamień*⁸⁷, *co się na nim świeci* (MPT)⁸⁸;
Kula na przodzie, w kuli są drogie kamienie (MPT);
- ◆ *Równie droga jak kamień, co się na niej świeci* (MPT);
- ◆ *Blondyny, kaszemiry*⁸⁹, *perły i kamienie*⁹⁰ (MPT)⁹¹;
Kwiatkami z drogich błyszczących kamieni (SKr-D);
*Chcę, żeby wszystko złoto i drogie kamienie / Przeszły odtąd na ołtarz
Maryi z Ankony...* (SMin);
- ◆ *Każdy kamień korony obciążylem zbrodnią* (SMarS)⁹²;
*Może ten kamień krwawnikowy*⁹³ *nudzi* (SSenSS);
- ◆ *Taj te oczy, jak kamienie / Szmaragdowe*⁹⁴, *gdy w nich błysnie! / Ona
z wami tak umyślnie / W słowach i spojrzeniach skąpa* (SSenSS).

KARBUNKUŁ⁹⁵

m IV, D. -u, Ms. ~ule

1. daw. 'drogi, półszlachetny kamień koloru czerwonego; rubin, granat'⁹⁶
To go malował w przyłbicy, / To w karbunkułach korony (SKsiM).

⁸⁷ SPXVI podaje, że wyrażenie *cudny kamień* należy do charakterystycznych połączeń stosowanych w XVI wieku.

⁸⁸ SW w tym znaczeniu, z tym samym cytatem z Mickiewicza.

⁸⁹ Forma zarejestrowana przez SJPD jako *dawna*, z tym samym przykładem z *Pana Tadeusza*.

⁹⁰ Występowanie wyrażen szeregowych *perły (a, i, albo, także) kamienie* odnotowane również przez SPXVI.

⁹¹ Przykład odnotowany przez SW.

⁹² SW pod hasłem *kamień* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

⁹³ Tu w sensie 'półszlachetny kamień o koncentrycznych pasmach czerwonych i białych'. Takie znaczenie odnotowuje SJPD, ponadto podaje przykład z utworu *Sen srebrny Salomei* Juliusza Słowackiego: *Więc mi ten pierścień krwawnikowy zamień / Za pierścioneczek chłopski srebrny, gładki...*

⁹⁴ SPXVI podaje, że połączenia typu *kamień* + nazwa (przymiotnik od nazwy), w tym wypadku *kamień szmaragdowy*, występowały już u twórców XVI wieku.

⁹⁵ SL podje 'po polsku: iskrzyk kamień'; 'kamień drogi, ognisty'.

⁹⁶ SWil definiuje w sposób następujący: 'nazwa dawana drogiemu kamieniowi, zwanemu rubinem, wtedy gdy się odznacza nader piękną czerwoną barwą, pochodzącą od znajdującego się w nim chromowego kwasu'; ponadto 'karbunkułami są takie granaty wschodnie, które są droższe od europejskich'. SPXVI z kolei zaznacza, że jest to 'drogi kamień półszlachetny (najcenniejsza odmiana granatu) barwy ciemnoczerwonej'.

KLEJNOT

m IV, D. -u, Ms. ~ocie

1. 'drogocenny kamień lub wyrób jubilerski, w lm: biżuteria, kosztowności'⁹⁷

*Gdybym tak oświecona blaskami **klejnotów** (SMarS);*

*Ustrojona w **klejnoty**, przy trumny żałobie (SMarS);*

*Z dziecinnym śmiechem nowe widziałam **klejnoty** (SMarS);*

*Ach! ach! ja nieszczęśliwa, zabrał mi **klejnoty!** (SKor);*

*Przegrałeś moje serce razem z **klejnotami!** (SKor);*

*Więc oto garstka **klejnotów** / Za mój okup niechaj służy (SKsiN);*

*Na ten, mówię, skarbiec cały / I **klejnotów** i piękności! (SKsiM);*

*I stoi cała w **klejnotach** (SKsiM).*

2. daw. 'herb szlachecki (umieszczony między innymi na sygnetach, którymi pieczętowano listy i dokumenty); godność szlachecka, szlachectwo'⁹⁸

*Z napisami, gdzie, kiedy te łupy zdobyte; / Tuż myśliwców herbowne **klejnoty** wyryte (MPT);*

*Wkoło szyte jedwabiem herbowe **klejnoty** (MPT);*

*Wiwat Scyzoryk, **klejnot** Rebajłów zaścianku (MPT)⁹⁹.*

3. przen. 'rzecz cenna i rzadka, coś wzniosłego, szlachetnego'

*Kwiaty na pierś jej strząsał **klejnotów** potokiem (MZPet);*

*Rozświecić przed oczyma kochanej istoty, / Jak wylamane z piersi kryształów **klejnoty!** (MDI);*

*Te kwiaty z żywych **klejnotów** się jawią (SKr-D).*

KORAL

m I, D. -a a. -u, lm D. ~ali a. -ów

1. 'rodzaj polipów, zwierzę morskie z gromady *Anthozoa*'

*Zdobędą łąd w tryumfie, i napowrót zbiegi / Miecą za sobą muszle, perły i **korale** (MSXVIII);*

*Jak ten **koral**, lub owa jagoda perłowa, / Co ją woda Bałtycka w swem przeczystem tonie / Pod lazuruwą barwą na wieki przechowa (MWim*);*

⁹⁷ Znaczenie przejęte za SJPD; SL podaje „ochędostwo kosztowne bądź z drogich kamieni; bądź z kruszców drogich”.

⁹⁸ SL rejestruje znaczenia 'kamień drogi z herbem rznięty, sygnet, pieczętka'; 'herb'.

⁹⁹ SW notuje ten przykład w znaczeniu przen. 'coś drogocennego, perła'.

*Genjuszowie morscy ją widzieli / Lecz drżąc z przestachu w swych domach z **korali**, / Nic o tem z żadną falą nie gadali (MGiaur)¹⁰⁰;
 Jest w morzu pewny żywioł (...) **Koralem** go mianują. Ja od tej godziny /
 Pragnę stać się podwodnej obrazem krzewiny. / Stalszy dla Ciebie, niżli **korarów** opoka (MDoDDELpo42 [A₁]);
 Myślą budzisz tajemnic tłum na dnie **korali** (SDoM);
 Tak **korale** niegdyś żył pod morską wodą, / Nieraz się smucił przewidując burze; /
 Gdy słońce w niebios błysnęło lazurze, / **Korale** jak majtek cieszył się pogodą (SArab);
 Nim słońce swój wieniec spali / Pośród perł i **korali** (SKsiN)¹⁰¹.*

2. ‘koralowce; po obróbce i oszlifowaniu ozdoby kamienie’

*Na czele zaś szedł król ludu, a zarazem ksiądz, ubrany podług zwyczaju w futrach i w **koralach** (SAnh);
 Liry nosili małe, ale sławne, / W **korale** lub w srebro lub w bursztyn oprawne (SKr-D);
 To są moje lube kwiaty; / Adonisy i granaty / Lubię i z malw piramidy; /
 Lecz gdybym mogła z oparów / Z perł, brylantów, z **korarów** / Pleść jako Oceanidy /
 Wieniec na zielonej fali (SSenSS);
 Posiadam ogniste morze, / Pełne perł i **korali**, Które widzę na dnie fali. /
 Jednej perły chcę, kochana! (SSenSS).*

3. ‘wyrób z koralowiny; w lm: sznur paciorków koralowych lub sznur jakichkolwiek paciorków; coś o kształcie kulistym’¹⁰²

*Tak jakby pąsowa wstęga, / Albo jak sznurkiem **korale**, / Od piersi aż do nóg sięga? (MDII)¹⁰³;
 Strojne w brusznicę, jakby w **korarów**, paciórki (MPT)¹⁰⁴;*

¹⁰⁰ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁰¹ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem z twórczości Słowackiego.

¹⁰² SW notuje ‘paciorek z koralowiny zwierząt korali; paciorek = kulka, dowolnego koloru, do nawlekania na nitkę, których całe sznurki (biczki) zawieszają sobie dziewczęta na szyi’.

¹⁰³ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁰⁴ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

*Od szaty bije blask dyamentowy, / We włosach toną przepaski z **korali**...*
(SJanB)¹⁰⁵;

*Przybiegam – patrzę; mały sznureczek **korali*** (SMaz).

4. zwykle w lm ‘narośl czerwona na głowie, na szyi niektórych ptaków’
*Tu dzioby bursztynowe, tam czubki z **korali*** (MPT).

5. przen. ‘kolor czerwony’

*Twarz miała jasną, usta jak **korale*** (MŚwitez)¹⁰⁶;

*Pertowe ząbki błysną wśród **korali*** (MDoD.D)¹⁰⁷;

*Lecz, ja jak drobny kamyk, ni krasą **korali**, / Ni wdziękiem pertowego
dochodzący blasku* (MWim*);

*Roztula między liściem dwoje ust z **koralu*** (MDIII);

*A z twoich ust **koralu**, / Wylatują promieniem* (MDIII);

(...) *swój szal powiewny, czerwony jak krwawnik; (...) Wreszcie, jakby
porwana **koralu** potokiem, / Upadła nań i cała wzdłuż się rozpostarła*
(MPT)¹⁰⁸;

*W sukni długiej, jak gdyby w powłoce **koralu*** (MPT);

*Usta widział ciekawe, roztulone nieco, / I ząbki, co jak perły wśród **korarów**
świecą* (MPT);

*Śmierć im ubiała twarze, spęzły ust **korale*** (MK444);

*I jego lice bierze blask **korali**, / Cały rozkwita podobny do kwiatu*
(SArab);

*Miała na twarzy smutek, lecz nie żałość, / Barwę **koralu** tąż nie optóka-
ną; / Rumieniec tonął w bezpromienną białość* (SLam);

*Na płeć jej niegdyś płonącą **koralem** / Śmierć bledsze barwy, ale piękne
kładała* (SLam)¹⁰⁹;

¹⁰⁵ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁰⁶ SL rejestruje użycie w podobnym znaczeniu przez Piotra Kochanowskiego, podaje przykład: *Usta w przyrodzone ubrane korale* (Orl). Chodzi o polskie tłumaczenie Piotra Kochanowskiego (bratanka poety Jana Kochanowskiego) eposu rycerskiego napisanego przez Ludovica Ariosta *Orland szalony*.

¹⁰⁷ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁰⁸ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁰⁹ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

*Na licu swoim przezroczytszą białość, / Żywszy ust **korale** i większą
omdlałość (SWSzw);*

*Pocałowała w usteczek **korale** (SOjZ)¹¹⁰;*

*A z czarnych piersi krew jak **korale** ciecze (SPoePD);*

*Pęty, jaśminy i maki – **korale** (SKr-D);*

*Mieczem przygwożdżon w kamiennej podłodze / Którą czerwieniał krwawy
korale żywy... (SKr-D);*

*Wtenczas gdy z rozkwitego na pół ust **korale** / Płomień z niewystowionym
wybłyska wyrazem (SKor);*

*Wiedźma, co w ogniu się pali, / Śród tych rąk, lasu **korale** (SKsiM);*

*W ufności i w krwawym żalu / Mogiło! krwawy **korale**! / Krwią mego
dziecka oblana! (SSenSS).*

6. przen. ‘jagoda czerwona: kalina’¹¹¹

*Idź nad strumienie, gdzie wianki **korale** / Na twoje włosy kładła ja-
rzębina (SBen)¹¹².*

KORALEK

m, lm M. koralki¹¹³

1. ‘owoc rośliny wodnej, przypominający korale’

*Pokarm mój **koralki**, muszki, / A zapijam zimną rosą (MRyb).*

KORALOWY

przm.

1. ‘dotyczący korale, przypominający właściwościami korale’

*A to była jakaś nowa, / Blaskiem miecza **korale** (SSenSS).*

2. ‘podobny kolorem do korale; czerwony’¹¹⁴

¹¹⁰ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem z twórczości Słowackiego.

¹¹¹ Znaczenie przejęte za SW.

¹¹² SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹¹³ Współczesne słowniki notują formę *koralka* w znaczeniu ‘*Corallina*, roślina z rodziny *Corallinaceae*, tworzy małe kępki na skałach morskich’. Kwestię szczegółowo omawiam w dalszej części pracy; zob. podrozdział *Wyłącznie u Mickiewicza*.

¹¹⁴ Znaczenie przejęte za SJPD; SW notuje ‘czerwony jak korale’.

- Omijam **korallowe** ostrowy burzanu (MSI)¹¹⁵;
I szczyrem **korallowym**, i zielonym ślazem; / Których kształty i barwy
mieszały się razem (MPT);
Uśmiechu (...) usiądź na jej ustach świeżych, **korallowych** (MUwAn);
Z **korallowej** zamek cegły. / Wieża druga, trzecia, czwarta (SŻm)¹¹⁶;
Tu **korallową** barwą jesieni / Błyszczą burzany w srebrzystej rosie
(SŻm)¹¹⁷;
Bo oto byłem przy niej jak ptak swojski, / co się boi, i nie wziąłem nawet
pocałowania / od jej ust **korallowych**, choć byłem blisko (SAnh);
Zaledwo pani wargę **korallową** / Pierwsze i drżące otworzyło słowo
(SWac)¹¹⁸;
Kto by w jej usta już nie **korallowe** / Ale poblądłe, otwarte, surowe
(SWac);
I znów drugie **korallowe** / Odkrywa we krwi straszdyłło (SSenSS);
Wylawszy dwa **korallowe** / Strumienie (SSenSS);
(...) z pod krucznych warkoczy / Wstążeczka się krwi **korallowej** toczy /
I plami narcyz ten litości srebrny! (SPoePD);
Wierzę! na **korallowych** ustach zawieszony / Jako motyl na róży (SKor);
Czoło pochyli, a **korallowymi** / Ustami usta moje rozplómieni (SBall);
Usta Kirkora takie **korallowe** / Jak te maliny (SBall)¹¹⁹;
Twych **korallowych** ust dotknę ustami... (SLiW).*
3. 'w odniesieniu do narośli czerwonej na głowie, na szyi niektórych ptaków'
(...) kogutki czubate, / Wstrząsając **korallowe** na głowach szyszaki
(MPT).
4. przen. 'krew, walka'
*I buntowi uciąć głowę / Czas pokazać w ciemnym jarze / Wielkie miecze
korallowe (SSenSS);
Krew, **korallowej** podobna paciórce (SKSiM).*

¹¹⁵ SW, również SJPD pod hasłem *korallowy* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹¹⁶ SW pod hasłem *korale* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹¹⁷ SW pod hasłem *korallowy* z tym samym przykładem ze Słowackiego; w odniesieniu do jarzębiny.

¹¹⁸ Wyrażenie *wargi korallowe* poświadczono zostało także przez SL.

¹¹⁹ SW pod hasłem *korallowy* z tym samym przykładem z twórczości Słowackiego.

KORNALINA

ż IV, C. Ms. ~inie

1. przestarz. ‘minerał, odmiana chalcedonu koloru krwistoczerwonego; używany jako kamień półszlachetny do wyrobu biżuterii; krwawnik’¹²⁰
*Coś błyska! (...) Może światło brylanta, albo **kornaliny**? (SKor)¹²¹;*
*Pierścień z krwawej **kornaliny** (SSenSS)¹²².*

KOSZTOWNY por. KAMIENI¹²³

- przym. lp m. M. kosztowny, sw. kosztowniejszy, ż. M. kosztowna, snw. najkosztowniejsza, n. M. kosztowne, lm M. nmos. kosztowne
1. ‘mający, stanowiący dużą wartość, cenny, drogi; drogocenny’
*Złowiła i w **kosztowne** zawarła kamienie (MDoD.S).*

KRASA

ż IV, C. Ms. krasie

1. przestarz. ‘barwa, kolor; zwłaszcza barwa czerwona, jaskrawa’¹²⁴
*Lecz, ja jak drobny kamyk, ni **krasą** koralii, / Ni wdziękiem perłowego dochodzący blasku (MWim*).*

KRASIĆ

ndk VIa; kraszony, kraszenie, krasi

1. ‘pięknym robić, upiększać, piększyć, zdobić’¹²⁵
*Wdzięk twój **krasi** (...) Nie od róż nabrał rubinów (SKsiN)¹²⁶.*

¹²⁰ Znaczenie przejęte za SJPD.

¹²¹ SJPD pod hasłem *kornalina* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹²² SW pod hasłem *kornalina* z tym samym przykładem z twórczości Słowackiego.

¹²³ W tym wypadku przymiotnik rozpatrywany jest tylko w znaczeniu, które odnosi się wyłącznie do klasy ozdobnych kamieni. Stąd też większość przykładów została omówiona przy hasle *kamień*.

¹²⁴ Znaczenie przejęte za SJPD.

¹²⁵ Znaczenie przejęte za SW.

¹²⁶ SW pod hasłem *krasić* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

KRWAWIĆ SIĘ

VIa

1. przén. ‘rumieniĆ się, czerwieniĆ się; zabarwiaĆ na czerwono, jakby na kolor krwi’¹²⁷

*A oko słońca weszło. Jeszcze nieco senne, (...) / Siedmią barw błyszczy razem: szafirowe razem, / Razem **krwawi się** w rubin i żółtknie topazem; / Aż rozłśniło się jako kryształ przezroczyste (MPT)¹²⁸.*

KRWAWNIK¹²⁹

m III

1. ‘inaczej karneol; minerał, odmiana chalcedonu, półszlachetny kamień o koncentrycznych pasmach czerwonych i białych; jednak zazwyczaj koloru czerwonego’

*Stanąwszy nad strumieniem, rzuciła na trawnik / Z ramion, swój szal powiewny, czerwony jak **krwawnik** (MPT)¹³⁰;*

*Ide, podobny z twarzy do **krwawnika** (SPoePD);*

*Ujrawszy siebie we śnie jak **krwawnika** / Oczerwienionym, na piekielnym progu... (SBen)¹³¹;*

*Na pierścieniu dziadowskim z **krwawnikiem**, / Tak mi drogie serduszko w tym starcu! (SSenSS);*

*Na sygnet Świętego Franciszka / Przysięgam! że cię zaręcę / Dziś jeszcze tym oto **krwawnikiem** (SSenSS);*

*Nie rób, acanna, sobie z tego śmieszek, / Bo to jest **krwawnik** mój święty Franciszek, / Sygnet cudowny przez dziada mi dany (SSenSS);*

¹²⁷ Znaczenie przejęte za SJPD.

¹²⁸ SW pod hasłem *krwawić* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹²⁹ SPXVI notuje leksem tylko w znaczeniach: ‘krwawnik pospolity, bylina z rodziny złożonych (Compositae), stosowana w lecznictwie’; ‘tasznik pospolity, roślina roczna lub dwuletnia z rodziny krzyżowych (Cruciferae), stosowana w lecznictwie’; ‘rdest pta-si, wróble jęczyczki, roślina roczna z rodziny rdestowatych (Polygonaceae), stosowana w lecznictwie’; ‘okrutnik, morderca’.

¹³⁰ SW pod hasłem *krwawnik* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹³¹ SW pod hasłem *krwawnik* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

Więc jako wdowiec oświadczyć mi się z ręką, / A ja ci wrócę twojego
krwawnika (SSenSS);

◆ I świat jest z duchami zgodny, / Bo **krwawość** tego pierścienia¹³² /
Świadczy o tem, że to pierścień rozwodny (SSenSS);

Wczoraj napadł w ogrodzie Anusie, / Która niosła mój pierścień z **krwaw-
nikiem**, / Wyrwał jej z rąk, i chciał palec nożykiem / Uciąć (SSenSS);
Hej!... a głos z szatańskich krzyków, / Rękawice jak z **krwawników**
(SSenSS).

2. przen. ‘o czymś, kimś koloru czerwonego’

Nad głowami buntowników – / Tych rąk, tych szponów, **krwawników**
(SKsiM);

Że pomiędzy żywym ciałem / Niektóre resztki z **krwawników**, / Ciała
smętne nieboszczyków (SSenSS);

Nie było szkielec; więc się blaski / Po **krwawnikach** gdzieś kałużnych /
Błąkały i szły w roztrzaski (SSenSS).

KRWAWNIKOWY

przm.

1. ‘zrobiony z krwawnika, zawierający w sobie krwawnik (kamień)’¹³³

Więc mi ten pierścień **krwawnikowy**¹³⁴ zamień / Za pierścioneczek chłop-
ski, srebrny, gładki... (SSenSS);

Może ten kamień **krwawnikowy** nudzi, / Może na palcu krwi kolorem
straszy... (SSenSS).

2. przen. ‘koloru krwawnika, czerwony’

W szmaragdzie bujnych traw, na **krwawnikowym** szalu, / W sukni długiej,
jak gdyby w powłoce koralu (MPT)¹³⁵.

¹³² Wyrażenie *krwawy kamień* notuje SPXVI w znaczeniu ‘krwawnik, odmiana hematytu czerwono-brunatna; kamień półszlachetny’.

¹³³ SPXVI podaje następującą definicję ‘przymiotnik od „krwawnik” ‘roślina’; otrzymywany z krwawnika, np. sok krwawnikowy’; z kolei SWil nie notuje formy *krwawnikowy*.

¹³⁴ Wyrażenie *sygnet krwawnikowy* notuje SEBr.

¹³⁵ SW w tym znaczeniu z cytatem z *Pana Tadeusza* Mickiewicza.

◆ **KRWAWOŚĆ** zob. KRWAOWNIK**KRWAWY**

przm. od krew, ~awi

1. ‘mający kolor krwi; intensywnie czerwony’

*Mieczem przygwożdżon w kamiennej podłodze / Którą czerwienią **krwawy**
koral¹³⁶ żywy...* (SKr-D);

*W ufności i w **krwawym** żalu / Mogiło! **Krwawy** koralu! / Krwią mego
dziecka oblana!* (SSenSS);

*Pierścień z **krwawej** kornaliny* (SSenSS).

KRYSZTALIĆ¹³⁷

ndk VI a, przestarz. rzad.¹³⁸

1. ‘nabywać cech kryształu; oświecać jak kryształ, robić błyszczącym’

*(...) dusz zagastych tłumy (...) Każda się w kształty ziemskie **krysztali**
i ścina, / I rosnącym ciężarem w bieg strącona skory* (SGodzm)¹³⁹;

Pieśń śmierci w głosie dzwonek odgadli; / Oba zadrżeli, oba pobladli,

*Łza im błękitne oczy **krysztali**...* (SŻm)¹⁴⁰.

KRYSZTALIK¹⁴¹

m III

1. ‘zdrobnienie od kryształ’

*(...) moja Balladyno / Twoje rączki od słońca całe się rozptyną / Jak
lodu **krysztaliki*** (SBall)¹⁴².

¹³⁶ Wyrażenie *krwawe koral* zostało poświadczane również przez SW.

¹³⁷ Formę notuje także SEBr.

¹³⁸ SJPD odnotowuje formę, jednak zaznacza, iż współcześnie rozpowszechnił się leksem *kryształizować*.

¹³⁹ SW pod hasłem *kryształić* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁴⁰ SW pod hasłem *kryształić* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁴¹ Jak podaje SPXVI, forma *kryształik* nie została zarejestrowana przez SStU; SL notuje nazwę dopiero w XVIII wieku, podaje też formę *kryształek*.

¹⁴² SW pod hasłem *kryształik* z tym samym przykładem z twórczości Słowackiego.

KRYZSTAŁ

m IV, D. -u, Ms. ~ale

1. 'postać, którą przybiera krystaloid, kiedy cząsteczki jego mają możność układania się według praw krystalografii, ciało mineralne, występujące w postaci geometrycznej, ograniczone ścianami płaskimi, minerał przedstawiający wielościan, który się tworzył jednocześnie z powstawaniem minerału i pozostaje z jego własnościami fizycznymi w najściślejszym związku'¹⁴³

*Zlany łzami, będzie w stożec / Składał **kryształ soli** (SŻm)¹⁴⁴.*

2. 'szlachetna, cenna odmiana przezroczystego szkła; gatunek szkła'¹⁴⁵

*Wciskam oczy ciekawe w podwoje s **kryształu**: / Wszystkie stoły nakryto, wszystkie drzwi przeniknięto (MDIV)¹⁴⁶;*

*Dla konia w ogrodzie budował altany, / I żłoby pozłacał, z **kryształu** dał ściany (SDuma);*

*Patrząc na ognie, **kryształ** i kwiaty (SŻm).*

3. 'przedmioty z kryształu lub szkła dobrego, białego zrobione'¹⁴⁷

*Wrą po **kryształach** koniaki i pącze (MZm);*

*Ten w ślniacy **kryształ** włożywszy oblicze (MZm)¹⁴⁸;*

*Wyplacają się mnichom, słą im Franków wina, / Czary z **kryształu**, zbroje, sukna z cudnych tkanin (SMin)¹⁴⁹;*

*Pamięć naówczas, jak lampa s **kryształu** (MKWall);*

*Wina w weneckim **kryształu**: / Za pamięć druhów pije drużyna (SŻm);*

*Podrzuca na dłoni dwie kule z **kryształu** (SŻm);*

*Jak Kleopatry perłę w krwi roztopię / W czarze **kryształu**, i dam czarę ludom (SLam);*

¹⁴³ Znaczenie przejęte za SW.

¹⁴⁴ SW pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁴⁵ Podobne znaczenie znajduje się też w SW 'piękne szkło białe szlifowane, z kryształu górskiego; szkło kryształowe', również SL 'gatunek szkła najprzedniejszego'.

¹⁴⁶ SW pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁴⁷ Znaczenie przejęte za SWil; również SW podaje 'rzecz wyrobiona z kryształu, np.: naczynie, zwierciadło itp.'

¹⁴⁸ SW pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁴⁹ Wyrażenie *czary z kryształu* zarejestrowane zostało przez SW jako cytat ze Słowackiego.

(...) *stała z wodą szklanka, / Wzięła ją, drżące w szkło usteczka klei; /
Ząbki o **kryształ** dzwonią jak kraszanka (SBen);
Jedna za drugą wiążą się łańcuchem, / Kłamane dalej w zwierciadła
kryształe (SLam);
Kiedy wieczorne zorze zapadły, / Widział jak w zamku okna z **kryształu** /
To się paliły, to znowu blade (SŻm);
A górą, zamku okna z **kryształu** / Świecą się, palą, jak ranne zorze
(SŻm);
Cień się jakiś przesuwają po szybach **kryształu** (SMarS).*

4. 'lód, zamrożona woda'¹⁵⁰

*Tam ją, krzycałem, gdzieś na lodowiskach / Złożę, jako kwiat ujęty
w **kryształe** (SKr-D).*

5. przen. 'o czymś, co jest przezroczyste i świetliste jak kryształ'¹⁵¹

*Okryj się choć rąbką tęczy, / Lub jasnym źródła **kryształem** (MDI)¹⁵²;
Samotności! (...) / Z jakąż roskoszą padam w jasno-czyste chłody /
Twych niezgłębionych **kryształów!** (MDoS)¹⁵³;*

*Do mnie tu, do mnie, tu będziem razem / Po wodnym płaszc **kryształe**¹⁵⁴
(MŚwit)¹⁵⁵;*

*Cała szyba tych okien, co obrócone do Niemna, / Czysta jakby wśród maja,
lód nie zaciemnił **kryształu**¹⁵⁶ (MKWall);*

*A oko słońca weszło. Jeszcze nieco sennie, (...) / Siedmią barw błyszczą
razem: szafirowe razem, Razem krwawi się w rubin i żółknie topazem; /
Aż rozłśniło się jako **kryształ** przezroczyste (MPT);*

*Jak łódź wesółą, gdy uciekły z ziemi / Znowu po modrym zwija się
kryształe, / I pierś morza objąwszy (MFar);*

¹⁵⁰ Znaczenie przejęte za SPXVI.

¹⁵¹ Znaczenie przejęte za SJPD.

¹⁵² SW pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁵³ SW, również SJPD pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁵⁴ SL podaje 'fig. woda jak kryształ'.

¹⁵⁵ SW pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁵⁶ Porównanie *czysty jak kryształ, jako kryształ czysty* odnotowane zostało w SPXVI i SW.

Gdy mnie twe jasne znudzą **kryształy**, / Ogromna, modra płaszczyzna
(MPoż.Ch.H);

Lasy ze srebra, a z **kryształu** liścia (MGraż);

Kwiat się przegląda w jeziora **kryształe** (SJanB)¹⁵⁷;

Trawił się, jego oczy ciemne i błękitne / Jak polne dzwonki łzawym **kryształem** pokryte (SGodzm)¹⁵⁸;

Nie te kropelki łez gorzkie i słone, / Z których rdza pada na **kryształ**
puklerza (SBen)¹⁵⁹;

Stój! stój wielbłądzie! tę palmę podpale, / O nie, zasypię źródlane **kryształy** / I skona palma w piekielnym upale (SArab);

Pójdę z tobą, tak w mgłę ciemną / Ostoniona jak w **kryształe** (SŻm);

A moje skrzydło krwi plamami świeci, / Ani ich w morza optóczę **kryształy** (SLam);

Że była grotą posepna i ciemna, / I grocie z kaskad **kryształu** zastona
(SWSzw);

Tak w ciszy czegoś słuchała, tak biegła; / Aż gdzieś w **kryształe** jeziora
spozrzegła (SWSzw);

Łódź życia jest jak złota łódź Sorrentu, / Co siekąc **kryształ** przezroczysty,
szklanny (SBen);

To może blask kryształu oczy twoje raził? (SMarS);

Tu pierwszy zginę, jeśli niebo się zawali. / A ten **kryształ** powietrza by
tchnieniem rozbity (SKor);

Bańka z **kryształu**, którą wichry wydmą / Z błękitu fali... i barwami
kwiatu (SBall)¹⁶⁰;

Chmury wielkie, czarne, chyże, / Co po niebie lotem gonią / I deszcze
poczną w szafirze, / A tu **kryształy** uronią (SKsiN).

6. przen. 'o człowieku czystym moralnie, szlachetnym'

Nie dla tego o tobie tak wspominać miło, / Że cię szmaragd odziewa
i **kryształ** oblewa (MThem);

¹⁵⁷ SW pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁵⁸ SW pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁵⁹ SW pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁶⁰ SW pod hasłem *kryształ* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

*Rozświecić przed oczyma kochanej istoty, / Jak wytamane z piersi **kryształów** klejnoty! (MDI).*

7. przen. ‘w odniesieniu do osób, rzeczy, zjawisk, przedmiotów posiadających cechy kryształu’

*Odrzuconą miłością, dumą, oburzeniem; / Serce jak **kryształ** w setne poryło się skazy, / I tak wiecznie zostało (SGodzm);*

*Nas nie wysledzi ów upiór smoczy, / Co ma z **kryształu** stokrotne oczy (SŻm);*

*Jak gdyby z ranną rosą zerwany. / Gdzieniegdzie **kryształ** zastąpił ściany (SŻm);*

*A delfin złoty obrzucał wiankiem / **Kryształ**, co daje miłe ochłody (SŻm);*

*Czarna jaskółka, co w grocie ma dzieci, / Ta jedna **kryształ** skrzydłami rozcina (SWac);*

*Gdzieś za morzami w **kryształ** roztopione piaski (SMin);*

*Jak rybki, gdy w **kryształe** kruszynę spostrzegły... / Zleciały się i stal szczypią, i palą (SKor);*

*Mały **kryształ** powietrza, w którym pluszczesz skrzela (SKor);*

*Garść tej ziemi kazałem spłomienić w **kryształy** (SKor);*

*Łoże drugie z **kryształu** – dla ludów zachodu (SKor);*

***Kryształu** nie rozciągnę, lud skrócę o głowę (SKor);*

*I wichrzy, aż ją zamąci, / Aby swój **kryształ** popsuła, / Zbladła i ludu nie truła (SKsiN).*

KRYSTAŁOWY

przm., ~owi

1. ‘posiadający cechy kryształu’

*Czy ci nie zimno w łożu **kryształowem**¹⁶¹ cara? (SKor);*

*Ludy! poślę wam! poślę łoża **kryształowe** (SKor);*

*Lekki twór **kryształowy** złamie się, nie pognie (SKor);*

*Miała powozy z delfinów, z gołębi, / I **kryształowe** pałace na głębi (SWSzw).*

¹⁶¹ Zob. przypis nr 17. w tym rozdziale.

2. 'zrobiony z kryształu górskiego lub ze specjalnego gatunku szkła'¹⁶²

W którym rządami, flaszek białe sterczą głowy; / Wybiera z nich największy kufel kryształowy¹⁶³, / (Dostał go sędzia w darze od księdza Robaka) (MPT);

Co to za lampa błyszczą kryształowa? (SMnich);

Paź wszedł, postawił na stół lampę kryształową (SLam);

Jeden pas złoty, jedna kryształowa czara (SMin);

Przyniesz z powozu puchar kryształowy, / Wino i zimne żubrowe pieczywo (SBall)¹⁶⁴;

I zamyślona odwróciła głowę, / Palec na ściany kładąc kryształowe (SWSzw).

3. przen. 'do kryształu podobny, błyszczący'¹⁶⁵

I gdzieś w piekielne wprowadzona chłody, / Wszczepioną będę w kryształowe lody, / Jako ta bańka z powietrza i z tęczy (SWSzw)¹⁶⁶;

Wsadź, starcze, głowę w strumień kryształowy¹⁶⁷, / Może ochłonie (SBall);

Wilgoć mroząc na ścianach w kwiaty kryształowe (SMin)¹⁶⁸;

Nie śmiał jakoby wzniesć dumnego czoła / Pod kryształowem sklepieniem błękitu (SLam)¹⁶⁹;

Można się było w niej oczyma bawić; / I była to gwiazd kryształowych wanna (SBen);

Na to jak róża, która nie jest do dna / Białą, lecz w liści kryształowej czarze / Kryje rumieniec (SBen);

I kryształowe łoże szach dostał i wdzięczny. / O wielki synu słońca! o bracie miesięczny! (SKor);

(...) usiądź nad kryształową jaką i smętną wodą (SLiW).

¹⁶² Znaczenie przejęte za SJPD.

¹⁶³ Wyrażenie *kufel kryształowy* odnotowuje SW jako przykład z Mickiewicza.

¹⁶⁴ SJPD pod hasłem *kryształowy* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁶⁵ Znaczenie odnotowane również w SW.

¹⁶⁶ SW pod hasłem *kryształowy* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁶⁷ Wyrażenie *strumień kryształowy* zostało odnotowane przez SW w tym znaczeniu, z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁶⁸ SW pod hasłem *kryształowy* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁶⁹ SW pod hasłem *kryształowy* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

4. przen. 'czysty, przezroczysty, przejrzysty'¹⁷⁰

*Wtem się coś z lekka potrąci / Śród **kryształowej** przezroczy, / Woda się
z lekka zamąci (MRyb);*

*Ach! pełno malin – a jakie różowe! / A na nich perły rosy **kryształowe**
(SBall)¹⁷¹;*

*Dusza jak w **kryształowym** zamknięta przezroczu (SGodzm);*

*Jak eter czyste wody **kryształowe**¹⁷² (SMnich);*

*Kwieciem błysnęły zielone obrazy. / Pod palmą, między źródła **krysz-
tałowe** (SArab);*

*Że mój maleńki Skierka w bańce z mydła / Cicho po rzece **kryształowej**
płynie (SBen);*

*O! złota rybko w **kryształowej** bani (SKor);*

*Niebo... Zamknięty jestem w kulę **kryształową**, / Gdyby ta igła lodu
popłynęła ze mną (SKor);*

*Słuchaj w ciszy powietrznej, czy echo tego hymnu, który mi serce uciszał,
nie drga dotąd w **kryształowej** atmosferze? (SBall);*

*Tak piekło słońce, że z głową / I z nogami w **kryształową** / Siadłem
kulkę. – Lecę, lecę (SBall);*

*(...) a przyjazne jemu ślimaki przylazły i śliną **kryształową** zalepiły
czaszki (SLiW).*

LŚNIC

ndk VI a, lśnij; ~ący

1. 'dawać blask, odbijać światło; błyszczeć, jaśnieć, świecić'

*Ten w **ślniący** kryształ włożywszy oblicze (MZm);*

*Długo w dzień jeszcze ich tży brylantowe / Na srebrnych liljach **lśniły** się
przed słońcem (SHugo);*

*W głębiach haremów **lśniące** perłą rosy (SLam).*

¹⁷⁰ Znaczenie przejęte za SJPD.

¹⁷¹ SJPD pod hasłem *kryształowy* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁷² Wyrażenie *wody kryształowe* odnotowane również w SWil.

MIECIĆ

ndk VIa

1. daw. 'rzucać, ciskać, nieść'

*Zdobędą łąd w tryumfie, i napowrót zbiegi / **Mieca** za sobą muszle, perły
i korale (MSXVIII).*

MIENIĆ SIĘ

ndk, lp 3 os. mieni się

1. 'odznaczać się grą kolorów, blasków, połyskiwać, błyszczeć, lśnić się'¹⁷³

*(...) na których **się mieni** / Z rozmaitością tęczy blask drogich kamieni
(MPT)¹⁷⁴.*

2. 'fraz. mienić się na twarzy; twarz, policzki się komuś mienią (rumienić się i blednąć na przemian; wyrażać, uzewnętrzniać wyrazem twarzy różnorodne uczucia)¹⁷⁵

*Nie, stoi martwy, twarz mu **się nie mieni** / Tak w brylantowym powietrzu
jesieni (SWac).*

MIGAĆ

ndk I

1. 'ukazywać się na chwilę w ruchu, świecić, błyszczać lub odcinając się wyraźnie od tła; przesuwać się szybko w polu widzenia, przemykać, świecić nierównym lub przerywanym światłem, blaskiem, mienić się'¹⁷⁶

*Na piersiach **miga** krzyż dyamentowy¹⁷⁷ (SHugo);*

*Oto na wieży latarnia **miga**, / I brylantowym pali się blaskiem (SŻm).*

MIGOTAĆ

ndk I a. IX, ~ocze a. ~oce, ~ocz a. ~oc, ~any

¹⁷³ Znaczenie przejęte za SW.

¹⁷⁴ SW pod hasłem *mienić się* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁷⁵ Znaczenie przejęte za SJPD.

¹⁷⁶ Znaczenie przejęte za SJPD.

¹⁷⁷ SW notuje wyrażenie *kamień migający*.

1. 'świecić nierównym lub przerywanym światłem, blaskiem, skrzyć się, mienić się, lśnić się; dawać się widzieć raz po raz przez krótką chwilę, przesuwać się szybko w polu widzenia'¹⁷⁸

I brylantową szpinką ku słońcu migotał (MPT).

MOC

ż VI

1. 'wielkość, znaczenie, potęga'

Effendy! Którego jasność takiej jest mocy (...) / *Jak wśród brylantów na szatach nocy* (MRene).

2. 'wielka ilość, mnóstwo, mnogość, masa'¹⁷⁹

Była to maska nieznana nikomu, / Którą brylantów moc wielka pokrywa (SJanB)¹⁸⁰.

MODRY

przm.

1. 'niebieski o dużej intensywności; ciemnoniebieski, ciemnobłękitny'¹⁸¹

Jak łódź wesola, gdy uciekłszy z ziemi / Znowu po modrym zwija się kryształe, / I pierś morza objąwszy (MFar);

*Gdy mnie twe jasne znudzą kryształy, / Ogromna, modra płaszczyzna*¹⁸² (MPoż.Ch.H).

NIEBIESKI

przm. ~scy

1. 'będący w szóstym kolorze tęczy, mający barwę pogodnego nieba, kwiatów lnu; błękitny, modry, lazurowy'¹⁸³

¹⁷⁸ Znaczenie przejęte za SJPD.

¹⁷⁹ Znaczenie przejęte za SW.

¹⁸⁰ SW pod hasłem *moc* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁸¹ SPXVI podaje również 'kolor określający barwy niebieskie, zwłaszcza o dużej intensywności: nasycony niebieski, ciemnoniebieski, ciemnobłękitny, fiołkowy'.

¹⁸² SWil notuje wyrażenia: *modra przestrzeń, modre sklepienie*, z kolei SPXVI *modre niebo*.

¹⁸³ Znaczenie przejęte za SJPD.

*Płają branki Kirgisa; / U tych w źrenicach szafir **niebieski**¹⁸⁴, / U tamtych cienie Ellisa (MRene).*

OCZERWIENIĆ

dk Via, ~ony

1. rzad. ‘zabarwiać na czerwono, powlekać coś czerwienią, zaczerwieniać, zarumieniać’

*Ujrzawszy siebie we śnie jak krwawnika / **Oczerwienionym**, na piekielnym progu... (SBen).*

ODBLASK

m III, D. -u

1. ‘fala światła odbita od gładkiej powierzchni; blask odbity, refleks’

*Pokazał się król w **odblaskach** rubinu, / Spojrzał i berło upuścił z bursztynu (SKr-D)¹⁸⁵;*

*I w tej wielkiej ognistości, / W tym **odblasku** i rubinie, / Śnił ja siebie przy dziewczynie / Pełnej wiary i miłości (SSenSS).*

OGNISTY

przm. ~iści (w stopniu wyższym częściej używana forma opisowa)

1. ‘mający barwę ognia, rudy, czerwony’

*Jako z Dżemszyda rubinów **ognistych**. / Dusza z nich mówi! (MGiaur).*

OGROMNY

przm. ~mni, ~mniejszy

1. ‘bardzo duży; wielki, olbrzymi’

*Patrz! rzekłem, oto z łupów karawany / Perła **ogromna**, błyszcząca jak zorza (SArab).*

¹⁸⁴ SPXVI notuje wyrażenie *szafir modry*; z kolei SW rejestruje wyrażenie *oczy niebieskie* jako pochodzące z twórczości Mickiewicza.

¹⁸⁵ SJPD pod hasłem *odblask* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

OPAL

m I, D. -u

1. ‘minerał bezpostaciowy o zmiennej zawartości wody; zasadniczo bezbarwny; niektóre odmiany o pięknym tęczowym zabarwieniu używane są jako kamienie ozdobne’¹⁸⁶

*Już w jego oczach, jak w mglistym **opalu**, / Błyskają światła (SBen);
Lecz gdybym mogła z **opalów**, / Z pereł, brylantów, z koralów / Pleść
jako Oceanidy / Wieniec na zielonej fali (SSenSS);*

2. przen. ‘o barwie opalu’

*Topi się we mgłach gasnących **opalu** (SPar);
Nagle!... gdy podniosły skrzydła, / Całe w słonecznych **opalach** /
I otrząsły je na falach (SKsiN).*

OSZLIFOWAĆ

dk IV; ~owany

1. przen. ‘wygładzony, dopracowany’

*Każda z tych moich strof jak bładny topaz **oszlifowany** w różne kostki
rymu... (SBen).*

OŚWIECONY

~ceni imieśl. bierny od czas. oświecić

1. daw. ‘oświetlony, jasny; pełen światła’

*I brylantami **oświecone** szaty (SJanB);
Gdybym tak **oświecona** blaskami klejnotów (SMarS).*

PALIĆ SIĘ

ndk VIa, ~ony

1. ‘rozniecać i podtrzymywać płomień, w celu uzyskania dymu; kadziła’

*(...) rzucam dla ciebie kadziło! / Wonny **się** bursztyn **pali** (SMin).*

¹⁸⁶ SL notuje ‘klejnot, w którym się wszystkich innych klejnotów znajdują kolory, podług różnego ku światłu obrócenia, wydaje kolor purpurowy, błękitny, czerwony, zielony itp.’

2. przen. ‘palić się światłem, blaskiem; być źródłem światła, blasku’¹⁸⁷

*Na tę głowę, gdzie gromada / I brylantów i rubinów / **Pali się** jak tysiąc
świec (SKsiM);*

*Oto na wieży latarnia miga, / I brylantowym **pali się** blaskiem (SŻm).*

PEREŁCZKA¹⁸⁸

zdr. od perła

1. ‘mała perła, kamień ozdobny’

*A złoto w szkatule dusi... (...) **Perełczkę** dla Salusi¹⁸⁹ / I turkusik da
błękitny (SSenSS).*

PEREŁKA¹⁹⁰

ż III, Im D. ~łek

1. przen. ‘podobny kształtem do pereł’

*Nim cię zgubi szronu ząbek, / Lub chłodnej rosy **peretka** (MPierw);*

*Błyszczą one, jak rdzeni spróchniałej światetka, / Jak na gałązkach wody
peretka, / Kiedy ją wicher skryształili... (MDIV);*

*Perła rosy z płaszcza kapie, / Zbierz te **peretki** po trawie / I znów przyszyj
na rękawie (SBall);*

*I napić się jak ptaszek w różanym kielichu, / Dziobiąc rosy **peretki**; wolę
tej rozkoszy / Zaniechać (SBall);*

*A musi dręczyć, bo cóż ty zdobyłaś / Tem okrucieństwem prócz kilku
peretek, / Co z oczu mojej córki upadają (SLiW).*

2. przen. ‘o czymś, kimś wyjątkowo wartościowym, pięknym’

*Wzięto na stół Allaha; tu **peretki** wschodu / Z morza uciech i szczęścia
porwała za młodu / Trumna (MSIX);*

*I rosół staropolski sztucznie gotowany, / Do którego pan Wojski z dziw-
nemi sekretu / Wrzucił kilka **peretek** i sztukę monety (MPT);*

¹⁸⁷ SW podaje również ‘płonać, świecić się, żarzyć się, iskrzyć się, błyszczeć’.

¹⁸⁸ Forma odnotowana przez SL.

¹⁸⁹ SW pod hasłem *pereteczka* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

¹⁹⁰ Formę notuje również SL.

*Na każdy z **peretek** ząb / Co jak skrzydełko gołębie, / Bieląc czepca ak-samity, / Spuszcza się na skroń błękity! / Na każdą perłę w tym zębie (...)* / *Przysięgam...* (SKsiM).

3. poet. 'peryfrazą zębów'

*Różanych ustek **peretkami** świecił* (SBall).

PERŁA

ż IV, C. Ms. perle, Im D. pereł

1. 'wyrób o srebrzystobiałym połysku (czasem o różowym, żółtym, czarnym) powstający z nabłonka płaszczka niektórych małżów morskich i słodkowodnych, podrażnionego przez obce ciała (np.: ziarenka piasku); jest cennym klejnotem'¹⁹¹

*Kilka gwiazd świeci z głębi, jako **perły** ze dna / Przez fale* (MPT)¹⁹²;

*Mieć za sobą muszle, **perły** i korale* (MSXVII);

*Za pas dwa zatknął, bogato oprawne, / W **perły** i w złoto¹⁹³, pistolety sławne* (MGiaur);

*Sypiąc się, błyszczą, jak girlanda tkana / W **perły** i drogie kamienie¹⁹⁴* (MZPet);

*Blondyny, kaszemiry, **perły** i kamienie¹⁹⁵* (MPT);

*Chyba pędzelby skreślił te (...) **perły** i kamienie* (MPT);

*Tam Ci zabłyszczą **perły**, dyjamenty* (MŻegnajmi);

*Na tamtych iskry **peret** i rubinów¹⁹⁶* (MD₃Przedm);

*Z łona muszli zakrwawionych nieraz pruli **perły*** (SDom);

*Tyś ją opuścić?... jako **perła** odrzucona / Będzie gaśla powoli, i zamrze, i skona* (SDoM);

*A okropne cztery głowy, / Jako **perły** zausznicze* (SDoA);

*Niech jako muszla srebrzystego łona, (...) Morderce swoje **perłami** zбо-gaca* (SMnich);

¹⁹¹ Znaczenie przejęte za SJPD.

¹⁹² SJPD pod hasłem *perła* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

¹⁹³ Połączenie szeregowe *perły i złoto* zarejestrowane także przez SPXVI.

¹⁹⁴ Połączenie szeregowe *perły i drogie kamienie* notuje także SPXVI.

¹⁹⁵ Połączenie szeregowe *perły i kamienie* notuje także SPXVI.

¹⁹⁶ Połączenie szeregowe *perła, rubin* odnotowane także przez SPXVI.

*Był to ubogi nurek, a w tym piasku / Odgrzebał **perły**... O nędzo żebraka!* (SArab);

***Perły**... to **perły**! tak małe? bez blasku? / Spojrzałem gorzko na szczęście rybaka* (SArab);

*Patrz! rzekłem, oto z łupów karawany / **Perła** ogromna, błyszcząca jak zorza* (SArab);

*Dostań ją z głębi, a który z mocarzy / **Perłę** zakupi, da ci skarby złota* (SArab);

*Nadzieja w starca zabłysnęła twarzy, / I wnet się rzucił w wiru fale ciemne. / Zginęła **perła**, starania daremne! / Wyłynął – była na twarzy zgryzota* (SArab);

*Mysł wielką... potem tę myśl zmartwychwstania / Jak Kleopatry **perłę**¹⁹⁷ w krwi roztopię* (SLam);

*Rzekłbyś, że **perła** o dyament dzwoni* (SBen);

*A koronę Jehowy¹⁹⁸ przyozdobie **perłą*** (SKor);

*Koroną, w której znany brylant „zmije-oko” / Między dwoma rubiny na trzech **perłach** leży¹⁹⁹* (SBall);

*Nie ród, lecz wielka ofiara, / Droższa od **peret**, rubinów, / Uczyniona ze krwi synów...* (SKsiM);

*Posiadam ogniste morze, / Pełne **peret** i koralu* (SSenSS);

*Czy **peret** szuka – krzyczeli – a tego nie wie, iż perły są w morzu, a Wisła jeno muł ma na spodzie i chwasty?* (SDoEm).

2. ‘sznur peret’²⁰⁰

*Twoja szyja płonie / A perły takie zimne na płomiennem tonie? / Rozerwij **perły** – czekaj, rozgryzę nic!* (SKor);

¹⁹⁷ Wyrażenie *Kleopatry perła* odnotowane zostało również przez SMiTK. Szczegółowo na ten temat w dalszej części rozprawy – w podrozdziale *Perła – boska łza*.

¹⁹⁸ Według *Biblii* ostatniemu królowi judzkiemu (niewiernemu Sedekiaszowi) Jehowa polecił: *Usuń zawój i zdejmij koronę* (może tu chodzić o królewski zawój, na który nakładano koronę). Oba symbole władzy miały zostać odłożone, gdyż Bóg postanowił, że nikt nie będzie zasiadał na *tronie Jehowy*, dopóki nie nadejdzie Jego mesjański Król.

¹⁹⁹ Por. przypis nr 27.

²⁰⁰ Znaczenie odnotowane również przez SPXVI i SW.

*Perły po twoich piersiach leją się jak woda; / Boisz się łaskotania **peret**,
moja miła?* (SKor);

*Może z jedwabnego sznurka / Zwleka **perły** katakuckie²⁰¹* (SKsiM);

*I pełny owiec cię każdej oliwy, / A pasterz na te cienie patrzy dumny, /
Bo są jak sznury **peret** dla kochanki* (SUstęp);

*Bładość twarzy i coś błyska! ... / Może to blask w **peret** sznurze?* (SKor);

*Czy ci przynieść **peret** sznurek, / Z owych **peret**, które dają / Lep na
ptaszki; ale mają / Takie blaski* (SBall).

3. przen. 'użycia nawiązujące do barwy peret: coś białego, błyszczącego, jasnego, szarego'²⁰²

*Ręką jak **perły** białą* (MPT);

*Gdy słońcu rzędem białe ukazuje domy, / Jak **perły** szmaragdami ogro-
dów przesnute* (SGodzm);

*Białka oczu jak **perły** śnieżysto błękitne* (SKor);

*Wykapana w kwiatów rosie, / Jako **perła** czysta, biała. / Biała jak srebrne
tabędzie* (SKsiN);

(...) *Na każdą **perłę** w tym zębie* (SKsiM);

*I w ołowianej spódnicy, / Z jednej **perły** była cała* (SSenSS).

4. przen. 'użycia nawiązujące do kształtu peret: coś okrągłego, kulistego'²⁰³

*Któż męstwa zaprzecza? gdy szczyby nic miecza / Powlekły, jak **perły**
różańca* (SDuma);

*I polne róże, / Powstają z rosy **perłami*** (SZm);

*W głębiach haremów lśniące **perłą** rosy* (SLam);

*Ach! pełno malin – a jakie różowe! / A na nich **perły** rosy kryształowe*
(SBall);

*Jak na opuszczonej skale, / Morze swe **perły** zostawia!* (SKsiM);

*Nie dyament szlifowany, / Ale **perłę** czystej rosy* (SSenSS).

²⁰¹ Wyrażenie *perły katakuckie* odnosi się do peret pochodzących z Indii Wschodnich, odznaczających się największym blaskiem; por. SW, również SMiTK. Więcej na ten temat w dalszej części rozprawy – w podrozdziale *Perła – boska tza*.

²⁰² Znaczenie odnotowane także przez SPXVI.

²⁰³ Znaczenie zarejestrowane również przez SPXVI.

5. przen. 'łzy'²⁰⁴

*Czemu ogień i żal słony / Sypią mi z oczu **perłami**?* (SKsiN).

6. poet. 'w odniesieniu: do osób odznaczających się wyjątkowym talentem, geniuszem w danej dziedzinie; do idei, myśli; coś lub ktoś wyróżniający się z ogółu'

*Słyszac twoje wierszowanie, / Że ktoś jak **perłami** pisze, / Że ktoś na kształt się proroka / Stawia ludziom* (SDoA);

*Takie ust **perły!*** (SKr-D);

*Choćby królestwo! pół **perła!**... / Niechaj prosi wschodu **perła**²⁰⁵* (SKsiN);

*Niechaj mnie więc **perła** wschodnia²⁰⁶ / Zgiętego u nóg obaczy / I ręką swoją obdarzy* (SKsiN);

*Bohater, **perła** rycerzy, / Twoim okrutnym wyrokiem / Zabity...* (SKsiN);

*Posiadam ogniste morze, / Pełne **peret** i koralu, / Które widzę na dnie fali. / Jednej **perły** chcę, kochana!* (SSenSS).

7. poet. 'parafraza cytatu z Biblii'

*Nie miotajcie **peret** przed wieprze²⁰⁷* (MKPP).

8. poet. 'peryfraza uśmiechu'

*I ząbki, co jak **perły** wśród koralów świecą* (MPT);

*Usta – **perłami** wysadzone róże* (SPoePD);

*Najpierwszy uśmiech jej przyleciał do mnie, / Przyleciał szybko i wrócił z podróży, / Do swego gniazda, do **peret** i róży* (SWSzw).

9. fig. 'perła, ozdoba, zaszczyt'²⁰⁸

*Aż, powiada, moja córka cała w **perłach** i brylantach* (SSenSS).

PERŁO zob. PERŁA

n, lp D. perła, lm B. perła

1. przen. 'przypominający perłę'

²⁰⁴ Znaczenie notuje też SPXVI.

²⁰⁵ *Perły wschodnie* to perły o najpiękniejszym blasku, por. SMiTK. Więcej na ten temat w dalszej części rozprawy – w podrozdziale *Perła – boska łąca*.

²⁰⁶ Zob. przypis nr 205.

²⁰⁷ SWil notuje *Szkoda peret przed świnię rzucać*; ten sam przykład również SW, więcej na ten temat w dalszej części rozprawy – w podrozdziale *Perła – boska łąca*.

²⁰⁸ Znaczenie przejęte za SL.

(...) *tyki jak menady berta / Obwinione jak w grona w orzechowe **perła***
(MPT);

*Kto tym osłom tak z ręcznie **perła** powyktada?* (MJambOP).

2. ‘peryfraza: wino burgundzkie’²⁰⁹

*Daj sok, z drogich Burgundów wyciśniony **perła!*** (MWalka).

PERŁOWY

przm.

1. ‘zrobiony z pereł, zawierający perły’

*Że znalazł gdzie skarby duże? / Brylanty jak jaja kurze / W **perłowej***
leżące misie? (SKSiN).

2. ‘koloru perły, przypominający kolorem i blaskiem perłę; srebrny, jasnoszary’

*Lecz, ja jak drobny kamyk, ni krasą korali, / Ni wdziękiem **perłowego***
dochodzący blasku (MWim*);

Łabędź, (...) Z taką powagą ona zwraca głowę, / I śnieżne ramię i piersi
perłowe (MGiaur);

*A rosa jasne wieszając bisiory, / Nagle się mrozem w słońcu **perłowy***
zetnie (MGraż);

Na zachód obłok, na kształt rąbkowych firanek, / Przejrzysty, sfaldowa-
*ny, po wierzchu **perłowy**, / Po brzegach połączany, w głębi purpurowy*
(MPT);

*Pamiętam szare powietrze **perłowe*** (SKr-D);

*Moja pani wśród łazienki / W **perłowej** igra miednicy* (SKSiN);

*I w ołowianej spódnicy, / Niby z **perłowej** macicy* (SSenSS).

3. ‘masa perłowa, macica perłowa; tęczowo mieniąca się warstwa węglanu wapnia wytwarzająca się na wewnętrznej powierzchni muszli, przylegającej do ciała małża; wyrabia się z niej ozdobne przedmioty, guziki, itp.’²¹⁰

*Na rzemieniach munsztuka i na uździenicy / Połyskują guziki **perłowej***
*macicy*²¹¹ (MPT)²¹².

²⁰⁹ Znaczenie przejęte za SJAM.

²¹⁰ Znaczenie przejęte za SJPD.

²¹¹ Wyrażenie *perłowa macica* odnotowane również przez: SL, SWil, SW, SPXVI.

²¹² SJPD pod hasłem *perłowy* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

4. 'kasza perłowa przestarz. dziś gw. krupy perłowe; gatunek kaszy jęczmiennej, perlówka'²¹³
 (...) *gęsty grad **perłowy** / Krup jęczmiennych* (MPT);
*Ptactwo piękne, karmione **perłowemi**²¹⁴ krupy* (MPT)²¹⁵;
*Sędzia Mitarnowski (...) zostaje umyślnie dla ciebie i dla krup **perłowych**²¹⁶* (ML₁);
*O krupach **perłowych** będzie niżej* (ML₁);
*Sypiąc gołąbkom w trawę żer **perłowy**²¹⁷* (SBall).
5. 'przypominający kształtem perlę, kulisty, okrągły'
*Czyż widać kraśne konchy, **perłowe** jagody?*²¹⁸ (MDoD. D. El);
*Błogo temu, kto w twojej pamięci utonie, / Jak ten koral, lub owa jagoda **perłowa*** (MWim*);
*Wyszła bańka wodna / – **Perłowe** kółko* (MGiaur);
*Ta mądrość, która cały świat spowiada, / Dawniej **perłową** wieńczona jemiolą* (SKr-D);
*Tam, koło jednej igły, krążą orłów stada, / Jak pierścionki żałobne na **perłowych** lodach* (SKor).
6. przen. 'o łzach'²¹⁹
*I **perłowe** łzy sącząc woła przez pustynie* (MSVI);
*Z piersi żalotne westchnienie ucieka, / I łzą **perłowa** nabrzmiewa powieka* (MKWall);
*W oczach błękitnych przestrach wziął na wążki, / I dwie **perłowych** łez zrobił równymi – / Spadały obie* (SBen).
7. przen. 'o zębach: białe, błyszczące jak perły'²²⁰
*Ząb **perłowy** kiedy zgrzyta, / To mi serce w piersiach lata* (SKSiM).

²¹³ Znaczenie przejęte za SJPD.

²¹⁴ Zob. przypis nr 17. w tym rozdziale.

²¹⁵ SJPD pod hasłem *perłowy* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

²¹⁶ Wyrażenie *perłowe krupki* odnotowane przez SL; *perłowy krup* notuje SWil, SW.

²¹⁷ Szerzej na temat modyfikacji wyrażenia *krup perłowy* w dalszej części rozprawy – w podrozdziale *Perła – boska łza*.

²¹⁸ Wyrażenie *perłowe jagody* odnotowane również przez SW.

²¹⁹ Znaczenie przejęte za SPXVI.

²²⁰ Znaczenie przejęte za SPXVI.

PŁONAĆ

~ące imiesł. czynny od czas. płonać

1. przen. ‘mieć bardzo intensywną barwę, zwykle czerwoną lub żółtą; rzucać się w oczy jaskrawością barwy’

*Na płeć jej niegdyś **płonącą** koralem / Śmierć bledsze barwy, ale piękne kładła* (SLam).

POISKRZYĆ

dk VIb, ~ony

1. rzad. ‘obsypać, poproszyć iskrami, blaskiem’²²¹

*Brylantami jakby rosą / **Poiskrzyła** jasne kwiaty* (SŻm)²²².

PRZEJRZYSTOŚĆ

ż V, blm

1. ‘przezroczystość, jasność wyrazistość’

*Otóż mi woda (...) **Przejrzystość** diamentu a lekkość deszczowa* (MLis [A₁]);

*I zna tajne sposoby gotowania trunku / Który ma czarność węgla, **przejrzystość** bursztynu* (MPT).

PRZEŚWIECIĆ

dk VI a

1. ‘przepędzić pewien czas świecąc’

*Patrz na ów kamień drogi, (...) Ileż wieków **przeświecił*** (MNaopk).

PRZEZROCZE

n I

1. książ. poet. ‘przejrzysta przestrzeń, przestworze; prześwitująca przezroczysta płaszczyzna’

²²¹ Znaczenie przejęte za SJPD, SW notuje ‘poproszyć, obsypać iskrami, zaiskrzyć’.

²²² SW, również SJPD pod hasłem *poiskrzyć* z tym samym przykładem ze Słowackiego. Znaczenie potwierdzone tylko cytatem ze Słowackiego.

*Wtem się coś z lekka potrąci / Śród kryształowej **przezroczy**, / Woda się z lekka zamąci (MRyb);*

*Dusza jak w kryształowem zamknięta **przezroczu** (SGodzm).*

PRZEZROCZYSTY

przm. ~wszy

1. 'przepuszczający promienie świetlne; przejrzysty'

*A oko słońca weszło. Jeszcze nieco sennie, (...) / Siedmią barw błyszczy razem: szafirowe razem, Razem krwawi się w rubin i żółknie topazem; / Aż rozłśniło się jako kryształ **przezroczyście** (MPT);*

*Łódź życia jest jak złota łódź Sorrentu, / Co siekąc kryształ **przezroczyście**, szklanny (SBen);*

*Zjawiło się pańskie łuno, / Płomień **przezroczyście**, cienki, / Od złota rubinów żywszy; / I pastuszki oświeciwszy (SSenSS);*

*Oczęta ma **przezroczyście**, / Zielone, jak selenity (SSenSS).*

ROZKRUSZYĆ

dk VI b, ~ony

1. 'krusząc, łamać na drobne kawałki; rozbijać na drobne cząsteczki'

*Serce jak brylant, chociaż się **rozkruszy** (SLam).*

ROZŁŚNIĆ SIĘ

dk VIa; ~łsnij się

1. rzad. 'stać się lśniącym, błyszczącym, nabrać blasku; rozbłysnąć'²²³

*A oko słońca weszło. Jeszcze nieco sennie, (...) / Siedmią barw błyszczy razem: szafirowe razem, / Razem krwawi się w rubin i żółknie topazem; / Aż **rozłśniło się** jako kryształ przezroczyście (MPT)²²⁴.*

²²³ Znaczenie przejęte za SJPD, SW notuje 'lśniąc rozświecić się, rozbłysnąć; nabrać błysku, blasku; stać się lśniącym, błyszczącym'.

²²⁴ SW, również SJPD pod hasłem *rozłsnąć się* z tym samym przykładem z Mickiewicza. W SJPD znaczenie potwierdzone tylko cytatem z Mickiewicza, w SW również u Ignacego Dąbrowskiego.

ROZRUBINIĆ

dk VI a; ~ony

1. indyw. poet. 'uczynić czerwonym jak rubin, rozczzerwienić'
- ²²⁵

*Niech tej klingi kolor rusy. / Gdy nią człowiek krzyż uczyni, / Znów swoją twarz **rozrubini** (SSenSS)²²⁶.*

ROZŚWIECIĆ

dk Va; ~eć, ~eony

1. 'czynić coś świecącym, widnym; rozświetlać, rozjaśniać'

***Rozświecić** przed oczyma kochanej istoty, / Jak wytamane z piersi kryształów klejnoty! (MDI).*

RUBIN

m IV, D. -u, Ms. ~inie

1. 'minerał, tlenek glinu, czerwona odmiana korundu, drogocenny kamień ozdobny'
- ²²⁷

*Kłania się las i sypie z majowego włosa, / Jak z różańca Chalifów, **rubin** i granaty (MSXI);*

*Pokazał się król w odbłaskach **rubinu**, / Spojrzał i berto upuścił z bursztynu (SKr-D);*

*Jeszcze – jak **rubiny** / W twoim pierścionku pięknie sobie świeci (SBall);*

*Koroną, w której znany brylant „zmije-oko” / Między dwoma **rubiny** na trzech perłach leży (SBall);*

*Nie ród, lecz wielka ofiara, / Droższa od pereł, **rubinów** (SKsiM);*

*Na tę głowę, gdzie gromada / I brylantów i **rubinów** (SKsiM);*

*Gdyby z każdego **rubinu**, / Co na czepcu moim świeci, / Była iskra, niechaj leci! (SKsiM);*

²²⁵ Znaczenie przejęte za SJPD, SW notuje 'rozczzerwienić jak rubin'.

²²⁶ SW, również SJPD pod hasłem *rozrubinić* z tym samym przykładem ze Słowackiego. W SW i SJPD znaczenie potwierdzone tylko cytatem ze Słowackiego.

²²⁷ SL notuje jedynie 'kamień drogi'.

*Że wybiegli, o dzieciątku, / Co miało być Zbawicielem, / Rozpytując się
po drodze. / Na jakich prześcieradełkach, / Różach, **rubinach**, perł-
kach, / Narcyzeczkach i bławatkach (SSenSS);*

*Pierścień z jasnego **rubinu** (SSenSS).*

2. prz. 'kolor rubinu, ciemna czerwień'²²⁸

*Jako z Dżemszyda **rubinów**²²⁹ ognistych. / Dusza z nich mówi! (MGiaur);
Tamte się żarzą iskrami **rubinów**; / W górze wierzchołki zginają i łączą
(MDIII);*

*Przeświecają się oczki, jak krwawe **rubiny** (MPT);*

*Siedmią barw błyszczą razem: szafirowe razem, / Razem krwawi się w **ru-
bin** i żółknie topazem (MPT);*

*Ujrzałem lice przecudne królowny, / Której z rąk blasku różanego strzała
(...) Szła, zamieniwszy jej ręce w **rubiny** (SKr-D);*

*W powiekach **rubin** i błysk dziwny gore; / Powieki nożem zdają się roz-
cięte (SKr-D);*

*Na wrzosach, krew czerwona płynie jak **rubiny** (SKor);*

*I ku **rubinom** podawał się cały / Jako różyczka z liści wychylona (SBall);*

*Że mu z przyciętych uszu, dwie czerwone / Trysty fontanny – jak **rubin** się
żarzą (SBen);*

*Wdzięk twój krasi (...) Nie od róż nabrał **rubinów** (SKsiN);*

*Wybrałem sobie rumaka (...) Co do nozdrza – był szczerym **rubinem**
(SKsiN);*

*A te pola i doliny / Szmaragdów pozbędą kłosa / I ubiorą się w **rubiny**
(SKsiN);*

*Pani owoców, grenada, (...) Traci ognisty rumieniec, / A wewnątrz
ziarenek **rubiny** (SKsiN);*

*W szpony mu czaszkę zamyka, / I dziób maluje **rubinem** / Tej krwi, co
z oczu wytryska (SKsiN);*

²²⁸ Znaczenie przejęte za SJPD.

²²⁹ Sławny rubin Sułtana Dżemszyda, w powieściach wschodnich zowie się Szebgerag, pochodnią nocy, pucharem światłości etc. [przypis autorski], zgodnie z wydaniem Paryż 1868, t. 1.

*Pana, naszego obrońcę, / Co siedmiomieczowe słońce / Na serca jasnym
rubinie / Zapaliwszy (SKSiM);*
*Aż na rubin twoich lic! / Na tę głowę, gdzie gromada / I brylantów
 i **rubinów** (SKSiM);*
*Których pnie takie czerwone, / Listki jak iskierki drobne / W **rubin** na
 nitki zniżane (SKSiM);*
*A zaszczerpione już w łonach / Jak dzieciąteczko spowite / W duszy, na
rubinach śpiące (SKSiM);*
*I w tej wielkiej ognistości, / W tym odblasku i **rubinie**, / Śnił ja siebie
 przy dziewczynie / Pełnej wiary i miłości (SSenSS);*
*Nie tęczę, ale jej włosy; / Nie **rubin** w ogniach, różany, / Ale usta jej...
 maliny (SSenSS);*
*Zjawiło się pańskie tuno, / Płomień przezroczysty, cienki, / Od złota
rubinów żywszy; / I pastuszki oświeciwszy (SSenSS);*
*Obłąkanie, jedna ręka / Potrząsa palce z **rubinu**, / A w drugiej kość
 ludzka się pęka (SSenSS);*
*Co mówicie? Synu! Synu! / Patrzaj, kolorek **rubinu** / Wystąpił z ust bla-
 dziuteńki... / Jeden paluszek u ręki / Ruszył się (SSenSS).*

3. poet. 'peryfrazą ust'

*Jakże ona **rubinami** / Mogłaby wam co polecić? / Ustom takim tylko
 świecić (...) Lecz nie jęczeć ani gadać (SSenSS).*

RUBINOWY

przm.

1. przen. 'mający barwę rubinu'

*Zawstydziło się licem **rubinowem**²³⁰ zorze (MSVII);*
*I weselszy deptałem twoje trzęsawice, / Niż **rubinowe** morwy, złote ana-
 nasy (MSXIV);*
*Drzemiesz, ssąc **rubinowe** piersi winogrona (MNApok);*
*Palce drobne zwrócone na światło różowe, / Czerwiniły się na wskroś
 jakby **rubinowe** (MPT);*

²³⁰ Zob. przypis nr 17. w tym rozdziale.

*Róża w nim uschnie, lecz nie straci blasku; / wiecznie zachowa swój liść
rubinowy (SMnich);*
*Jak mórz zamartłych owoc **rubinowy** (SLam);*
*A zaś Aniołek, rączką **rubinową** / Dotknąwszy białej jak kamień tonsury
 (SBen);*
*O! nie lękaj się ty, że łabędź krwawy, / I ma na piersiach **rubinowe**
 pierze (SBen);*
*Drugi otyły i z **rubinowymi** / Policzki, pełen w sobie wielmożności (SBen);*
*Słońcu odemknie tono i pokaże / Swój **rubinowy** wstyd i tę konieczną /
 Białego kwiatu rumianość serdeczną (SBen);*
*I przy wulkanów **rubinowych** błyskach / Oplómięną posadzę na skale
 (SKr-D);*
*Powieki nożem zdają się rozcięte / A przez czerwoną **rubinową** korę
 (SKr-D);*
*Z grobu wyrosną, w **rubinowe** zorze (SBall);*
*Ja wiem, że w twojej winnicy, / Nie będzie ptaszyną piła / Słodkiej **rubinowej**
 wody / Z żadnej sierocej jagody (SKSiM);*
*Koń, co po mogiłach grzebie, / Okiem **rubinowym** świeci; / Jakiś dziwny
 koń piekielny (SSenSS).*

SELENIT

m IV, D. -u, Ms. ~icie

1. 'minerał, odmiana gipsu; występuje w postaci dobrze wykształconych, przezroczystych kryształów'

*Oczęta ma przezroczyste, / Zielone, jak **selenity** (SSenSS)²³¹.*

SKAZA

ż IV, C. Ms. skazie

1. 'rysa, pęknięcie, szczelina'

*Odrzuconą miłością, dumą, oburzeniem; / Serce jak kryształ w setne
 poryło się **skazy**, / I tak wiecznie zostało (SGodzm).*

²³¹ SJPD pod hasłem *selenit* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

SKRYSZTALIĆ

dk VIa, ~ony

1. przestarz. ‘zmienić, przekształcić w kryształ; nabyć cech kryształu’

*Błyszczą one, jak rdzeni spróchniałej światełka, / Jak na gałązkach wody peretka, / Kiedy ją wicher **skrysztali**... (MDIV)²³²;*

*Tej zimy gdy usnęła / Na **skrysztalonem**²³³ łożu, światło mię jakieś / z głuchego snu gwałtownie ocuciło (SBall).*

SŁONECZNY

przm. od słońce

1. ‘związany ze słońcem – wysyłanym światłem, blaskiem; kolorem’

*Patrz na ów kamień drogi (...) Niegdyś był (...) **słonecznego**²³⁴ blasku (MNApok);*

*Nagle!... gdy podniosły skrzydła, / Całe w **słonecznych** opalach / I otrząsły je na falach (SKsiN).*

SZAFIR²³⁵

m IV, D. -u, Ms. ~irze

1. przen. ‘intensywny kolor ciemnoniebieski; farba, przedmiot takiego koloru’

*Płasają branki Kirgisa; / U tych w źrenicach **szafir** niebieski, / U tamtych cienie Ellisa (MRene)²³⁶;*

*Światła nocy błyskają na nieba **szafirze** (SKor)²³⁷;*

*Gwiazdy! polecę z wami po niebios **szafirze** (SKor);*

²³² Przykład odnotowany przez SW, pochodzący z twórczości Mickiewicza.

²³³ Zob. przypis nr 17. w tym rozdziale.

²³⁴ SWil, SW notują wyrażenie *słoneczny kamień*.

²³⁵ SL podaje, że z hebrajskiego wyraz oznacza ‘pięknym być’, notuje również ‘klejnot przezroczysty różnego błękitnego koloru; w twardości mało się nie równa rubinowi’.

²³⁶ SW pod hasłem *szafir* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

²³⁷ Przykład odnotowany również przez SWil bez podania źródła zaczerpnięcia. Więcej na ten temat pisałam w artykule *Nazwy kamieni szlachetnych w „Słowniku wileńskim” i „Słowniku języka Adama Mickiewicza”. Próba porównania* (Andrejczyk 2013a: 11–23). Szczegółowo kwestie te omawia Bogdan Walczak (zob. Walczak 1994: 35–42; Walczak 1991).

*To gwiazdy prawdziwe – to światy. / Błyszczą na **szafirze** szaty... (SKor);
O tej godzinie, gdy zorza / Wyziera nad **szafir** morza (SKsiN);*

*Co po niebie lotem gonią / I deszcze poczną w **szafirze**, / A tu kryształy
uronią (SKsiN);*

*Na ogień słońca, na niebios **szafiry** (SKsiN);*

*Taką się dzisiaj widzę, / Jaką się ach! Widziała / W przyszłych myśli
szafirze (SSenSS);*

*Głębszymi oczu stały się **szafiry**, / I przedsza fala białości na tonie
(SWSzw).*

2. poet. ‘peryfraza morza’

*Rozdzielił nas gościniec płynnego **szafiru**: / Ty w Tebach, ja dopiero
wyptywam z Kairu (SList).*

3. poet. ‘peryfraza nieba’²³⁸

*Bóg uśmiechnął się tylko na tronie **szafirów** (SKor).*

SZAFIROWY

przm.

1. ‘intensywnie ciemnoniebieski’²³⁹

*Siedmią barw błyszczą razem: **szafirowe** razem, / Razem krwawi się
w rubin i żółtknie topazem (MPT);*

*Nigdzie tak piękne i tak **szafirowe** / Morze nie świeci (SUstęp);*

*Dziś już to snem jest. Oto **szafirowe** niebo i gwiazdy białe patrzą na mnie
(SAnh);*

*Obróciwszy więc ku Anhellemu **szafirowe** oczy zalane łzami wielkimi
(SAnh);*

*A słońce utonęło pod ziemią, i tylko jeszcze najwyżej lecące ptaki świet-
niały na **szafirowem**²⁴⁰ niebie (SAnh);*

*Ze łzą przeczystą w **szafirowem** oku (SWac);*

*I odtąd znikły w ogrodach, łabędzie / I **szafirowych** wód nie krają tonem
(SWac);*

²³⁸ Szerzej na ten temat zob. m.in. Rychter 2007: 107–124.

²³⁹ SWil notuje ‘koloru takiego jak szafir, błękitny’.

²⁴⁰ Zob. przypis nr 17. w tym rozdziale.

I za kochankiem znów leci kochanka, / I nikną w łąkach. A ta wywrócona, / Gdzieś szafirowe łowi winogrona (SPoePD);

W niebiosach oczy utopił kochanek, / I marzeniami swoją przyszłość czytał; (...) / Z dni szafirowych, złotych; już się witał (SBen);

W jej szafirowych oczach twoja bogobojność / Zostawiła anielskość dotąd i spokojność (SMaz).

2. poet. 'peryfrazą morza'

Płynęła lecąc, łódź leciała za nią, / Za łodzią jasność szafirowym szlakiem, / Za tą jasnością rybek korowody (SWSzw).

3. poet. 'peryfrazą nieba'

Błyszczą w haremie niebios wieczne gwiazd kagańce, / Śród nich po szafirowem żeglują przestworze / Jeden obłok (MSVII);

Księżyc, obiegłszy błonie szafirowe, / Z odmienionem licem (MKWall);

Nie bój się! Boga jesteśmy postami, / A jeśli zechcesz przelecieć się z nami / Przez te ogromne, szafirowe pola (SPoePD).

SZKLANNY

daw. ~nni

1. przen. 'przezroczysty, czysty jak szkło'

Łódź życia jest jak złota łódź Sorrentu, / Co siekąc kryształ przezroczysty, szklanny (SBen).

SZLIFOWAĆ

ndk IV, ~owane

1. 'nadawać kamieniom szlachetnym gładkość, połysk, odpowiednie wymiary; ścierać, wygładzać'

On podejmie, co ja gubię; / Nie dyament szlifowany, / Ale perłę czystej rosy (SSenSS).

SZMARAGD

m IV, D. -u, Ms. ~gdzie

1. przen. 'intensywnie zielony kolor'²⁴¹

²⁴¹ SL notuje również 'klejnot przezroczysty różnego zielonego koloru'.

*Dolino (...) / Nie dla tego o tobie tak wspominać miło, / Że cię szmaragd
odziewa i kryształ oblewa (MThem);
Wiły się czarne pukle i różowe wstęgi. / W szmaragdzie bujnych traw,
na krwawnikowym szalu (MPT)²⁴²;
Gdy słońcu rzędem białe ukazują domy, / Jak perły szmaragdami ogro-
dów przesnute (SGodzm);
A morze, gdy się zasmuci, (...) / Równie zdobywa uroki, / Z szmaragdów
mając zatoki²⁴³ (SKSiN);
I szmaragdami jaśminów (...) Błyszcząca (SKSiN).*

SZMARAGDOWY

przm.

1. 'zielony jak szmaragd'

*Na skrzydłach jasnych purpurą i złotem / Z nad szmaragdowej kaszemiru
błoni / Wzlatuje (MGiaur);
Jazda, piechota, długich kolumn dwieście (...) Błyskają, tocząc szma-
ragdowe tonie (MDIII).*

ŚNIEŻNY

przm.

1. 'biały jak śnieg, śnieżnobiały'

*Gors śnieżny jak alabastr, sztuką utajony. Gdzieniedzie spod zazdrosnej
wyglądał zastony (MPAniela).*

ŚWIATŁO

n III, Ms. świetle, Im D. światel

1. 'blask, błysk, połysk czego wskutek odbicia promieni świetlnych (słońca,
lampy itp.); plama świetlna'

*Palce drobne zwrócone na światło różowe, / Czerwiły się na wskroś
jakby rubinowe (MPT);*

²⁴² Przykład odnotowany także przez SWil bez podania źródła zaczerpnięcia (zob. też na ten temat przypis nr 237.).

²⁴³ SW rejestruje wyrażenie *morze szmaragdowe*.

*Coś błyska! (...) Może **światło** brylanta, albo kornaliny? (SKor);
Tej zimy gdyś usnęła / Na skryształonem łożu, **światło** mię jakieś / z głuchego
snu gwałtownie ocuciło (SBall);
Światła nocy błyskają na nieba szafirze (SKor).*

ŚWIATŁY

przm.

1. 'błyszczący, lśniący'

*Potem jak brylant **światłe**, na koniec ogniste (MPT).*

ŚWIECIĆ

ndk, VI a

1. 'być źródłem światła, wysyłać światło; promieniować światłem, blaskiem'

*Równie droga jak kamień, co się na niej **świeci** (MPT);*

*Na szyi **świecił** wielką szpilką brylantową (MPT);*

*Równie cudna jak kamień, co się na nim **świeci** (MPT);*

*Usta widział ciekawe, roztulone nieco, / I ząbki, co jak perły wśród koralów
świecą (MPT);*

*Kilka gwiazd **świeci** z głębi, jako perły ze dna / Przez fale (MPT);*

*Lecę a tęcza, co wisi na chmurach, / **Świeci** jak brylant na kontusza
dziurach (SPoePD);*

*Różanych ustek perłkami **świecił** (SBall);*

*Jeszcze – jak rubiny / W twoim pierścionku pięknie sobie **świeci**
(SBall);*

*Gdyby z każdego rubinu, / Co na czepcu moim **świeci**, / Była iskra, nie-
chaj leci! (SKsiM);*

*Jakże ona rubinami / Mogłaby wam co polecić? / Ustom takim tylko
świecić (...) Lecz nie jęczeć ani gadać (SSenSS);*

*Koń, co po mogiłach grzebie, / Okiem rubinowem **świeci**; / Jakiś dziwny
koń piekielny (SSenSS);*

*Nigdzie tak piękne i tak szafirowe / Morze nie **świeci** (SUstęp).*

TOPAZ

m IV, D. -u, Ms. ~azie

1. 'fluorokrzemian glinu; minerał, barwy najczęściej żółtej; należący do kamieni szlachetnych'²⁴⁴

*Siedmią barw błyszczący razem: szafirowe razem, / Razem krwawi się w rubin i żółtknie **topazem**; / Aż rozłsnilo się jako kryształ przezroczyste (MPT)²⁴⁵;*

*A wewnątrz ziarenek rubiny / Wnet zamienia na **topazy** (SKsiN);
Każda z tych moich strof jak błady **topaz** oszlifowany w różne kostki rymu... (SBen)²⁴⁶.*

2. przen. 'intensywnie żółty, połyskujący kolor'

*(...) coś błyska / Może światło brylanta, albo kornaliny? / Może rozgrzane słońcem **topazu** ogniska? (SKor).*

TURKUS

m IV, D. -u, a. -a, Ms. ~usie

1. 'minerał; uwodniony fosforan miedzi i glinu, barwy niebieskawej i zielonkawej; niektóre odmiany są używane jako kamienie szlachetne'²⁴⁷

*Weźże ty ode mnie w darze / Tę zauszniczkę z **turkusa** (SSenSS);
To mi, staruszkule kochany, / Dasz ten **turkus** i przypomnisz pasiekę (SSenSS).*

2. przen. 'w odniesieniu do barwy turkusu: niebieskawej i zielonkawej'

*Że dają oczom pokusy. / Więc także blade **turkusy** / Patrzą niby na obrady (SKsiM);*

*Śród panów, choć ty chudeusz / W szaraczku a oni w złocie, / W **turkusie** i w karmazynie (SKsiM);*

*Niech ten kawałek żelaza, (...) / niech te umierające / Stare tureckie **turkusy**, / Gdy je polskie ręce chwycą, / Znów swe oczy rozblękitą (SSenSS).*

²⁴⁴ SL notuje także 'klejnot przezroczysty, wysokiego żółtego koloru i w samym ogniu trwałego'.

²⁴⁵ SW, również SJPD pod hasłem *topaz* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

²⁴⁶ SJPD pod hasłem *topaz* z tym samym przykładem ze Słowackiego.

²⁴⁷ SL rejestruje 'klejnot nieprzezroczysty koloru błękitnego, jest zakamieniałym zębem jakiegoś zwierzęcia'.

TURKUSIK

m III

1. ‘zdrobnienie od turkus; kamień ozdobny, szlachetny barwy niebieskawej i zielonkawej’

*Perłeczkę dla Salusi / I **turkusik** da błękitny* (SSenSS).

TURKUSOWY

przm.

1. ‘mający kolor turkus, niebieski o odcieniu turkus; zrobiony z turkus’

*Niech odjeżdża zdrowo. / A ode mnie niech przyjmie szablę **turkusową***
(SMaz);

◆ *Bić się umiem, lecz wcale nie czuję ochoty / Tłuc ojca **turkusówką**²⁴⁸
w syna pancierz złoty* (SMaz);

*Wczoraj moja sina / Szpileczka **turkusowa**, którą mam po matce, / Złamała się* (SMaz).

TURKUSÓWKA²⁴⁹ zob. TURKUSOWY

TWARDOŚĆ

ż V, blm, rzecz. od twardy

1. ‘nieuginający się pod naciskiem; wytrzymały, stały, odporny na działanie jakiejś siły’

*Jam go opuścił śród tego zamętu / Myśląc: i cóż jest **twardość** dyamentu!*
(SWac).

TWARDY

przm.; twardzi, twardsi

1. ‘nieuginający się pod naciskiem; wytrzymały, stały, odporny na działanie jakiejś siły; o osobie nieustępliwej’

²⁴⁸ Współczesne słowniki, por. chociażby SJPD, SJPSZ, nie notują leksemu *turkusówka*, należy on zatem do grupy nazw indywidualnych, charakteryzujących język Słowackiego. Nie odszukamy nazwy także w XIX-wiecznych dziełach leksykograficznych (w SWil).

²⁴⁹ Leksemu nie odnotowuje Andrzej Boleski w swoich pracach (zob. Boleski 1949, 1951, 1956).

*I dowcipem, więc jest harda, / Jako alabastry **twarda** (SSenSS);
Oto, panie, ów dyament, / Co jest nad kamienną zgrają, / **Twardszy** od
granitów kości (SKsiN).*

WIELKI

przm. wielcy, większy

1. ‘znaczny pod względem rozmiarów, liczby, ilości, wartości; bardzo duży’
*Sam król nasz Batory / Nie ma tak **wielkich** brylantów w Krakowie (...)
Kto jest ta dziewica?... (SJanB);
Była to maska nieznana nikomu, / Którą brylantów moc **wielka** pokrywa
(SJanB);
Powietrze zda się **wielkim** dyamentem, / W którym kolory grają i pło-
mienię (SLam).*

WONNY

przm.; ~nni, ~nniejszy

1. ‘pełen przyjemnych zapachów, woni; mający, wydzielający przyjemny za-
pach, nasycony wonnościami; pachnący’
*(...) rzucam dla ciebie kadzidło! / **Wonny** się bursztyń pali (SMin).*

WYBŁYSKAĆ

ndk I

1. ‘ukazywać się jako blask, błysnięcie; zaczynać lśnić, świecić, migotać’
*Wtenczas gdy z rozkwitego na pół ust koralu / Płomień z niewysłowionym
wybłyska wyrazem (SKor).*

ZABŁYSNAĆ

dk Vc; ~yśnie, ~yśnij, ~nął, a. ~ysł, ~nęła, a. ~sła

1. ‘wydać błysk, błyski; zajaśnieć blaskiem; załśnić, zamigotać’
*Tam Ci **zabłysną** perły, dyjamenty (MŻegnajmi).*

ZAMIERZCHNAĆ

dk lp. 3 os. m. zmierzchnął, lm. 3 os. nmos. zamierzchły

1. ‘ściemnieć, stracić blask’

*Kamień drogi (...) wylawszy z tona / Całą jasność, zamierzchnął jak gwiazda zgaszona (MNaok);
Już ostatnie perły gwiazd zamierzchły i na dnie niebios zagasty (MPT)²⁵⁰.*

ZIMNY

przm. zimni, zimniejszy

1. 'mający niską temperaturę, o niskiej temperaturze; bardzo chłodny'

Twoja szyja płonie / A perły takie zimne na płomiennem tonie? / Rozerwij perły – czekaj, rozgryzę nić! (SKor).

ŹRÓDLANY

przm.

1. 'mający związek ze źródłem (wody), pochodzący ze źródła, żyjący w źródle'

Stój! stój wielbłądzie! tę palmę podpale, / O nie, zasypię źródlane kryształy / I skona palma w piekielnym upale (SArab).

ŻÓŁKNAĆ

ndk Vc

1. 'nabierać żółtej barwy, stawać się żółtym'

A oko słońca weszło. Jeszcze nieco senne, (...) / Siedmią barw błyszczy razem: szafirowe razem, / Razem krwawi się w rubin i żółknie topazem; / Aż rozłśniło się jako kryształ przezroczyste (MPT).

²⁵⁰ SW pod hasłem *zamierzchnąć* z tym samym przykładem z Mickiewicza.

R o z d z i a ł I I

SEMANTYCZNE BOGACTWO NAZW DROGICH KAMIENI

1. Wprowadzenie

W rozdziale tym nazwy drogocennych kamieni zostaną uporządkowane pod względem semantycznym i podzielone na poszczególne kręgi znaczeniowe z uwzględnieniem określonych cech i właściwości analizowanych kruszców¹. W analizie wykorzystam koncepcję pola znaczeniowego zaprezentowaną przez D. Buttler. Jak podaje badaczka, samo pojęcie *pola* zostało przez nauki humanistyczne przejęte z fizyki; już około 1920 roku zaczęła nim operować socjologia. Nazwa ta stała się też terminem kierunku psychologicznego znanego pod mianem *psychologii postaci* (*Gestaltpsychologie*), postulującego kompleksowe ujmowanie zjawisk psychicznych (zob. Buttler 1967: 43). Toteż językoznawcze koncepcje pola zostały wyraźnie powiązane zarówno z ujęciami psychologii postaci, jak i z teoriami fizycznymi (zob. Buttler 1967: 43–44). Na ukształtowanie lingwistycznego pojęcia pola wpłynęły jednak przede wszystkim poglądy ogólnojęzykoznawcze de Saussure’a i Humboldta². Warto też powtórzyć za

¹ Dane z *Dzieł* (t. 1–4) Mickiewicza i *Pism* (t. 1–4) Słowackiego w rozdziale będą prezentowane łącznie. W kolejnej partii materiału omawiam osobno – analizuję nazwy drogich kamieni w twórczości Mickiewicza, następnie nazwy drogich kamieni w utworach Słowackiego.

² Badaczka wskazuje przede wszystkim na traktowanie języka jako zamkniętego systemu elementów powiązanych wzajemnymi zależnościami oraz twierdzenie, że zmiana jednego elementu pociąga za sobą przeobrażenia całego układu. Bardzo istotne dla teorii pola zna-

D. Buttler, że w teorii pola najcenniejsza jest metoda kompleksowego opisu zjawisk leksykalnych, porównywanie słownictwa różnych epok rozwoju jednego języka lub zasobu wyrazowego kilku języków. To właśnie różne siatki pojęć mogą wzajemnie się przenikać i zespałać za pośrednictwem wspólnych ogniw. Co więcej, możliwe jest dostrzeżenie określonych współzależności dwóch odległych pod względem semantycznym pól, wynikające z łącznego występowania ich składników w tych samych kontekstach (zob. Buttler 1967: 54).

Istotny wpływ na kształtowanie się kręgów znaczeniowych mają czynniki słowotwórcze i stylistyczne³. W określony sposób współuczestniczą one w organizacji i członowaniu siatek pojęciowych. Nie jest to więc skupisko elementów jednorodnych, zróżnicowanych jedynie pod względem pojęciowym. Inaczej funkcjonują w nim wyrazy motywowane strukturalnie, o przejrzystej budowie słowotwórczej, inaczej zaś – słowa niepodzielne. W obrębie jednostek leksykalnych tworzących krąg semantyczny, poza podstawowym słownictwem, które jest wspólne wszystkim użytkownikom danego języka, wyodrębnić można klasy wyrazów tzw. fakultatywnych, np. profesjonalizmów czy też wyrazów nacechowanych stylistycznie. Reasumując, można powiedzieć, że w skład pola znaczeniowego wchodzi grupy słów powiązane wspólnym sensem, między którymi istnieją określone zależności semantyczne, często wchodzące we wzajemne relacje⁴. Warto więc uświadomić sobie i powtórzyć za Walerym Pisarkiem:

Wspólną cechą wszystkich teorii pola językowego jest założenie, że w każdym języku poszczególne jednostki leksykalne są nawzajem od siebie uzależnione, że znaczenie każdej – czy prawie każdej – jednostki leksykalnej zależy od obecności innych jednostek. Wskutek tego nie można badać znaczenia jednego wyrazu bez uwzględnienia innych wyrazów (Pisarek 1967: 495).

zeniowego okazało się też rozróżnienie związków syntagmatycznych, łączących elementy języka w ciągu niejako „przestrzennym”, w konkretnych użyciach, i związków asocjacyjnych, które kojarzą jednostki językowe w pamięci mówiących.

³ W teorii Josta Triera pola mają charakter właściwie statyczny, ulegają tylko powolnemu, wielowiekowemu przekomponowaniu wewnętrznemu. Els Oksaar z kolei pokazuje pole wyrazowe jako ugrupowanie nieustannie zmienne, do którego ciągle włączają się elementy nowe, tworzone doraźnie pod wpływem bodźców sytuacyjnych (zob. Buttler 1967: 53).

⁴ Pojęcie pola leksykalno-semantycznego przejmuję tu za Danutą Buttler (Buttler 1967). Zob. też: Pisarek 1967: 493–516; Miodunka 1980; Tokarski 1984.

Dzięki relacjom syntaktycznym i metaforycznym mogę w analizowanym materiale wskazać pewne podstawowe składniki znaczeniowe, które wprowadzają porządek do badanego pola (por. Mikołajczuk 1997: 149–171), dlatego też wyróżniam:

- 1) nazwy kamieni,
- 2) nazwy określające cechy oraz właściwości współtowarzyszące nazwom kamieni szlachejnych i półszlachejnych⁵.

W tym wypadku należy przyjąć, że pola są to „żywe” rzeczywistości językowe leżące między poszczególnymi słowami a całościami wypowiedzeniowymi⁶. Walery Pisarek podkreśla, iż konsekwencją takich założeń jest stwierdzenie, że treści wyrazu nie można określić właściwie, jeżeli się nie rozpatrzy go na tle całej struktury, której jest częścią. Wynika z tego, że treść każdego słowa zależy od istnienia lub nieistnienia w jego polu innych wyrazów (Pisarek 1967: 498). Tak pojęte pole leksykalno-semantyczne mieści się w ujawnieniu konkretnej systemowości obrazu świata. Uczony zwraca tu uwagę na obraz właściwy określonej wspólnocie językowej. Tak więc ten obraz świata, wyrażony za pomocą słów w języku narodowym, odpowiada systemowi leksykalnemu, którego częściami są poszczególne pola wyrazowe (zob. Pisarek 1967: 500).

Rozdział przedstawia poszczególne pola znaczeniowe zawierające nazwy ozdobnych kruszców odznaczających się najwyższą frekwencją w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego⁷. W ramach poszczególnych części mowy ujawniam bogactwo i różnorodność form stosowanych przez najwybitniejszych twórców polskiego romantyzmu do budowania świata przedstawionego z wykorzystaniem nazw ozdobnych kamieni. Zebrany materiał omówiony zostanie w tej części pracy w ramach konkretnych działów tematycznych obejmujących słownictwo związane z nazwami: *brylant*, *bursztyn*, *diament*, *korale*, *krwawnik*, *kryształ*, *perła*, *rubin*, *szafir*. Istotny w rozdziale jest fakt, że w funkcji nazw i określeń drogich kamieni

⁵ Zagadnienie to szczegółowo omawiam w rozdziale III.

⁶ Walery Pisarek posługuje się tu teorią Josta Triera (Trier 1934: 430; za Schaff 1964: 28).

⁷ Pojedyncze leksemy lub występujące nielicznie w badanych utworach zostaną szczegółowo omówione w podrozdziałach: *Wyłącznie u Mickiewicza*, *Wyłącznie u Słowackiego*.

występują różne części mowy⁸, nie tylko wyrazy zestandaryzowane, odnotowane w słownikach języka polskiego, typu: *brylant*, *bursztynowy*, *krwawnikowy*, *perłowy*, ale również neologizmy, m.in. *rozrubińić*. Pozostałe nazwy, ze względu na mniejszą liczbę poświadczeń tekstowych, zostaną podzielone na kręgi semantyczne wyodrębnione ze względu na barwę poszczególnych kamieni szlachetnych i półszlachetnych. Szczegółowy rejestr wyrazów wyekscerpowanych z utworów poetyckich obu poetów zawierają poniższe analizy i tabele.

2. Drogie kamienie

2.1. Pole semantyczne BRYLANTU

W obrębie pola znaczeniowego BRYLANT występują trzy leksemy należące do rodziny słowotwórczej *brylant*: *brylant*, *brylantowy*, *brylantować*. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w badanym materiale językowym przedstawia tabela 1 (patrz s. 121).

Tabela 1. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego BRYLANT w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>brylant</i>	46	9	37
Przymiotniki i imiesłowy	<i>brylantowy</i>	27	4	23
Czasowniki niedokonane	<i>brylantować</i>	1	–	1
		Łącznie 74, w tym:	13	61

Źródło: opracowanie własne.

⁸ W dalszej części pracy formy imiesłowów przymiotnikowych, ze względu na ich cechy fleksyjne, będą omawiane łącznie z przymiotnikami.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że słowo *brylant* wchodzi w związki wyrazowe z:

- rzeczownikami określającymi cechy fizyczne kamienia (*blask brylantu*, *moc brylantu*, *światło brylantu*),
- rzeczownikami wskazującymi przedmioty wykonane z brylantów lub ozdobione brylantami (*baldachim z brylantów*, *oprawa z brylantów*, *ornat w brylantach*),
- rzeczownikami nazywającymi zjawiska, którym metaforycznie przypisane są cechy brylantu (*serce jak brylant*, *myśl brylantować*),
- przymiotnikami i imiesłowami wskazującymi cechy fizyczne brylantu, np.: jego barwę (*biały brylant*), blask (*światły⁹ brylant*, *ognisty brylant*, *oświecony¹⁰ brylantami*), rozmiar (*wielki brylant*), wagę (*ciężki jak brylant*),
- czasownikami wskazującymi właściwości fizyczne brylantu: *błyskać brylantami*, *poiskrzyć brylantami*, *skrzyć nad brylanty*, *stroić brylantami¹¹*, *świecić jak brylant*.

Przymiotnik *brylantowy* łączy się z rzeczownikami wskazującymi przedmioty wykonane w całości z brylantów lub tylko z dodatkiem brylantów (*krzyż brylantowy*, *pięścień brylantowy*, *kity¹² brylantowe*). Na uwagę zasługują też połączenia o charakterze metaforycznym, dzięki którym ujawniają się skojarzenia elementów natury z właściwościami drogocennego kamienia (*deszcz brylantowy*, *rosa brylantowa*, *tęcza brylantowa*, *zorza brylantowa*).

Centrum znaczeniowe słowa *brylant* stanowią wyrazy: *brylant*, *brylantowy*. Tylko raz w badanym materiale językowym pojawia się forma czasownikowa. Warto podkreślić, że w siatce pojęciowej *brylantu* występują również nazwy

⁹ Tu w znaczeniu ‘widny; nienasycony barwą, jasny’: *Potem jak brylant światłem, na koniec ogniste* (MPT).

¹⁰ Tu od czasownika *oświecać* ‘czynić jasnym, widocznym; otaczać światłem’: *I brylantami oświecone szaty* (SJanB).

¹¹ Tu w znaczeniu ‘ozdabiać, przystrajać; stanowić ozdobę, przybranie’: *Szaty poprawiam, brylantami stroję* (SLam).

¹² Tu w znaczeniu ‘pióropusz, czub przy szyszaku, kapeluszu’, SW notuje z tym samym przykładem ze Słowackiego.

w różnym stopniu oddalone od centrum¹³. Konotują one skojarzenia z innymi polami leksykalno-semantycznymi bądź też wchodzi w skład rozbudowanych metafor, np. w wypadku słowa *moc*, co potwierdzają wyekscerpowane przykłady – *Effendy! Którego jasność takiej jest mocy (...) / Jak wśród brylantów na szatach nocy* (MRene) czy też – *Była to maska nieznana nikomu, / Którą brylantów moc wielka pokrywa* (SJanB). Z omawianymi przekształceniami łączy się również kolejny przykład, który dotyczy wyrazu *myśl* – *W mgle, w której wiersze brzęczą jak owady / I brylantują myśl¹⁴ blaskiem księżycy* (SBen).

2.2. Pole semantyczne BURSZTYNU

W skład pola semantycznego BURSZTYN wchodzi: rzeczownikowa nazwa kamienia – *bursztyń* oraz przymiotnikowa nazwa pochodząca od wyrazu *bursztyń*, czyli *bursztynowy*. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w badanym materiale językowym przedstawia tabela 2 (patrz s. 123).

Tabela 2. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego BURSZTYN w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>bursztyń</i>	25	9	16
Przymiotniki i imiesłowy	<i>bursztynowy</i>	10	4	6
		Łącznie 35, w tym:	13	22

Źródło: opracowanie własne.

¹³ Na ten temat zob. też Mikołajczuk 1997: 155–156.

¹⁴ Połączeniom metaforycznym, przenośnym, konotującym skojarzenia z różnymi zjawiskami, m.in. dotyczącymi uczuć lub walki, poświęcę oddzielny rozdział pracy. Językoznawcy podejmowali już problem walki w utworach romantyków – zob. m.in. artykuł Joanny Bodzon *Pole łączliwości leksemu „walka” w „Panu Tadeuszu” Adama Mickiewicza* (Bodzon 2000: 49–68).

Z obserwacji zgromadzonego materiału wynika, że nazwa *bursztyn* wchodzi w związki wyrazowe z:

- rzeczownikami określającymi cechy fizyczne bursztynu (*przejrzystość bursztynu*),
- rzeczownikami wskazującymi przedmioty ozdobione bursztynami lub zawierające w sobie bursztyn (*berło z bursztynu*, *stoły z bursztynu*, *sznurki bursztynu*¹⁵, *kubeł bursztynu*),
- przymiotnikami, imiesłowami oraz wyrażeniami wskazującymi cechy fizyczne bursztynu (*bursztyn złoty*¹⁶, *wonny bursztyn*:... *kadzidło! / Wonny się bursztyn pali*¹⁷ – SMin), rozmiar przedmiotów wykonanych z bursztynu (*bursztyn wielkości ogórka*: *Skłonił się z dwusążniową ku panu antybką, / Na której końcu bursztyn, wielkości ogórka* – MBaron), funkcję zdobniczą bursztynu (w *bursztyn oprawne*: *Liry nosili (...)* w *bursztyn oprawne* – SKr-D),
- czasownikami wskazującymi czynności i procesy, którym bursztyn jest poddawany bądź jako agens (*bursztyn pali się*: (...) *rzucam dla ciebie kadzidło! / Wonny się bursztyn pali* – SMin), bądź jako patiens (*puszczać bursztyn*: *Westchnął; puszcza z ust bursztyn, którego świecidła, / Jak puszczone z dziecięcej słomki bańka mydła, / Błysnęły i zagasty cicho na kobiercu / Podłogi* – MBaron).

Ponadto przymiotnik *bursztynowy* łączy się metaforycznie z rzeczownikowymi nazwami elementów ludzkiego ciała (*pukiel bursztynowy*, *serce bursztynowe*: *W piersiach serca bursztynowe, / Jak słońca złote*¹⁸ i *czyste* – SLiW; *warkocz bursztynowy*), a w sensie realnym z nazwami przedmiotów wykonanych z bursztynu (*różaniec bursztynowy*).

Pole znaczeniowe BURSZTYNY w analizowanych tekstach opiera się na dwóch głównych leksemach: *bursztyn*, *bursztynowy*. Jak wynika z przeprowadzonych

¹⁵ W tym przykładzie w znaczeniu ‘drobne przedmioty z bursztynu, np. korale’.

¹⁶ Przymiotnik *złoty* w polszczyźnie niesie cechy pozytywne, wiąże się ze szczęściem, słońcem, pogodą ducha; por. np.: Tokarski 2004: 106–125, Komorowska 2010: 37–44. W dziełach romantycznych twórców nie zawsze te konotacje są realizowane; por. też Rychter 2004: 267–288. Zdarza się więc, że prototypowe wyobrażenie na temat barwy bursztynu zostaje pominięte na rzecz mniej wyrazistych uwikłań tego koloru, o czym szczegółowo w dalszej części pracy. Zob. podrozdział *Bursztyn – symbol słońca*.

¹⁷ W podanym przykładzie w znaczeniu ‘drobne kawałki bursztynu używane jako kadzidło’.

¹⁸ W podanym przykładzie jako składnik porównania.

badani, z bursztynu wykonane są nie tylko przedmioty codziennego użytku, m.in.: *liry, sznurki*¹⁹, *stoły*. Nazwa odnosi się również do przedmiotów kultu religijnego lub odsyła do obiektów konkretnych wykorzystywanych podczas tego rytuału – *kadzidło, różaniec* czy też metaforycznie podkreśla elementy urody kobiecej, np. *warkocz*. Stanowi element insygniów władzy królewskiej, na co wskazuje słowo *berło*. Omówione pole leksykalno-semantyczne w sposób znaczący koreluje z określeniami wchodzącymi w skład pól znaczeniowych typu: KULT / OBRZĄDEK / PANOWANIE / URODA. Otwiera się tym samym siatka pojęć powiązanych z wymienionymi elementami. Toteż i w tym wypadku, oprócz nazw należących do centrum semantycznego wskazanego pola, współwystępują połączenia przenośne, które zostaną szczegółowo omówione w dalszej części rozprawy.

2.3. Pole semantyczne DIAMENTU

Wśród wyrazów związanych tematycznie z polem semantycznym DIAMENT daje się wyróżnić następujące grupy leksemów: rzeczownikową nazwę kamienia – *diamant* oraz przymiotnikową nazwę pochodzącą od wymienionego rzeczownika – *diamentowy*. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w badanym materiale językowym przedstawia tabela 3 (patrz s. 125).

Tabela 3. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego DIAMENT w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyć	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>diamant</i>	25	5	20
Przymiotniki i imiesłowy	<i>diamentowy</i>	6	–	6
		Łącznie 31, w tym:	5	26

Źródło: opracowanie własne.

¹⁹ W znaczeniu ‘korale, ozdoba szyi’; szczegółowo na ten temat zob. podrozdział *Bursztyn – symbol słońca*.

Słowo *diament* w badanych tekstach z reguły wchodzi w połączenia zestandaryzowane, nawet jeśli mają charakter genetycznie metaforyczny. Zwykle łączy się z:

- przymiotnikami i rzeczownikami eksponującymi właściwości świetlno-barwne diamentu (**czysty diament**: *Jam jest w części odpowiedzialna, że serce jego nie było tak czyste jak dyamentowe źródło, i tak wonne jak lilije wiosenne* – SAnh; **jasny z diamentu**: *Gdyby ta jasna z dyamentu szyba* – SBen; **przejrzystość diamentu**), wartość i rozmiar (**drogi diament**, **wielki diament**), wytrzymałość (**twardy diament**, **twardość diamentu**), sposób obróbki (**szlifowany diament**),
- czasownikami odnoszącymi się do właściwości fizycznych diamentu (**dzwonić o diament**: *Rzekłbyś, że perła o dyament dzwoni* – SBen) oraz kontekstowo wskazującymi na jego wartość (**dać za diamenty**: *Oddam ci twoją dziewicę; / Róże dam... za dyamenty* – SKsiN; **diamenty złożyć Bogu**: (...) *dyamenty, / Któreś ty Bogu złożyła* – SKsiM).

Przymiotnik *diamentowy* stosowany jest na oznaczenie desygnatów kojarzonych z drogocennym kamieniem. Występuje zarówno w połączeniach o charakterze realnym (**krzyż diamentowy**), jak i metaforycznym (**blask diamentowy**, **serce diamentowe**). Na podkreślenie zasługuje fakt, że podane przykłady występują w badanym materiale niejednokrotnie.

Jak wynika z powyższego zestawienia, centrum pola znaczeniowego badanej grupy wyrazowej stanowi leksem *diament*, pozostałe określenia pojawiają się raczej sporadycznie i w znacznym stopniu odnoszą się do skonwencjonalizowanych, funkcjonujących w wyobraźni przeciętnego użytkownika języka cech fizycznych kamienia szlachetnego, np.: **drogi**, **wielki**, **szlifowany**. Wyraźnie też widać, że w poddanych analizie utworach Mickiewicza przymiotnik *diamentowy* nie występuje w ogóle, czego nie można powiedzieć o dziełach poetyckich Słowackiego, gdzie słowo *diamentowy* pojawia się sześciokrotnie.

2.4. Pole semantyczne KORALA

Wśród wyrazów związanych tematycznie z *koralem* wyróżniam: rzeczownikowe nazwy koralowców – *koralek*, *koralek* oraz przymiotnikową nazwę pochodzącą od leksemu *koralek* – *koralekowy*.

Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w badanym materiale językowym przedstawia tabela 4 (patrz s. 127).

Tabela 4. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego KORAL w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>koralek</i>	39	17	22
	<i>korale</i>	1	1	–
Przymiotniki i imiesłowy	<i>koralkowy</i>	19	3	16
		Łącznie 59, w tym:	21	38

Źródło: opracowanie własne.

Podjęta analiza pokazuje, że nazwy te wchodzi w związki wyrazowe o różnej strukturze i różnym stopniu zespolenia. Wyraz *korale* łączy się z:

- rzeczownikowymi nazwami desygnatów, których barwa na stałe bądź tylko incydentalnie jest kojarzona z korałem (*czubki z koralu: W pośrodku zielonego okręgu murawy / ścisła się okrąg ptactwa (...) / Tu dzioby bursztynowe, tam czubki z koralu – MPT; krasa koralu, krew jak koral, maki – koralu, usteczka koralu, wianki koralów: Idź nad strumienie, gdzie wianki koralów / Na twoje włosy kładła jarzębina – SBen*),
- rzeczownikami nazywającymi przedmioty wykonane z koralu: *liry oprawne w koral, paciorki koralów, przepaski z koralu, sznureczek koralu*,
- przymiotnikowymi określeniami wskazującymi na barwę koralu: *krwawy koral, żywy koral*.

Przymiotnik *koralkowy* występuje przy rzeczownikach wskazujących różnego typu desygnaty ożywione lub nieożywione odsyłające do barwy czerwonej lub czerwono-krwistej: *burzan koralkowy, cegła koralkowa, szczyr koralkowy, szyszaki koralkowe – (...) kogutki czubate, / Wstrząsając koralkowe na głowach szyszaki – MPT; usta koralkowe, wargi koralkowe*.

W zaprezentowanym materiale przeważa nazwa rzeczownikowa *koral*. Jednorazowo pojawia się nazwa deminutywna *koralek*²⁰ (w twórczości Mickiewicza). Wyekscerpowane dane pokazują, że romantyczni twórcy używają pojedynczych słów oscylujących wokół jednego pola znaczeniowego – BARWA, np.: *burzan*, *cegła*, *czubek*, *krasa*, *krew*, *maki*, *szczyr*, *szyszaki*, *usta*, *usteczka*, *warga*; tym samym wskazują w sposób przenośny lub dosłowny na podstawową cechę koralu – kolor czerwony. Słownictwo towarzyszące leksemowi *koral* w utworach poetyckich Mickiewicza oraz Słowackiego łączy się, w przemyślany sposób, z rzeczownikami odnoszącymi się do nazw roślin, m.in.: *burzan*, *maki*, *szczyr*, elementów ludzkiego ciała, podkreślających urodę kobiecą, np.: *usta*, *usteczka*, *warga* lub budowy ciał ptaków, takich jak: *czubki*, *szyszaki*. Poeci zatem wprowadzają liczne konotacje wskazujące na różnorodne elementy przyrody, często niewielkich rozmiarów.

Nazwy przymiotnikowe nie stanowią tu wyjątku i również jednoznacznie wysuwają na plan pierwszy barwę czerwoną lub czerwono-krwistą, np.: *krwawy* – *W ufności i w krwawym żalu / Mogiło! **Krwawy koralu!** / Krwią mego dziecka obłana!* – SSenSS; *żywy* – *Mieczem przygwożdżon w kamiennej podłodze / Którą czerwienił krwawy **koral żywy**...* – SKr-D. Takie określenia nie pozostają jednak neutralne. Konotują one skojarzenia z innymi polami leksykalno-semantycznymi, m.in. ŚMIERĆ, ŻYCIE. Porównać tu należy chociażby spostrzeżenia R. Tokarskiego dotyczące czerwieni. Według badacza kolor *czerwony*, gdy odwołuje się do krwi, wywołuje jednoznaczne asocjacje z zagrożeniem i śmiercią (zob. Tokarski 2004: 87)²¹.

2.5. Pole semantyczne KRWAJNIKA

W obrębie pola znaczeniowego KRWAJNIK występują dwa leksemy należące do rodziny słowotwórczej *krwawnika*: rzeczownik *krwawnik* i przymiotnik *krwawnikowy*. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w badanym materiale językowym przedstawia tabela 5 (patrz s. 129).

²⁰ Więcej informacji na temat leksemu podaję w rozdziałach: I – *Słownik* oraz III w podrozdziale – *Wyłącznie u Mickiewicza*, pod hasłem *koralek*.

²¹ Por. również na ten temat Sokólska 2000: 296 czy Rychter 2011: 201–224.

Tabela 5. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego KRWAJNIK w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyć	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>krwawnik</i>	13	1	12
Przymiotniki i imiesłowy	<i>krwawnikowy</i>	3	1	2
		Łącznie 16, w tym:	2	14

Źródło: opracowanie własne.

W analizowanych przeze mnie tekstach źródłowych wymienione nazwy łączą się w sposób realny lub metaforyczny z innymi wyrazami. Słowa te wchodzą w związki wyrazowe z następującymi częściami mowy:

- rzeczownikowymi nazwami dotyczącymi przedmiotów wykonanych z krwawnika lub przypominających barwą kamień (*pierscień z krwawnikiem*, *rękawice jak z krwawników*),
- przymiotnikowymi i imiesłowowymi nazwami określającymi krwawnik: *cudowny krwawnik*; również *czerwony jak krwawnik*, w odniesieniu niedosłownym *oczerwieniony jak krwawnik*: *Ujrzawszy siebie we śnie jak krwawnika / Oczerwienionym, na piekielnym progu... – SBen.*

Wyróżnić należy też rzeczownikową nazwę odnoszącą się do barwy kamienia – *krwawość*; potwierdza to następujący przykład: *Więc jako wdowiec oświadczyć mi się z ręką, / A ja ci wrócę twojego krwawnika (...) / I świat jest z duchami zgodny, / Bo krwawość tego pierścienia / Świadczy o tem, że to pierścień rozwodny (SSenSS).* Wyrażenie *krwawy kamień* zostało też odnotowane przez SPXVI w znaczeniu ‘krwawnik, odmiana hematytu czerwono-brunatna; kamień półszlachetny’. W badanym materiale występuje połączenie *krwawnik mój święty Franciszek*. Przy podanym przykładzie warto odnieść się do szerszego kontekstu z utworu Słowackiego: *Nie rób, acanna, sobie z tego śmieszek, / Bo to jest krwawnik mój święty Franciszek, / Sygnet cudowny przez dziada mi dany*

(SSenSS). Dopiero zacytowane informacje pozwalają jednoznacznie stwierdzić, że w tekście jest mowa o sygnecie krwawniku.

Wyniki przeprowadzonych analiz pozwalają wywnioskować, że w skład pola znaczeniowego wyrazu *krwawnik* wchodzi nazwy: *krwawnik*, *krwawnikowy*. Możemy również wyróżnić zespół nazw związanych z właściwościami kamienia, m.in. barwą: *czzerwony*, *krwawość*, *oczerwieniony*. Istotne w cytowanym już fragmencie utworu Słowackiego wydaje się również słowo etymologicznie łączące się z nazwą *krwawnik*, chodzi tu o wskazany już leksem *krwawość*. Przytoczony wyżej przykład dowodzi, że wymienione właściwości dotyczą *krwawnika* jako drogiego kamienia. W tym wypadku także i wspólne cechy etymologiczne potwierdzają przynależność słowa do pola nazw dotyczących ozdobnego minerału.

2.6. Pole semantyczne KRYSZTAŁU

W siatce pojęciowej KRYSZTAŁU pojawiają się nazwy związane z procesem powstawania kryształów, charakteryzujące omawiany kamień, np.: *kryształić*, *skryształić*. Konotują one skojarzenia z: «blaskiem», «łśnieniem», «miganiem»; z «grą światła», «ogólną jasnością»²², «wszechogarniającym ruchem». Stąd też lista wyrazów należących do wskazanego pola, w porównaniu do omówionych już nazw, jest dość bogato reprezentowana przez: rzeczownikowe nazwy kamienia – *kryształik*, *kryształ*; przymiotnikową nazwę pochodzącą od leksemu *kryształ* – *kryształowy* oraz czasownikowe nazwy odnoszące się do leksemu *kryształ* – *kryształić*, *skryształić*. Frekwencję poszczególnych części mowy w badanych tekstach źródłowych przedstawia tabela 6 (patrz s. 130–131).

Tabela 6. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego KRYSZTAŁ w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>kryształik</i>	1	–	1
	<i>kryształ</i>	52	14	38

²² Na temat roli światła i blasku w utworach Mickiewicza zob. m.in. Sokólska 2006a: 111–124; w utworach Słowackiego zob. m.in. Rychter 2006: 181–198.

Części mowy	Forma	Liczba użyć	Mickiewicz	Słowacki
Przymiotniki i imiesłowy	<i>kryształowy</i>	29	2	27
Czasowniki niedokonane	<i>kryształić</i>	2	–	2
Czasowniki dokonane	<i>skryształić</i>	2	1	1
		Łącznie 86, w tym:	17	69

Źródło: opracowanie własne.

Kolejnymi analizowanymi słowami są te, które tworzą związki wyrazowe z komponentami ze wskazanego pola semantycznego. Proponowaną klasę wyrazów reprezentują:

- rzeczownikowe nazwy wskazujące na właściwości fizyczne kryształu (*blask kryształu*),
- rzeczownikowe nazwy dotyczące przedmiotów wykonanych z kryształu, ozdobionych kamieniem, mających cechy kryształu w sensie dosłownym i przenośnym (*bańka z kryształu, kule z kryształu, lampa z kryształu, okna z kryształu, podwoje z kryształu, sól kryształ, szyby kryształu, zwierciadła kryształ*),
- przymiotnikowe nazwy określające właściwości barwno-światłne kryształu (*jasny źródła kryształ: Okryj się choć rąbkiem tęczy, / Lub jasnym źródła kryształem – MDI, lśniący kryształ, przezroczysty kryształ, szklanny kryształ, źródłany kryształ*).

Przymiotnik *kryształowy* stosowany jest na oznaczenie desygnatów kojarzonych z drogocennym kamieniem. Występuje zarówno w połączeniach o charakterze dosłownym (*czara kryształowa, kufel kryształowy, puchar kryształowy, ściany kryształowe*), jak i przenośnym (*przezrocze kryształowe: Wtem się coś z lekka potrąci / Śród kryształowej przezroczy, / Woda się z lekka zamąci – MRyb; rosa kryształowa*). Niewielką rolę odgrywają tu nazwy

czasownikowe, ponieważ pojawiają się incydentalnie. Zarówno czasownik niedokonany *kryształić*, jak i dokonany *skryształić* należy rozpatrywać w znaczeniu ‘nabyć cech kryształu’. Wskazane nazwy eksponują poprzez kontekst skonwencjonalizowane cechy kryształu, co potwierdzają przykłady: *Oba zadrżeli, oba pobladli, / Łza im błękitne oczy kryształili... – SŻm; Błyszczą one, jak rdzeni spróchniałej światełka, / Jak na gałązkach wody peretka, / Kiedy ją wicher skryształili... – MDIV*.

Eksploracja dowiodła, że w zaprezentowanym materiale przeważają nazwy rzeczownikowe i przymiotnikowe: *kryształ, kryształowy*. Wyjątkowo w twórczości Słowackiego występuje również forma deminutywna typu *kryształik*. Dane odnoszące się do cech kamienia pokazują, że poeci romantyczni używają pojedynczych słów oscylujących wokół jednego pola znaczeniowego – ŚWIATŁO, np.: *jasny, lśniący, przezroczysty, szklanny, źródłany*. Dotyczy to przede wszystkim cech fizycznych kryształu. Kryształ związany jest bezpośrednio ze światłem, ze względu na swoją budowę – zazwyczaj jest wielościanem, przyjmuje lub odbija światło, więc towarzyszą mu zjawiska świetlne, takie jak *blask*. W związku z tym włączam wymienione nazwy do omawianego pola semantycznego KRYSZTAŁU.

W wyekscerpowanym słownictwie pojawiają się nieliczne nazwy czasownikowe typu: *kryształić, skryształić*. Z kontekstu²³ wynika, że oba czasowniki odsyłają do procesu nabywania cech kryształu lub stawania się kryształem.

2.7. Pole semantyczne PERŁY

W obrębie pola znaczeniowego PERŁY wyróżniam pięć leksemów należących do rodziny słowotwórczej *perła*. Są to: rzeczowniki – *pereteczka, peretka, perła, perło* oraz przymiotnik *perłowy*. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w badanym materiale językowym przedstawia tabela 7 (patrz s. 133).

²³ Wszystkie wyekscerpowane z twórczości Mickiewicza oraz Słowackiego przykłady tekstowe zostały poklasyfikowane i poddane wstępnej analizie we wcześniejszym rozdziale niniejszej rozprawy *Słownik*.

Tabela 7. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego PERŁA w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>perełeczka</i>	1	–	1
	<i>perełka</i>	9	4	5
	<i>perła</i>	56	11	45
	<i>perło</i>	3	3	–
Przymiotniki i imiesłowy	<i>perłowy</i>	23	14	9
		Łącznie 92, w tym:	32	60

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania potwierdzają, że wyróżnione słowa łączą się w związki wyrazowe z:

- rzeczownikowymi nazwami wskazującymi przenośnie na przedmioty, elementy ludzkiego ciała oraz zjawiska podobne kształtem lub barwą do pereł (*domy jak perły, ręka jak perły, rosa jak perły*),
- rzeczownikami realnie nazywającymi przedmioty wykonane z pereł (*sznur pereł, sznurek pereł*²⁴),
- przymiotnikami określającymi właściwości świetlno-barwne perły (*białe perły, błyszczące perły, czyste perły, kryształowe perły, lśniące perły, śnieżysto błękitne perły*), jej wielkość i kształt (*ogromne perły, orzechowe perła*²⁵), miejsce pochodzenia kamienia (*kałakuckie perły*),
- czasownikowymi nazwami odnoszącymi się w sposób realny do właściwości fizycznych pereł (*dzwonić perłą: Rzekłbyś, że perła o dyament dzwoni* – SBen; *zabłysnąć perłami*) lub metaforyczny (*świecić perłkami: Różanych ustek perłkami świecił* – SBall).

²⁴ Leksem analizowany jest tu w znaczeniu ‘korale, kolie, ozdoba szyi kobiety’.

²⁵ Szerzej to połączenie omawiam w podrozdziale *Perła – boska tza*.

Przymiotnik *perłowy* stosowany jest na oznaczenie desygnatów kojarzonych z drogocennym kamieniem. Występuje najczęściej w połączeniach metaforycznych i dotyczy właściwości fizycznych perły (*blask perłowy*, *grad perłowy*, *jagody perłowe*, *kółko perłowe*: *Wyszła bańka wodna / – Perłowe kółko – MGiaur*; *krupy perłowe*, *łzy perłowe*, *miednica perłowa*, *misa perłowa*, *powietrze perłowe*, *ząb perłowy*, *żer perłowy*).

Przynależność wymienionych części mowy do leksykalno-semantycznego pola PERŁY jest cechą stopniowalną²⁶. Można wśród nich wydzielić centrum, które stanowią wyrazy: *perła*, *perłowy*. Pojawiają się również nieliczne nazwy deminutywne, m.in. *perłeczka* oraz *perłka*. W siatce pojęciowej PERŁY występują nazwy w różnym stopniu oddalone od centrum. Konotują one skojarzenia z innymi polami znaczeniowymi bądź też wchodzą w skład rozbudowanych metafor, np.: *białe*, *blask*, *blyszczące*, *czyste*, *kryształowe*, *lśniące*, *śnieżyście błękitne*; *świecić*, *zabłytnąć*²⁷. Odwołania do zjawisk świetlnych nie tylko charakteryzują perłę jako kamień o nieprzeciętnym blasku. Implikują przede wszystkim skojarzenia z nieskazitelną urodą kobiecą, np.: *I ząbki, co jak perły wśród koralów świecą* (MPT), *Ręką jak perły białą* (MPT).

2.8. Pole semantyczne RUBINU

Badany materiał pokazuje, że w skład pola znaczeniowego RUBINU wchodzi trzy leksemy: rzeczownik *rubin*, przymiotnik *rubinowy* oraz czasownik dokonany *rozrubinić*. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w badanym materiale językowym przedstawia tabela 8 (patrz s. 134–135).

Tabela 8. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego RUBIN w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>rubin</i>	34	6	28

²⁶ Zagadnienie podejmuje także Agnieszka Mikołajczuk (zob. Mikołajczuk 1997: 149–171).

²⁷ Szczegółowo kwestię tę omawiam w podrozdziale *Perła – boska łza*.

Części mowy	Forma	Liczba użyć	Mickiewicz	Słowacki
Przymiotniki i imiesłowy	<i>rubinowy</i>	15	4	11
Czasowniki dokonane	<i>rozrubinić</i>	1	–	1
		Łącznie 50, w tym:	10	40

Źródło: opracowanie własne.

Leksem *rubin* w analizowanych tekstach źródłowych wchodzi w połączenia raczej niestandardowe, które mają charakter zdecydowanie metaforyczny. Incydentalnie występują zespolenia na poziomie dosłownym. Pojawiają się konstrukcje z:

- rzeczownikowymi nazwami desygnatów, których barwa jednostkowo jest kojarzona z rubinem (*krew jak rubiny*, *palce z rubinu*, *powieki*: *W powiekach rubin i błysk dziwny gore*; *! Powieki nożem zdają się rozcięte* – SKr-D; *ręce w rubiny*),
- rzeczownikowymi nazwami dotyczącymi w sposób realny przedmiotów wykonanych z rubinu, ozdobionych kamieniem (*pierscionek w rubiny*, *różaniec z rubinem*),
- rzeczownikowymi i przymiotnikowymi nazwami wskazującymi na właściwości świetlno-barwne rubinu (*błysk rubinowy*, *czzerwony jak rubin*, *iskry rubinów*: *Tamte się żarzą iskrami rubinów*; *! W górze wierzchołki zginają i łączą* – MDIII; *jasny rubin*, *kolorek rubinu*, *krwawe rubiny*, *odblaski rubinu*, *ognisty rubin*),
- czasownikowymi nazwami odnoszącymi się również do właściwości barwno-świetlnych kamienia (*krwawić się w rubin*, *świecić rubinami*, *żarzyć się jak rubin*).

Przymiotnik *rubinowy* stosowany jest na oznaczenie desygnatów w sposób przenośny charakteryzujących elementy ludzkiego ciała (*czzerwienić się jakby rubinowe*: *Palce drobne zwrócone na światło różowe*, *! Czerwiniły się na wskroś*

jakby rubinowe – MPT; *lico* rubinowe, *policzki* rubinowe, *rączka* rubinowa) oraz przeżywane uczucia (*wstyd* rubinowy). Istotne jest, że w badanym materiale czasownik dokonany *rozrubinić* występuje tylko raz i również dotyczy elementów ciała – *twarży* (*twarz* *rozrubinić*: *Gdy nią człowiek krzyż uczyni, / Znów swoją twarz rozrubini* – SSenSS).

Pole znaczeniowe RUBINU w utworach romantycznych poetów zostało oparte na dwóch głównych wyrazach: *rubin*, *rubinowy*, co potwierdzają przeprowadzone badania. Twórcy w dużej mierze wykorzystali barwę kamienia do budowania połączeń przenośnych i porównań. Kolor rubinu występuje regularnie w tekstach romantycznych w odniesieniu do: *krwi*, *lica*, *palców*, *policzków*, *powiek*, *rączek*, *rąk*, *twarży*, *wstydu*; zatem dotyczy głównie elementów ludzkiego ciała, w jednym wypadku uczucia – *wstydu*. Dosyć wyraźny status w strukturze semantycznej nazwy mają też wyrazy bezpośrednio związane z kolorem czerwonym, m.in. przymiotniki: *czerwony*, *krwawy*, *ognisty*; czasowniki: *czerwienić się*, *krwawić się*, *żarzyć się*. Przeprowadzona analiza pokazuje, że zastosowane słownictwo dotyczy raczej negatywnych zjawisk, na co wskazują słowa: *krwaw*, *krwawić się*, *krwawy*.

Również wskazane elementy ludzkiego ciała nie zawsze konotują pozytywne skojarzenia. *Lico* lub *policzki* są rubinowe, ponieważ świadczą o silnych uczuciach, m.in. *wstydu* albo nie są idealne. Należy pamiętać, że w romantyzmie za kanon piękna uznawany był śnieżnobiały typ urody. Co ciekawe, i w tym wypadku występują liczne odwołania do zjawisk świetlnych. Połączenia te jednak nie zaskakują czytelnika. Rubin, podobnie jak kryształ, ze względu na swoją budowę (nie barwę), przyjmuje bądź odbija światło. Stąd też nagromadzenie leksemów typu: *błysk*, *iskry*, *odblaski* oraz przymiotnika *ognisty*.

2.9. Pole semantyczne SZAFIRU

Słownictwo odnoszące się do nazwy *szafir* w analizowanym materiale źródłowym reprezentowane jest, jak w większości omawianych w tym rozdziale wypadków, przez dwa leksemy: rzeczownikowy *szafir* oraz przymiotnikowy *szafirowy*. Frekwencję poszczególnych części mowy w badanych tekstach źródłowych przedstawia tabela 9 (patrz s. 137).

Tabela 9. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego SZAFIR w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyć	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>szafir</i>	11	1	10
Przymiotniki i imiesłowy	<i>szafirowy</i>	14	3	11
		Łącznie 25, w tym:	4	21

Źródło: opracowanie własne.

Z obserwacji zgromadzonego materiału wynika, że wyróżnione części mowy wchodzą w związki wyrazowe o różnym stopniu zespolenia. *Szafir* łączy się z:

- rzeczownikowymi nazwami wskazującymi w sposób metaforyczny lub realny na przedmioty, zjawiska, elementy ludzkiego ciała podobne kształtem lub barwą do szafiru (*niebo szafirów*, *niebiosa szafirów*, *szaty szafir*: *To gwiazdy prawdziwe – to światy. / Błyszczą na szafirze szaty... – SKor*; *tron szafirów*, *szafir w źrenicach*: *Pląsają branki Kirgisa; / U tych w źrenicach szafir niebieski, / U tamtych cienie Ellisa – MRene*).
- przymiotnikowymi nazwami określającymi w sposób realny kolor szafiru (*niebieski szafir*),
- czasownikowymi nazwami odnoszącymi się do właściwości świetlnych szafiru (*błyszcząc na szafirze*: *To gwiazdy prawdziwe – to światy. / Błyszczą na szafirze szaty... – SKor*).

Przymiotnik *szafirowy* stosowany jest na oznaczenie desygnatów kojarzonych z drogocennym kamieniem. Występuje najczęściej w połączeniach metaforycznych i dotyczy zjawisk oraz elementów przyjmujących szafirową barwę (*błonie szafirowe*, *morze szafirowe*, *oczy szafirowe*, *pole szafirowe*: *Nie bój się! Boga jesteśmy postami, / A jeśli zechcesz przelecieć się z nami / Przez te ogromne, szafirowe pola – SPoePD*; *przestworze szafirowe*, *winogrona szafirowe*, *woda szafirowa*).

Jak wynika z zestawienia, w obrębie omówionego pola znaczeniowego nie możemy wyznaczyć centrum, gdyż siatka występujących pojęć jest jednorodna i zwarta. Żaden wyraz nie przeważa w sposób znaczący. Nie wpływa to jednak na fakt, że poddane badaniom nazwy drogiego kamienia korelują w znacznym stopniu z innymi polami leksykalno-semantycznymi, np.: NIEBO, WODA, co potwierdza obecność w wyekscerpowanych przykładach następujących leksemów: *błonie, niebiosa, niebo, przestworze* oraz *morze, woda*.

Przeprowadzone w tej części książki obserwacje dowodzą, że w badanym materiale językowym najliczniejszą grupę stanowią rzeczowniki²⁸, niekiedy z jakimś określeniem przymiotnikowym, np.: *brylant: biały, światły, wielki; bursztyn wonny; diament: drogi, wielki; koral: krwawy, żywy; krwawnik cudowny; kryształ: przezroczysty, szklanny, źródłany; perła: biała, czysta; rubin: jasny, ognisty; szafir niebieski*. Wymienione przymiotniki niejednokrotnie charakteryzują właściwości fizyczne drogich kamieni oraz wskazują na ich wartość. Za najistotniejsze cechy należy uznać: barwę oraz odcienie tej barwy, kształt, rangę, rozmiar, wytrzymałość, co potwierdzają powyższe analizy.

Znacznie mniejszą grupę reprezentują nazwy czasownikowe, które występują w sąsiedztwie rzeczowników. Najczęściej potęgują ruch, często grę światła lub gwałtowność wydarzeń, np.: *brylantami: błyskać, poiskrzyć, stroić; brylanty: dać, wysypać; bursztyn się pali; perłą dzwonić, zabłysnąć; rubinami świecić*. W zgromadzonym materiale egzemplifikacyjnym nielicznie reprezentowane są czasowniki wskazujące na refleksję, myśl lub dążenie do działania, np.: *brylantować myśl; krysztaścić się w kształty ziemskie*. W twórczości romantyków słownictwo nazywające ozdobne kruszce oraz działania sprawcze tych minerałów i ich cechy wyrażone jest za pomocą różnych części mowy. Zjawisko to ilustruje tabela 10 (s. 139).

²⁸ W ten sam sposób materiał klasyfikuje Władysław Kupiszewski w pracy dotyczącej słownictwa meteorologicznego (zob. Kupiszewski 2007: 343–355).

Tabela 10. Częstość wystąpień poszczególnych leksemów z kręgu znaczeniowego DROGIE KAMIENIE w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego – analiza zbiorcza

Części mowy	Ogólna liczba leksemów*	Mick.**	Słow.***	Liczba wszystkich użytych	Mick.**	Słow.***
Rzeczowniki	14	12	12	316	81	235
Przymiotniki i imiesłowy	9	8	9	146	35	111
Czasowniki niedokonane	2	–	2	3	–	3
Czasowniki dokonane	2	1	2	3	1	2
Łącznie	27	21	25	468	117	351

* Ogólna liczba leksemów reprezentujących poszczególne części mowy.

** Adam Mickiewicz.

*** Juliusz Słowacki.

Źródło: opracowanie własne.

Już to zestawienie podkreśla pewną statyczność słownictwa dotyczącego drogich kamieni. Jak widać, materiał jest dość jednorodny, przeważają rzeczowniki i przymiotniki; udział czasowników, czyli nazw budujących obrazy dynamiczne, jest bardzo mały²⁹, o czym już wspominałam. Dopełnienie wcześniejszych spostrzeżeń stanowi fakt, że wskazani autorzy XIX-wieczni w swoich dziełach poetyckich wykorzystywali też nieliczne nazwy deminutywne. W obrębie słownictwa nazywającego szlachetne i półszlachetne minerały występują leksemy: *koralek*, *kryształik*, *perelecza*, *peretka*. Zachował się również czasownik, który dziś traktowany jest jako neologizm poetycki, indywidualne słowo przypisywane Słowackiemu – *rozrubinić*³⁰. Mimo to liczba występujących elementów leksykalnych skupionych wokół pola semantycznego DROGICH KAMIENI (form słowotwórczych liczonych tylko raz) jest niewielka, jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt,

²⁹ W dziełach romantycznych twórców można doszukiwać się pewnej prawidłowości, jeżeli chodzi ogólnie o nazwy czasownikowe, podobnie rzecz się ma u Cypriana Kamila Norwida. Por. np. Teleżyńska 1999: 125.

³⁰ Z kwalifikatorem *indyw.* hasło odnotowuje również SJPD.

że analizie poddano dość obszerny pod względem objętości tekst, obejmujący znaczną część dorobku poetyckiego Mickiewicza i Słowackiego³¹. W związku z tym niezbędne wydaje się przeanalizowanie pojedynczych nazw i tych, które występują w sposób nieliczny w poddanych analizie utworach. Kwestii tej poświęcam kolejny podrozdział.

3. Pozostałe nazwy drogich kamieni

W tej części pracy nazwy kamieni szlachetnych i półszlachetnych omówione zostaną w grupach semantycznych ustalonych ze względu na barwę³², którą oddają minerały. Wynika to z niskiej frekwencji wystąpień poszczególnych słów dotyczących drogocennych kamieni. Poniższa analiza danych uwzględnia siedem kręgów tematycznych obejmujących słownictwo odnoszące się do kamieni konotujących: «BEZBARWNOŚĆ»/«PRZEZROCZYSTOŚĆ», «BIEL», «CZERWIEN», «FIOLET», «ZIELEŃ», «KOLOR NIEBIESKI» oraz «ŻÓŁTY».

3.1. Pole semantyczne kamieni konotujących

«BEZBARWNOŚĆ»/«PRZEZROCZYSTOŚĆ»³³

Lista wyrazów należących do pola znaczeniowego kamieni wywołujących skojarzenia z «BEZBARWNOŚCIĄ/PRZEZROCZYSTOŚCIĄ» nie jest zbyt bogata. Badania wykazują, że do tej klasy leksemów należy zaliczyć następujące nazwy rzeczownikowe: *klejnot*, *opal*, *selenit*. Częstość wystąpień poszczególnych słów w badanym materiale językowym przedstawia tabela 11 (patrz s. 141).

³¹ W tym miejscu warto przypomnieć, że podstawowy materiał badawczy stanowią nazwy ozdobnych kamieni, również formacje słowotwórcze powstałe na bazie tych nazw, które zostały wyekscerpowane ze SJAM, tekstów literackich Mickiewicza (*Dzieła* t. 1–4) oraz z utworów poetyckich Słowackiego (*Pisma* t. 1–4).

³² Barwa stanowi podstawę klasyfikacji kamieni szlachetnych i półszlachetnych w artykule Joanny Rychter (zob. Rychter 2011: 201–224).

³³ W grupie nazw znajdują się również kamienie odbijające blask, mające przy tym różne barwy w zależności od kąta padania światła.

Tabela 11. Częstość wystąpień rzeczowników w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «BEZBARWNOŚĆ»/«PRZEZROCZYŚTOŚĆ» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyć	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>klejnot</i>	15	6	9
	<i>opal</i>	4	–	4
	<i>selenit</i>	1	–	1
		Łącznie 20, w tym:	6	14

Źródło: opracowanie własne.

Z obserwacji zgromadzonego materiału wynika, że wskazane słowa wchodzą w związki wyrazowe z:

- rzeczownikowymi, przymiotnikowymi oraz imiesłowowymi nazwami wskazującymi na właściwości świetlne tych kamieni (**blask** *klejnotów*, **gasnący** *opal*, **mglisty** *opal*, **oświecony**: *Gdybym tak oświecona blaskami **klejnotów*** – SMarS; **przezroczysty** *jak selenit*, **słoneczny** *opal*, **żywy** *klejnot*) oraz podkreślające ich rangę i wartość (**herbowe** *klejnoty*),
- czasownikowymi nazwami odnoszącymi się również do właściwości świetlnych kamieni konotujących «BEZBARWNOŚĆ»/«PRZEZROCZYŚTOŚĆ» (**błyskać**: *Już w jego oczach, jak w mglistym opalu, / Błyskają światła* – SBen).

W skład pola znaczeniowego minerałów konotujących «BEZBARWNOŚĆ»/«PRZEZROCZYŚTOŚĆ» wchodzą również nazwy odzwierciedlające kamienie różnej barwy, odznaczające się silnym odbijaniem światła, połyskiwaniem, np. *klejnot*. W badanym materiale leksem odnosi się do kamieni szlachetnych i półszlachetnych w ogóle i jest hiperonimem, o czym już wspominałam. Z kolei wyrazy *opal* oraz *selenit* korelują z innymi polami leksykalno-semantycznymi, co potwierdzają przymiotniki: *mglisty*, *przezroczysty*, *słoneczny*. Słowa *opal* i *selenit* nie pojawiają się w utworach Mickiewicza, za to w twórczości Słowackiego nazwa *opal* została użyta czterokrotnie, a *selenit* jedynie raz.

3.2. Pole semantyczne kamieni konotujących «BIEL»

Słownictwo łączące się z polem semantycznym kamieni konotujących «BIEL» to głównie rzeczownikowe nazwy kamienia: *alabaster*, *alabastr* oraz przymiotnikowa nazwa *alabastrowy*. Częstość wystąpień poszczególnych słów w badanym materiale językowym przedstawia tabela 12 (patrz s. 142).

Tabela 12. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «BIEL» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyć	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>alabaster</i>	3	–	3
	<i>alabastr</i>	1	1	–
Przymiotniki i imiesłowy	<i>alabastrowy</i>	2	1	1
		Łącznie 6, w tym:	2	4

Źródło: opracowanie własne.

Przeanalizowany materiał językowy wskazuje, że wyróżnione części mowy wchodzą w związki wyrazowe, które uwydatniają realne cechy minerału. W dwóch wypadkach są częścią porównania. *Alabaster* łączy się przede wszystkim z:

- przymiotnikowymi oraz imiesłowowymi nazwami określającymi właściwości fizyczne kamieni konotujących «BIEL»: *śnieżny jak alabastr*, *twardy jak alabastry*, *roztłuktszy alabastry*.

Siatka pojęć dotyczących kamieni konotujących «BIEL» jest dość zwarta i oscyluje wokół terminów: *alabaster*, *alabastrowy*. W badanym materiale występuje w zasadzie jeden ozdobny kamień konotujący «BIEL». Nazw rzeczownikowych jest dwa razy więcej niż przymiotnikowych. Wyraz występuje częściej w utworach Słowackiego, co ukazuje powyższa tabela. W skład omawianego pola znaczeniowego minerału wchodzą także leksemy dotyczące struktury kamienia, np.: *twardy*, *roztłuktszy* oraz jego barwy – *śnieżny*.

3.3. Pole semantyczne kamieni konotujących «CZERWIEN»

Grupa nazw związanych z kamieniami konotującymi «CZERWIEN» obejmuje rzeczownikowe nazwy kamieni: *granat*, *hiacynt*, *hyacynt*, *hyjacynt*, *karbunkuł*, *kornalina*. Frekwencję poszczególnych leksemów w badanych tekstach źródłowych przedstawia tabela 13 (patrz s. 143).

Tabela 13. Częstość wystąpień poszczególnych rzeczowników w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «CZERWIEN» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>granat</i>	1	1	–
	<i>hiacynt</i>	1	–	1
	<i>karbunkuł</i>	1	–	1
	<i>kornalina</i>	2	–	2
		Łącznie 5, w tym:	1	4

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że wymienione nazwy jednostkowo wchodzą w związki wyrazowe z:

- rzeczownikowymi nazwami wskazującymi realnie na przedmioty zawierające w sobie kamienie konotujące «CZERWIEN» (*karbunkuły korony, pierścień z kornaliny, różaniec: Kłania się las i sypie z majowego włosa, / Jak z różańca Chalifów, rubin i granaty* – MSXI),
- rzeczownikowymi nazwami wskazującymi na właściwości świetlne tych kamieni (*światło kornaliny: Coś błyska! (...)* *Może światło brylanta, albo kornaliny?* – SKor),
- przymiotnikowymi nazwami określającymi w sposób metaforyczny barwę tych kamieni (*krwawa kornalina*).

W obrębie omówionego pola znaczeniowego nie możemy wyznaczyć centrum, gdyż siatka występujących pojęć jest jednorodna i zwarta. Żaden leksem

nie przeważa w sposób znaczący. Na szczególną uwagę zasługują połączenia dotyczące *kornaliny*. Interesujące jest zestawienie nazwy z rzeczownikami *brylant* oraz *światło*. Kornalina to kamień półszlachetny z rodziny krwawnika, w tym wypadku zestawiony został z nazwą kamienia prawdziwie szlachetnego – *brylantu*. W innym przykładzie kolor *kornaliny* wyeksponowany jest za pomocą epitetu *krwawa*, który ewokuje raczej negatywne skojarzenia z niebezpieczeństwem, zagrożeniem, a nawet śmiercią. Na podkreślenie zasługuje też fakt, że ten typ obrazowania powraca niejednokrotnie w utworach romantycznych twórców, szczególnie u Słowackiego. Zabieg ten jest obecny również w obrębie innych nazw drogich kamieni, co potwierdzają omówione już pola semantyczne: KORAL, KRWAJNIK, RUBIN.

3.4. Pole semantyczne kamieni konotujących «FIOLET»

Wśród wyrazów związanych tematycznie z kamieniami konotującymi «FIOLET» wyróżniam rzeczownikową nazwę kamienia – *ametyst*. Frekwencję poszczególnych słów w badanych tekstach źródłowych przedstawia tabela 14 (patrz s. 144).

Tabela 14. Częstość wystąpień rzeczowników w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «FIOLET» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>ametyst</i>	2	1	1
		Łącznie 2, w tym:	1	1

Źródło: opracowanie własne.

Wskazane słowo tworzy związki wyrazowe z:

- rzeczownikowymi nazwami współtworzącymi metaforyczne opisy postaci lub wskazującymi przedmioty podobne kształtem czy też barwą do kamienia konotującego «FIOLET» (*jeździec jak z ametystu: Jeszcze raz jeździec na wierzchołku góry, / Jak z ametystu, z płomienia i z chmury / Błysnął i zniknął* – SBen; *klucz z ametystu*).

Centrum pola semantycznego omawianego wyrazu stanowi leksem *ametyst*, pozostałe określenia pojawiają się sporadycznie. Odsyłają do innych pól leksykalno-semantycznych, m.in. dotyczących przedmiotów, zjawisk mających realne cechy ametystu, np. *klucz*, oraz uwikłanych w połączenia przenośne – *jeździec*.

3.5. Pole semantyczne kamieni konotujących «KOLOR NIEBIESKI»

W obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «KOLOR NIEBIESKI» występują trzy leksemy należące do tej rodziny słowotwórczej: *turkus*, *turkusik* oraz *turkusowy*. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w badanym materiale językowym przedstawia tabela 15 (patrz s. 145).

Tabela 15. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «KOLOR NIEBIESKI» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>turkus</i>	5	–	5
	<i>turkusik</i>	1	–	1
Przymiotniki i imiesłowy	<i>turkusowy</i>	3	–	3
		Łącznie 9, w tym:	–	9

Źródło: opracowanie własne.

Wyróżnione nazwy łączą się w związki wyrazowe z:

- rzeczownikowymi nazwami wskazującymi na przedmioty wykonane z kamienia (*zauszniczka z turkusa*),
- przymiotnikowymi nazwami określającymi właściwości barwne kamienia (*blade turkusy*, *błękitny turkusik*) oraz jego pochodzenie (*tureckie turkusy*).

Przymiotnik *turkusowy* stosowany jest na oznaczenie desygnatów kojarzonych z drogocennym kamieniem bądź też wykonanych z elementów tego kamienia (*szabla turkusowa*, *szpileczka turkusowa*).

Pole znaczeniowe kamieni konotujących «KOLOR NIEBIESKI» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego zostało oparte na dwóch głównych elementach: *turkus*, *turkusowy*. Na uwagę zasługuje też forma deminutywna użyta przez Słowackiego *turkusik* oraz leksem *turkusówka* zastosowany przez poetę w celu określenia szabli, co potwierdza fragment utworu: *Bić się umiem, lecz wcale nie czuję ochoty / Tłuc ojca turkusówką w syna pancierz złoty* (SMaz). Współczesne słowniki³⁴ nie notują słowa *turkusówka*³⁵, należy ono więc do grupy nazw indywidualnych, charakteryzujących język autora *Kordiana*.

3.6. Pole semantyczne kamieni konotujących «ZIELEŃ»

W skład siatki pojęciowej minerałów konotujących «KOLOR ZIELONY» wchodzi następujące grupy leksemów: rzeczownikowa nazwa kamienia – *szmaragd* oraz przymiotnikowa nazwa pochodząca od tego leksemu – *szmaragdowy*. Frekwencję poszczególnych słów w badanych tekstach źródłowych przedstawia tabela 16 (patrz s. 146).

Tabela 16. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «ZIELEŃ» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>szmaragd</i>	5	2	3
Przymiotniki i imiesłowy	<i>szmaragdowy</i>	2	2	–
		Łącznie 7, w tym:	4	3

Źródło: opracowanie własne.

³⁴ Przede wszystkim: SJPD, SJPSZ.

³⁵ Na podkreślenie zasługuje fakt, że leksemu nie odnotowuje również Andrzej Boleski w swoich pracach (zob. Boleski 1949; 1951; 1956).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że słowo *szmaragd* wchodzi w związki wyrazowe z:

- rzeczownikowymi nazwami wskazującymi na elementy przyrody podobne kształtem lub barwą do kamienia konotującego «ZIELEŃ» (*zatoki ze szmaragdów: A morze, gdy się zasmuci, (...) / Równie zdobywa uroki, / Z szmaragdów mając zatoki* – SKSiN).

Przymiotnik *szmaragdowy* stosowany jest na oznaczenie desygnatów kojarzonych jedynie z barwą drogiego kamienia (*błóń szmaragdowa, tonie szmaragdowe*).

Analizowane pole leksykalno-stylistyczne ma wyraźnie zarysowane centrum znaczeniowe, które stanowią wyrazy: *szmaragd, szmaragdowy*. Nie należy też pomijać faktu, że omawiane nazwy łączą się z innymi polami znaczeniowymi dotyczącymi siatki wyrazowej NATURA/PRYRODA, np.: *błóń, tonie, zatoki*. Ze-stawienia metaforyczne jednoznacznie oddają zieloną barwę kamienia.

3.7. Pole semantyczne kamieni konotujących «KOLOR ŻÓŁTY»³⁶

Badany materiał pokazuje, że w skład pola znaczeniowego kamieni konotujących «KOLOR ŻÓŁTY» wchodzi dwa rzeczowniki: *chryzolit, topaz*. Częstość wystąpień poszczególnych słów w badanym materiale językowym przedstawia tabela 17 (patrz s. 147).

Tabela 17. Częstość wystąpień rzeczowników w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «KOLOR ŻÓŁTY» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego

Części mowy	Forma	Liczba użyc	Mickiewicz	Słowacki
Rzeczowniki	<i>topaz</i>	4	1	3
	<i>chryzolit</i>	1	–	1
		Łącznie 5, w tym:	1	4

Źródło: opracowanie własne.

³⁶ Również żółtozielony.

Analizy dowodzą, że wskazane nazwy tworzą związki wyrazowe z:

- rzeczownikowymi nazwami wskazującymi na przedmioty, zjawiska podobne barwą do kamieni konotujących «KOLOR ŻÓŁTY», zawierające w sobie te kamienie (*korona* z *chryzolit*, *ognisko*, *słońce*: (...) *coś błyska / Może światło brylanta, albo kornaliny? / Może rozgrzane słońcem topazu ogniska?* – SKor),
- przymiotnikowymi i imiesłowowymi nazwami określającymi intensywność barwy kamienia (*blady topaz*) oraz sposób obróbki (*oszlifowany topaz*),
- czasownikowymi nazwami odnoszącymi się do właściwości barwnych kamienia (*żółknać topazem*).

W zaprezentowanym materiale przeważają nazwy rzeczownikowe: *chryzolit*, *topaz*, niekiedy z jakimś określeniem przymiotnikowym typu: *blady*, *oszlifowany*. Forma czasownikowa *żółknać* jednoznacznie dotyczy barwy omawianego kamienia i wskazuje na czynność stopniowo natężającą się.

Dane dotyczące pozostałych nazw *drogich kamieni* pokazują, że poeci romantyczni używają pojedynczych leksemów oscylujących wokół jednego pola znaczeniowego. Zależność tę wskazuje tabela podsumowująca nr 18 (patrz s. 148).

Tabela 18. Częstość wystąpień poszczególnych leksemów z kręgu kamieni konotujących «RÓŻNE KOLORY» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego – analiza zbiorcza

Części mowy	Ogólna liczba leksemów*	Mick.**	Słow.***	Liczba wszystkich użytych	Mick.**	Słow.***
Rzeczowniki	14	6	13	47	12	35
Przymiotniki i imiesłowy	3	2	2	7	3	4
Łącznie	17	8	15	54	15	39

* Ogólna liczba leksemów reprezentujących poszczególne części mowy; ** Adam Mickiewicz; *** Juliusz Słowacki.

Źródło: opracowanie własne.

W tym wypadku również w sposób znaczący przeważają nazwy rzeczownikowe. Nie ulega wątpliwości, że ich liczba jest dwukrotnie większa w twórczości Słowackiego. Poeta w utworach stosuje specjalistyczne nazwy kamieni szlachetnych i półszlachetnych typu: *chryzolit*, *hiacynt*, *opal*, *selenit*, *turkus*, wykorzystuje też synonimy, np.: *karbunkul* (granat, rubin), *kornalina* (krwawnik). Nie stosuje zaś przymiotnika *szmaragdowy*, który dwukrotnie występuje w utworach poetyckich Mickiewicza, oraz rzeczownika *granat*, dla którego zostało odnotowane pojedyncze poświadczenie w tekstach autora *Pana Tadeusza*.

Podsumowując powyższe rozważania, można stwierdzić, że w poddanych analizie utworach poetyckich ich twórcy zastosowali ogółem 28 różnych nazw rzeczownikowych kamieni szlachetnych i półszlachetnych, które w badanym materiale zostały użyte łącznie 363 razy. Ponadto wystąpiło 12 nazw przymiotnikowych drogocennych kruszców zastosowanych w tekstach artystycznych 153 razy oraz sześć nazw czasownikowych.

Należy zaznaczyć, że nie obserwujemy tu żadnych ograniczeń pod względem łączliwości nazw drogich kamieni z innymi wyrazami. Określenia z pola semantycznego związanego z ozdobnymi kamieniami odnosić się mogą do abstraktów, np.: *brylantować myśl*, *duże jasne jak brylanty*, w *powietrzu jako w diamentcie* oraz do desygnatów konkretnych, np.: *usta jak korale*, *pięścić z krwawnika*, z *kryształu okna*.

Przeprowadzona analiza semantyczna ułatwiła wskazanie wspólnych konotacji dla nazw drogocennych kruszców. Należą do nich: «BARWA», «BLASK», «WARTOŚĆ», «ZAPACH»/«WOŃ» oraz «INNE WŁAŚCIWOŚCI» (np.: «KSZTAŁT», «STRUKTURA», «TWARDOŚĆ»). Ukazała również, że same nazwy drogich kamieni i związane z nimi formacje słowotwórcze nie oddają w pełni bogactwa leksyki dotyczącej kamieni szlachetnych i półszlachetnych. Dopiero uwzględnienie uwikłań kontekstowych, połączeń przenośnych, metaforycznych, konotujących skojarzenia z nazwami bardzo oddalonymi od centrum pola leksykalno-semantycznego DROGIE KAMIENIE, daje pełny ogląd poddanych badaniom problemów. Kolejny rozdział będzie dotyczył tej kwestii.

R o z d z i a ł I I I

KONOTACJE I ETYMOLOGIA NAZW DROGICH KAMIENI

1. Wprowadzenie

W rozdziale tym dokonuję analizy etymologicznej wybranych nazw ozdobnych kruszców. Omawiam także symbolikę, cechy wyróżniające dany klejnot spośród innych oraz funkcjonowanie kamienia w kulturze europejskiej, w niektórych¹ wypadkach także w kulturze ogólnoswiatowej. Z oczywistych też względów prezentuję polskie realia kulturowe², dotyczące interesującego mnie minerału szlachetnego lub półszlachetnego, przede wszystkim zwracam uwagę na konceptualizacje tekstowe wyselekcjonowanych nazw drogich kamieni.

Wybór leksemów nie jest przypadkowy, wynika on z częstości wystąpień desygnatu w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego³. Przyjęcie kryterium

¹ Odwołania do szerszych kontekstów kulturowych uwarunkowane są okresem, w którym powstał tekst poetycki. Rzeczą oczywistą jest, że sytuacja historyczna przyczyniła się do licznych wędrówek, zarówno Mickiewicza, jak i Słowackiego. Szczególnie istotnym okresem jest tu pobyt na Bliskim Wschodzie. Więcej informacji na ten temat odnaleźć można np. w pracy Ryszarda Przybylskiego (zob. Przybylski 1982).

² W rozprawie prezentuję jedynie wybrane realia kulturowe dotyczące funkcjonowania nazw *drogich kamieni* czy też samych minerałów szlachetnych lub półszlachetnych. Wybór wynika z przyjętej metodologii oraz podjętej w pracy tematyki.

³ Przyjęcie kryterium frekwencyjnego w pełni pozwoliło posegregować materiał wyekscerpowany z utworów poetyckich Mickiewicza i okazało się warunkiem wystarczającym, pozwalającym na dokonanie jednoznacznego wyboru nazw kamieni szlachetnych lub półszlachetnych z utworów tegoż pisarza. W wypadku tekstów artystycznych Słowackiego, oprócz

frekwencyjnego jako kryterium pomocniczego pozwoliło wyłonić pięć nazw kamieni szlachejnych, które zostaną poddane szczegółowej analizie w tej części pracy.

Rozdział podzielony jest na dwa podrozdziały. Pierwszy z nich nosi tytuł *Nazwy drogich kamieni wspólne dla obu poetów*, drugi – *Nazwy drogich kamieni występujące tylko u jednego z wieszczów*.

2. Nazwy drogich kamieni wspólne dla obu poetów

2.1. *Drogi kamień* – nazwa uogólniająca

W niniejszym podrozdziale omawiam nazewnictwo uogólniające, pełniące często funkcję hiperonimu i obejmujące różne typy kamieni szlachejnych oraz drogocennych. Zasygnalizowana klasa słownictwa w badanym materiale reprezentowana jest głównie przez takie epitety określające leksem *kamień*, jak: *drogi*⁴, *kosztowny*, *szmaragdowy*, *krwawnikowy*. Już w tej krótkiej części wprowadzającej chciałabym zaznaczyć, że dwa ostatnie przymiotniki odnoszą się do konkretnych rodzajów kamieni półszlachejnych, a mianowicie do *szmaragdu* i *krwawnika*.

2.1.1. Dane etymologiczne

Wyrażenie *drogi kamień* składa się z dwóch leksemów: przymiotnikowego *drogi* oraz rzeczownikowego *kamień*. Elementy leksykalne *drogi*, *drożyć się*, *wzdrażać*, *drożyzna* i *drogość*, także *drogocenny* wywodzą się z prasłowiańskiego **dorg* oraz cerkiewnego *drag*. Przymiotnik bardzo często występował w nazwach: *Draga*, *Drożek* i *Drogomysł*, też w imionach książąt nadłabskich w VIII

częstości wystąpień, uwzględniłam również stan badań językoznawczych nad poszczególnymi nazwami drogich kamieni. Toteż szczegółowej analizie nie poddaję nazw *koralek* oraz *rubin*, gdyż interpretacje językoznawcze tych rzeczowników odnaleźć można w pracach: A. Mikołajczuk (zob. Mikołajczuk 1994: 89–108) czy też Andrzeja Boleskiego (zob. Boleski 1960).

⁴ W kulturze ludowej *drogi kamień* jest hiperonimem następujących nazw kamieni: *agat*, *alabaster*, *brylant*, *bursztyn*, *diamant*, *jaspis*, *kamień smoczy*, *kamień węzowy*, *kryształ*, *marmur*, *rubin* i *szmaragd*. Nie wszystkie spośród tych kamieni są nazywane przez lud drogimi kamieniami, wszystkie natomiast mają w większym lub mniejszym stopniu cechy typowe dla drogich kamieni; por. na ten temat Mazurkiewicz 1989: 116.

i IX wieku. Istnieje również hipoteza, że łotewskie *dargs*, czyli ‘drogi’, może być tylko pożyczką z ruskiego, chociaż przytaczane są dawne nazwy pruskie: *Darge*. Jak notuje SEBr, inne odpowiedniki nie występują.

Z kolei według SEJP W. Borysia słowo funkcjonuje w polszczyźnie od XIV wieku w znaczeniu ‘mający wysoką cenę, wymagający dużych wydatków; kosztowny, wielkiej wartości’; w XVI wieku ‘wysoko ceniony, ważny, wielkiej doniosłości’. Leksem należy do ogólnosłowiańskich, więc odnieść się należy do form: ruskiej *dorogoj*, serbskiej, bułgarskiej: *drago mi je* ‘lubo mi’; czeskiej *drahý*, także łużyckiej *drohi*. Andrzej Bańkowski podaje, iż jest to jedno z najbardziej ulubionych słów u Słowian, o skrajnie szerokim zakresie użycia. Pierwotne znaczenia leksemu to ‘mocny, trwały’, z dalszym rozwojem semantycznym w ‘użyteczny, zdatny, dobry’, następnie ‘mający wysoką wartość, cenę, dużo kosztujący’, aż po ‘bliski uczuciowo, miły, kochany’ (ESJP, również SEJP). *Słownik etymologiczny języka polskiego* F. Ślawnickiego podaje, że pierwsze użycie leksemu przypada na XV wiek. Nazwa nie została odnotowana przez WSEH K. Długosz-Kurczabowej.

Pojawienie się w polszczyźnie wyrazu *kamień* przypada również na XIV wiek. Rejestrowany jest on przede wszystkim w znaczeniu ‘bryła skalna, jej odłamek’, chociaż w staropolszczyźnie też jako ‘jednostka wagi’, np.: *kamień wetny*, *kamień wosku*. Słowo występuje w wielu związkach frazeologicznych i znaczeniach przenośnych, np.: *kamienie szlachetne* ‘minerały, które dzięki twardości, połyskowi, barwie itp. uzyskują wysoką cenę, np.: diamenty, rubiny’; *kamienie półszlachetne* ‘minerały częściej występujące niż kamienie szlachetne, np.: agaty, malachity’. Jest to wyraz rodzimy, należący do grupy ogólnosłowiańskich, co odnotowuje Aleksander Brückner z informacją, że pierwszy przypadek brzmiał *kamy* (z *kamōn*), stąd też wszelakie nowotwory. Już w X wieku (w cerkiewnym) występują zdrobniałe *kamyk*⁵, *kamyczek*, narzeczowo *kamuszek*, *kamyszek*; także przymiotnik *kamiiany* i czasownik *katnieć*. W staropolszczyźnie obserwujemy formy: *skamiały* (nie: *skamieniały*), *skamiałość*, *okamiały*. Zdarzało się, iż słowiańskie *kamień* przestawiano z **okmien-*; lit. *akmuo*. Drugi przypadek to *akmens*; grec. *akmōn*, ‘nakowalnia’; niem. *hamarr*, *Hammer* ‘narzędzie (niegdyś kamienne)’. Dlatego formę pierwotnie rekonstruuje się w postaci **ak-men-* lub **ak'-men-*, zakładając nieregularny rozwój morfemu rdzennego *ǵk-* (*ǵk'-*), (ESJP, WSEH)

⁵ Wiesław Boryś notuje od XV wieku (SEJP).

w *ka-* zamiast oczekiwanego *os-* (obecnego między innymi w *ostrzy*, *oset*). Jest to w pełni uzasadnione, gdyż pierwotne znaczenie słowa *kamień* brzmi ‘coś ostrego’. W dawnej mowie ‘skała’; u Indów i Persów formy *aszmā*, *aszman*, czyli ‘kamień’ i ‘sklepienie niebieskie, niebo’. Warto przypomnieć za F. Sławskim, że sklepienie niebieskie pojmwano w najdawniejszych czasach jako kamieniste (SESł).

2.1.2. Wyrażenia *drogi kamień* / *kosztowny kamień* w świetle danych leksykograficznych

Źródła leksykograficzne z końca wieku XIX i początku XX notują wyrażenia *drogi kamień* lub *kosztowny kamień* w dość szerokim znaczeniu. *Słownik wileński* podaje, że ‘kamieniami drogimi (klejnotami) zowią się mające silny blask, żywe piękne kolory i wielką twardość, używające się na ozdoby, przedmioty zbytku, itp.; takimi są: diament, korund, rubin, szafir, topaz, ametyst, szmaragd, beryl, granat (mian. syryjski), turkus; kryształ górny, v. kamień czeski, kryształ przydymiony, kocie oko, chalcedony, agaty, jaspisy, opale, serpentyny, niektóre marmury i lumachele’. *Słownik warszawski* z kolei objaśnia, iż ‘kamień drogi to m.in. każdy minerał w stanie twardym bez względu na gatunek, wielkość i kształt. Diamenty, rubiny, szafiry, i inne jeszcze minerały są kamieniami szlachetnymi’. Podobne definiowanie wyrażenia odnajdujemy w SJAM – ‘każdy minerał w stanie twardym bez względu na gatunek, wielkość i kształt’. Autorzy dzieła zwracają ponadto uwagę na połączenia: *drogi kamień* oraz *kosztowny kamień*.

Zaznaczyć trzeba, że wyrażenie *drogi kamień* zostało zarejestrowane przez SPXVI, gdzie odnajdujemy też dowody na to, iż *kamień* może być rozumiany jako ‘minerał odznaczający się dużą twardością, piękną barwą, połyskiem, przejrzystością itp., uznany za tzw. kamień szlachetny lub półszlachetny’. Słownik wymienia połączenia leksemu *kamień* z przymiotnikowymi nazwami minerałów, np.: *kamień ametystowy i szmaragdowy* bądź nazwami innych kamieni: *kamień chryzolit, kamień onyks*. Wskazuje wyrażenia szeregowo typu: *złoto, kamienie; złoto, perły i kamienie; kamienie, perły i miedź; perły i kamienie; kamień i klejnot*. Poza tym, rejestruje niesfrazologizowane kompilacje, takie jak: *kamień – cudny, czerwony, pałający, piękny, śliczny, świecący*. Na określenie rangi kruszcu odnaleźć tu można połączenia: *drogi kamień, drogość kamienia, kamień wielkiej drogości; kamień kosztowny, kamień wielkiego kosztu*.

Niewiele więcej o skonwencjonalizowanym językowym obrazie *drogich kamieni* dowiadujemy się z definicji zawartej w SJPD 'odmiana niektórych rzadkich minerałów o pięknym blasku i kolorze, używana po odpowiednim szlifowaniu do ozdabiania klejnotów i przedmiotów zbytku, również jako łożyska w przyrządach precyzyjnych, zegarkach, itp. Minerałami rzadkimi są kamienie szlachetne, a więc np.: diament, szafir, rubin, topaz, granat, szmaragd, ametyst i inne'.

2.1.3. Cechy konotacyjne wyrażen *drogi kamień / kosztowny kamień* w twórczości Mickiewicza

W utworach poetyckich Mickiewicza eksponowane są obydwa typy wyrażen, zarówno *drogie kamienie*, jak i *kosztowne kamienie*. Poeta stosuje różnorodne asocjacje ozdobnych kruszców. Akcentowaną konotacją *drogich kamieni* jest bez wątpienia «wartość». W powiastce *Pan Baron*, we fragmencie:

Sklonił się z dwusążniową ku panu antybką⁶,
Na której końcu bursztyn, wielkości ogórka,
Pełen **drogich kamieni**, jak zawój u Turka.
(MBaron)

wyeksponowane zostały «dobrobyt», «dostatek», «obfitość». Leksemy *bursztyn*, *pełen*, *wielkość*⁷ sprzyjają potęgowaniu tych cech. Dodatkowo porównanie *pełen drogich kamieni, jak zawój u Turka* staje się odzwierciedleniem Bliskiego Wschodu, ojczyzny ozdobnych minerałów. Jeszcze i dzisiaj w tamtych rejonach można niekiedy w czasie uroczystości zobaczyć stroje iskrzące się od złota i kamieni szlachetnych⁸, przypominające opisy z *Baśni 1000 i jednej nocy*⁹.

Krąg konotacji *drogich kamieni* skupiony wokół «wartości», wręcz «wyjątkowości», jest w romantyzmie bardzo rozbudowany. W innym tekście poetyckim

⁶ SW objaśnia znaczenie 'cybuch z czereśni tureckiej', tzn. 'urka, przez którą się ciągnie dym z fajki' – *cybuch*.

⁷ Szerzej na temat wskazanych konotacji zob. w podrozdziale *Bursztyn...*

⁸ Związek *złota i kamieni szlachetnych* akcentują również prace: SPXVI, SSiSL oraz artykuł Małgorzaty Mazurkiewicz (zob. Mazurkiewicz 1989: 165–183).

⁹ Zob. więcej na ten temat w pracy Maślankiewicz 1982: 19.

Mickiewicza otwarte zostało miejsce dla konceptualizacji typu «blask», «piękno», uszczegółowianych jako «uroda kobieca», co ukazuje poniższy fragment:

Tu niegdyś wietrzyk pośród majowego lasku
 (...)
 Kwiaty na pierś jej strząsał klejnotów potokiem,
 A ona w takim blasku
 Siedziała skromna,
 Jak bóstwo różnofarbnym zakryta obłokiem.
 Jedne kwiaty na kolana,
 Drugie pomiędzy warkoczów pierścienie
 Sypiąc się, błyszczą, jak girlanda tkana
 W perły i **drogie kamienie**.
 Ten kwiatek do nóg jej pada,
 Ten odleciał i smutny chce się w strumień rzucić,
 Inny błądzi w powietrzu i zdaje się nócić:
 „Tu miłość włada!”.

(MZPet)

Centrum powyższego cytatu stanowi porównanie *kwiaty na kolana (...) jak girlanda tkana w perły i drogie kamienie*. Zawiera ono w sobie istotny komponent – wyrażenie szeregowe: *perły i drogie kamienie*, stosowane już przez twórców XVI-wiecznych¹⁰. Ponadto w sposób metaforyczny ukazuje piękno kwiatów. *Girlanda*, czyli ‘naturalna albo sztuczna równianka z gałązek, albo kwiatów, liści, owoców, niekiedy także z muszel, feston’¹¹; współcześnie leksem rozumiany podobnie, jako ‘splot, wiązanka, z liści, kwiatów albo owoców, naturalnych lub sztucznych; swobodnie zwieszająca się z punktów zawieszenia; feston, ornament, ozdoba w kształcie girlandy’¹², w cytowanym fragmencie utkana jest z *perel i drogich kamieni* nie bez przyczyny. Wymienione kamienie gloryfikują postać skromnej Laury. Ten obraz poetycki powoduje, że kobiecie można przypisać pozytywne cechy. Czytelnik odnosi wrażenie, że dziewczyna jest «wyjątkowa», m.in. dzięki obecności drogich kamieni. Konotacje te potwierdzają fakty kulturowe. Funkcja

¹⁰ SPXVI notuje połączenia szeregowe z innymi drogimi kamieniami, w tym również z perłą przy haśle *kamień*.

¹¹ SW potwierdza w tym znaczeniu.

¹² SJPD potwierdza w tym znaczeniu.

deifikująca *drogich kamieni* została wysunięta na plan pierwszy już w kulturze starożytnej. We wskazanym okresie zwrócono uwagę na blask drogich kamieni. Klejnoty traktowane były jako obraz promieniującego swym blaskiem majestatu Boga, którego najwyższym sługą na ziemi był arcykapłan, ubrany w efod przyozdobiony dwunastoma drogimi kamieniami¹³. Ozdobne kruszce odnoszono też do postaci aniołów. Świadczy o tym chociażby biblijny fragment: *Ciało jego było jakby z chryzolitu*¹⁴. Inna część *Pisma Świętego* przekazuje, że blask bijący od świętego miasta upodobni je do kamienia drogocennego, jakby do jaspisu o przejrzystości kryształu¹⁵. W nurt chrześcijańskiej symboliki «nadzwyczajności» i «wyjątkowości»¹⁶ wpisuje się obraz poetycki przedstawiający niepozorną Laure, obecną w wierszu Mickiewicza. Co więcej, siatkę odniesień kulturowych w cytowanym fragmencie niewątpliwie intensyfikuje obecność *perł* oraz *klejnotów*. Dlatego *perła* – uznawana za atrybut Chrystusa i Dziewicy (SSKopal) – może pełnić funkcję idealizowania kobiety w tekście poetyckim. Klejnot z kolei w kulturze Wschodu odzwierciedla symbolikę czystości (SSKopal), tym samym staje się źródłem konotacji: «cnotliwość», «doskonałość», «nieskazitelność». Te właśnie cechy jak najbardziej odnieść można do Laury z sonetu Mickiewicza *Z Petrarki*... Efekt wzmacniają leksemy: *blask*, *bóstwo*, *miłość* oraz *blyszcząć*.

Szeregowe połączenie *perły* i *kamienie* odnajdujemy również w epopei *Pan Tadeusz*. W cytowanym poniżej fragmencie rozbudowany obraz poetycki także dotyczy niewiasty, jednak odnosi się – inaczej niż poprzednio – do wyglądu zewnętrznego, nie zaś życia wewnętrznego:

A tymczasem Rejenta nadobna kochanka,
Telimena, roztacza blaski swej urody
I ubiór, od stóp do głów co najświeższej mody.
Jaką miała sukienkę, jaki strój na głowie,

¹³ SOiSB *drogie kamienie*. Zdobnictwo szat liturgicznych drogimi kamieniami potwierdza inny utwór Mickiewicza: *Tam bursztynów jak piasku, sukna cudnego blasku, / I kapłańskie w brylantach ornaty* (MTrzechB).

¹⁴ Według SOiSB tak charakteryzował jednego z aniołów Daniel (10, 6).

¹⁵ Chodzi tu o fragment *Apokalipsy św. Jana* (dalej stosuję skrót Ap): 21, 11.

¹⁶ Temat oddziaływania symboliki chrześcijańskiej na przesłanie utworów Mickiewicza został omówiony m.in. w pracach: Mariana Maciejewskiego (Maciejewski 1977: 67–117), Zdzisława Kępińskiego (Kępiński 1980) oraz Dariusza Seweryna (Seweryn 1996).

Daremnie pisać, pióro tego nie wypowie;
 Chyba pędzelby skreślił te tiule, ptyfenie¹⁷,
 Blondyny¹⁸, kaszemiry¹⁹, perły i kamienie,
 I oblicze różane, i żywe wejrzenie.

(MPT)

Dająca się tu zaobserwować duża frekwencja leksemów o pozytywnej proweniencji (np.: *blask*, *oblicze różane*, *uroda*) powoduje dookreślenie wyjątkowej powierzchowności i duchowości Telimeny w dniu zaślubin. Elegancki, wytworny strój staje się w tym kontekście nie tylko odzwierciedleniem zewnętrznego obrazu bohaterki, ale dodatkowo eksponuje jej cechy emocjonalno-intelektualne²⁰. *Perły i kamienie* zdobiące ciało wybranki Rejenta stają się symbolem «wdzięku» dojrzałej kobiety²¹. Perła jest typową ozdobą damską, przymiotem miłości, szczęścia małżeńskiego i bogini Księżycy, zapewniającej regularność miesięczną. Klejnot oddaje nieznaną człowiekowi energię kosmiczną, tym samym staje się odzwierciedleniem siły rozrodczej: muszla wyraża kobiecą płodność, perła – płód powstały pod wpływem Księżycy, wody morskiej lub rosy spadłej z nieba²².

W cytowanym fragmencie *Pana Tadeusza* szeregowy układ nazw, takich jak: *tiule*, *ptyfenie*, *blondyny*, *kaszemiry*, podkreśla świetność tkanin, z których została wykonana szata panny młodej²³. Wyliczenie pozwala przyjąć więc, że w przywołanym połączeniu *perły i kamienie*, nazwa *kamień* wskazuje klasę – innych niż *perła* – ozdobnych kamieni, nie zaś zwykłych ‘odłamków skalnych’.

¹⁷ SW notuje *ptyfeń*, czyli *tyfoń*, tzn. ‘cienka tkanina przezroczysta’.

¹⁸ SW *blondyna*, czyli ‘cienka koronka z jedwabiu surowego’.

¹⁹ Forma zarejestrowana przez SJPD jako *dawna*, z tym samym przykładem z *Pana Tadeusza*. Por. również *kamień* w rozdziale *Słownik* w tej pracy.

²⁰ Więcej na temat symbolicznej roli *szaty*, zob. w pracach Manfreda Lurkera: PSLur oraz w SOiSB.

²¹ Tego typu asocjacje motywuje tradycja kulturowa. Chociażby w symbolice Wschodu *perła* wyobraża: «dziecko», «kochankę», «żonę». Tam też służyła ona głównie jako talizman oraz afrodyzjak, zapewniający płodność. Por. hasła: *biżuteria*, *klejnoty* w pracy LSHall.

²² W tym samym znaczeniu notuje SSKopal.

²³ Uwagę zwraca wyrażenie *najświeższej mody*, określające strój Telimeny. Przymiotnik *najświeższy* w stopniu najwyższym wprowadza jednoznacznie pozytywne konotacje.

Konotacja «wartość» znajduje swoje rozwinięcie w różnych utworach poetyckich Mickiewicza. W powyższych cytatach wyrażenie *drogi kamień* jest ściśle związane z różnymi sferami ludzkiego życia. W ten sposób charakteryzuje pośrednio człowieka, jego szaty, ozdoby złożone z *drogocennych kruszców* lub w sposób symboliczny określa cechy osobowości niewiasty. Wyrażenie *kosztowne kamienie* może też dotyczyć prehistorii oraz praw rządzących wszechświatem²⁴:

(...) Między edeńskimi drzewy,
Kiedy nasz ojciec pierwszy raz westchnął do Ewy,
Ziemia to pierwotne miłości westchnienie
Złowiła i w **kosztowne** zawarła **kamienie**.
Te prawdy, po hebrajsku zapisane w skałę,
W tajnych archiwach ziemi leżą skamieniałe.

(MDoD.S)

Kosztowne kamienie kryją w swoim wnętrzu pierwotne prawdy, uczucia, stąd ich trudna do przecenienia wartość, nie tyle materialna, co emocjonalna. Można zatem doszukiwać się asocjacji, nawiązujących do kręgu znaczeniowego TAJEMNICA, ponieważ ziemia to przecież skarbnica, nawet jeszcze dziś nie do końca odkryta ze względu na swoją głębię i strukturalną różnorodność, w której skład wchodzi również wytwory *skamieniałe*²⁵.

Drogie kamienie pojawiają się również w kontekście opisu końskiej uprzęży, co ilustruje poniższy fragment *Pana Tadeusza*:

Rzęd²⁶ został przy mnie; każdy znawca ten rząd chwali
Iż jest wygodny, trwały, a piękny jak cacko:
Kulbaczka²⁷ wąska modą z turecka kozacką,
Kula na przodzie, w kuli są **drogie kamienie**,

²⁴ Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że epitet *kosztowne* występuje tylko w twórczości autora *Romantyczności*; por. też hasło *kosztowny* w rozdziale *Słownik*.

²⁵ Poeta – posługując się metaforą – obrazowo mówi o tajnych archiwach ziemi i skamieniałych prawdach.

²⁶ SJPD podaje ten przykład przy haśle *rząd*, z kwalifikatorem *dawny*, w znaczeniu takim, jak znaczenie czwarte słowa *rząd*, tj. ‘dawna ozdobna uprzęż wierzchowca’.

²⁷ SJPD podaje ten przykład przy haśle *kulbaczka* w znaczeniu ‘zdrobienie od kulbaka’, tj. ‘wysokie siodło z szerokimi drewnianymi łękami; drewniana osada siodła’.

Poduszczyk z rubrontu²⁸ wyściela siedzenie,
 A kiedy na łęk wskoczysz, na tym miękkim puszkę
 Między kulami siedzisz wygodnie jak w łóżku.

(MPT)

Nagromadzenie elementów leksykalnych, typu: *cacko, moda, rubront*²⁹ oraz *chwalić*, wywołujących dodatnie skojarzenia, stanowi podstawę ścieżki kognitywnej o pozytywnym wartościowaniu. Efekt ten potęguje fakt, że *kulbaka* posiada kulę wysadzoną *drogimi kamieniami*. Przede wszystkim trzeba odwołać się do prototypowych elementów kulturowych dookreślających *drogie kamienie* oraz *jedwab*. Jak powszechnie wiadomo, *drogocenne kruszce* należą do atrybutów wyróżniających rodziny królewskie, a na Wschodzie nawet niektóre bóstwa (LSHall). Użyte w cytowanym fragmencie wyrażenie *drogie kamienie* jeszcze bardziej uwydatnia «wyjątkowość» *rzędu*, z kolei *jedwab* symbolizuje «luksus». Obecne formy deminutywne: *kulbaczka*³⁰, *poduszczyk*, *puszek* wpływają na zabarwienie ekspresywne³¹ przytoczonej części utworu. Osoba opowiadająca o zaletach wyposażenia i nieprzeciętnych akcesoriach siodła, wyraźnie jest tym faktem zachwycona, co potwierdza liczba przymiotników konceptualizujących «doskonałość», m.in.: *drogi, miękki, piękny, trwałe, wygodny*. Ukonkretnieniem konotacji «wartość» stają się tu «luksus» oraz «wygoda».

Teksty artystyczne autora *Dziadów* dają możliwość wyłonienia także innych konotacji łączących się z polem semantycznym pojęcia DROGI KAMIEŃ. Mam tu na myśli przede wszystkim przykłady wiążące *drogie kamienie* z «blaskiem» lub «światłem». W utworach poetyckich Mickiewicza takie konceptualizowanie nie jest wypadkiem odosobnionym. Świadczy o tym regularność wystąpień leksemów należących do siatki pojęć ŚWIATŁA, szczególnie w *Panu Tadeuszu*. Przekonuje o tym konfrontacja następujących fragmentów utworu:

²⁸ SJPD podaje ten przykład przy hasle *rubront*, z kwalifikatorem *dawny*, w znaczeniu 'ciężka tkanina jedwabna'.

²⁹ Rubront był świadectwem zamożności.

³⁰ SJPD bez kwalifikatorów w tym samym znaczeniu, z informacją o prawdopodobnym wschodnim pochodzeniu wyrazu.

³¹ Szerzej na temat funkcji zdrobnień w języku polskim zob. m.in. Gruszczyński, Bralczyk 2002: 260–261, dalej stosuję skrót SGJP.

Dalej maków białawe górują badyle;
 Na nich, myślisz, iż rojem usiadły motyle,
 Trzepiocąc skrzydełkami, na których się mieni
 Z różnaitością tęczy blask **drogich kamieni**:
 Tylą farb żywych, różnych mak żrenicę mami.
 (MPT)

Ja, rzekł Assesor, stawię me złote obroże,
 Jaszczurem wykładane, z kólkami ze złota,
 I smycz tkany, jedwabny, którego robota
 Równie cudna jak **kamień**, co się na nim świeci.
 Chciałem ten sprzęt zostawić w dziedzictwie dla dzieci,
 Jeślibym się ożenił: ten sprzęt mnie darował
 Książę Dominik, kiedy z nim razem polował.
 (MPT)

lub

Stawiłem w zakład moje prześliczne obróżki,
 Jaszczurem wykładane, z kolcami ze złota,
 I utkaną z jedwabiu smycz, której robota
 Równie **droga** jak **kamień**, co się na niej świeci.
 (...)
 Ale ten sprzęt, Rejencie, proszę uniznienie,
 Bądź łaskaw przyjąć w zamian za twój rząd bogaty
 I na pamiątkę sporu, co długimi laty
 Toczył się i nareszcie zakończył zaszczytnie
 Dla nas obu. – Niech zgoda między nami kwitnie!
 (MPT)

W pierwszym cytowanym przykładzie analizowane wyrażenie charakteryzuje świat roślin, ze szczególnym uwzględnieniem kwiatów. Obraz poetycki *maku* staje się nietypowym zjawiskiem świetlnym, na co wskazują leksemy: rzeczownikowe *blask*, *tęcza* oraz czasownikowy *mienić się*. Duże płatki kwiatu maku zostały zestawione ze *skrzydełkami motyli*. Nazwa deminutywna sugeruje pozytywne doznania emocjonalno-wzrokowe. Ponadto skrzydełka te trzepoczą *różnaitością tęczy* oraz *blaskiem drogich kamieni*, co powoduje dynamizację – wydawałoby się – statycznego pejzażu. Efekt migotliwej barwy potęgują z rozmysłem zastosowane formy czasownikowe typu: *mamić*, *mienić się*, oraz wyrażenie *farby żywe*. Wskazane elementy leksykalne zwracają uwagę odbiorcy na fascynującą

zmiennosc kolorystyczna platkow maku oraz pozostalych czesci rosliny, spowodowana ruznym katem nachylenia lodygi w stosunku do slonca. Czerwona barwa makow kontekstowo konotuje «piękno», co zgodne jest z tradycyjnym pojmowaniem czerwieni i ruznorodnych jej odcieni, a szczegolnie purpury i karmazynu, ktore uznawane sa za barwy atrakcyjne, nobilitujace (zob. Tokarski 2004: 84–85). Co wazniejsze, piękno maku z cala pewnoscia moze tu byc konkretyzowane jako uogolnione «piękno prawdziwe, naturalne». Trzeba pokrelic, ze:

na takie modelowanie konotacji «piękno» ma wplyw cecha *maku*, ‘rośnie w polu’, a wiec ‘dziko’, rozwijajaca domene MIEJSCE ROŚNIĘCIA. Mak, powszechnie spotykany na polskich polach i ląkach, laczony jest ze swojska, rodzima przyroda (Kuryłowicz 2012: 205).

Takze w kontekście piękna przyrody *tęcza* rozumiana jako ‘efektowne zjawisko optyczne’ w tym wypadku moze symbolizowac znak Bozej laskawosci i dobroci (SOiSB), w innych kulturach odzwierciedla optymizm, korzystne miejsce, zjawisko swietlne budzace radość i nadzieje (SMiTK oraz LSBied). Na specjalne wyrozniczenie zasluguje tu nie tylko rzeczownik *mak*, ale przede wszystkim *motyl* i *tęcza*. Motyl w wielu kulturach symbolizuje oprócz piękna rowniez zycie. Greckie slowo *psyché* oznacza zarowno dusze, jak i motyla. Poza tym, z motylowymi skrzydlami przedstawiano czesto geniuszy, takze boga miłosci Erosa, boga snów Hypnosa. W pozniejszych czasach motyle skrzydla mialy elfy. W obrazach rajy z kolei niekiedy wystepuje z takimi skrzydlami dusza, ktora Stworca wlozyl w ciało Adama (LSBied). W obyczajowosci innych obszarow, m.in. w Meksyku, motyl nalezal do atrybutow boga odradzajacej sie roslinnosci Xochipilli, wiec nie bez znaczenia w tym wypadku jest wystepowanie motyli w kontekście makow. Uszczegolowieniem konotacji «blask» *drogich kamieni* staja sie tu «radość», «szczęście» oraz «zycie».

Drugi i trzeci cytat z *Pana Tadeusza*, oprócz zasygnalizowanego «blasku» *drogich kamieni*, otwieraja tez inne sciezki kognitywne. Czesci frazy *kamień*, *co sie na niej swieci* wzbogacone zostaly o przymiotniki okreslajace pozytywne cechy smyczy, np.: *czudna*, *droga*. Przedmiot ma znaczenie nie tylko sentymentalne, ale rowniez nobilitujace osobe, ktora go posiada; przeciez Asesor otrzymal go od samego ksiecia Dominika. Na taka funkcje rzeczy wskazuje kilkakrotne uzycie w eposie przymiotnika *złoty*. Szereg *złoto i kamienie* zare-

jestrowany został przez SPXVI, toteż jest on znany epokom poprzedzającym romantyzm³². W cytowanych fragmentach bardzo wymowne jest użycie następujących przymiotników: *bogaty, jedwabny, prześliczny, utkany*. Wyrazy te w odniesieniu do smyczy harmonizują z *blaskiem kamieni*, co potwierdza dwukrotne użycie czasownika *świecić*.

Drogie kamienie nie tylko odsyłają do sytuacji wzbudzających pozytywne stany emocjonalne. W poniższym cytacie jednoznacznie mówią o «przemijaniu»:

Nie tylko sztuki twoje, znikomy człowieku,
Lecz martwą pierś żywiołów przetrawia zęb wieku.
Patrz na ów **kamień drogi**, zaniedbany w piasku:
Niegdyś był cudnej barwy, słonecznego blasku;
Ileż wieków przeświecił, aż wylawszy z łona
Całą jasność, zamierzchnął jak gwiazda zgaszona.
(MNa pok)

Mamy tu do czynienia ze swego rodzaju antynomicznością. Z jednej strony, poeta stosuje przymiotniki dotyczące głównie upływu czasu, typu: *martwy, zaniedbany, znikomy*, z drugiej, natomiast wspomina okres świetności minerału, stosując epitety: *cudny, słoneczny*. Bardzo wymowne w cytowanym fragmencie jest użycie czasowników bądź imiesłowów eksponujących pewną «skończoność»: *przeświecił, zamierzchnął* oraz *zgaszony*. Porównanie *drogiego kamienia* do gasnącej *gwiazdy* symbolizuje «nieodwracalność». Gwiazda, która *zgaśnie*³³, nigdy już nie odzyskuje swojego blasku, światła; przestaje istnieć. Choć w potocznej świadomości językowej *gwiazdy* są kojarzone z nadzieją lub przewodnictwem, np. *gwiazda betlejemska*. Z kolei asocjacje z «przemijaniem» są słabo wyczuwalne, co potwierdzają fakty kulturowe. Według wierzeń ludowych każdy człowiek ma swoją gwiazdę na niebie, która pojawia się przy jego urodzeniu, gaśnie zaś po śmierci, co znajduje odbicie we frazie: *Jego gwiazda zbladła*³⁴. Tak samo dzieje się z zapomnianym *drogim kamieniem zaniedbanym w piasku*. W tym

³² SPXIV notuje połączenia szeregowie ze złotem przy haśle *kamień*.

³³ Władysław Kopaliński podaje, że gwiazda jest to zazwyczaj kula gazowa świecąca dzięki reakcjom termojądrowym zachodzącym w jej wnętrzu; po wyczerpaniu paliwa termojądrowego gwiazdy „umierają”, zastygając, w zależności od swej masy, jako białe karły, gwiazdy neutronowe a. czarne dziury; przen. los, przeznaczenie (SMiTK).

³⁴ Na takie połączenie zwraca uwagę Władysław Kopaliński (SSKopal).

kontekście istotną rolę odgrywa słowo *piasek*, symbolizujące w przywołanym przykładzie «śmierć». Takie konceptualizowanie *piasku* znajduje swoje odzwierciedlenie w tradycji kulturowej. Władysław Kopaliński podaje utarte przysłowie *gryźć piasek, ziemię*, czyli ‘już nie żyć’, czy też *rzucić ostatnią garstkę piasku / ziemi*; tzn. ‘rozstać się ostatecznie ze zmarłym’. Dawnym zwyczajem wrzuca się garstkę ziemi do grobu na trumnę zmarłego (SSKopal). W tym miejscu konieczne wydaje się odniesienie do fragmentu utworu Kazimierza Brodzińskiego, polskiego poety, historyka, żyjącego na przełomie XVIII i XIX wieku³⁵:

Każdy garść ziemi polskiej w zaszyciu wynosił,
A konając wśród bojów towarzysza prosił,
By tą ziemią ojczystą zasął mu powieki.

(BroAlp)

Wynika z tego, że wiązanie *piasku* z pogrzebem znane i bliskie było tradycji romantycznej³⁶. Jednak zestawienie tego obrazu z *cudną barwą* oraz *stonecznym blaskiem drogiego kamienia* wydaje się zabiegiem nowatorskim. Interesujący jest fakt, że to jedyny przykład w obrębie wyrażenia *drogie kamienie* z tekstów poetyckich Mickiewicza, gdzie uwidoczniła została dwubiegunowość semantyczna omawianego zestawienia. Okazuje się, że uszczegółowieniem konotacji «przemijanie» (blasku drogiego kamienia) mogą stać się wyobrażenia związane z «odejściem», «kresem życia».

2.1.4. Cechy konotacyjne wyrażenia *drogi kamień*³⁷ w twórczości Słowackiego

Wyrażenie *drogie kamienie* w tekstach poetyckich Słowackiego zostało użyte zaledwie dwukrotnie. Wskazane połączenie odnosi się do wielobarwności kwiatów, co obrazuje poniższy fragment *Króla-Ducha*:

³⁵ Publicysta żył w latach 1791–1835.

³⁶ Tematyka śmierci w romantycznej literaturze oraz sztuce, jej rola zostały podjęte m.in. w pracach: Zofii Szmydtowej (Szmydtowa 1947), Dariusza Seweryna (Seweryn 1996: 49–63), Jana Białostockiego (Białostocki 1977: 117–144).

³⁷ Wyrażenie *kosztowne kamienie* nie występuje w badanym materiale w utworach poetyckich Słowackiego. Stąd też nie zostało odnotowane w podtytule. Jest obecne tylko w twórczości Mickiewicza; por. hasło *kosztowny* w rozdziale *Słownik*.

Ujrzałem lice przecudne królewny,
 (...)
 Splecione do nóg złociste jej włosy
 Wlokły się prawie po głązów zieleni,
 Gdzie zakończone jak dwa złote kłosa,
 Kwiatkami z **drogich** błyszczących **kamieni**.
 Te kwiatki, rzekłbyś, że dwa żywe Losy
 Twarzą aniołów ze świątłych pierścieni
 (...)
 Te kwiaty z żywych klejnotów się jawią
 (...)
 Jak mi ów czysty duch wtenczas pomocny
 Otworzył wrota?

(SKr-D)

Przywołana część poematu dotyczy wyglądu królewny – ducha. Obecność *drogich kamieni* oraz *kwiatów* w opisie zjawy nie jest przypadkowa. W tym wypadku *kwiat* jest symbolem «centrum mistycznego», «tajemnicy». Takie wyobrażenia *kwiatu* potwierdza m.in. W. Kopaliński (SSKopal). Wiązanie *kwiatów* z *drogimi kamieniami* w literaturze romantycznej jest zjawiskiem stosunkowo częstym; podobny przykład – o czym już wspominałam wyżej – odnajdujemy w utworze Mickiewicza *Z Petrarcki*. Wyeksponowaną zależność poświadczają odniesienia kulturowe, np. berło zwieńczone kwiatem lili symbolizowało «oczyszczenie», «światło» czy władzę króla Francji. W chrześcijaństwie postrzegane było jako atrybuty archaniołów Gabriela i Michała (SSKopal).

W cytowanym fragmencie zaakcentowana została nie tylko «barwa», ale również «blask». Współzależność podkreślają zastosowane formy imiesłowowo-przymiotnikowe: *błyszczący*, *świątły*, *żywy* oraz rzeczownik *klejnoty*. Żywe i piękne kolory wpisują się w prototypowe cechy *drogich kamieni*; podobnie jest z silnym blaskiem. Wystarczy porównać definicje z wybranych źródeł leksyko-graficznych, pochodzące z różnych epok, np.: '*kamieniami drogimi* (klejnotami) zowią się mające silny blask, żywe piękne kolory i wielką twardość, używające się na ozdoby, przedmioty zbytku, itp.'(SW) lub 'odmiana niektórych rzadkich minerałów o pięknym blasku i kolorze używana po odpowiednim szlifowaniu do ozdabiania klejnotów i przedmiotów zbytku' (SJPD). Asocjacje «barwa» oraz «blask» inicjują ścieżkę kognitywną dotyczącą «wtajemniczenia». Eksponują to

rzeczowniki: *los*, *wrota* oraz czasownik *otworzyć*. Dookreśleniem wskazanych konotacji staje się więc «przepowiednia», «przesłanie».

Do cech prototypowych *drogich kamieni* obok «barwy» i «blasku» należy «wartość». Związek ten potwierdza poniższy fragment dramatu *Mindowe*:

Odtąd ołtarzom panny Maryi z Ankony
 Powierzamy los Litwy i straż twej korony.
 Lecz ołtarz jej ubogi.
 (...) Skarbu nie wyciefczę,
 Bogacąc nowej dzisiaj patronki obrazy;
 Znam jej łaskę i za nią sownie odwdzięczę.
 A mając do Maryi Solimskiej urazy,
 Chcę, żeby wszystko złoto i **drogie kamienie**
 Przeszły odtąd na ołtarz Maryi z Ankony...
 (SMin)

Oprócz jakości materialnej, którą wnoszą tu rzeczowniki *skarby* i *złoto* oraz wyrażenie *drogie kamienie*, w symbolice kamieni doszukiwać się też można wartości duchowych, dotyczących wiary lub mocy nadprzyrodzonej. Uwydatniają to czasownik *powierzać* oraz rzeczowniki odnoszące się do sfery sakralno-etycznej: *łaska*, *ołtarz*, *patronka*. Warto jeszcze nadmienić, że *złoto*, ze względu na swoją wyjątkowość – nierdzewność i blask – jest symbolem światła niebieskiego. Do tego wyobrażenia nawiązuje fragment *Pisma Świętego*:

Wyłożył złotem zupełnie całą świątynię (1 Krl 6, 20–30),

dotyczący świątyni Salomona. Budynek jako dom Boży promieniował samym złotem³⁸. Nie ulega wątpliwości, że nie jest to jedyny taki wypadek. Według doktryny głoszonej przez Ojców Kościoła złoto odzwierciedla Boskie królestwo. W ten sposób pojmowany jest sens darów złożonych przez mędrców ze Wschodu. Na ponadprzeciętny wymiar *złota* i *drogich kamieni* w funkcji adoracji obrazów świętych zwracano uwagę już w średniowieczu (SOiSB). Złote tło oraz ozdabianie szat lub wizerunków drogocennymi minerałami na większości obrazów z tamtego okresu miały eksponować ponad- i pozaziemski, niewidoczny dla zwykłych „śmiertelników”, aspekt bytowania. Do symboliki złota i drogich kamieni

³⁸ Tak interpretuje *złoto* SOiSB.

nawiązują rejestracje leksykograficzne. *Słownik obrazów i symboli biblijnych* Manfreda Lurkera podaje, że złote kolory szat i naczyń liturgicznych uważane są za odbicie wiecznej chwały. Stąd też zapewne w sztuce i tradycji ludowej Dziecię Jezus często nosi złotą koronę³⁹ i siedzi na złotym koniu (SSiSL). Trzeba przy tym podkreślić, że wyjątkowa ranga *złota* eksponowana jest nie tylko przez tradycję chrześcijańską, ale również przez kulturę Wschodu. W starożytnych Indiach złoto kojarzyło się z «nieśmiertelnością» oraz «wiecznością».

Szczególna rola złota eksponowana jest już w tekstach poetyckich pochodzących z XVI wieku (SPXVI), a nawet wcześniejszych.

Reasumując, zastosowanie rzeczownika *złoto* w utworze *Mindowe* jest w pełni uzasadnione, a ogólna konotacja «wartość» w utworze dramatycznym Słowackiego konkretyzowana jest jako «kult», «ufność».

Oprócz omówionego już wyrażenia *drogie kamienie* w tekstach poetyckich Słowackiego odnaleźć można jeszcze epitety określające *kamień*: *krwawnikowy* oraz *szmaragdowy*. Zacytowane przymiotniki odsyłają do klasy szlachejnych lub półszlachejnych minerałów, co potwierdzają poniższe cytaty:

Może ten **kamień krwawnikowy** nudzi.
(SSenSS)

oraz

Taj te oczy, jak **kamienie**
Szmaragdowe, gdy w nich błysnie!
Ona z wami tak umyślnie
W słowach i spojrzeniach skąpa.
(SSenSS)

Pierwszy fragment dotyczy kamienia w pierścionku, a więc obecność kruszcu wskazuje na przedmiot. Wyrażenie *kamień krwawnikowy* należy rozpatrywać w sensie 'półszlachejny kamień o koncentrycznych pasmach czerwonych i białych'⁴⁰.

³⁹ Zwłaszcza w niektórych okolicach Austrii.

⁴⁰ Takie znaczenie odnotowuje SJPD pod hasłem *krwawnikowy*, z przykładem z dramatu *Sen srebrny Salomei* Słowackiego: *Więc mi ten pierścień krwawnikowy zamień / za pierścionecek chłopski srebrny, gładki* (SSenSS). Problem jedynie sygnalizuję, gdyż

W drugim przykładzie poeta wykorzystał wyrażenie *kamienie szmaragdowe* do opisu oczu kobiety. Uzupełnienie wcześniejszych spostrzeżeń stanowi fakt, że połączenia typu 'kamień + nazwa konkretnego minerału (przymiotnik od tej nazwy)', w tym wypadku *kamień szmaragdowy*, występowały już u twórców XVI wieku, co notuje SPXVI w haśle *kamień*. W cytowanym fragmencie dramatu kontekstowo uwikłana nazwa minerału implikuje nie tylko «zieloną barwę», wnosząc tym samym szczegółową informację o wyglądzie *oczu* niewiasty, ale też eksponuje chłód, surowość i nieczułość spojrzenia.

2.2. Nazwy szczegółowe drogich kamieni

W niniejszym podrozdziale omawiam wybrane nazwy szczegółowe drogowych kruszców. Należą do nich: *bursztyn*, *krwawnik*, *kryształ*, *perła*. Jak już wspominałam, wybór nie jest przypadkowy, a wynika z przyjętego wcześniej kryterium frekwencyjnego. W tym miejscu nie analizuję nazw *rubin* oraz *szafir*. Leksemy te odznaczają się co prawda wysoką częstością wystąpień w utworach poetyckich Słowackiego, ale nazwa *rubin* z twórczości autora *Kordiana* była już przedmiotem badań językoznawczych⁴¹. Z kolei w tekstach artystycznych Mickiewicza obie nazwy występują sporadycznie, co pokazała już wcześniejsza analiza przeprowadzona w rozdziale II⁴². Toteż ograniczenie się w tej części pracy jedynie do czterech nazw wydaje się jak najbardziej zasadne.

2.2.1. *Bursztyn* – symbol słońca

Bursztyn należy do tych drogich kamieni, które mocno związały się z historią i wierzeniami ludzkimi. Niegdyś przypisywano mu właściwości nadprzyrodzone. Sądzono, że leczy oraz chroni posiadacza przed niebezpieczeństwem, wręcz noszono go jako amulet. Ze względu na aromatyczny zapach, oddawany podczas

szczegółowo zostanie on omówiony w podrozdziale zatytułowanym *Krwawnik – kamień uzdrawiający*.

⁴¹ Informacje na ten temat odnaleźć można w pracach: Mikołajczuk 1994: 89–108 czy też Boleski 1960.

⁴² Przede wszystkim *szafir*.

palenia, bursztynów używano w funkcji kadzidła (zob. Maślankiewicz 1982: 274) w czasie różnych obrzędów religijnych czy też uczt.

Biorąc pod uwagę barwę i połysk kamienia, można stwierdzić, że od zarania dziejów wykorzystywany był do wytwarzania dekoracji. Ozdoby bursztynowe wyrabiano już w czasach prehistorycznych. Wskazują na to w szczególności odnalezione wisiorki, figurki ludzkie i zwierzęce, dekoracyjne kubki oraz inne przedmioty pełniące funkcje zdobnicze.

Późniejsze motywy dekoracyjne oraz ornamentacyjne z wykorzystaniem bursztynu pochodzą z grobowców egipskich, babilońskich i mykeńskich (SStS). Starożytni autorzy, m.in.: Homer, Strabon, a szczególnie Pliniusz, wspominają o bursztynie w swoich dziełach, nazywając go *elektronem* (zob. Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1979: 197).

Kolejne epoki historyczne zwracają uwagę na wysoką wartość bursztynu, który dzięki temu zyskał liczne zastosowania w handlu; wymieniano go na broń, rzeczy z brązu i złota. Z tego względu główną drogą handlową, łączącą wybrzeża Bałtyku z obszarem Imperium Rzymskiego, nazwano *szlakiem bursztynowym*. Kamień jako przedmiot pierwszych wymian handlowych stał się symbolem bogactwa i zamożności. Jako ciekawostkę warto wspomnieć, że według Pliniusza figurka bursztynowa przewyższała ceną niewolnika.

W średniowieczu zainteresowanie bursztynem znacznie zmalało⁴³. Dopiero wiek XVII przyniósł nowe ożywienie w tej dziedzinie. Od tego czasu aż do XIX wieku bursztyn odgrywał wielką rolę w zdobnictwie, szczególnie niemieckim i rosyjskim. Wytwarzano naszyjniki, kolczyki, piękne rzeźby, ozdobne kasetki i nie tylko (zob. Maślankiewicz 1982: 271–274; Moszyński 1967: 74, 211, 212). Stąd też w tej pracy bursztyn traktowany jest jako drogi i ozdobny kamień.

Bursztyn to jeden z nielicznych kamieni półszlachetnych, który stał się powszechnie znany i dostępny. Z jego pochodzeniem i nazwami wiążą się liczne baśnie i legendy, które w sposób istotny wpływają na budowanie językowego obrazu świata za pomocą nazw związanych z bursztynem. Warto więc zwrócić szczególną uwagę na etymologię słowa oraz jego uwikłania kulturowe i literackie.

⁴³ Jak podaje ESJP, *bursztyn* popadł w średniowieczu w pogardę u bogatych, a jego dawne nazwy poszły w zapomnienie.

2.2.1.1. Etymologia, symbolika i realia kulturowe

Według SEBr słowo wywodzi się od słów *burstein* (1472 rok), późniejsza forma to *borsztyn*. W języku polskim nazwa funkcjonuje od około XV wieku. Rozpowszechniła się stosunkowo późno, w zależności od obszaru Polski – na południowym wschodzie kraju występuje od XIV–XV wieku, a na północnym wschodzie od XVII–XVIII wieku. *Etymologiczny słownik języka polskiego* A. Bańkowskiego podaje, że nazwa pojawiła się w polszczyźnie również w XV wieku, jako pożyczka z języka niemieckiego – poprzez formę *born-stein*. Również SL podaje, że *bursztyn* pochodzi od niemieckiego *ber Bernftein*. Porównać też należy dialekt, którym mówią w Bośni, i formy *burstin*, *ambra*. Wyraz występuje w innych językach: rosyjskim *jantar* (янтарь), w słowackim i dialekcie używanym na Węgrzech forma *akssteyn*, w dialekcie cerkiewnym: *амбра, юнтарь, прыдъ, бурштѣнѣ, илектръ*. Ponadto nie można pominąć faktu, że słowo nie zostało odnotowane przez WSEH K. Długosz-Kurczabowej, SEJP W. Borysia oraz SESł.

Jak podają źródła etymologiczne, które notują wyraz, w różnych częściach Europy *bursztyn* miał różne znaczenia; w niemieckim, a dokładniej w średnio-dolno-niemieckim – *bornstein* oznacza: *born* ‘źródło’, *stein* ‘kamień’, a we wschodniopruskim⁴⁴ ‘płonący kamień’⁴⁵; prawdopodobnie w szwedzkim *bärn-sten* oznacza dosłownie ‘kamień przyniesiony przez fale morskie’; w węgierskim forma *borostyán-kő* znaczy tyle co ‘bluszcz’ (węg. *borostyán*) + ‘kamień’ (węg. *kő*). Poetycko nazywany także *złotem północy* lub *złotem słowiańskim* (określenie spotykane w dawnej literaturze).

Z etymologią słowa wiąże się jego symbolika. Bursztyn jest symbolem słońca, co łączy się pośrednio z jego właściwościami fizycznymi i bezpośrednio wynika z pochodzenia wyrazu. Inne źródła podają, że wyrażenie *palący się kamień* kojarzy się z wyglądem oraz funkcjami kultowymi i leczniczymi bursztynu. Słowianie nie mieli żadnej własnej nazwy dla *bursztynu* (SEBr). W krajach

⁴⁴ Aleksander Brückner podaje, że: *Litwa ma dwie rodzime nazwy bursztynu, ponieważ Prusowie nad samem jego gniazdem od prawnieku siedzieli* (SEBr).

⁴⁵ Andrzej Bańkowski w ESJP wyrażenie to notuje jako błędne objaśnienie, chyba pod sugestią ang. *burn* ‘płonąć’ (st. ang. *birnan*, st. sas. *brinnan*, por. nm. *brennen*, szwedz. *brinna* ‘płonąć’).

bałto-słowiańskich kamień funkcjonował pod nazwą *jantar*, która została zapożyczona z litewskiej *gentaras*. Nie można nie wspomnieć również o tym, że zastosowanie kamienia wpłynęło na ukształtowanie się kurpiowskiej nazwy. Mam tu na myśli *kadzidło* (zob. Mazurkiewicz 1989: 163–183). Z kolei do cech wyglądu odnosi się kaszubskie wyrażenie *żółty kamień* (SSiSL).

Liczne określenia *bursztynu* wynikają z przypisywanych „minerałowi” magicznych i leczniczych mocy. Według mitu greckiego *bursztyny* to zastygłe łzy matki i sióstr Featoma, zamienionych w topole nad rzeką Eridan, oplakujących tragiczną śmierć syna boga Heliosa (Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1979: 193). Stąd też metaforyczne nazwy: *kropelki*, *krople*, *łzy*, *łzy dające radość* stosowane na określenie *bursztynu*⁴⁶. Inne wierzenia greckie i skandynawskie podają, że bursztyn jawi się jako symbol nieśmiertelności, daje siłę, szczęście i długowieczność. Symbolika bursztynu na tle polskiej kultury wiąże się z jego trwałością i nieocenioną wartością materialną. Dlatego też nie dziwi fakt, że był od zawsze nieodłącznym elementem polskiego zdobnictwa. Niejednokrotnie wzbudzał zainteresowanie poszukiwaczy skarbów; wiekowe, ukryte bursztyny zawierają w sobie skamieniałości innych istot, np.: owadów lub kruszców, tym samym w swoich przezroczeniach zapewniają im trwałość. W niektórych źródłach zwrócono uwagę na nieskazitelność i czystość bursztynu, więc w języku występują takie połączenia, jak *serce czyste jak bursztyn* ‘szczerze, bez skazy’ (SSiSL).

Mniej szlachetne odmiany tego kamienia, brunatne, brązowe, ciemne i czarne, według wierzeń ludowych powstały z zastygłych łez grzesznych ludzi, płaczących podczas potopu zesłanego na ziemię przez Boga (szerzej na ten temat zob. Węgorowska 2005a: 367–370; Mazurkiewicz 1989: 165–183). W ludowym światopoglądzie funkcjonuje bardzo mocno zakorzenione przekonanie, że bursztyn powstał z żywicy drzew, a zwłaszcza sosny. Uważany jest za kamień, choć nowsze opinie wskazują również na żywicę drzew iglastych, przypominającą drogic kamienie. Trzeba więc wyjaśnić, że o wartości bursztynu świadczy jego pochodzenie. Są różne jego rodzaje wyróżniane na podstawie barwy: im mniej odcieni żółtych w bryle, tym jej wartość jest pomniejszana.

⁴⁶ Więcej informacji dotyczących metaforycznych nazw *bursztynu* odnajdziemy w pracy Katarzyny Węgorowskiej (Węgorowska 2007: 61–82).

Neocenioną rolę bursztynu podkreślają zestawienia metaforyczne obecne w języku przede wszystkim ludowym, np. *bursztyny ze złota*⁴⁷, które jeszcze bardziej uwydatniają charakterystyczną, ciepłą barwę kamienia. Jak słusznie zauważa K. Węgorowska, w polszczyźnie funkcjonują jeszcze inne metaforyczne nazwy *bursztynu*, nawiązujące do złota, a mianowicie *złoto Bałtyku* i *złoto morza*. Określenia te nie tylko nawiązują do złotej barwy kamienia, ale przede wszystkim odwołują się do przekonania, że bursztyn jest jednym z najcenniejszych skarbów morza (zob. Węgorowska 2007: 71). Bez wątplenia o znaczeniu bursztynu świadczy jego twardość. Zatem bursztyn uznawany za bogactwo i skarb, nieoceniony jak złoto, tworzy stałe zespoły z koralami, perłami i diamentami (SSiSL; Mazurkiewicz 1989: 177).

W lecznictwie ludowym zyskał miano nieocenionego środka, który leczy nie tylko dolegliwości ciała, m.in.: ból gardła, ból głowy, katar, schorzenie ucha, ale przede wszystkim zapewnia spokój duchowy. Palący się bursztyn odpędza złe duchy, moce i czarownice. Ma ponadto własność przyciągania do siebie drobnych przedmiotów. Występuje prawie zawsze w wodzie, bardzo rzadko w ziemi.

Uwikłania kulturowe i ludowe, liczne legendy oraz opowieści związane z pochodzeniem, cechami fizycznymi bursztynu pozwalają wyodrębnić skonwencjonalizowane cechy bursztynu, funkcjonujące w wyobraźni przeciętnego człowieka. Należą do nich:

- «barwa»: bursztynowa, ciepła, żółta ('kolor właściwy tylko dla bursztynu i pochodzący od jego nazwy' (Tokarski 2004: 166, 172, 191)); z etymologii: 'źródło', 'kamień', 'palący się kamień'; 'źródło' konotuje barwę przezroczystą, 'płomień' – żółtą, ciepłą, po pomarańczową i czerwoną; 'symbolika słońca': wiąże się z barwą i etymologią: 'płonący kamień';
- «zastosowanie»: lecznictwo, magia (przede wszystkim płonący bursztyn i jego zapach),
- «inne właściwości»: przezroczystość, trwałość.

Wymienione fakty skonwencjonalizowane potwierdzają liczne słowniki, o czym w dalszej części rozprawy.

⁴⁷ Obszerne opowieści, wierzenia oraz informacje dotyczące powiązania bursztynu ze złotem odnajdziemy w pracy Anny Pęczalskiej (Pęczalska 1981).

2.2.1.2. Inne nazwy związane z *bursztynem*⁴⁸

Ze względu na różnorodność odmian bursztynu można wyróżnić w pracach naukowych i popularnonaukowych z zakresu petrografii, mineralogii i gemmologii liczne nazwy bursztynu (ok. 130 sekundarnych odmian bursztynu)⁴⁹. Na określenie *bursztynu* używa się następujących leksemów: *ajkait*, *ambra*, *ambroid*, *elektron*, *jantar*, *karuba*, *sokal*, *sukcynit*, *tasmanit* oraz *bursztyn biały*, *kruchy*, *lodowy naturalny*, *paleoceński*, czy też *bursztyn surowy*. Katarzyna Węgorowska wspomina, że w polszczyźnie funkcjonuje liczna grupa nazw metaforycznych, charakterystyczna dla tekstów artystycznych (szerzej na ten temat zob. Węgorowska 2005a: 367–370). Jak dowodzi badaczka, określenia te wynikają z odmiennych motywacji semantycznych, np. mogą to być określenia *bursztynu* pochodzące z różnych języków czy też nazwy geologiczne i genetyczne. Kwestia ta nie dotyczy bezpośrednio mojej pracy⁵⁰, jednak w tej części rozprawy, w ramach krótkiej wzmianki, chciałabym jedynie sprawdzić, czy bogactwo

⁴⁸ Nazwa odnosi się także do miejscowości w województwie „ruskiem”, charakteryzującej się pałacem i pięknym ogrodem, jak podaje dzieło *Starożytności polskie* (dalej stosuje skrót Spol): *Jadąc z tego miasta ku Haliczowi natrafiamy przy drodze sześć mogił wielkich i dwa krzyże drewniane. O sto sążni od tychże mogił znajduje się kamień, po części w ziemię wkłęsty. Podanie ustne mieszkańców niesie, że tam naczelnik pewnego oddziału kozaków za czasów Chmielnickiego poległ, i na jego grobie kamień z napisem postawiony został. Napis zniszczył prawie do szczytu czas, lecz przypatrzwszy się dobrze, dają się nieco znaki pisma cyrylskiego rozpoznać* (Spol: 114).

⁴⁹ Problem ten szczegółowo opisuje i analizuje Katarzyna Węgorowska w swoim artykule (zob. Węgorowska 2005a: 367–370). W mojej pracy pojawia się jako istotna ciekawostka, mimo iż nazw jest ok. 130, to większość analizowanych źródeł leksykograficznych i literackich nie odnotowuje części słów w ogóle, gdyż są to nazwy specjalistyczne, charakterystyczne dla dziedziny gemmologii. Ponadto nazwy różnych odmian bursztynu znaleźć można w następujących pracach z dziedziny gemmologii: Cavey 1993; Chętnik 1973: 191–199; Chętnik 1981: 31–38; Grabowska 1982; Pęczalska 1981 oraz w wybranych źródłach leksykograficznych, m.in.: ESJP, SPXVI, SWil. Pełną bibliografię dotyczącą nazw bursztynu można odnaleźć we wspomnianym artykule (Węgorowska 2005a: 367–370). W swojej pracy skupiłam się na zasygnalizowaniu pozycji niezbędnych do omówienia poruszonego zagadnienia.

⁵⁰ Problem jest obszerny i złożony. Niektóre aspekty dotyczące zróżnicowania nazw związanych z *bursztynem* szczegółowo omawia Katarzyna Węgorowska (zob. Węgorowska 2005a: 367–370; 2005b: 43–58).

nazw zostało przeniesione do literatury i czy chociaż po części znalazło ono miejsce w wybranych, interesujących mnie tekstach artystycznych oraz źródłach leksykograficznych.

Przeprowadzona analiza semantyczno-leksykalna pozwoliła rozstrzygnąć pewne dylematy natury ogólnej. Wyżej wymienione nazwy należą do grupy nazw specjalistycznych i nie występują w języku twórców XIX wieku – mam tu na myśli Mickiewicza i Słowackiego. Tylko niektóre nazwy zostały odnotowane w źródłach leksykograficznych, m.in.: *ajkait*, *ambra*, *ambroid*, *elektron*, *jantar*, *sukcynit* (SPXVI; SWil).

Oprócz omówionych wyżej nazw specjalistycznych wyodrębnić też można grupę nazw powstałych od słowa *bursztyn*. Warto wziąć pod uwagę liczne de-rywaty pochodzące od nazw kamienia, m.in.: inne formacje rzeczownikowe, formacje przymiotnikowe oraz czasownikowe. Pozwoli to zaobserwować rozwój języka w dziedzinie nazewnictwa przedmiotów, pomieszczeń, czynności związanych z *bursztynem*.

Źródła leksykograficzne – stanowiące podstawę konfrontacji zgromadzonego materiału z materiałem historycznojęzykowym – wykazują, że do XVI wieku w polszczyźnie funkcjonowały słowa: *bursztyn* 'skamieniała żywica drzew iglastych', 'drogi kamień', *bursztynek* 'forma deminutywna od słowa *bursztyn*', *bursztynowy* 'przymiotnik pochodzący od słowa *bursztyn*'⁵¹. Kolejne lata, a w szczególności wiek XIX, dostarczają bogatego materiału leksykalnego. Bogactwo niniejsze widoczne jest w SWil: *bursztynian* 'ogólna nazwa soli, w skład których wchodzi kwas bursztynowy', *bursztyniarnia* 'kopalnia bursztynu – miejsce lub pole, gdzie przez kopanie bursztyn wydobywają', *bursztyniarz* 'trudniący się wykopywaniem bursztynu z ziemi', *bursztyniec*, *bursztynowiec* 'bursztynowe drzewo' oraz *bursztynować* 'elektryzować'.

Większość wymienionych nazw wiąże się z podstawowym znaczeniem słowa: *bursztyn* – 'drogi kamień', 'kamień, minerał'. Niektóre leksemmy łączą się z *bursztynem* jedynie ze względu na podobieństwo brzmienia i odniesienie do jego właściwości fizycznych (własność przyciągania do siebie drobnych przedmiotów), a nie na uwikłania semantyczne, np. *bursztynować* 'elektryzować'.

⁵¹ Nazwy odnotowuje SPXVI.

2.2.1.3. *Bursztyn* w świetle danych leksykograficznych

Ciekawe i wyczerpujące definicje *bursztynu* występują w słownikach XIX i XX wieku. *Słownik warszawski* rejestruje pięć istotnych znaczeń kamienia: ‘żywica kopalna z drzewa bursztynowego, prażywica’; ‘rzecz z bursztynu wyrobiona’; ‘przen. fajka’; ‘paciorki bursztynowe’; ‘przen. barwa, kolor bursztynu’. Z kolei SWil notuje trzy znaczenia. Pierwsze z nich, dość rozbudowane, jest następujące: ‘kombinacja roślinna, żywicznych własności, powstała zapewne z lasów pierwotnego utworu, zaginionych przez powodzie; najobficiej znajduje się w Morzu Bałtyckim i na jego brzegach, tudzież w niektórych kopalniach brunatnego węgla. Z powodu twardości, ciągłości i pięknego koloru bursztynu, wyrzynają z niego rozmaite drobne rzeczy; przy topieniu daje kwas bursztynowy; od przydłuższego zaś topienia bursztynu, otrzymujemy czerwonawą bursztynową kalafonię, i nieprzyjemnego zapachu przysmolony bursztynowy olej, używający się niekiedy za lekarstwo’. Następne znaczenia są zbliżone do tych ze SW: ‘rzeczy wyrabiane z bursztynu’; ‘fig. kolor, barwa bursztynu’. Zarówno SW, jak i SWil odnotowują liczne formacje słowotwórcze powstałe od słowa *bursztyn*, m.in.: *bursztynek*, *bursztyniarnia*, *bursztyniarski*, *bursztyniarz*, *bursztyniec*, *bursztynować*, *bursztynnny*, *bursztynowiec*, *bursztynowość* (SW); *bursztynian*, *bursztyniarnia*, *bursztyniarz*, *bursztyniec*, *bursztynnny*, *bursztynować*, *bursztynowiec* (SWil). Nazwa została też odnotowana przez SStU, jako jedna z nielicznych, jeżeli chodzi o klasę kruszców szlachetnych i półszlachetnych.

Niektóre źródła podają także częstość wystąpień wyrazu *bursztyn* w badanych tekstach. *Słownik języka Adama Mickiewicza* odnotowuje dwanaście wypadków użycia leksemu *bursztyn*; SPXVI – trzydzieści trzy, najczęściej w znaczeniu ‘skamieniała żywica drzew iglastych’, ‘bursztyn – drogi kamień’; SPJK podaje zaledwie jeden przykład, w którym został użyty leksem *bursztyn*. Wskazane źródła leksykograficzne nie tylko objaśniają znaczenie słowa *bursztyn*, ale przede wszystkim ukazują różnorodność zastosowania nazwy przez pisarzy tworzących w różnych epokach.

Słowniki współczesnego języka polskiego⁵² z kolei definiują znaczenie nazwy, koncentrując się zwykle na uwypukleniu naukowego punktu widzenia:

⁵² Mam tu na myśli przede wszystkim: SJPD, SJPSZ, SWJP, USJP czy WSJP.

- ‘minerał, skamieniała żywica drzew iglastych dawniejszych epok geologicznych, przezroczysty lub przeświecający, barwy od jasnożółtej do brunatnej, używany do zdobienia i wyrobu przedmiotów ozdobnych’;
- ‘zastygła żywica drzew iglastych, znajduwana lub wydobywana w postaci brył o żółtych, brązowych lub zielonych odcieniach, stosowana do wyrobu ozdób’;
- ‘kopalna żywica drzew iglastych, występująca w postaci żółtych lub brunatnych bryłek’.

W cytowanych wyżej definicjach pojawiają się informacje dotyczące wybranych cech fizycznych *bursztynu*: ‘przezroczystość’, ‘żółte, jasnożółte, po brunatne zabarwienie’, które w zasadzie będą należały do cechy prototypowej – «barwa».

Funkcjonowanie w języku nazwy *bursztyn* na przestrzeni wieków odzwierciedlają teksty artystyczne. Zatem definicje słownikowe nie oddają w pełni językowego obrazu świata budowanego wokół nazewnictwa *bursztynu*, pozwalają jednak wyodrębnić pewne cechy prototypowe, powtarzające się w zasadzie w każdym leksykonie. Niektóre z nich⁵³ umożliwiają także określenie rangi i miejsca nazwy *bursztyn* w polszczyźnie, w tym również w polszczyźnie XIX-wiecznej.

2.2.1.4. Cechy konotacyjne *bursztynu* w twórczości Mickiewicza

W twórczości Mickiewicza na określenie *bursztynu* pojawiają się nazwy rzeczownikowa *bursztyn* oraz przymiotnikowa *bursztynowy* ‘pochodzący od bursztynu, związany z bursztynem’ lub ‘posiadający cechy bursztynu’⁵⁴.

Zdarza się, że słowo *bursztyn* występuje w sąsiedztwie nazw innych drogich kamieni, m.in. *brylantów* oraz innych elementów leksykalnych wywołujących pozytywne konotacje, typu – *blask*, *cudny*, np.:

Jeden z waszych biedz musi za Olgierdem ku Rusi,
Po nad Ilmen, pod mur Nowogrodu
(...)
Tam **bursztynów** jak piasku, sukna cudnego blasku,
I kapłańskie w brylantach ornaty.

(MTrzechB)

⁵³ Chodzi przede wszystkim o SW oraz SWil.

⁵⁴ Nazwy potwierdzają SWil i SW.

Zestawienie bursztynu z różnymi ozdobnymi kamieniami potwierdza SSiSL. Według SSiSL bursztyn tworzy stałe zespoły z koralami, perłami i diamentami, choć w cytowanym przykładzie sama nazwa *diament* nie pojawia się. Należy jednak pamiętać, że brylant zalicza się do klasy oszlifowanych diamentów, co jeszcze bardziej podnosi jego wartość. Bogactwo i piękno stron Nowogrodu zostało podkreślone obecnością nazwy kamienia prawdziwie szlachetnego – *brylantu*.

Dodatkowo porównanie zbudowane z użyciem badanej nazwy drogocennego minerału wskazuje na dobrobyt i zamożność okolic Nowogrodu. Konstrukcja *bursztynów jak piasku* oznacza niezliczoną ilość kamieni. Wypowiedzenie nie należy do skonwencjonalizowanych, połączenie *mieć czegoś jak piasku* nie funkcjonuje w polszczyźnie ogólnej jako utarte. W słownikach odszukać można połączenie *mieć czegoś w bród*, co należy rozumieć ‘mieć czegoś pod dostatkiem’. W omówionej kolokacji doszukiwać się też można aluzji do znanego przysłowia *jak piasku w morzu*, co według SPXVI oznacza ‘wielką, niepoliczalną ilość’. Porównanie w tym znaczeniu odnotowane zostało już w *Biblii*⁵⁵. Potwierdzają to zapisy obecne w *Piśmie Świętym*. Bóg dał Abrahamowi następującą obietnicę:

Dam ci potomstwo tak liczne, jak gwiazdy na niebie i jak ziarnka piasku nad brzegiem morza (Rdz 22, 17).

Do tematu liczego potomstwa obiecanego Abrahamowi znajdujemy też nawiązanie w *Liście do Hebrajczyków*. Połączenie występuje również w innych fragmentach *Pisma Świętego*. Piechota filistyńska nadciągająca przeciwko Izraelitom *była tak liczna, jak ziarnka piasku nad brzegiem morza* (1 Sm 13, 5). Z kolei kiedy Bóg odwrócił swoje oblicze od grzesznego ludu, umierały dzieci tak masowo, że wdów było tyle co *ziaren piasku nad brzegiem morza* (Jr 15, 8). Toteż wyobrażenie piasku i oceanu jest silnie akcentowane przez tradycję chrześcijańską. Ze względu na niezliczoną ilość ziaren obraz piasku występuje najczęściej w kontekście wody morskiej, a bursztyn przecież jest kamieniem pozyskiwanym z morza. Takie postrzeganie kamienia utrwalone zostało w utworze Mickiewicza.

⁵⁵ Co potwierdza również SOiSB.

Konotacja «wartość» uwydatniona jest nie tylko w porównaniach; połączenia metaforyczne wskazują na to, że bursztyn ozdabiał cenne przedmioty, jednak nie każdy mógł je posiadać. W Polsce w XVIII/XIX wieku bursztyn nie był jeszcze ogólnie dostępny dla wszystkich mieszkańców kraju, mimo iż o wydobyciu bursztynu pisano już w połowie XIX wieku:

Polska jest krajem, który (...) najwięcej bursztynu dostarcza (...) i każdy wie o jego kopalniach ostrołęckich i myszyńskich (Waga 1845: 70).

„Minerał” był jednak przetwarzany i w większości – ze względu na swoją wartość materialną – trafiał na eksport, m.in. najliczniej był wywożony do Niemiec. Teksty poetyckie Mickiewicza aktywizują tę konotację szczególnie we fragmencie:

„Pewnie z Niemiec, mój synu, wiesz kubek **bursztynu?**”
(MTrzechB)

Nazwa *bursztyn* występuje w sąsiedztwie nazwy *drogie kamienie*; dotyczy rzeczy, które nie należą do grupy przedmiotów codziennego użytku, lecz raczej charakterystycznych dla określonej grupy społecznej, co potwierdza fragment tekstu *Pan Baron*:

Trzymał nabitą lulkę i lont zapalony;
(...)
Skłonił się z dwusążniową ku panu antybką,
Na której końcu **bursztyn**, wielkości ogórka,
Pełen drogich kamieni, jak zawój u Turka.
(MBaron)

Kamień w polszczyźnie XIX-wiecznej funkcjonuje również jako nieodłączna ozdoba kobiecego stroju. Jego nazwa występuje w kontekście koralu stanowiących element upiększający szyję, np.:

Na kołnierzyku wiszą dwa sznurki **bursztynu**.
(MPT)

Oprócz funkcji upiększającej bursztyn, zawieszony na szyi⁵⁶ w postaci sznurów lub innych elementów zdobniczych stroju, spełniał funkcję ochronną.

⁵⁶ Bursztyn wraz z innymi ozdobnymi kamieniami oraz paciorkami z barwnego szkła tworzył okazałe kolie.

Fragment *Pana Tadeusza* aktywizuje więc konotację tekstową «bezpieczeństwo»/«ochrona». Wobec tego osoba nosząca korale z bursztynu jest otoczona szczególną opieką i pewna, że nic jej nie zagraża. Wskazane cechy z kolei motywują dalsze skojarzenia z tym, co wiąże się z bezpieczeństwem i jest jego bezpośrednią konsekwencją, a mianowicie «spokój». Opisane wyobrażenie o mocy kamienia potwierdza W. Kopaliniński, który wyjaśnia, że bursztyn chroni przeciwko złemu spojrzeniu, „złemu oku” (SSKopal). Funkcja ochronna bursztynu została także wyeksponowana w medycynie ludowej; kamień chroni od wielu chorób i zapewnia zdrowie (zob. Mazurkiewicz 1982: 178). Ponadto utrzymywała się wiara, że bursztyn noszony na szyi, szczególnie przez młode kobiety, w postaci naszyjników czy koralików, ma właściwości przyciągające, podobnie jak kamień, ozdoba przyciąga męża (więcej na ten temat zob. Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1979: 197).

Inne teksty poetyckie Mickiewicza wskazują na istotny komponent – «kadzidło» – w strukturze semantycznej słowa *bursztyn*. Jak podaje SOiSB, woń kadzidła uzyskuje się ze spalania żywicy. Cecha ta jest uwidoczniła w utworze *Pan Baron*, gdzie ukazany został obraz palenia fajki. Palony bursztyn daje zapach i wręcz pełni funkcję kadzidła⁵⁷. Palenie fajki staje się swoistym rytuałem i przekazuje informacje otoczeniu:

Baron hawańskich dymów z **bursztynu** snuł smugi,
Naprzód w górę przed siebie, potem wdół na sługi.
Ci, ze znaków pojmować wolę pana zwykli,
Drzwiami, kędy w cichości weszli, tędy znikli.

(MBaron)

W cytowanym fragmencie możemy wskazać, że zwyczaj palenia przez Barona fajki należy do cech osoby, motywowanych cechą semantyczną «bursztyn – kadzidło». Zwrot *puszczać z ust bursztyn* nie charakteryzuje wprost człowieka, lecz poprzez kontekst ogólnie wskazuje na styl życia Barona. Palenie bursztynu było oznaką dobrobytu, bogactwa i przepychu. Świadczyło o prestiżu społecznym, nobilitowało, gdyż bursztyn w tamtych czasach należał do drogich kruszców. Takie znaczenie zwrotu eksponują poniższe cytaty:

⁵⁷ O *bursztynie – kadzidle* wspomina Małgorzata Mazurkiewicz w swojej pracy (Mazurkiewicz 1989: 165–183).

On został sam dumając, a w **bursztyn** grał ciągle,
 Puszczać dym to krągło, to znów w pół-okrągłe
 (...)

 A każde zdanie jego mieszało się z dymem.
 (...)

 Westchnął; puszcza z ust **bursztyn**. (MBaron)

czy też:

Bo z ust, którymi puszcza dym i ledwie rusza,
 Wyszedł głos, i słowa i zdania: lecz rzeczy
 Trudno w nich znaleźć, jedno drugiemu więc przeczy.
 Naprzykład takie słowa: „Gdzie mi dobrze będzie
 Tam i ojczyzna moja, tam dom...”. (MBaron)

Palenie fajki sprzyja podejmowaniu rozważań egzystencjalnych. W tym kontekście występują elementy wartościujące, np.: *dom*, *ojczyzna*, *raj*. Jednakże wygodny styl życia i dobrobyt skłaniają Barona do przykrych wniosków: gdzie wysoka jakość życia, tam dom oraz ojczyzna. Trudno doszukiwać się tu postawy patriotycznej. Taka sprzeczność rozumowania może być wynikiem nadmiernej ilości dymu, który powoduje otumanienie i skołowanie.

W dalszej części utworu *Pan Baron* aktywizowana jest cecha bursztynu «blask»/«połysk». Poniższy fragment:

Z takich to tęczowatych rozmyślań wytrąca
 Mrok, spadający nagle, jak zaćmienie słońca.
 Baron uczył, że mu się po za skronie wije
 I oczy ściska dwoje rączek: zgadnął czyje.
 Westchnął; puszcza z ust **bursztyn**, którego świecidła,
 Jak puszczone z dziecięcej słomki bańka mydła,
 Błysnęły i zagaśły cicho na kobiercu
 Podłogi. (MBaron)

zawiera porównanie, które podkreśla ulotność chwili. Słowa: *świecidła*, *błysnęły* uaktywniają prototypową właściwość bursztynu. Kamień, traktowany jako *symbol słońca*⁵⁸ przyjmował lub oddawał blask otaczających przedmiotów.

⁵⁸ Również SW na określenie *bursztynu* notuje wyrażenie *kamień słoneczny*.

Bursztynowa fajka⁵⁹ wzbogacona jest przez *świecidła*, czyli ‘błyszczące ozdoby’, spotęgowany blask staje się chwilowy i ulotny jak *bańka mydlana*. Nagłe, jasne lśnienie ozdobnej fajki stopniowo słabnie, traci blask, ciemnieje i *zagasa*. Wyeksponowano tu także wystawny tryb życia m.in. poprzez leksem *kobierzec*, podkreślający nobilitację społeczną i określający nonszalancki styl bycia Barona⁶⁰.

Bursztyn stereotypowo kojarzy się z blaskiem i złotożółtym kolorem (zob. Tokarski 2004: 191), bursztynowa, złocistożółta barwa⁶¹ zaś dość regularnie konotuje: «ciepło», «doskonałość», «radość». Nie dziwi więc to, że włosy ukochanej w utworach Mickiewicza są zazwyczaj bursztynowe, np.:

Oderwiesz włosów warkocz **bursztynowy**
Z tego warkocza pukiel darowany⁶²
Może na sercu nosi jej kochany.

(MGiaur)

W cytowanym fragmencie występują wyrażenia utrwalone w kulturze europejskiej, typu – *pukiel darowany* oraz słowa: *kochany*, *serce*. Jednoznacznie przywołują one kolejne wartościujące elementy, takie jak: «miłość», «tęsknota». Zgodnie z informacjami z SSKopal, ucięty lok włosów to amulet miłości. Podobne asocjacje wywołuje leksem *serce*. Wyraz jest przede wszystkim alegorią «miłości», «oddania». Doskonałym tego przykładem jest fakt, że związek *serca* z życiem uczuciowym musiał być już oczywisty dla ludów pierwotnych (SSKopal). Pod jego wpływem serce bije mocno, szybko, zamiera, tłucze się w piersiach itd. W kulturze tradycyjnej *serce* postrzegane jest również jako «księga wspomnień», «pamiętnik» (SSKopal)⁶³. Nie zaskakuje więc, że *pukiel*

⁵⁹ Zob. hasło *bursztyn* w rozdziale *Słownik*; przen. ‘fajka’, znaczenie przejęte za SW, który przy tym hasle notuje przykłady z *Pana Barona* Mickiewicza.

⁶⁰ Jak poświadczają SWil i SW, nazwa wskazuje na ‘dekę kosztowną do nakrycia stołów, ścian, posadzki; dywan’.

⁶¹ Również Joanna Rychter zalicza bursztyn do klasy kamieni konotujących żółć (Rychter 2011: 213).

⁶² Wyrażenie *pukiel włosów ucięty* zostało zarejestrowane przez SWil.

⁶³ SSKopal notuje przykłady potwierdzające także u innych twórców, np.: *Serce człowieka wspomnień współbraci ołtarzem* (WimH.G.), *W rozbolełego serca żywą księgę zapisz na zawsze słowa...* (WrozJK), cytaty przejęte za SSKopal.

włosów może zostać zawieszony przez ukochanego na szyi jako oznaka nie tylko «wierności», ale również «pamięci».

W utworach poetyckich Mickiewicza włosy mogą być również ukazywane w kontekście wschodzącej jutrzeńki, co już bezpośrednio nawiązuje do prototypu barwy podstawowej – *stońca* (Tokarski 2004: 110). W znaczeniu wyrazu *stońce* są eksponowane cechy *blask* i *jasność*. Jak słusznie zauważa R. Tokarski, prototypowe odniesienie do *stońca* bywa często rozszerzane na zasadzie czasowej styczności *stońca* i światła dziennego. Charakterystyczne zarazem jest to, że określenia *stońca* łączone bywają z granicznymi wyznacznikami czasowymi dnia (Tokarski 2004: 110). Jutrzeńka jest przecież ‘jasnością poprzedzającą ukazanie się *stońca* na horyzoncie’. Implikowaną więc barwą staje się *biel*. Uwidocznione zostało to we fragmencie *Konrada Wallenroda*:

Natenczas z okna coś białego świeci,
 Jak gdyby promyk wschodzącej jutrzeńki;
 Czy to jej włosą pukiel **bursztynowy**,
 Czyli to połysk drobnej śnieżnej ręki.

(MKWall)

W tym wypadku chodzi o jasność zbliżającego się dnia i związane z tym możliwości postrzegania otaczającego świata. W cytowanym fragmencie opis dotyczy wyglądu niewiasty. Efekt dodatkowo potęguje użycie czasownika *świecić*, czyli ‘być źródłem światła, wysyłać światło’ oraz bliskie sąsiedztwo przymiotników *biały*, *śnieżny*, także leksemów *promyk*, *wschodzący*. Wskazane elementy pośrednio charakteryzują postać kobiecą. Jej doskonałość wynika z konkretnych cech wyglądu: włosy są jasne, *bursztynowe*; ręka biała – *śnieżna* oraz *drobna*. Wymienione detale odzwierciedlają symbol urody romantycznej. W XIX wieku za ideał kobiecości uznawano panie o jasnych włosach, śnieżnobiałej karnacji i smukłej sylwetce. Warto przypomnieć, że w tamtym okresie opalały się jedynie chłopki, kobiety o wyższym statusie społecznym unikały słońca i chroniły swoją cerę za pomocą modnych wówczas parasoli. Należy przyjąć więc, że uszczegółowieniem konotacji «doskonałość» są tu konceptualizowane: «czystość», «niewinność», które w sposób pozytywny waloryzują niewiastę. Jak powszechnie wiadomo, to właśnie biel oddaje czystość ducha, niewinność i dziewictwo. Dlatego też niewiasty przed zamążpójściem nosiły biały strój i welon (SSKopal). Stąd w tradycji literackiej

odnajdujemy porównanie *białe jako dziewicza szata niewinności* (SSKopal)⁶⁴. Nie bez powodu np. ukochana Wertera⁶⁵ Lotta, z wczesnoromantycznej powieści epistolarnej, pojawia się w białej, balowej sukni w otoczeniu dzieci. Werterowi wydawała się piękna niczym anioł, delikatna i młoda. Takie postrzeganie niewia-
sty cechuje nie tylko polski romantyzm, ale też europejski.

Przeprowadzony do tej pory opis zdaje się potwierdzać skonwencjonalizowa-
ne postrzeganie kobiety. Już w staro- i średniopolszczyźnie niewiasta nazywana
była *białogłową* (por. np. SSKopal). Do stereotypów obrazowania, zwłaszcza
w odniesieniu do kobiet, należy również określenie włosów jasnych, blond jako
*złotych włosów*⁶⁶. Omawiany fragment pokazuje, że Mickiewicz modyfikuje nieco
utrwalony w kulturze wizerunek białogłowy. Poeta stosuje wyrażenie *pukiel włosa
bursztynowy*. Co prawda bursztyn może mieć barwę od jasnożółtej do brunatnej,
niemalże czarnej, jednak stereotypowo kojarzy się z blaskiem i złotożółtym ko-
lorem. Jak dowodzi R. Tokarski, jego związki ze słońcem podtrzymują metafory
o proveniencji literackiej, ale już rozpowszechnione w języku ogólnym, typu
słońce zakłęte w bursztyinie. Także kolor bursztynowy konotuje «dobro», «nie-
skazitelnosc», takie też konotacje możemy odnaleźć w cytowanej wyżej części
Konrada Wallenroda.

Ewokowana w tekstach «barwa» *bursztynowa* odnosi się do różnych zjawisk.
Kolor *bursztynowy* występuje w kontekście elementów przyrody lub budowy
ciał ptaków. Wydaje się wręcz, że «barwa» *bursztynowa* staje się częścią tej
przyrody, np.:

Do tych pól malowanych zbożem rozmaitem,
Wyzłacanych pszenicą, posrebrzanych żytem;
Gdzie **bursztynowy** świerzop, gryka jak śnieg biała,
Gdzie panieńskim rumieńcem dzięcielina pała,
A wszystko przepasane, jakby wstęgą, miedzą
Zieloną, na niej zrzadka ciche grusze siedzą.

(MPT)

czy też:

⁶⁴ Władysław Kopaliński podaje przykład z *Pochwały pasterstwa* Leopolda Staffa.

⁶⁵ Zob. Johann Wolfgang Goethe, *Cierpienia młodego Wertera* (1992).

⁶⁶ To skonwencjonalizowane połączenie notowane jest przez SFJP.

Do nóg jej biegło ptastwo; stąd kury szurpate

(...)

Tu dzioby **bursztynowe**, tam czubki z koralu

Wznoszą się z gęstwi pierza, jak ryby spod fali.

Wysuwają się szyje, i w ruchach łagodnych

Chwieją się ciągle nakształt tulipanów wodnych;

Tysiące oczu jak gwiazd błyskają ku Zosi.

(MPT)

Do cech prototypowych *bursztynu* należy komponent «jest zazwyczaj żółtą bryłką». W przywołanych fragmentach *Pana Tadeusza* konotowane są «ciepło», «doskonałość», «radość». Dodatkowo wskazane asocjacje potęguje odwołanie do *pszenicy*, *zboża*, *żyta* oraz *świerzopu*; roślin, które cechuje kolor jasny, żółty czy też złocistożółty (w odniesieniu do *świerzopu* – szerzej na ten temat zob. Hrabec 1955: 373–381). *Zboże* symbolizuje obfitość, dostatek, urodzaj. *Pszenica* z kolei jest znakiem chleba, dobrobytu, rolnictwa. Według tradycji arabskiej to Adam zabrał ze sobą z rajy pszenicę jako królową pożywienia (SSKopal). W tym kontekście także *żyto* należy rozpatrywać w kategoriach bogactwa. Źródła takiej symboliki potwierdza przysłowie *Kto ma żytko, ten ma wszystko* (SSKopal). Nie ma wątpliwości, że cytowany fragment *Pana Tadeusza* należy interpretować w kategoriach «arkadii», «piękna», «sielskiej wsi». Omawiane konotacje pozwala ujawnić poetycki zabieg polegający na nagromadzeniu w bliskim sąsiedztwie przymiotnika *bursztynowy*, innych leksemów o pozytywnej proveniencji, typu: *biały*, *gwiazda*, *panieński rumieniec*, *tulipan* czy też *błyskać*.

Oprócz wskazanych barw podstawową cechą bursztynu jest jego przejrzystość. W teksach poetyckich Mickiewicza wartość ta została uaktualniona we fragmencie:

Takiej kawy jak w Polsce nie ma w żadnym kraju

W Polsce, w domu porządnym, z dawnego zwyczaju

Jest do robienia kawy osobna niewiasta

Nazywa się kawiarka, ta sprowadza z miasta

Lub z wicin bierze ziarna w najlepszym gatunku

I zna tajne sposoby gotowania trunku

Który ma czarność węgla, przejrzystość **bursztynu**

Zapach mokki, a gęstość miodowego płynu.

(MPT)

W poemacie przedstawiono rytuał parzenia kawy. Kawa wygląda jednocześnie jak *węgiel* i *bursztyn*. Zarówno *węgiel*, jak i *bursztyn* należą do grupy skał mielin. Przypomnijmy, że SW definiuje *bursztyn* jako ‘żywicę kopalną z drzewa bursztynowego’, *węgiel* z kolei to ‘masa czarna, porowata lub zbita, niekrystaliczna, pozostająca po niezupełnym spalaniu ciał organicznych, złożona z pierwiastku węgla, wodoru, tlenu, zwykle i azotu, a często zawierająca części mineralne, jeżeli te były obecne w substancji organicznej; węgiel: kamienny, brunatny, drzewny’. Pochodzenie więc łączy kamień z drzewem. Węgiel symbolizuje «moc» i «siłę», drzewo z kolei «długowieczność», «nieśmiertelność», «odrodzenie». Również wyrażenie *miodowy płyn* nie jest tu przypadkowe. Już w starożytności miód był pity przez bogów, a wydojony z kozy Heidrun miód pitny służył jako napój wojownikom Odyna w Walhalli – zapewniał im moc i siłę. Miód jest przecież symbolem wieczności i wiecznego szczęścia. Babilończycy, grzebiąc zmarłych, smarowali ich ciała miodem (SSKopal). Uzasadnieniem dla wskazanych konotacji jest również znaczenie kulturowe *bursztynu*. Władysław Kopaliński potwierdza, że kamień od wieków kojarzony był z wiecznością. Badacz ukazuje to na przykładzie *muchy w bursztynie* (SSKopal). Przejrzystość *bursztynu* nie tylko charakteryzuje konsystencję kawy, ale również odnosi się do możliwości przepuszczania światła i ukazywania wnętrza kamienia. Takie wyobrażenie *bursztynu* potwierdza fragment *Kondrada Wallenroda*:

Tak motyl piękny, gdy w **bursztynie** utonie.
 Na wieki całą zachowuje postać.
 Alfie, nam lepiej takim pozostać,
 Jakiemi dawniej byliśmy, jakimi
 Złączym się znowu, ale nie na ziemi.

(MKWall)

Kamień zachowuje trwałość przedmiotów i elementów zastygłych w jego wnętrzu, wpływa na ich wieczność oraz nieśmiertelność. Trafne jest metaforyczne zestawienie *motyla* zastygłego w bursztynie z czekającą nas wiecznością. W związku z tym w tekstach romantycznych występują konceptualizacje, które wpisują się w nurt rozważań egzystencjalnych, tym samym pozwalają wiązać *bursztyn* z «nieśmiertelnością» i «niezniszczalnością» – w tym wypadku dotyczy to uczucia, które będzie trwało zawsze, nawet śmierć nie jest w stanie go zniszczyć. *Piękny motyl* zawarty w przejrzystym bursztynie jest więc symbolem «wiecznej miłości».

2.2.1.5. Cechy konotacyjne *bursztynu* w twórczości Słowackiego

W swoich utworach Słowacki na określenie bursztynu stosuje rzeczownik *bursztyn* oraz przymiotnik *bursztynowy*. Znaczenie formacji przymiotnikowej jest takie samo jak u Mickiewicza.

Właściwość bursztynu «jest żółty» bądź «ma barwę bursztynową» (czyli typową dla tego kamienia) w twórczości Słowackiego kojarzona jest z *morzem* lub *falami*. Zdarza się też, że odnosi się do miejsc sąsiadujących z wodą, np.:

Patrz na kraje krzyżackie! o brzegów **bursztynu**
 Łamią się Bałtyckiego morza szklanne fale;
 Na falach płyną miasta z dalekiej krainy.

(SMin)

Motyw wiązania kamienia z wodą morską znajduje uzasadnienie w pochodzeniu minerału. Bursztyn jest jednym z nielicznych kamieni, które występują w Polsce, w Morzu Bałtyckim. Tam także znajdują się liczne obszary jego wydobycia. Wykorzystanie tego faktu w tekście poetyckim nie należy do nowatorskich zabiegów. Już Jan Kochanowski w poemacie *Proporzec albo Hołd Pruski* posługuje się takimi informacjami:

Tam okręty
 a przy nich Delfinowie gęści
 Po wierzchu wody grają
 połyskując złotem
 Brzegi **bursztynem** świecą.

(JProp)

Idąc tym tropem, nie bez powodu w utworach *Hugo* i *Lambro* możemy zobaczyć, że fale mają *barwę bursztynową*, np.:

Już mrok zapadał, już wieczorne chłody
 (...)
 Słońce skwarami utrudzoną głowę
 Chowalo w morza Bałtyckiego wody,
 Lecz nim się skryło w fale **bursztynowe**
 Zajrzało w gmachu zasępione skrzydła.

(SHugo)

Połączenie *fale bursztynowe* nie tylko konotuje skojarzenie z kolorystyką bursztynu, z odcieniami żółci. Zdarza się, że fale mają kolor ciemnożółty, częściej nawet brązowy, jednak w tym wypadku, pod wpływem promieni słonecznych, uzyskują ciepłą barwę.

Prototypowy kolor brązowy w polszczyźnie wywołuje negatywne asocjacje związane m.in. z zamierającą przyrodą (Tokarski 2004: 192). Podobnie jest w tym wypadku – *bursztynowe fale* zapowiadają zmianę pory dnia. Wyrażenia *utrudzona głowa*, *zasepione skrzydła* konceptualizują w języku: «posepność», «smutek», «zmęczenie» oraz «znużenie» i kontekstowo hiperbolizują negatywne treści. Uzasadnieniem tych konotacji jest dalsza część utworu. Słońce zachodzi i następuje noc:

Już noc zapada w korsarza kabinie,
Zalana falą szyba **bursztynowa**
Coraz ciemniej; jak w piekła krainie
Mrok był ognisty i cisza grobowa,
Piekło to było... i te same słowa,
Co na piekielnej wypisane bramie,
Tu z pierwszym wiatrem na wchodzących wieją;
Bo kto tu wejdzie, żegna się z nadzieją.

(SLam)

Przymiotnik *bursztynowy* w dziełach Słowackiego konotuje cechy negatywne, np.: «chłód», «mrok», «noc» i w ich bliskim sąsiedztwie występuje.

Dalsze semantyczne modyfikacje słowa wynikają z uwikłań kontekstowych i mogą wzbudzać asocjacje z «niebezpieczeństwem» i «niepokojem». Takie percypowanie uzasadnia utrwalony w kulturze związek bursztynu ze łzami. Wspominałam już, że wierzono, iż bursztyn to zastygłe łzy grzesznych ludzi. Do kręgu konotacji będących konkretyzacjami «zła» należą także rzeczownik *piekło* oraz przymiotnik *grobowa* obecne we fragmencie *Lambra*.

Negatywną konotację wywołuje też porównanie:

A żona moja od niespań i troski.
Była jak **bursztyn**, albo żółte woski.

(SOjZ)

Pejoratywny obraz żony ukazany w porównaniu jest skutkiem jej zmęczenia i zmartwień. *Żółty* w polszczyźnie zazwyczaj konotuje cechy pozytywne

(Tokarski 2004: 193). Przykład ten pokazuje, że Słowacki odchodzi od konwencjonalnego znaczenia barwy. Część porównania *jak bursztyn* wywołuje asocjacje z cerą strudzoną, zmęczoną, ziemistą⁶⁷. Dalsza część zestawienia *albo żółte woski* jeszcze bardziej uwidacznia złe samopoczucie niewiasty i ewokuje «problem», «udrękę». Na taką symbolikę wskazują opracowania kulturowe, pozwalające skojarzyć wosk z «niepowodzeniem». Między innymi w micie o Dedalu i Ikarze: skrzydła Ikara, przymocowane do ramion woskiem, nie wytrzymały zbyt bliskiej obecności słońca i wosk się stopił, co doprowadziło do upadku i śmierci Ikara. Wosk stał się symbolem niewydolności funkcjonalnej. W kulturze odnosi się także do zmarłych i kobiet. Persowie, grzebiąc zmarłych, smarowali ich ciała woskiem (SSKopal oraz SSCirl). Z kolei stare przysłowie chińskie głosi: *Dusza kobiety jest z rtęci, serce – z wosku. Woskowa cera, twarz* wskazują na żółtość niepełną, bladą i zszarzałą, wręcz chorobliwą. Błada żółtość z szarym odcieniem to typowa barwa wosku. Jak notuje R. Tokarski, wpisuje się ona jako definicyjna cecha nazwy barwy *woskowy* i podporządkowuje ją negatywnym konotacjom *jesieni* i barwy *żółty*. Toteż *wosk* i formacje pochodne konotują «starość», a zwłaszcza «śmierć». Nawiązuje to zarówno do pełnego symboliki obyczaju palenia woskowej świecy, gromnicy przy umierających oraz zmarłych, jak też z fizycznym podobieństwem barwy wosku i ciała zmarłego człowieka (zob. Tokarski 2004: 192).

We wskazanych fragmentach słowa *bursztyn*, *bursztynowy* uzyskują cechy negatywne i w większości wypadków wynika to z kontekstowych uwikłań wyrazu. Semantyczne transformacje słowa są wynikiem bliskiego sąsiedztwa leksemów: *chłód*, *mrok*, *piekło*, *wosk*, o czym już wspominałam. Jednak w twórczości Słowackiego możemy odnaleźć również takie przykłady, które świadczą o innym znaczeniu leksemu *bursztyn*.

Wyraz *bursztyn* w badanym materiale występuje obok słowa *słońce*. Następuje solaryzacja zjawisk⁶⁸, przedmiotów, która jednak nie zawsze ma odniesienie pozytywne. Poeta stosuje zaprzeczenie w porównaniu, np.:

⁶⁷ Informacje na temat symboliki barwy żółtej w języku mówionym znajdują się w pracy Ewy Komorowskiej (Komorowska 2010: 37–44).

⁶⁸ Motyw ten omawia Joanna Rychter, analizując konotacje nazw kamieni szlachetnych w twórczości Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej. Autorka zauważa, że słońce, w powiązaniu

Gdy serce moje spod zasłon odchylę,
Widzę, że nie jest jak słońce z **bursztynu**.
(SBen)

Leksem *słońce* staje się tutaj wzorcem. Wyrażenie *słońce z bursztynu* należy rozpatrywać więc jako hiperbolizację pozytywnych cech. W utworze można zaobserwować podwójną, wykluczającą się motywację semantyczną. Słońce denotuje barwy «czyste», «jasne», «rozświetlające»⁶⁹, otwiera więc ścieżkę kognitywną dla atrybutów: «czystość», «prawda», «światłość», «wspaniałość»⁷⁰. Zestawione z nim serce nie odzwierciedla oczekiwanych cech.

Z drugiej jednak strony w badanym materiale możemy odnaleźć takie połączenia, jak:

(...) serca mają **bursztynowe**.
(SPoePD)

Wyrażenie *serca (...) bursztynowe* odnosi się do wartościowania pozytywnego, tzn. «czyste», «szlachetne», co jest zgodne z ludowym postrzeganiem rzeczywistości (SSiSL). Motyw ten jest obecny w innych fragmentach:

Oczy wydarto staremu królowi,
Pęka się córki **bursztynowe** serce.
(SLiW)

W piersiach serca **bursztynowe**,
Jak słońca złote i czyste.
(SLiW)

W przywołanym utworze została podkreślona wartość *serca*⁷¹ *bursztynowego* poprzez sąsiedztwo słów *złote i czyste*. Nie jest to jedyny taki przykład. W badanym materiale niejednokrotnie ranga bursztynu uwydatniana jest obecnością elementów ze złota, np.:

z bursztynem, stereotypowo posiada pozytywne konotacje. Badaczka w tym kontekście nawiązuje też do metafory o proveniencji literackiej *słońce zakłete w bursztynie*, którą przytacza za Ryszardem Tokarskim (więcej na ten temat zob. Rychter 2011: 213 oraz Tokarski 2004: 191).

⁶⁹ Na takie konotacje bursztynu, w powiązaniu z symboliką słońca, zwraca także uwagę Ryszard Tokarski (Tokarski 2004: 191).

⁷⁰ Takie cechy przypisuje sercu również Władysław Kopaliński (SSKopal).

⁷¹ Por. Pajdzińska 1990: 91.

W około stoły z marmuru, **bursztynu**
 A z ram złożonych nie jedna twarz błada.
 (SJanB)

co wyróżnia nie tylko «barwę», «jasność», kamienia, ale nade wszystko «wartość». Nieoceniona rola bursztynu zestawiona z detalami wykonanymi ze złota znajduje potwierdzenie w języku ludowym (zob. SSiSL; Mazurkiewicz 1989: 165–183), o czym już wspominałam.

W *Królu-Duchu* z kolei znaczenie *bursztynu* zostało uaktywnione za pomocą rzeczowników *korona* i – jak we wcześniejszych przykładach – *złoto*. Obecność przedmiotów wartościowych, insygniów władzy królewskiej nie pozostaje neutralna:

Koroną złotą, wieńcami z **bursztynu**.
 (SKr-D)

Z cechą bursztynu «wartość» związane jest występowanie innych nazw drogich minerałów, m.in. *koralu*, *rubinu* lub kruszców, w szczególności: *miedzi*, *srebra*, *stali*, *złota*. Zależność tę ukazują fragmenty *Króla-Ducha*:

Pokazał się król w odblaskach rubinu,
 Spojrzał i berło upuścił z **bursztynu**,
 (SKr-D)

Ubrany w złoto, w **bursztyn**, w miedź i w stale.
 (SKr-D)

Liry nosili małe, ale sławne,
 W koral lub w srebro lub w **bursztyn** oprawne.
 (SKr-D)

Efekt potęguje dwukrotne użycie rzeczownika *bursztyn*. Inne ozdobne kamienie uwydatniają rangę *bursztynu*. O ile obecność *koralu* znajduje potwierdzenie w języku i kulturze⁷², o tyle zestawienie z *rubinem* nie znajduje odzwierciedlenia w tradycji ludowej. Podobnie zestawienia z *miedzią*, *srebrem* oraz *stalą* nie należą do skonwencjonalizowanych.

Oba fragmenty eksponują wartość materialną *bursztynu*: *berło z bursztynu*, *w bursztyn oprawne*. Wykorzystanie w tekstach łatwo odczytywalnych wyrażeń

⁷² Potwierdzają to informacje zawarte w SSiSL.

z nazwą *bursztyn* świadczy o wyrazistości konotacji «wartość substancjalna». Nie zawsze jednak tak się dzieje. Słowacki wiąże *bursztyn* również z kultem religijnym i eksponuje wartość pozamaterialną kamienia – to z niego wykonywane są przedmioty służące do modlitwy, m.in. różaniec:

Bracia, mówcie pacierze – oto w nasze progi
Nowy gość przybył, nowy klasztoru mieszkaniec.
Trojnie, porzuć zbroję, weź habit ubogi,
Za pasem **bursztynowy** zawieszaj różaniec.

(SMin)

Wyrażenie *bursztynowy różaniec*, tj. ‘różaniec wykonany z bursztynu’, nie jest tu bezzasadne. Łączenie kamienia z paciorkami ułatwiający modlitwę ma swoje uzasadnienie w symbolice wskazanych przedmiotów. *Bursztyn* wyróżnia się spośród innych kruszców działaniem ochronnym. Posiadanie minerału zabezpiecza przeciwko złemu spojrzeniu, mocom nieczystym (SSKopal). Podobnie *różaniec* – w różnych kulturach została rozpowszechniona jego funkcja protekcyjna:

Chiński różaniec buddyjski ma zwykle 108 koralików i, podobnie jak chrześcijański, podzielony jest na sekcje. Zapewnia to powtórzenie imienia „Budda” minimum 100 razy. Japońskie różańce najczęściej mają 112 koralików. Każdy koralik w różańcu Kannona przedstawia jedną z ziemskich namiętności, które bóg w swym miłosierdziu bierze na siebie, uwalniając przez to wyznawców od żądz. Każda odmiana tybetańskiego lamaizmu ma własny typ różańca. Noszą go wszyscy kapłani i wielu zwykłych ludzi. (...) Różańca używają katolicy podczas medytacji nad piętnastoma tajemnicami Marii Dziewicy. (...) Wierzono, że różaniec ma cudowną moc⁷³.

Uszczegółowieniem konotacji «wartość» staje się tu «pewność»/«bezpieczeństwo».

W innym tekście artystycznym *bursztyn* jest traktowany jako ofiara złożona w celu przebłagania bogów, np.:

Na ubłaganie bogów dam kubeł **bursztynu**,
Dam dwa, jeśli za jeden nie zechcą przebaczyć.

(SMin)

W tym wypadku konotacja «wartość» została dookreślona «ilością» minerału. Wskazują na to zastosowane formy: rzeczownikowa *kubeł* oraz liczebnikowe

⁷³ Szczególnie w walce z islamem i protestantyzmem (LSBied).

jeden, dwa. Zgodnie z SW *kubel* oznacza ‘wiadro’, więc na pierwszy plan wysuwa się tu znaczna, okazała ilość bursztynów.

W utworach poetyckich Słowackiego można odnaleźć jeszcze jeden obraz *bursztynu*, wynikający najczęściej z konkretnego rytuału, np.:

Tam ślubuj przyszłość. Muza mdleć zaczyna!
Dajcie mi **bursztyn**, i róże, i wina!
Kłębami dymu niechaj się otoczę
Niech o młodości pomarzę pół-senny.
(SBen)

(...) rzucam dla ciebie kadzidło!
Wonny się **bursztyn** pali
(...)
Przybywaj! przybywaj, Boże!
Wszystkie duchy do książąt przybywajcie domu.
(SMin)

Pierwszy fragment dotyczy stylu życia⁷⁴, drugi natomiast kultu religijnego. W przytoczonych cytatach bursztyn w poetycki sposób oddaje woń podczas spalania. Konkretny obrzęd charakteryzują *kłęby dymu* lub *woń bursztynu*. Są to dwa odrębne obrazy poetyckie. *Kłęby dymu*, czyli ‘niezliczone ilości lotnych substancji, wydobywające się z palonej fajki’⁷⁵, mogą prowadzić do oszołomienia i zamroczenia, które ewokują «wspomnienia», m.in. wywołują przyjemne skojarzenia z młodością. Jest to niezgodne z ludowym przekonaniem, gdyż *kłęby dymu* zapowiadają nieszczęście (SSKopal).

Z kolei wyrażenie z drugiego fragmentu – *wonny bursztyn* powinno być źródłem pozytywnych konotacji, typu «pachnący», «przyjemny zapach»⁷⁶. W utworze Słowackiego jednak to wyobrażenie zostało zachwiane przez obrządek wzywania duchów i Boga. Taka interpretacja nie znajduje potwierdzenia w kulturowej symbolice bursztynu, ponieważ wierzono, że palący się bursztyn odpędza duchy, złe moce i czarownice (więcej na ten temat zob. Mazurkiewicz

⁷⁴ Podobny obraz poetycki występuje w utworze Mickiewicza *Pan Baron*.

⁷⁵ Znaczenie przejęte za SJPD.

⁷⁶ Takie znaczenia potwierdza SWil.

1989: 163–183). Nawet jeżeli chodzi tu o złe i dobre duchy, to zgodnie z utartą symboliką bursztyń nie miał mocy ich przywoływania (SSiSL).

Nie zawsze połączenia wyrazowe budowane z wykorzystaniem nazwy *bursztyń* wpływają na kreowanie skonwencjonalizowanego obrazu świata przedstawionego. Nie dziwi porównanie:

(...) zamarł jak w **bursztynie** mucha.
(SMaz)

występujące w utworze Słowackiego⁷⁷. Zastanawiające wydają się natomiast ekspresywne metafory, obecne we fragmencie utworu *Książę Niezłomny*:

A na chmur ognistych wianku
Słońce swe rozwiesza włosy
Po różach i po jaśminach,
Śnieg i ogień udając i kłosa,
Sypiące się na fale... w **bursztynach**
Owej zorzy, gościńcem odmetów
Szła girlanda szarawa okrętów,
Niby stado tak nikłe, że z razu
Oczy moje powiedzieć nie śmiały,
Czy okręty to były, czy skały.
(SKsiN)

Obraz poetycki został wykreowany z użyciem metafory złożonej, piętrowej. Widok płynących, zbliżających się okrętów poeta opisał jak nietypowe zjawisko świetlne, występujące na niebie przed wschodem słońca. Świadczy o tym użycie rzeczownika *zorca*. Personifikowane słońce⁷⁸ rozświetla niebo niebywałym blaskiem. Poświadczają to zastosowane formy rzeczownikowe. Obok *słońca* występują: *bursztyń*, *jaśmin*, *kłosa*, *ogień*, *śnieg*, *zorca*. Jednak w pierwszej kolejności pojawia się tu rzeczownik *róża*⁷⁹, będący odpowiednikiem barwy czerwonej⁸⁰. W kontekście zorzy użycie leksemu *róża* jest uzasadnione. Wymienione elementy

⁷⁷ Przykład o podobnym znaczeniu odnaleźć możemy także u Mickiewicza, co opisałam w podrozdziale *Cechy konotacyjne bursztyń w twórczości Mickiewicza*.

⁷⁸ Szerzej na temat roli personifikacji i animizacji elementów przyrody z twórczości Mickiewicza przeczytać można w pracy Haliny Turskiej (Turska 1955b).

⁷⁹ Szczegółowo na temat symboliki *róż* zob.: Piekarczyk 2004, Kuryłowicz 2012.

⁸⁰ Więcej na temat symboliki *czerwieni* zob. Tokarski 2004.

nie są przypadkowe, wszystkie oddają barwę wschodzącego słońca: począwszy od czerwieni po kolory jasne – żółtozłote, białe, konceptualizujące «promiennosc» i «światlistosc». Potwierdzają to skonwencjonalizowane fakty kulturowe. Ogień jest traktowany jako symbol: «ciepła», «słońca», «światła» (SSKopal). W tym wypadku warto odwołać się do poglądów starożytnych myślicieli. Według Heraklita z Efezu ogień jest zasadą świata, substancją pierwotną, czyli praelementem, z którego rozwinęła się przyroda. Element ten staje się morzem, powietrzem, ziemią i z powrotem ogniem. Według stoików ogień to pierwiastek boski, identyfikowany z logosem, jest przyczyną ruchu, życia i różnorodności kształtów materii (SSKopal). Władysław Kopański dodaje że:

Ludzie pierwotni wyobrażali sobie ogień jako ziemski odpowiednik słońca, stąd jego pokrewieństwo z promieniem słonecznym, błyskawicą i złotem (SSKopal).

W nurt tej symboliki wpisuje się *bursztyn* traktowany jako *symbol słońca*. Zarówno *słońce*, jak i *ogień* odzwierciedlają cykliczność. Podobne asocjacje wywołuje obecny w tekście *kłosa*, będący odpowiednikiem odradzania się natury, swoistej powtarzalności. Słońce wschodzi i zachodzi, po zorzy następuje zmierzch. Dość odległa i skryta, jednak potwierdzoną przez wskazane wyżej fakty kulturowe, konotacją jest tutaj «doczesna/ziemska wędrówka», «droga». Motyw pielgrzymstwa, pielgrzymowania, wędrówki należy do dość rozpowszechnionych w okresie romantyzmu (por. np.: Żmigrodzka 1973; Witkowska 1980; Przybylski 1982).

2.2.2. *Krwawnik* – kamień uzdrawiający

Krwawnik należy do kruszców nieprzezroczystych (półprzezroczystych) o wyraźnym połysku. Kamień pochodzi z Indii, Chin, Australii, Syberii lub Ameryki Północnej. Jak większość czerwonych minerałów łączy się ze Wschodem⁸¹ i jest symbolem egzotyki oraz oryginalności na rynkach europejskich. Zazwyczaj ma barwę brunatnoczerwoną lub czerwoną. Wyróżnić też należy odmianę o kolorze ciemnozielonym w czerwone plamki.

⁸¹ Szczegółowe informacje na temat związków czerwonych kamieni ze Wschodem można odnaleźć w pracy Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1979. Autorki zauważają, że duże znaczenie dla symboliki klejnotów mają miejsca pochodzenia kamieni oraz związane z nimi legendy.

Już w *Biblii* można odnaleźć wzmianki o tym, że szaty najwyższych kapłanów żydowskich ozdabiano m.in. krwawnikami. W wiekach średnich minerał służył powszechnie do celów zdobniczych. W późniejszych okresach krwawniki stosowano do wyrobu sygnetów, ponieważ doskonale nadają się do grawerowania. Wytwarzano z nich również drobne przedmioty ozdobne, jak spinki do mankietów, naszyjniki, biżuterię żałobną. Niektórych odmian kamienia używano do naśladowania czarnych pereł.

2.2.2.1. Etymologia i realia kulturowe

Nazwa *krwawnik* wskazuje na właściwości kamienia. Krwawnik po roztarciu ma barwę czerwoną, przypominającą krew. Sproszkowanie niewielkiej ilości kamienia ułatwia rozpoznanie kruszcu i odróżnienie go od innych o podobnym wyglądzie (Maślankiewicz 1982: 237). Minerał znali już nasi przodkowie i stosowali jako niezwykle lekarstwo przeciwko krwotokom, stąd jego nazwa. Wiadomo, że nazwa wywodzi się z prasłowiańskiego słowa *krew*. Odnieść się tu należy do form cerkiewnych *krīw*, *krīwaw* (SEBr także SEJP), które kontynuują języki słowiańskie. Porównać trzeba więc formy ruskie *krow*, *krowawyj*⁸² oraz czeskie *krew*. *Słownik etymologiczny języka polskiego* W. Borysia notuje jedynie formę *krew*, podaje też wyrazy pokrewne, typu: *krwawy*, *krwisty*; *krwawić*. Nie notuje formy *krwawnik*⁸³.

W dawnych źródłach występują również wzmianki o *krwawniku* jako ‘karneolu’ – odmianie chalcedonu, mowa jest też o *sygnecie krwawnikowym* (SEBr). Pierścieniowi przypisywano konkretne właściwości lecznicze, traktowano go jako amulet zapewniający właścicielowi siłę, odwagę, wytrzymałość oraz spokój.

Na określenie *krwawnika* stosuje się inne nazwy: *hematyt*, *karneol*/*karniol*, które odnoszą się do właściwości kamienia, a szczególnie barwy czerwonej. Kolor czerwony kamienia przyczynił się do powstania grupy nazw metaforycznych charakteryzujących *krwawnik*, m.in.: *czerwona szklana głowa*, *róża żelaza*, *żelazna róża*. Pierwsza nazwa nawiązuje do faktu, że minerał występuje często w postaci lśniących czerwonych nerkowatych mas (skupień) przypominających

⁸² SL notuje z dialektu, którym mówią w Bośni, *krivnik*, z rosyjskiego *крововикъ*.

⁸³ Forma nie została odnotowana również przez WSEH.

szklaną głowę o czerwonej barwie⁸⁴. Pozostałe sformułowania z kolei odwołują się do tego, że tabliczkowe skupienia kryształów tego minerału, będącego tlenkiem żelaza, przypominają kompozycję z płatków róży. Odnotowana została też nazwa metaforyczno-mitologiczno-symboliczna. Mam tu na myśli określenie *krw Izidy*. Nazwa odwołuje się do barwy kamienia. Krwawnik wyróżnia się krwistoczerwonym kolorem, więc przypominającą krew barwą; symbolizuje Izydę – egipską boginię przyrody (Węgorowska 2007: 78).

Już starożytni docenili moc kamienia. Popularny był wśród mędrców oraz filozofów. Zachariasz z Babilonu nazwał krwawnik w swojej księdze kamieniem szczęścia, który pozwala zwyciężyć zarówno na polu walki, jak i uporać się z trudnymi sytuacjami życiowymi. Z kolei w lirykach Orfeusza minerał zyskał miano miłosiernego daru bogów, niosącego radość, miłość i zwycięstwo.

2.2.2.2. Krwawnik w świetle danych leksykograficznych

Słownik polszczyzny XVI wieku odnotowuje nazwę *krwawnik*, jednak jedynie w znaczeniu botanicznym ‘bylina z rodziny złożonych (Compositae); stosowana w lecznictwie’. Z kolei słowniki z drugiej połowy XIX i początku XX wieku znaczenie *krwawnika* opisują dość lapidarnie: SW – „min. odmiana chalcedonu, in. karnjol, karneol, kornalin, kornalina”. Więcej informacji odnaleźć można w SWil – „jest to chalcedon zafarbowany niedokwasem czerwonym żelaza; używa się do ozdób, nawet dla swej żywej czerwonej farby, cenniejszym bywa od chalcedonu; kamienie pospolite, zwane u nas krwawnikami, małej ceny lecz niezbyt przezroczyste, są odmianami krzemienia, nie zaś chalcedonu”.

Przytoczone fakty wskazują, że czerwień kamienia jest cechą prototypową i tworzy stabilny trzon znaczeniowy nazwy. Tak też jest i u romantycznych twórców.

2.2.2.3. Cechy konotacyjne *krwawnika* w twórczości Mickiewicza

Mickiewicz w swoich utworach wykorzystał nazwę *krwawnik* jedynie raz, opierając obraz poetycki na bogatych asocjacjach kulturowych kamienia. Poeta

⁸⁴ Więcej na temat właściwości i znaczeń nazw kamienia zob. Węgorowska 2007: 65, 69, 70, 78.

odwołał się do prototypowych konotacji klejnotu: «piękno», «barwa» i zestawił je z elementami stroju kobiety:

Stanąwszy nad strumieniem, rzuciła na trawnik
Z ramię, swój szal powiewny, czerwony jak **krwawnik**
(...)
Tadeusz przecież zważał i w bok strzelał okiem,
I nie śmiejąc iść prosto, przysuwał się bokiem...
(MPT)

Zastosowane we fragmencie epitety *czerwony*, *powiewny* nie pozostają neutralne. *Powiewny*, czyli ‘poruszający się, unoszący się w powietrzu za lada powiewem; lekki, eteryczny, wiotki; powiewający’ (SJPD) tworzy nie tylko obraz szala, ale przede wszystkim jego właścicielki. Tłumaczy też dodatnio wartościowane cechy konotacyjne: «lekkość», «świeżość», «uroda». Dodatkowo kolor czerwony, jako najdoskonalszy, konotuje «zmysłowość» (zob. Tokarski 2004: 95–102). Nie bez powodu kobieta posiada szal czerwony oraz znajduje się na trawniku nad strumieniem. Władysław Kopański zauważa, że te trzy barwy: czerwony, biały i zielony wyobrazają miłość i życie (SSKopal). Skonwencjonalizowana cecha krwawnika «jest czerwony» otwiera miejsce dla treści znaczeniowych rozwijających się w dwóch kierunkach. Z jednej strony, motywuje ona konotacje «doskonałość», «piękno», z drugiej natomiast, «pożądanie», «zmysłowość»⁸⁵. Wizerunek kobiety dopełniony został poprzez zastosowanie czasownika *rzucić*, w tym wypadku ‘gwałtownie, szybkim ruchem zdjąć szal’. Użyty czasownik nie tylko wpłynął na dynamizację obrazu poetyckiego, ale przede wszystkim uwydatnił szczegółowe asocjacje mieszczące się w ogólnym spektrum miłości zmysłowej i pożądania.

Dalsza część utworu uzupełnia poetycką kreację wyglądu kobiety oraz elementów jej ubioru oddaną m.in. za pomocą epitetu *krwawnikowy*, co potwierdza kolejny fragment *Pana Tadeusza*:

W szmaragdzie bujnych traw, na **krwawnikowym** szalu,
W sukni długiej, jak gdyby w powłoce koralu,
Od której odbijał się włos z jednego końca,

⁸⁵ O kierunkach rozwoju konotacji znaczeniowych czerwieni szczegółowo wypowiada się Ryszard Tokarski (Tokarski 2004: 95–102).

Z drugiego czarny trzewik; po bokach błyszcząca
 Śnieżną pończoszką, chustką, białością rąk, lica,
 Wydawała się z dala jak pstra gąsienica,
 Gdy wpełźnie na zielony liść klonu.

(MPT)

Na podkreślenie zasługuje fakt, że czerwień *krwawnikowego szala* została zintensyfikowana opisem długiej czerwonej sukni przypominającej *powłokę z koralu*. Obecność nazw *koral*, *krwawnik* nie jest przypadkowa. Kamienie te zazwyczaj konotują «dobrobyt» i «radość» (SSKopal). Powab długiej sukni, nazwanej powłoką, i czerwień szala stały się tu podstawą do kojarzenia krwawnika z «urodą kobiecą». Poza tym w omawianym fragmencie został powtórzony zabieg zestawienia trzech barw: zielonej (*szmaragd bujnych trwa*), czerwonej (*krwawnikowy szal*, *powłoka koralu*) oraz białej (*śnieżną pończoszką*, *białością rąk*, *lica*). Wskazany obraz poetycki dopełniają nazwy ozdobnych kamieni. Zgodnie z przekonaniem astrologów szmaragd i krwawnik odpowiadają cynie i planecie Jowisz, tym samym więc tworzą charakter nieustępliwy, twórczy i postępowy (SSKopal). Biel z kolei odzwierciedla nieskazitelność cery niewiasty⁸⁶. W romantyzmie za ideał piękna kobiecego uchodziła cera śnieżnobiała, alabastrowa. Wymienione komponenty stanowią podstawę dla ścieżki kognitywnej o pozytywnym wartościowaniu kobiety.

2.2.2.4. Cechy konotacyjne *krwawnika* w twórczości Słowackiego

Słowacki przywołuje w utworach poetyckich nazwę *krwawnik*⁸⁷, dwukrotnie też używa przymiotnika *krwawnikowy*. W badanym materiale *krwawnik* jest semantycznym wyznacznikiem barwy czerwonej, szczególnie w poetyckim opisie wyglądu twarzy:

Idę, podobny z twarzy do **krwawnika**.
 (SPoePD)

⁸⁶ Na temat wartościowania barwy białej zob: Lakoff, Johnsn 1988: 83; Tokarski 2004: 38–40, 47–49.

⁸⁷ Na temat roli nazwy *krwawnik* w utworach poetyckich pisze również Joanna Rychter (Rychter 2011: 206).

czy też:

Ujrzawszy siebie we śnie jak **krwawnika**
 Oczerwienionym, na piekielnym progu...
 (SBen)

Zastosowane leksemy *oczerwieniony* i *piekielny* podkreślają intensyfikację barwy czerwonej. Skojarzenia *krwawnika* z czerwienią oraz piekłem tworzą konotacje «cierpienia», «nieszczęścia», «zagrożenia», a nawet «śmierci» (por. na ten temat również Tokarski 2004: 83–87). Zupełnie odwrotnie niż u Mickiewicza, wskazane tu cechy znaczeniowe jednoznacznie konotują treści wnoszące wartościowanie negatywne. Na uwagę zasługuje leksem *sen*, który pozwala traktować je jako ostrzeżenia, może też wskazywać na *sen* proroczy, sprzyjający uwydatnieniu konotacji «przyszłość», tym bardziej że *proctwo* było motywem charakteryzującym literaturę romantyczną.

Jednoznacznie negatywne skojarzenia wywołują też fragmenty:

Hej!... a głos z szatańskich krzyków,
 Rękawice jak z **krwawników**.
 (SSenSS)

Że pomiędzy żywym ciałem
 Niektóre resztki z **krwawników**,
 Ciała smętne nieboszczyków.
 (SSenSS)

Nie było szkielek; więc się blaski
 Po **krwawnikach** gdzieś kałużnych
 Błąkały i szły w roztrzaski.
 (SSenSS)

Kamień konotujący barwę czerwoną został więc wykorzystany przez poetę jako symbol «krwi» i «zbrodni». Taki model obrazowania kamienia szczególnie mocno podkreśla Andrzej Boleski. Badacz dowodzi, że *krwawnik* ma wyraźnie ograniczony teren obrazowania. Obecność kamienia charakteryzuje obrazy poetyckie związane wyłącznie z przelewem krwi (Boleski 1960: 91). Krew wiąże się wtedy z «cierpieniem», «śmiercią» oraz «zniszczeniem». Utrwalone w polszczyźnie frazeologizmy *krwaw kogoś zalewa*; *krwaw w kimś kipi, wre, burzy się* w swoim znaczeniu zawierają treści związane z «niebezpieczeństwem»,

«zagrożeniem». Warto też przypomnieć, że w naszym języku występuje niemała grupa s frazeologizowanych połączeń leksykalnych z komponentem *krw* obrazujących zbrodnię, np.: *krw zbrodniczo przelana*. Ujemnie wartościujące konotacje *krwi* związane ze zbrodnią zawierają również związki: *mieć krew na rękach; kapać się, pławić, tonąć we krwi; splamić, zbroczyć ręce czyjaś krwią* (SFJP)⁸⁸. dopełnieniem wskazanych wyżej konotacji są leksemy rzeczownikowe: *krzyk, nieboszczyk* oraz przymiotnikowy – *szatański*. Związek krwawnika z krwią i śmiercią⁸⁹ nie należy do prototypowych cech kamienia. Mimo zbieżności etymologicznych krwawnika i krwi kamień odzwierciedla raczej mądrość oraz odwagę. Władysław Kopaliński zaznacza, że minerał zapobiega nieszczęściu i działa przeciwko złemu oku (SSKopal). Zwrócić też należy uwagę na fakt, że już w starożytnym Egipcie noszono pas z czerwonych krwawników i traktowano go jako amulet, jako krew Izdydy, zmywającą wszelkie grzechy nosiciela (SSKopal). Jednak w utworze *Sen srebrny Salomei* krwawnik został zestawiony z elementami, które ewokują samo zło: z piekłem i szatanem.

Ślady kojarzenia krwawnika z krwią odnajdujemy także w innym fragmencie utworu:

Może ten kamień **krwawnikowy** nudzi,
Może na palcu krwi kolorem straszy...
(SSenSS)

Przytoczona część dzieła poetyckiego interesująca jest jeszcze z innego względu. Została wyeksponowana w niej cecha krwawnika ‘może być pierścieniem, sygnetem’, która wskazuje na podwójną motywację znaczeniową nazwy kamienia. Z jednej strony posiadanie na palcu pierścienia zaręczynowego wiąże się ze «stabilizacją», «monotonią», a więc w konsekwencji z «nudą»; z drugiej zaś czerwony kolor kamienia ewokuje «lęk», motywowany znaczeniem słów: *krw*; *straszyć*. Stąd też pierścień może być traktowany również jako rozwodny, co potwierdza kolejny fragment utworu:

⁸⁸ Wymienione asocjacje zostały omówione również w pracach: Beaty Kuryłowicz (Kuryłowicz 2012: 64–65) i Ryszarda Tokarskiego (Tokarski 2004: 83–90).

⁸⁹ Por. spostrzeżenia Joanny Rychter zawarte w pracy *Konotacje nazw kamieni szlachetnych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej* (Rychter 2011: 206).

I świat jest z duchami zgodny,
 Bo **krwawość tego pierścienia**
 Świadczy o tem, że to pierścień rozwodny.
 (SSenSS)

Jednak to ślady kojarzenia krwawnikowego sygnetu⁹⁰ z zaręczynami przeważają w badanym materiale, np.:

Na sygnet Świętego Franciszka
 Przysięgam! że cię zaręcę
 Dziś jeszcze tym oto **krwawnikiem**.
 (SSenSS)

Nie rób, acanna, sobie z tego śmieszek,
 Bo to jest **krwawnik** mój święty Franciszek,
 Sygnet cudowny przez dziada mi dany.
 (SSenSS)

Przytoczone fragmenty wskazują, że sygnet z krwawnikiem ma wartość sentymentalną, jest rodzinną pamiątką przekazywaną z pokolenia na pokolenie. Poza tym odnaleźć też w nim można elementy symboliki chrześcijańskiej. Pierścień był atrybutem Świętego Franciszka z Asyżu, zaślubiającego Pannę Biedę (SSKopal). Zgodnie z wierzeniami ludowymi pierścień symbolizuje «ciągłość», «nieskończoność», «związek» lub «zaręczyny». Sygnet krwawnikowy wpisuje się w symbolikę pierścienia. Według źródeł irańskich sen o krwawnikach oznacza «radość» i «dobrobyt» (zob. Maślankiewicz 1982: 24; SSKopal), które są nieodłącznym i pożądanym elementem czasu poprzedzającego zamążpójście. Zwróćmy też uwagę na fakt, że wyjątkową wartość sygnetu podkreślają cechy jego właściciela, co zostało wyeksponowane za pomocą wnoszących pozytywne konotacje przymiotników *cudowny*, *święty*. Nie można tego samego powiedzieć o kobiecie, która ma otrzymać pierścień.

Leksem *śmieszek*, tzn. 'drwić, żartować, traktować dziecinnie' (SJPD) jednoznacznie wskazuje na niepoważne traktowanie ojca adoratora przez wybrankę, co też potwierdza fragment dramatu:

⁹⁰ Motyw opisany został również w pracy Andrzeja Boleskiego (Boleski 1960: 92).

Jakaś dowcipna!... Tego nie chcę wcale.
 Powiedz mi, kiedyż wam hymen zapalę?
 I wniosę pierwszy za zdrowie kieliszek?
 (...)
 Jak się pokaże ten święty Franciszek,
 Zejdzie z pierścionka i ślub da w kościele.
 (SSenSS)

Ogólna konotacja «wartość» w utworze *Sen srebrny Salomei* konkretyzowana jest jako ‘wartość indywidualna, jednostkowa; ważna tylko dla danej osoby’, co potwierdzają kolejne fragmenty tekstu poetyckiego:

Więc mi ten pierścień **krwawnikowy** zamięń
 Za pierścioneczek chłopski, srebrny, gładki...
 A choćby z kilku szkiełek były kwiatki,
 Weź go i przynieś mi, proszę, do parku.
 (SSenSS)

lub

Wczoraj napadł w ogrodzie Anusię,
 Która niosła mój pierścień z **krwawnikiem**,
 Wyrwał jej z rąk, i chciał palec nożykiem
 Uciąć.
 (SSenSS)

czy też:

Jak mi drogi ten Święty Franciszek
 (...)
 Na pierścieniu dziadowskim z **krwawnikiem**,
 Tak mi drogie serduszko w tym starcu!
 (SSenSS)

Wartość krwawnika utożsamiona została z wartością osoby. Nie przez przypadek w sąsiedztwie nazwy kamienia występują formy deminutywne typu: *nożyk*, *serduszko*. Nie wszyscy dostrzegają rangę kamienia; w tym wypadku jest on cenny jedynie z punktu widzenia Regimentarza, Księżniczka bez oporów próbuje pozbyć się pierścienia z kamieniem⁹¹. Takie konceptualizacje, choć mają charakter indywidualny, w znaczący sposób wpływają na poetykę dzieła literackiego,

⁹¹ Na ten temat por. także spostrzeżenia Andrzeja Boleskiego (Boleski 1960: 92).

tym bardziej że wskazana konotacja «wartość» jest słabo utrwalona w języku. Krwawnik należy raczej do klasy kamieni niedrogich⁹² i ogólnie dostępnych. Tak też był traktowany i w XIX wieku, na co wskazuje poniższy fragment:

Powiedz mi, czy dziś w modzie są **krwawniki**?
Tfu! to horrendum⁹³, małej szlachty kamień.
(SSenSS)

Przedstawione analizy upoważniają do stwierdzenia, że w polszczyźnie XIX wieku został utrwalony semantyczny obraz *krwawnika* oparty na antonimii. Wskazać tu należy przeciwność znaczeń symbolicznych i tych wpływających z etymologii słowa *krwawnik*. Najliczniejsze ścieżki semantyczne motywowane są czerwoną barwą kamienia. Charakterystyki związane z innymi cechami minerału zajmują w modelu pojęciowym słowa pozycję peryferyjną. Chodzi o następujące komponenty semantyczne nazwy: *piękno*, *wartość*.

Stereotyp *krwawnika* tworzą konotacje utrwalone kulturowo, wśród których dominują m.in.: «radość» i «dobrobyt», «doskonałość», «uroda». W romantyzmie jednak obserwuje się swoiste dla tego okresu przekształcenia semantyczne, których efektem są mniej utrwalone w strukturze pojęciowej słowa cechy konotacyjne, np.: «zmysłowość», «pożądanie», a także wiązanie *krwawnika* z «niebezpieczeństwem», «zagrożeniem» czy też «cierpieniem», «nieszczęściem» oraz «śmiercią». Niektóre z wymienionych konotacji tekstowych mają ujemne zabarwienie emocjonalne i te właśnie przepełniają twórczość Słowackiego.

2.2.3. *Kryształ* – zjednoczenie ducha i materii⁹⁴

Kryształ jest jednym z najpospolitszych minerałów powstałych hydrotermalnie (Maślankiewicz 1982: 196). Ozdobny kamień spotyka się w wielu miejscach w Polsce, m.in. potwierdzono jego występowanie na Dolnym Śląsku, w okolicach Jeleniej Góry i Strzelina. W znacznie mniejszej ilości, w postaci niewielkich brył wielościennych, znajduje się w Tatrach, Karpatach oraz Górach Święto-

⁹² Fakt ten odnotowany został również w SWil w haśle *krwawnik*.

⁹³ Tu w znaczeniu 'coś, co budzi odrazę lub oburzenie'.

⁹⁴ W podrozdziale tym wykorzystuję fragmenty tekstu poświęconego etymologii i konotacjom *kryształu* w utworach Mickiewicza i Słowackiego (Andrejczyk 2013b: 33–48).

krzyskich. Ze względu na liczne występowanie i niezbyt wysoką twardość kryształów, szczególnie górski, ma obecnie ograniczone zastosowanie jako ozdobny kamień⁹⁵. Przede wszystkim używa się tej wyjątkowej odmiany szkła do wyrobu naszyjników. Wówczas bywa szlifowana w postaci kulek, rzadziej szlifem fasetowym⁹⁶. Już w starożytności wyrabiano z minerału wiele pięknych przedmiotów: wspaniałe rzeźbione kielichy, wazy, pieczęcie, ozdoby itp. We wskazanym okresie kryształ uznawany był za jeden z drogich kamieni. Z powodu przejrzystości i doskonałości przenośnie traktowano kryształy jako sposób zjednoczenia przeciwieństw – ducha i materii. Krystaliczność oraz klarowność jawią się więc jako jedna z najbardziej wyrazistych i najpiękniejszych form pojednania tych odmiennych elementów:

materia istnieje, ale jak gdyby nie istniała, gdyż można widzieć poprzez nią. Jej kontemplowanie nie napotyka oporu, nie sprawia bólu (SSCirl).

W późniejszym okresie kamień postrzegany jest jako symbol ducha oraz połączony z nim intelektu. Interesujące jest to, że takim samym uwielbieniem otaczają kryształ mistycy i nadrealiści. Z czasem ozdobny kamień stał się metaforą nieskazitelności, mądrości i wiedzy. Ze względu na to, iż ma możliwość zapalania światła za pomocą promienia słonecznego, który przezeń przechodzi, w chrześcijaństwie został uznany za symbol Maryi i Niepokalanego poczęcia. Używano go też jako talizmanu chroniącego przed diabelskim spojrzeniem (SSiSL). Kryształ w polskiej kulturze ludowej z kolei stał się symbolem i wzorem czystości oraz przezroczystości, oznaczał bogactwo (SSiSL). Stąd też s frazeologizowane porównania: *czysty jak kryształ*, a zwłaszcza: *woda czysta jak kryształ, przezroczysty jak kryształ* (Mazurkiewicz 1989: 119).

2.2.3.1. Dane etymologiczne

Pochodzenie słowa nie jest jednoznacznie określone. Łączy się je z łac. *crystallus*⁹⁷ i z grec. *kryształlos* (SEBr również ESJP) ‘czysty lód’. Odnieść się

⁹⁵ Szerzej na ten temat zob. Maślankiewicz 1982: 197–199.

⁹⁶ Tzn. ‘skośnie zeszlifowana krawędź w drogich kamieniach i wyrobach metalowych, dająca grę barw wskutek załamywania promieni świetlnych’ (SJPD).

⁹⁷ SL notuje formy z: greckiego, czeskiego, rosyjskiego, por. *kryształ*.

tu należy zwłaszcza do greckiego słowa *krýos* ‘mróz’. Wyraz ten, tak jak i jego równoznaczniki w późniejszych językach, był stosowany nie tylko na oznaczenie lodu, lecz także przezroczystych minerałów, głównie jednego, znanego teraz pod nazwą kryształu górskiego lub kwarcu (Bunn 1970: 11–12); SEBr rejestruje formy: *krzyształ*, *kryształowy*, *kryształny*, *krysztalizować* i *krysztalić*⁹⁸.

Sama nazwa *kryształ* rozpowszechniła się przede wszystkim w XVII wieku (ESJP). Wcześniej, w drugiej połowie XVI wieku, występowała jedynie sporadycznie. W tym okresie dominowała jeszcze forma *krzyształ*, popularna szczególnie w wiekach XIV–XVI, która już w XVII–XVIII stuleciu była rzadko spotykana. Co ciekawe, Andrzej Bańkowski zaznacza, że różnica ta w języku polskim wynika ze zmiany dysymilacyjnej *-ryš-* zamiast *-řyš-*, typowej dla naszego języka, co potwierdzają bardzo liczne przykłady w toponimii (ESJP). Badacz wskazuje też na nieprawdziwość informacji o dwóch różnych w czasie zapożyczeniach, gdyż wyraz był w ciągłym użyciu zwłaszcza w *Biblii*. Warto również zwrócić uwagę, że słowo *kryształ* nie zostało odnotowane przez WSEH.

2.2.3.2. *Kryształ* w świetle danych leksykograficznych

Źródła leksykograficzne wykazują, iż wyraz jest obecny już w staropolszczyźnie i średniopolszczyźnie, co potwierdzają SStU oraz SPXVI. Należy wspomnieć, że w niektórych wypadkach SPXVI korzysta z materiału SL, stąd też pewne zbieżności w dokumentowaniu słowa *kryształ*.

Zarówno słownik obejmujący materiał szesnastowieczny, jak i SL notują następujące, zaświadczone przykładami, znaczenia badanego hasła: ‘minerał’, ‘materiał zdobniczy’, ‘materiał służący do wyrobu biżuterii, naczyń’, ‘odmiana kwarcu’. Te same źródła leksykograficzne wskazują na następujące cechy fizyczne kryształu: ‘bezbarwny’, ‘przezroczysty’, ‘błyszczący’, ‘czysty’, ‘jasny’, ‘świecący’; synonimiczne: ‘lód’ i ‘zamarznięta woda’. Leksem *kryształ* odnotowany został w szeregach ze złotem, perłami i drogimi kamieniami⁹⁹.

⁹⁸ Formy *kryształ* – *kryształ* występują w dziele *Historia Aleksandra Wielkiego* z roku 1510.

⁹⁹ Takie przykłady notuje SSiSL.

Z kolei definicja w SWiL jest bardziej rozbudowana i dostarcza więcej informacji na temat badanej nazwy drogiego kamienia, dlatego też zostanie zaprezentowana w całości (zachowano oryginalną interpunkcję i ortografię):

Kryształ

u, lm. y, m.

- 1) kształt wielościenny niektórych ciał twardych, mian. minerałów, ograniczonych regularnie płaszczyznami, niekiedy tak błyszczącymi, jak gdyby były rżnięte; przen. ciało twarde, np. minerał jaki (lub część jego) mający kształt powyższy; kryształy albo się otrzymują za pomocą rozpuszczenia ciał i zgęszczenia powolnego ich roztworów (np. kryształy solne), stopniowanie i powolne oziębianie (np. kryształy siarki), substancji (np. kryształy arseniku), albo też znajdują się utworzone w naturze, skutkiem tychże przyczyn;
- 2) = *górn.*, *min.* kamień krzemionkowy, z rodzaju kwarców, mający zwykle kształt graniastosłupa sześciobocznego, zakończonego piramidą o tyłu bokach; z powodu swej przezroczystości używa się do ozdób, jako drogi kamień; a jeśli jest bardzo czysty, do wyrabiania okularów; zwykle stanowi materiał, z którego się wyrabia szkło zwane *czeskiem*, lubo nie tylko kryształ górny, lecz i *piasek* biały lub *zanokica* może służyć do tego celu. *Kryształ przydymiony* (Rauchtopaz) także z rzędu ozdobnych kamieni;
- 3) = *posp.* nazwa wszelkiego białego szkła;
- 4) = *w lm.* przedmioty z kryształu lub szkła dobrego białego zrobione. *Czysty jak kryształ. fig. Kryształy wód.*

Współczesne słowniki¹⁰⁰ podają następujące znaczenia słowa *kryształ*:

Kryształ

- 1) ciało stałe mające postać wieloboku o płaskich ścianach i uporządkowaną budowę wewnętrzną;
- 2) przezroczyste, ciężkie szkło używane do wyrobu kielichów, wazonów itp.; też: wyrób z tego szkła;
- 3) o czymś, co jest przezroczyste lub przejrzyste;
- 4) cukier w postaci kryształków;
- 5) o człowieku nieskazitelnym moralnie.

¹⁰⁰ Hasło zostało opracowane na użytek niniejszej pracy na podstawie trzech wybranych dzieł leksykograficznych: WSJP, USJP, SJPD.

Z przytoczonych definicji jasno wynika, że słowo *kryształ* było stosowane nie tylko na oznaczenie lodu, lecz także przezroczystych minerałów, począwszy już od wieku XVI. Znaczenie to z czasem ewoluowało i dzisiaj zmieniło się w sposób istotny. Niemniej jednak definicje podane w słownikach języka polskiego wskazują na to, że semantyka nazwy *kryształ* ‘odmiana kwarcu, drogi kamień’ dominowała w polszczyźnie ogólnej co najmniej do schyłku XIX stulecia, kiedy to dopiero zaczęło się upowszechniać specjalistyczne dotychczas znaczenie nazwy ‘rodzaj szkła’, dlatego też kryształ jest tu traktowany jako drogi kamień¹⁰¹, półszlachetny¹⁰².

2.2.3.3. Cechy konotacyjne *kryształu* w twórczości Mickiewicza

W utworach poetyckich Mickiewicza prototypowa cecha *kryształu* «wartość» została utrwalona w różny sposób. Z jednej strony w tekstach artystycznych autora *Pana Tadeusza* odnajdujemy dosłowny sens analizowanej nazwy, czyli ‘drogi kamień, półszlachetny’ – świadczący o zamożności osoby posiadającej. Z drugiej natomiast rozpatrzeć należy sensy przenośne, uwypuklające przede wszystkim cechy osób lub przedmiotów, które dzięki zestawieniu z *kryształem* uzyskują wartość pozytywną.

W pierwszym omówionym znaczeniu nazwa *kryształ* u Mickiewicza pojawia się jedynie cztery razy w odniesieniu do przedmiotów wykonanych z kryształu. W obrębie badanych tekstów wyróżnić można trzykrotnie użytą nazwę rzeczownikową *kryształ*, którą należy interpretować jako ‘szlachetną, cenną odmianę przezroczystego, grubego szkła’¹⁰³, z którego wytwarzane są przedmioty, naczynia; oraz jedną przymiotnikową *kryształowy* w znaczeniu ‘zrobiony ze specjalnego gatunku szkła’ (SJPSZ). Wskazaną zależność potwierdzają następujące przykłady z piśmiennictwa wieszcza:

(...) lampa s **kryształu**.
(MKWall)

¹⁰¹ Stąd też zamiennie stosuję nazwy synonimiczne: *kryształ*, *drogi kamień półszlachetny*.

¹⁰² Na ten fakt zwraca również uwagę SSiSL.

¹⁰³ Takie znaczenie notuje także SJAM.

Wciskam oczy ciekawe w podwoje¹⁰⁴ s **kryształu**.
(MDIV)

Wrą po **kryształach** koniaki i pące.
(MZm)

W XIX wieku posiadanie i użytkowanie naczyń lub przedmiotów z kryształu świadczyło o zamożności osoby posiadającej. Dodatkowo leksemy: *koniaki*, *podwoje*, *poncze* sprzyjają potęgowaniu konotacji «wartość», której uszczegółowieniem w tym wypadku stają się «zamożność», «majątność»¹⁰⁵.

W *Panu Tadeuszu* z kolei wartość *kufla kryształowego* wynika z szerszego kontekstu:

Sędzia otworzył puzderko zamczyste,
W którym rzędami, flaszek białe sterczą głowy;
Wybiera z nich największy kufel **kryształowy**,
(Dostał go Sędzia w darze od księdza Robaka).
(MPT)

We wskazanym fragmencie znaczenie przedmiotu kryształowego można interpretować jako wartość materialną (butelka kryształowa) lub niematerialną (sentymentalną) – jako prezent od brata. Cechy te zostały zaakcentowane poprzez zastosowanie formy przymiotnika w stopniu najwyższym – *największy*. Prefiks *naj*-¹⁰⁶ nie tylko wskazuje na wielkość *kufla kryształowego*, ale przede wszystkim podkreśla jego rangę.

Słowo *kryształ* konotuje także skojarzenia z «czystością», «dobrocią» i «nie-skazitelnością» osoby:

Nie dla tego o tobie tak wspominać miło,
Że cię szmaragd odziewa i **kryształ** oblewa.
(MThem)

Leksem *kryształ* występuje tu w sąsiedztwie innych nazw drogich kamieni, w omawianym przykładzie – *szmaragdu*. Zestawienie z *kryształem* może

¹⁰⁴ Czyli 'duże, dwuskrzydłowe drzwi'. Tak definiuje słowo SJPD.

¹⁰⁵ Konotacje «zamożność», «dobrobyt» uaktywnione zostały i spotęgowane również w innych fragmentach utworów poetyckich Mickiewicza, na przykład związanych z nazwą *bursztyn*, por. podrozdział *Bursztyn – symbol słońca*.

¹⁰⁶ O roli stopnia najwyższego przymiotników zob. też SGJP.

świadczą o nieprzeciętnych walorach danej osoby. W tym wypadku wskazać należy asocjacje z «nieskazitelnością», która wpływa na kojarzenie istoty ludzkiej z cechami pozytywnymi, a co za tym idzie, wyróżnia ją z grona innych. Dodatkowo wyraz *szmaragd* wnosi tu istotne komponenty. Jak słusznie podaje W. Kopaliński, w *Objawieniu św. Jana*, Najwyższa Istota:

jest podobna do jaspisu i krwawnika, a tęcza wokół tronu podobna do szmaragdu (ObjŚwJ: 3, 4)¹⁰⁷,

symbolizującego nadzieję. Stąd też zapewne bierze swój początek legenda o Graalu jako naczyniu ze szmaragdu lub zielonego kryształu, do którego zebrano krew Ukrzyżowanego (SSKopal). U późniejszych Ojców Kościoła i interpretatorów szmaragdowa część tęczy staje się odpowiednikiem Chrystusa odzwierciedlającego nadzieję. Warto wskazać, że także u Dantego pojawia się wzmianka o szmaragdowych oczach Beatrycze, wyrażających właśnie nadzieję. Szmaragd staje się tu symbolem «wiary» i «nieśmiertelności», także «nadziei». Takie obrazowanie wskazuje na pozytywne akcentowanie wyróżnionych wyżej konotacji *kryształu* motywowanych obecnością nazwy *szmaragd*.

Najważniejszym – gdyż mającym najwięcej poświadczeń tekstowych w twórczości Mickiewicza – elementem językowego obrazu *kryształu* jest jego «barwa». Dowodzą tego głównie s frazeologizowane porównanie *przezroczysty jak kryształ*¹⁰⁸:

Aż rozłśniło się jako **kryształ** przezroczyste.
(MPT)

Abyś idąc czuł się szczerolotym cały, opromienionym, a w środku w przejrzystym **kryształ** boga twego ukazywał. (MZdania)

przymiotnik *kryształowy*:

Śród **kryształowej** przezroczy,
Woda się z lekka zamąci.
(MRyb)

oraz motywowane nim wyrażenie *czysty jak kryształ*, np.:

¹⁰⁷ Cytat odnaleźć można także, jako przykład, w pracy SSKopal.

¹⁰⁸ Kwestie te omawia też Małgorzata Mazurkiewicz (por. Mazurkiewicz 1989: 119).

Cała szyba tych okien
 (...)

Czysta jakby śród maja,
 lód nie zaciemnił **kryształu**.
 (MKWall)

Niewątpliwie należy tu wskazać, że aktywizowane cechy *kryształu* odnoszą się do różnych elementów¹⁰⁹. Wynika to po części z poetyki i tematyki przywołanych fragmentów poetyckich. Jak słusznie dowodzi Dariusz Tomasz Lebioda:

„Wyobraźnia żywiołów” Mickiewicza jest tak fascynująca, gdyż jest jakby odbiciem wewnętrznego dynamizmu poety, jego niespotykanej siły kreacyjnej, energii płynącej (według romantycznych przeświadczeń) z wnętrza kosmosu, z centrum. Trzeba było nie lada siły wewnętrznej i nie lada splątania żywiołów wyobraźni, by stworzyć dzieła tak różne w swojej strukturze wizyjnej, imaginacyjnej i treściowej, jak *Ballady i romanse*, *Dziady*, *Konrad Wallenrod* czy *Pan Tadeusz*. (...) Żywioły Mickiewicza, żywioły jego wyobraźni są niczym krew i energia ukryta w „ciele” natury (Lebioda 2000: 23).

Nie powinno więc zaskakiwać to, że w twórczości artystycznej Mickiewicza elementy pochodzące z wnętrza ziemi¹¹⁰ występują w bliskim sąsiedztwie tych, które królują na niebie. W pierwszym cytowanym fragmencie *Pana Tadeusza* nazwa *kryształ* stała się istotnym komponentem porównania ukazującego wschodzące słońce. Umieszczenie kamienia w kontekście porannej jutrzeńki wysuwa na pierwszy plan świetlistość pierwszych promieni słonecznych. Nie bez powodu leksem *słońce* został tu zestawiony z *kryształem*. Jak dowodzi R. Tokarski, w znaczeniu wyrazu *słońce* są także eksponowane cechy «jasność» i «blask» (Tokarski 2004: 116). Potwierdzają to s frazeologizowane porównania obecne w języku ogólnym, np.: *jasny, oczywisty jak słońce; jak słońce na niebie jaśnieć, rozjaśniać się; lśnić jak słońce* (Tokarski 2004: 117). U Mickiewicza na takie konceptualizowanie wskazuje czasownik *rozlśnić się* już w XIX wieku rozumiany

¹⁰⁹ Na ten fakt zwraca również uwagę Małgorzata Mazurkiewicz (Mazurkiewicz 1989: 165–183).

¹¹⁰ Kryształ jest jedną z najpospolitszych odmian kwarcu, najczęściej jego bryły kryształizują się w jaskiniach górskich.

jako 'lśnić, rozświecić się, rozbłysnąć; nabrać połysku, blasku; stać się lśniącym, błyszczącym' (SW)¹¹¹.

Zestawienie z kryształem – *jako kryształ przezroczysty* – nie jest przypadkowe. Potwierdzają to fakty kulturowe:

W powieści limanowskim wierzone, że poniżej gwieździstego nieba „miało być sześć innych, kryształowych sklepień niebieskich, po których biegły drogi słońca i księżycy, (...) opowiadali, że Słońce jest to kula ognista tocząca się po przezroczystym kryształowym gościńcu (...)”¹¹².

«Przezroczystość» minerału¹¹³ staje się tu prototypową barwą dla porannego słońca, odzwierciedla jego czystość, poranną energię, jeszcze niczym nieskałaną. Słońce już w mitologii utożsamiane było ze źródłem życiodajnej potęgi. Wspomina o tym W. Kopaliński w SMiTK. W przytoczonym fragmencie zaktualizowana została konotacja «życie» rozumiane jako 'żywoćność, wigor, energia'.

W drugim cytacie przymiotnik *kryształowy* jednoznacznie odsyła do jednostajnej tafli jeziora. Łączenie *kryształu* z wodą potwierdzają wierzenia ludowe. Porównać w tym miejscu należy uwagi M. Mazurkiewicz:

Podstawowymi cechami wyglądu [kryształu] są «czystość» i «przezroczystość», s frazeologizowane w postaci [porównania]: *woda czysta jak kryształ* (...) [Kryształ często] współwystępuje z wodą (Mazurkiewicz 1989: 119).

Nazwa *kryształ* charakteryzuje więc nie tylko elementy makro- lub mikrokosmosu. W znacznym stopniu dotyczy sfery pozaziemskiej, sacrum. Przywołany wcześniej fragment ze *Zdań i uwag* zawiera istotne komponenty jednoznacznie wskazujące na wiązanie nazwy minerału z «nieskazitelnnością», «czystością» i «duchowością». Podkreślają to leksemy imiesłowowe oraz przymiotnikowe: *opromieniony, przejrzysty, szczerozłoty* oraz rzeczownik *bóg*. Wymienione epitety odsyłają w zasadzie do barwy jasnej, konkretyzowanej jako kolor żółty¹¹⁴. Więcej na ten temat odnaleźć można w monografii R. Tokarskiego (zob. Tokarski 2004).

¹¹¹ Warto dodać, że SW w tym znaczeniu z cytatem z *Pana Tadeusza* Mickiewicza.

¹¹² Kaleciak 1971: 16–17; cytat przejęty za Mazurkiewicz 1989: 119.

¹¹³ Również Joanna Rychter zalicza *kryształ* do grupy kamieni konotujących: «przezroczystość», «blask», «brak barwy» (zob. Rychter 2011: 219–221).

¹¹⁴ Więcej objaśnień na temat znaczenia barwy jasnej oraz jej związku z odcieniami koloru żółtego odnaleźć można w pracy Tokarski 2004.

«Przezroczystość», w zasadzie więc «bezbarwność» *kryształu*, konotuje skojarzenia z odcieniami barw jasnych tzw. ‘kolorów mało intensywnych’, stąd też w utworach Mickiewicza przymiotnik *jasny* dość często występuje w sąsiedztwie nazwy kamienia drogiego, np.:

Gdy mnie twe jasne znudzą **kryształy**.
(MPoż.Ch.H)

Okryj się choć rąbkiem tęczy,
Lub jasnym źródła **kryształem**.
(MDI)

Przymiotnik *jasny* łączy w sobie kilka cech konotacyjnych *kryształu*: «barwę», «blask», «chłód». W tekstach poetyckich Mickiewicza odszukać można też przykład wskazujący na odczucia i doznania emocjonalne podmiotu lirycznego¹¹⁵. Potwierdza to przywołany niżej cytat z utworu *Do samotności*:

Z jakąż rozkoszą padam w jasno-czyste chłody
Twych niezgłębionych **kryształów!**
(MDoS)

Zdecydowanie najlichnieszy krąg konotacji tekstowych związany jest z cechą «przezroczystość» *kryształu*. Prototypowy wzorzec barwy *kryształu* w twórczości Mickiewicza został pominięty jedynie raz, gdy kryształ uzyskał *modrą*, tzn. ‘intensywnie niebieską, ciemnoniebieską’, barwę morza, na co wskazują słowa poety:

Jak łódź wesoła, gdy uciekłszy z ziemi
Znowu po modrym zwija się **kryształe**,
I pierś morza objąwszy (...) buja ponad fale.
(MFar)

Zacytowany przykład eksponuje niezestandardyzowane skojarzenia podmiotu lirycznego dotyczące barwy *kryształu*. Modry, czyli w tym wypadku ‘bławatny, błękitny, niebieski, szafirowy, ciemnofiołkowy’¹¹⁶, oddaje intensywność

¹¹⁵ Problem ten porusza także Waław Borowy w monografii *O poezji Mickiewicza* (Borowy 1999: 49).

¹¹⁶ Takie znaczenie potwierdza m.in. SW.

i wyrazistość koloru fal morza. Łączenie *kryształu* z wodą, a więc również z morzem, czyli wodą morską, ma swoje uzasadnienie także w tradycji ludowej.

Akcentowaną cechą, obok «barwy», jest «blask» kamienia półszlachetnego. W twórczości Mickiewicza wymienioną konotację rozpatrywać należy w znaczeniu ‘światło, które wydobywa się z czegoś lub odbija się od czegoś’ (WSJP). W wypadku odbicia ‘łśniący kryształ’ w utworze wieszczą staje się peryfrazą ‘lustra’:

Ten w ślniący **kryształ** włożywszy oblicze.
(MZm)

Jeżeli chodzi o wydobycie światła, poeta posłużył się utrwaloną konotacją «blask – słońce»:

A oko słońca weszło. Jeszcze nieco senne,
Przymruża się, drżąc wstrząsa swe rzęsy promienne,
Siedmią barw błyszczący razem: szafirowe razem,
Razem krwawi się w rubin i żółknie topazem,
Aż rozłśniło się jako **kryształ** przezroczyste,
Potem jak brylant światłe na koniec ogniste.
(MPT)

Zdarza się też tak, że «blask» i «barwa» *kryształu* zostały zestawione z «blaskiem» i «barwą» innych drogich kamieni: *brylantu*, *rubinu*, *szafiru* i *topazu*. *Rubin* jest tu symbolem czerwieni, intensywnej jak ogień, która rzuca najpiękniejszy na świecie blask¹¹⁷. *Topaz* z kolei odzwierciedla intensywną barwę żółtą. W omówionym przykładzie wskazane konotacje stanowią nieodłączny element jednego obrazu – wschodu słońca, które *siedmią barw błyszczący razem*.

Oprócz omówionych cech, językowy obraz kryształu w tekstach poetyckich autora *Romantyczności* dopełniają konotacje semantyczne związane z «chłodem» oraz «wodą». Wynikają one przede wszystkim z uwikłań kontekstowych słowa i wiążą się z przedstawionymi już właściwościami kamienia półszlachetnego,

¹¹⁷ Szczegółowe informacje dotyczące symboliki *rubinu* odnaleźć można w pracy SMiTK. Jej autor podaje, że Marco Polo w *Opisaniu świata* opowiada, iż „został wysłany przez Wielkiego Chana w delegacji do króla Sejlana (Cejlonu), aby ofiarować mu wartość dobrego miasta za posiadany przez króla rubin, długi na piędź, gruby jak ramię męża, czerwony jak ogień, rzucający najpiękniejszy na świecie blask i nie mający żadnej plamki; ale król odmówił sprzedaży”, cyt. za W. Kopaliński (SMiTK).

m.in. «barwą». «Chłód» przypisywany jest kryształom nie tylko ze względu na ich właściwości fizyczne – możliwość zmiany temperatury, szczególnie szybka utrata ciepła¹¹⁸, przede wszystkim wynika z etymologii słowa *kryształ* – ‘nazwa czystego lodu’. Przyporządkowana *kryształowi* konotacja tekstowa «chłód» w utworach Mickiewicza wywołuje bezpośrednią asocjację z «wodą». Źródłem tych skojarzeń, jak można sądzić, jest bliskie sąsiedztwo w siatce semantycznej słów: *chłód*, *lód* (czyli ‘zamarznięta, a więc zimna, chłodna woda’), *woda*. Wyselekcjonowane cechy w utworach wieszczki znajdują swoje dalsze uszczegółowienie w połączeniach metaforycznych, szczególnie w odniesieniu do stanów emocjonalnych człowieka, samotności czy nudy, co potwierdzają poniższe przykłady:

Samotności! Do ciebie biegnę jak do wody
Z codziennych życia upałów;
Z jakąż rozkoszą padam w jasno-czyste chłody
Twych niezgłębionych **kryształów!**

(MDoS)

Już okręt piersią kraje głębinę,
I żagle na wiatr rozwinął;
Nie dbam ku jakim brzegom popłynę,
Bylebym nazad nie płynął.
Gdy mnie twe jasne znudzą **kryształy**,
Ogromna, modra płaszczyzna.

(MPoż.Ch.H)

2.2.3.4. Cechy konotacyjne *kryształu* w twórczości Słowackiego

O ile słownictwo dotyczące *kryształu* w twórczości Mickiewicza można podzielić na konkretne kręgi związane z daną cechą konotacyjną słowa, tak w twórczości Słowackiego pełne oddzielenie i posegregowanie materiału jest

¹¹⁸ Kryształ w dotyku jest zawsze chłodny. Jako ciekawostkę warto dodać, że w ciepłej, starożytnej Grecji (skąd pochodzi źródło tej nazwy) było to bardziej odczuwalne. Starożytni Grecy uważali, że kryształ górski jest zamrożonym lodem zesłanym na ziemię przez bogów. Kryształ cechuje się bardzo dobrym przewodnictwem cieplnym, co przekłada się prawie zawsze na odczuwanie zimna w dotyku.

w zasadzie niemożliwe, gdyż konotacje tekstowe łączą się bezpośrednio z sobą. Podobne przykłady odnaleźć można w różnych utworach Słowackiego¹¹⁹.

Słowo *kryształ* w tekstach poetyckich autora *Kordiana* w podstawowym znaczeniu ‘materiał służący do wyrobu czegoś’ występuje dość często. Za jego wartością przemawia fakt, że przedmioty z kryształu są zawsze oznaką bogactwa i pozostają w związku z kryształem – drogim kamieniem. W utworach Słowackiego rzeczy zrobione z kryształu są w różny sposób wartościowane. W jednym z przykładów uwydatniona została wartość materialna kamienia półszlachetnego:

Dla konia w ogrodzie budował altany,
I żłoby pozłacał, z **kryształu** dał ściany.
Przed Cara żołdakiem, mógł uciec tym ptakiem
Daleko – i wolnym być zawsze.

(SDuma)

Rzeczownik *kryształ* u poety występuje w sąsiedztwie rzeczownika *złoto* czy przymiotników *pozłacany*, *złoty* lub czasownika *pozłacać*, co jeszcze bardziej uwydatnia wartość materialną *kryształu*. Złoto jest przecież jednym z najbardziej cenionych kruszców.

Powyższe poświadczenie tekstowe wskazuje jednoznacznie, że *kryształ* konotuje «przepych». Poza wartością realną surowca istotna jest także jego wartość niewyrażona *explicite*. Trzeba rozpatrzyć użycie badanego słowa, odwołując się do realiów kulturowych epoki. Z *kryształu ściany*, obok *pozłacanych żłobów* i *altany*, konotują skojarzenia z «przepychem», «wszelkimi wygodami», które trzeba zapewnić zwierzęciu, w tym wypadku koniowi, aby opuszczenie miejsca, ucieczka była owocna i możliwa. Stąd też w kontekście nazwy *kryształ* ewokowane są «wolność» i «niezależność», tym bardziej że w dalszej części cytatu pojawia się *Car żołdak*, czyli w rozumieniu dosłownym ‘władca dopuszczający się czynów niezgodnych z honorem żołnierskim’ (SJPD). W polskiej literaturze, szczególnie tej z okresu *romantyzmu*, postać cara stanowi uosobienie wroga Polski.

¹¹⁹ Omawiając poszczególne cechy konotacyjne *kryształu* w utworach Słowackiego, podaję przykłady najbardziej charakterystyczne, gdyż nie sposób przytoczyć wszystkich cytatów ilustrujących badane zjawiska.

Oprócz konstrukcji rzeczownik + rzeczownik, typu z *kryształ* *ściany*, w twórczości Słowackiego można wyróżnić również połączenia: rzeczownik + przymiotnik (*kula kryształowa*, *lampa kryształowa*, *łóże kryształowe*, *okna kryształowe*, *pałace kryształowe*, *ściany kryształowe*), zamiennie z połączeniami rzeczownik + wyrażenie przyimkowe (*kula z kryształ*, *okna z kryształ*, *zwierciadła z kryształ*). Epitet *kryształowy* charakteryzuje strukturę różnych obiektów materialnych. Nazwa kamienia występuje w bliskim sąsiedztwie z określeniami budowli (*pałace*), elementów wyposażenia domu lub jego części składowych (*lampy*, *łóża*, *ściany*) oraz innych przedmiotów (*kule*, *lustra*). Z kryształami mogą być też wykonane naczynia ozdobne i użyteczne konotujące «bogactwo» i «zamożność», np.: *czara z kryształ*, *kryształowe naczynie*, *puchar kryształowy*. Z kolei *okna z kryształ* stają się wyznacznikiem czasu/pory dnia i związanych z tym naturalnych źródeł światła – zorzy porannej i zorzy wieczornej:

A górą, zamku okna z **kryształ**
 Świecą się, palą, jak ranne zorze
 (...)
 Kiedy wieczorem zorze zapadły.
 (SŻm)

Dzięki temu szyby kryształowe zyskują wartość miernika trwania jednostki oraz odbicia światła słonecznego, ale nie tylko. U Słowackiego można odnaleźć też konotację, która występuje także w tekstach ludowych, gdzie *okna z kryształ* są przestrożą przed niebezpieczeństwem¹²⁰ i wiążą się ze «złem», «śmiercią». Połączenie znane, ale dość rzadko używane powoduje, że *kryształ* wywołuje jednoznaczną asocjację z wartościowaniem negatywnym, wyobrażającym «kres życia». Efekt został uzyskany przez zastosowanie porównania:

Widział jak w zamku okna z **kryształ**
 To się paliły, to znowu bladły;
 (...)
 Pieśń śmierci w głosie dzwonek odgadli;
 Oba zadrżeli, oba pobladli,
 Łza im błękitne oczy **kryształ**.
 (SŻm)

¹²⁰ Zob. na ten temat również Mazurkiewicz 1989: 119.

Wydaje się, że źródłem wskazanych asocjacji słowa *kryształ* staje się pośrednio symbolika rzeczownika *dzwonek*. Dzwonek w chrześcijaństwie odzwierciedlał «przestroagę», «ostrzeżenie». Co więcej, jest znakiem żałoby, pogrzebu, śmierci. Głos dzwonów pogrzebowych miał odpędzać złe duchy od dusz wychodzących z ciała, a w Kościele katolickim do dziś ma wskazywać drogę duszom zmarłych (SSKopal). Nieprzypadkowa jest tu też obecność czasownika *kryształić*. Zwrot *oczy kryształić* jest w tym wypadku peryfrazą «żału, smutku, płaczu». Poza tym akcentowaną cechą minerału w powyższym cytacie jest również «barwa». Kolor *kryształu* w utworach Słowackiego, podobnie jak u Mickiewicza, jest prototypowy i wyróżnia się «przezroczystością», która konotuje «czystość». W twórczości Słowackiego wyeksponowana została w porównaniach typu:

Dusza jak w **kryształowem** zamknięta przezroczu.
(SGodzm)

Jak eter czyste wody **kryształowe**.
(SMnich)

Oba zacytowane porównania składają się z elementów utrzymanych w konwencji realistycznej¹²¹. Z punktu widzenia semantyki¹²² podstawę wskazanych porównań stanowią części niematerialne, odznaczające się przezroczystością, czyli *kryształowe przezrocze*, *wody kryształowe*. Dodatkowego, aczkolwiek również charakterystycznego i typowego, językowego dowodu na relewancję cech związanych z barwą kryształu dostarcza kolejne porównanie, gdzie obok przymiotnika *przezroczysty* występuje *szklanny*:

Łódź życia jest jak złota łódź Sorrentu,
Co siekąc **kryształ** przezroczysty, szklanny,
Ogień dobywa błękitny z odmętu.
(SBen)

¹²¹ Warto powtórzyć za Urszulą Sokólską, że „konwencja realistyczna to taka konwencja, w której łączliwość semantyczna wyrazów jest ograniczona, a znaczenie wyrazów definiowane w połączeniach, jak i oddzielnie pozostaje takie samo (czyli porównanie zestawia obok siebie dwa elementy zachowane w konwencji realnej)”. Zob. Sokólska 2007b: 156.

¹²² Mam tu na myśli przede wszystkim ustalenia poczynione w pracach: Sokólska 2001–2002: 391; 2007b: 153–168. Na ten temat pisze także Zenon Leszczyński (por. np. Leszczyński 1999: 131–132).

Ponadto obraz *kryształu* dopełniają cechy «światło, jasność, poświata; połysk», które są przypisywane kryształom bardzo regularnie. Pozwala to uznać ten element za cechę prototypową. Zależność tę explicite można wskazać w tekstach poetyckich Słowackiego, np.:

Co to za lampa błyszczący **kryształowa**?
(SMnich)

lub:

O! Tyś mnie obraził
Pokazując w źwierciedle moją twarz wybladłą.
(...)
To może blask **kryształu** oczy twoje raził?
(SMarS)

Wyrażenie *blask kryształu* w tym wypadku interpretować należy jako 'nie-skazitelną powierzchnię lustra', tym bardziej że w wersji powyżej występuje rzeczownik *źwierciedło*. *Kryształ* jako peryfrazą 'lustra' występuje dość regularnie w romantycznych tekstach, m.in. w twórczości Mickiewicza.

Poza wskazanymi przykładami w utworach autora *Kordiana* zaobserwować można formacje słowotwórcze, które nie występują w języku ogólnym, np. *krysz-talić*¹²³. Słowo należy interpretować w znaczeniu 'błyszcząć', co potwierdzają przykłady:

Każda się w **kryształy** ziemskie **krysztali** i ścina.
(SGodzm)

Oba zadrżeli, oba pobladli,
Łza im błękitne oczy **krysztali**.
(SŻm)

Do innych cech konotacyjnych *kryształu*, wyekscerpowanych z twórczości Słowackiego, zaliczyć należy: «kształt», «strukturę» oraz, podobnie jak u Mickiewicza, bliską asocjację z «wodą» i «chłodem».

¹²³ SJPD notuje formę jako przestarzałą, dawną, która występuje sporadycznie i została zastąpiona przez czasownik *kryształizować*.

«Kształt» i «struktura» kryształu łączą się z sobą i dotyczą typowych właściwości fizycznych kamienia półszlachetnego. Mam tu na myśli:

- ‘ciało stałe mające postać wieloboku o płaskich ścianach i uporządkowaną budowę wewnętrzną’ (SJPD);
- ‘kształt wielościenny niektórych ciał twardych, mian. minerałów, ograniczonych regularnie płaszczyznami, niekiedy tak błyszczącymi, jak gdyby były rżnięte; przen. ciało twarde, np. minerał jaki (lub część jego) mający kształt powyższy; kryształy albo się otrzymują za pomocą rozpuszczenia ciał i zgęszczenia powolnego ich roztworów (np. kryształy solne), stopnienie i powolne oziębianie (np. kryształy siarki), substancji (np. kryształy arseniku), albo też znajdują się utworzone w naturze, skutkiem tychże przyczyn’ (SWil).

W takim też znaczeniu występują w utworach Słowackiego, co potwierdzają przykłady:

Kryształu nie rozciągnę, lud skrócę o głowę
 (...)

 Lekki twór **kryształowy** złamie się, nie pognie.
 (SKor)

Odrzuconą miłością, dumą, oburzeniem;
 Serce jak **kryształ** w setne poryło się skazy,
 I tak wiecznie zostało –
 I nie było w nim wiary w szczęście, ani Boga.
 (SGodzm)

Porównanie *serce jak kryształ (w setne poryło się skazy)* w pierwszym, intuicyjnym odbiorze wywołuje pozytywne skojarzenia z «czystością». Jednak dalsza część frazy wywołuje jednoznaczne asocjacje z «niedoskonałością». Leksem *skaza* w tym wypadku należy rozumieć jako ‘zepsucie, uszczerbek, zgorzenie’, ‘rysa, kresa, pęknięcie, szczelina’ (SW), która pozostaje na zawsze i nic nie jest w stanie tego naprawić. Tak też dzieje się z człowiekiem, którego miłość została odrzucona. Mamy tu więc kolejny przykład zerwania z utrwaloną w tradycji pozytywną konotacją. Choć powszechnie przyjmuje się, że *serce kryształowe* to serce czyste i doskonałe (SSiSL; Mazurkiewicz 1989: 119), poeta wprowadza skojarzenia raczej negatywne.

2.2.4. *Perła* – boska łza

Perły to specyficzna, najcenniejsza grupa klejnotów pochodzenia organicznego. Wyróżnia się wiele odmian kamienia, przy czym podstawą wpływającą na dobór nazw perły są jej następujące cechy: kształt, barwa. Istotny element selekcji stanowi także pochodzenie klejnotu (MESob).

Według SSKopal *perła* ‘symbolizuje czystość, białość, wzniosłość, bogactwo, zdrowie’.

Z kolei wspaniały blask i kulisty kształt uczyniły z nieskazitelnej perły jeden z najdawniejszych symboli doskonałości. To starożytni jako pierwsi kochali się właśnie w perłach (zob. Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1979: 30).

Dla mistyków perła reprezentowała uszlachetnienie instynktów, przeobrażenie pierwiastków, uduchowienie materii, wiązała się z platońskim wyobrażeniem człowieka sferycznego (obrazem idealnej doskonałości).

Perły od wieków uważane były za rzeczy drogie. Szczególne znaczenie miała perła rzadka, szlachetna, czysta, biała i bez skazy; trudna do osiągnięcia, znajdująca się na dnie morza, ukryta w muszli jak prawda w pozorach, urodzona ze spadłej rosy albo od uderzenia pioruna (SSKopal). Stąd też tak duża rola przypisywana perłom. Pokrewieństwo ze łzami sprawiło, że w folklorze perła przynosi nieszczęście, jeśli nie została otrzymana w spadku. Badacze wyjaśniają też, że w szczególnej cenie były zwłaszcza perły przywożone ze Wschodu, czyli Orientu. Już w staropolszczyźnie nazywano je *uryańskimi* lub z Kalikatu – tzw. perły kałakuckie, mimo że w Europie, także w Polsce, było sporo pereł ze słodkich wód, zwłaszcza strumieni i rzek (zob. Krzywobłocka B., Krzywobłocka R. 1983: 72–73). Trzeba jednak zaznaczyć, że były one znacznie mniejsze od tych przywożonych z Orientu, więc wykorzystywano je przede wszystkim do haftu.

Perła jest również najbardziej typową ozdobą kobiecą ze względu na swoją nieskazitelność i wyjątkowość (SSKopal). Historia pokazuje, że nie tylko kobiety interesowały się perłami. Zachował się portret Henryka Walezego, przedstawiający króla z kolczykiem w uchu w kształcie wspaniałej, gruszkowatej perły. Również w *Biblii* Abraham nosił perłę na szyi. Przypisywano jej moc leczenia chorych. Legenda głosi, że po śmierci Abrahama Bóg zdjął perłę z jego szyi i zawiesił na brzegu słońca. Rola i znaczenie pereł zmieniały się z upływem czasu.

2.2.4.1. Dane etymologiczne

Perła rozumiana jako ‘twardy, perłowy koralik wydobywany z muszli małżów morskich, ceniony jako klejnot’, to:

wyraz zapożyczony; o dawności zapożyczenia świadczy stpol. forma *pierta* oraz *piorta*, a od XVI w. *perła* – wymowa twarda, pod wpływem czes. *perla* lub *perle* (WSEH).

Słowo zostało zaliczone do internacjonalizmów¹²⁴. Świadczą o tym formy: angielska *pearl*, francuska *perle*, hiszpańska *perla*, rosyjska *piel*, włoska *perla*. U ich podstaw leży łacińska nazwa *perula*¹²⁵. Znany jest również leksem *pera*, który oznacza ‘małą torebkę, woreczek’ – w związku z tym nazwa uwzględnia w tym wypadku podobieństwo kształtu (WSEH).

Etymologiczny słownik języka polskiego A. Bańkowskiego podaje, że od XIV stulecia w staropolszczyźnie występują też formy *pierta/piorta*, a w XVI wieku *perła*, rzadko *parła* i *pierta*; zdrobniale *peretka*. Również SEJP notuje słowo jako pochodzące z pierwszej połowy XVI wieku. Porównać należy tu leksemy pochodzące z czeskiego *perla*, rosyjskiego *perl*, ch./s. *perla*. Zapożyczenie z niemieckiego *perle*; z łac. lud. **perla* (czy **perula*), które z łac. *perna* ‘szynka’, wtórnie (przez podobieństwo kształtu) ‘rodzaj muszli’. Od tego *perlic się*, *perlisty*, *perłowy*, *perłowaty itp.* (SEJP).

Zapożyczony we wczesnym okresie rozwoju języka polskiego rzeczownik *perła* stał się zatem produktywną bazą derywacyjną. Formacje rzeczownikowe *peretka* (XIX wiek) ‘mała perła’, *pereteczka* (XVI wiek), *perlak* ‘gruba kasza perłowa’, *perlica* oraz przymiotnikowe: *peretkowy* ‘przypominający peretki’, *peretkowaty*, *perlany* (XVI wiek), *perlisty* (XVII wiek) czy też formacje czasownikowe typu *perlic się* (XIX wiek). Bogactwo form jest więc ogromne.

2.2.4.2. *Perła* w świetle danych leksykograficznych

Liczne przykłady użycia wyrazu *perła* w znaczeniu podstawowym, przenośnym i frazeologicznym podają słowniki z przełomu XIX i XX wieku. Znajdują się w nich również definicje charakteryzujące *perłę* w sposób dość szczegółowy.

¹²⁴ Także SL notuje formy: cerkiewne, rosyjskie, czeskie. SEBr notuje też formy europejskie: *peretka*, *perłowy*, *perlic*.

¹²⁵ SEBr podaje z łacińskiego *perula*, *pilula*.

Słownik wileński objaśnia, że jest to ‘nazwa stwardłych, zaokrąglonych ziarn, świetnego białego (srebrnego) koloru, znajdujących w niektórych gatunkach muszli; dla swej piękności są nader cenne i używają się za ozdobę dla kobiet jako paciorki; tworzą się wskutek chorobliwego stanu zwierzęcej istoty, zwanej *perłową macicą*, znajdującej się w owych muszlach; perły po wypaleniu w ogniu dają wapno’. Źródło leksykograficzne podaje następujące przykłady użyć leksemu w tym znaczeniu: *nawlekać perły; połów peret; sadzenie perłami; szkoda peret przed świnię rzuć; sznur peret; urjańskie perły; wysadzony perłami; zęby u niej jak perły*. Słownik rejestruje też drugie znaczenie, przenośne: ‘ozdoba, zaszczyt; droga rzadkość, rzecz piękna [np.:] *on był perłą między towarzyszami; perła korony polskiej, ozdoba kraju* (SWil). Warto zwrócić uwagę, że w sposób szczególnie wyeksponowane zostały tu wyjątkowa, biała barwa kamienia oraz kulisty kształt. Na stereotypowość tych składników wskazuje też komentarz w SPXVI: ‘kulisty lub nieregularny twór powstający na wewnętrznej powierzchni muszli wielu mięczaków (zwłaszcza perłopławów), używany jako cenny klejnot’; ‘w charakterystycznych połączeniach: perła biała, czysta, jasna’ (SPXVI). Słownik ten notuje liczne połączenia przenośne odnoszące się do *peret*, m.in. rejestruje przykłady dotyczące użyć nawiązujących do: barwy *peret*, zębów lub łez; kształtu kamienia (coś kulistego, okrągłego) czy też wartości *peret* (coś kosztownego, cennego, wartościowego, wyjątkowego), (SPXVI).

Znacznie mniej informacji przekazuje SW. Z definicji tam zamieszczonej dowiadujemy się stosunkowo niewiele o językowym obrazie *perły*, jedynie, że jest to: ‘guzowate zgrubienie perłowej macicy w muszli’ (SW). Definicja zawarta w tym słowniku nie podaje żadnych istotnych informacji o cechach charakteryzujących kamień. Nie odnajdziemy tu wzmianki o barwie czy kształcie, tak jak w wypadku SWil czy SPXVI.

2.2.4.3. Cechy konotacyjne *perły* w twórczości Mickiewicza¹²⁶

Już wstępna analiza materiału wykazuje, że u Mickiewicza występują jedynie następujące nazwy: *peretka, perła, perło, perłowy (perłowa, perłowe), perły*.

¹²⁶ Omawiając poszczególne cechy konotacyjne *perły*, zarówno w twórczości Mickiewicza, jak i Słowackiego, podaje – ze względu na bogactwo materiału – przykłady

Za to możliwe jest wyodrębnienie całego szeregu słów związanych z polem semantycznym PERŁA, m.in.: wyróżnić można nazwy czasownikowe – *błyszczyć, świecić, zaświecić*; przymiotnikowe – *biały, bogaty, drogi, orzechowy* (kształt)¹²⁷. Perła i jej lśnienie występuje w sąsiedztwie innych cennych skał, najczęściej w bliskim sąsiedztwie słów: *perły i drogie kamienie; perły i kamienie, perły i korale* (pięciokrotnie), a także w obecności innych metali szlachetnych, m.in. *złota*.

Leksem *perłowy* w twórczości wieszczka używany jest w różnych znaczeniach, tym samym za każdym razem pełni on inną funkcję. Przymiotnik *perłowy* oznacza ‘coś odznaczającego się barwą perły’ (SW), współcześnie ‘przypominający kolorem i blaskiem perłę; srebrzystobiały, jasnoszary’ (SJPD). Występujące w tekstach poetyckich Mickiewicza wyrażenie *krup perłowy* jest ‘gatunkiem kaszy jęczmiennej, zwanej perłówką’ i przypomina *perłę* jedynie swoją barwą, niczym więcej. Zupełnie inaczej jest w wypadku wyrażenia *perłowa macica*, gdzie przymiotnik *perłowy* należy rozpatrywać w znaczeniu ‘ozdobiony perłami, zrobiony z pereł, zawierający perły’. *Perłowa macica* zwana inaczej *masą perłową* to ‘tęczowo mieniąca się warstwa węgla wapnia na wewnętrznej powierzchni muszli małża’ (SJPD)¹²⁸, stąd też należy rozważyć znaczenie wyrażenia *perłowa macica* w kontekście rzeczy drogocennej, będącej w różnym stopniu nasilenia perłą, a nie tylko posiadającej jedną z cech perły, tzn. barwę, kształt lub blask.

Niejednokrotnie też w poezji Mickiewicza leksem *perła* pojawia się w sensie tylko literalnym, dosłownym, jako ‘drogi kamień’. Takie obrazowanie unaocznia przede wszystkim fragment pochodzący z *Książ pielgrzymstwa polskiego*:

Nie miotajcie **perel** przed wieprze.
(MKPP)

najbardziej charakterystyczne. Wybrane cechy konotacyjne zostały przeze mnie omówione również w artykule *Nazewnictwo kamieni szlachetnych w teorii i praktyce badawczej na przykładzie Mickiewiczowskiej perły* (Andrejczyk 2012: 155–167).

¹²⁷ Problem ten jedynie przypominam w tym miejscu, gdyż szczegółowo kwestia ta została omówiona w rozdziale II.

¹²⁸ Wyrabia się z niej ozdobne przedmioty, guziki i inne.

W powyższym cytacie słowo *perła*, podobnie jak w *Biblii*, oznacza ‘coś wyjątkowego i drogiego’. Szczególna uwaga w tym wypadku jest zwrócona na «wartość» pereł. Frazeologizm pochodzący z *Pisma Świętego*:

Nie rzucajcie **perel** przed wieprze.

(Mt 7)

występuje dość często w literaturze¹²⁹ i jest rozumiany jako ‘podarowanie czegoś cennego osobie, która tego nie docenia lub marnuje powierzony przedmiot, szansę’. W takim razie znany i powszechnie używany cytat, który także pojawia się u Mickiewicza, nie dziwi i nie zaskakuje czytelnika. Podkreśla jednak to, że autor *Pana Tadeusza*, stosując nazwy drogich kamieni w swoich utworach, odwołuje się do znanej tradycji literackiej.

Perły fascynowały twórców¹³⁰ swoją nieocenioną wartością. Stąd też u Mickiewicza występują w kontekście drogich metali, np.:

Za pas dwa zatknął, bogato oprawne,

W **perły** i w złoto, pistolety sławne.

(MGiaur)

Jeśli pistolety sławne, to posiadające pewną historię i wartość sentymentalną. Dodatkowo ich rangę podnosi wygląd, co potwierdza wyrażenie *bogato oprawne*. Motywacja cech konotujących «wartość» dokonuje się tu za pomocą tematycznej grupy słownictwa, tworzonej poprzez zestandaryzowany szereg *perły i złoto*¹³¹. Dowodzi tego również kolejny cytat:

Despot usłyszawszy, a przyczyniać jako to na Królewską Wielmożność (przystało) a naprawiać stanie i namioty wyborne, a zwłaszcza jeden namiot wielki i drogi; robotą wybora z **perłami** wewnątrz i kamieniami drogimi a złotem wyszywany... (MHP).

¹²⁹ Co potwierdzają przykłady z tekstów poetyckich przywołane przez SPXVI.

¹³⁰ Zjawisko szczególnie widoczne jest u twórców XVI-wiecznych. Odwołać się trzeba do tekstów artystycznych Kochanowskiego czy Reja. Porównać tu można przykłady podane przez SPXVI przy hasle *perła*.

¹³¹ Wyrażenie szeregowe *perły i złoto* było używane już w XVI wieku, co potwierdzają przykłady zacytowane w SPXVI, np. (ani, nie) *złoto*, (i, a, ani) *perła* (-y); *złoty z perłami*; *perły* (-a) ze złotem; *złoty i z perel*.

Użycie słowa *perła* w kontekście nazw innych *drogich kamieni* oraz *złota* jeszcze bardziej podkreśla rangę omawianego klejnotu. *Perły* w twórczości wieszczka są także godnym wystrojem wnętrz dla wszelkiej najwyższej władzy. Fakt ów dodatkowo podkreślają rzeczownik sąsiadujący *despot*¹³² oraz wyrażenie *Królewska Wielmożność*.

Nie tylko same czyste perły stanowiły wartość nieocenioną. Przedmioty wykonane z pereł zawsze wskazywały na zamożność i status osoby je posiadającej. Także w tym kontekście przymiotnik *perłowy* pojawia się w tekstach artystycznych autora *Pana Tadeusza*. Takie wyobrażenie *perły* aktywizuje fragment epopei:

Na rzemieniach munsztuka i na uździenicy
Połyskają guziki **perłowej** macicy.

(MPT)

Dość często zdarza się tak, że słowo *perła* występuje jedynie jako nazwa klejnotu w kontekście innych drogich kamieni, np.:

Miećą ze sobą **perły**, muszle i korale.

(MSXVIII)

Chyba pędzelby skreślił te (...) **perły** i kamienie.

(MPT)

W cytowanych kontekstach choć poeta nie wskazuje wprost na konkretne cechy *perły*, to jednak mimo wszystko zdecydowanie ją waloryzuje. Posługując się nazwą w znaczeniu literalnym, włącza słowo w rozbudowane szeregi o zróżnicowanych konotacjach (*perły – muszle – korale*; *perły – kamienie*), by pokazać wielowarstwowość i wieloaspektowość świata przedstawionego.

W innych utworach poetyckich Mickiewicza istotną rolę odgrywa kolorystyka *perel*, charakteryzująca i dookreślająca zaistniałą sytuację. Nie dziwi więc fakt, że poeta odwołuje się do symboliki i koloru pereł niejednokrotnie. Należy zwrócić uwagę, że przymiotnik *perłowy* konotuje różne barwy: od

¹³² Czyli, jak odnotowuje SWil, ‘pan, rządca jedynowładny’; ‘dawniejszy tytuł panujących w Serbii, dziś godność równająca się prawie godności książęcej w innych krajach’.

«przezroczystej», «nieskazitelnej», po «szarą», «ciemną» oraz «czarną». I jest to zgodne z właściwościami fizycznymi pereł, gdyż każdy gatunek małży wytwarza inny kolor pereł. W związku z tym w zależności od kontekstu kolor *perłowy* odnosi się do: blasku, jagody¹³³ i ząbków (wielokrotnie) czy też elementów meteorologicznych reprezentowanych m.in. przez grad, obłok i szron, co potwierdzają poniższe przykłady:

<i>perłowy blask</i> (MWim*)	kolor srebrny,
<i>perłowa macica</i> (MPT)	kolor tęczy,
<i>perłowe jagody</i> (MWim*) ¹³⁴	kolor czarny, prawie czarny lub szary: także brunatny, ciemnoniebieski, niebieskozielony lub zielony i grafitowy,
<i>perłowe ząbki</i> (MDoD.D)	kolor biały,
<i>perłowy obłok</i> (MPT)	kolor jasnoszary, biało-szary ¹³⁵ ,
<i>perłowy szron</i> (MGraż)	kolor srebrzysty, biały.

Nie ulega wątpliwości, że barwa *perł* często jest przywoływana w kontekście nazywania lub charakteryzowania części i elementów ludzkiego, a w szczególności kobiecego, ciała. Porównanie z komponentem leksykalnym *perła*:

Sypie (...)
Ręką jak **perły** białą
(MPT)

służy uwydatnieniu białości dłoni, ich nieskazitelności. W kulturze romantycznej jasność cery, w tym również dłoni, nobilitowała społecznie kobietę, o czym już wspominałam¹³⁶.

Za pomocą barwy *perłowej* wartościowane są konkretne desygnaty, a te z kolei pojawiają się w sąsiedztwie innych nazw drogocennych kamieni, najczęściej

¹³³ Wyrażenie *perłowe jagody* w utworach poetyckich Mickiewicza odnosi się do kształtu pereł, rzadziej do barwy i kształtu jednocześnie. SW podkreśla, że wyrażenie *jagoda perłowa* znaczy tyle, co *perła*. Także SJAM notuje przy haśle *perłowy* 'peryfrazą: perłowa jagoda = perła'.

¹³⁴ Również w MDoD.D. El.

¹³⁵ Por. na ten temat spostrzeżenia Ryszarda Tokarskiego (Tokarski 2004: 35, 61–67).

¹³⁶ Por. uwagi z podrozdziału *Cechy konotacyjne bursztynu w twórczości Mickiewicza*.

obok *korali*. W tym wypadku istotna jest też czerwona barwa *koralu*, co odzwierciedla poniżej cytat z tekstu poetyckiego Mickiewicza:

Perłowe ząbki błysną wśród korali...
 Ach! wtenczas śmieiej w oczęta spoglądam,
 Usta pomykam i słuchać nie żądam,
 Tylko całować, całować, całować!
 (MDoD.D)

Obrazowanie zębów jako *perł* znane jest i dość szeroko wykorzystywane w tradycji poetyckiej¹³⁷. Perła ze względu na jasny kolor i blask oddaje nieskazitelność zębów dziewczyny, uwypukla ich biel, a kontrastowe zestawienie z *koralem*, a więc barwą czerwoną, potęguje efekt plastyczno-wyobrażeniowy. *Koral* należy tu interpretować jako poetycką peryfrazę uśmiechu, a więc tym samym ust dziewczyny. Takie ujęcie wdzięków niewiasty w pełni jest zakorzenione w tradycji poetyckiej¹³⁸. W literaturze polskiej funkcjonuje od dawna, należy wskazać przede wszystkim na teksty artystyczne Jana Kochanowskiego¹³⁹ oraz te pochodzące z czasów późniejszych, z okresu baroku, m.in. Jana Andrzeja Morsztyna. Połączenie należy do skonwencjonalizowanych, a przeciwstawne zestawienie barwy białej z czerwienią wiąże się z blaskiem i nieskazitelną urodą dziewczyny. Zastosowana nazwa deminutywna *ząbki* potęguje pozytywne skojarzenia. Asocjacje między *perłą*, *koralem* a «urodą kobiecą», tym samym «kobiecością», są mocno zakorzenione w kulturze, nie tylko polskiej¹⁴⁰. We wskazanym fragmencie utworu Mickiewicza uaktualniona została też konotacja wiążąca *perłę* z fizycznymi aspektami okazywania miłości, m.in. pocałunkami.

W utworach artystycznych poety zaakcentowany został nie tylko niewinny uśmiech dziewczyny. Występują także konceptualizacje, które pozwalają wiązać *perłę* z «pożądaniem», «zainteresowaniem», «ciekawością drugiej osoby». Widoczne jest to w szczególności we fragmencie *Pana Tadeusza*:

¹³⁷ Szerzej na ten temat por. Białoskórska 2000: 303–312; Rychter 2011: 201–224.

¹³⁸ SL, za nim zaś SW, cytują najwcześniejszy przykład z twórczości Piotra Kochanowskiego: *Usta w przyrodzone ubrane korale* (Orl). Na ów fakt zwraca szczególną uwagę Andrzej Boleski (Boleski 1960: 87–88).

¹³⁹ Przykłady odnotowuje SPXVI.

¹⁴⁰ Więcej na ten temat zob. Gross 1990: 57–58.

Ujrzał i małą rączkę, niby wachlarz, z boku
 (...)

 Palce drobne zwrócone na światło różowe,
 Czerwiniły się na wskroś jakby rubinowe.
 Usta widział ciekawe, roztulone nieco,
 I ząbki, co jak **perły** wśród koralów świecą,
 I lica, choć od słońca zaśniane dłonią
 Różową, same całe jak róże się płonią.
 (MPT)

W zacytowanej części epepei znów mamy do czynienia z sąsiedztwem rzeczowników *perła* oraz *koral*, które i w tym wypadku w sposób metonimiczny określają uśmiech dziewczyny. Kobietę z zainteresowaniem obserwuje młodzieniec. Mężczyzna zwraca uwagę na każdy szczegół, o czym świadczą wyrażenia: *usta (...) ciekawe, rozchylone, palce drobne*, porównania: *Palce drobne (...) Czerwiniły się (...) jakby rubinowe; (...) ząbki, co jak perły wśród koralów świecą* oraz formy deminutywne, np.: *rączka, ząbki*. Zdrobnienia nazw wskazujących elementy ludzkiego ciała niosą z sobą zawsze wartość ekspresywną (SGJP), odzwierciedlają tym samym stany wewnętrzne człowieka.

Omówione w tej części pracy frazy: *perłowe ząbki błysną wśród koral* oraz *ząbki, co jak perły wśród koralów świecą* ukazują dwubiegunowość emocjonalną barwy *perł*, czyli barwy białej, srebrzystobiałej¹⁴¹. Sformułowania w obu wypadkach odnoszą się do kobiet, jednak za każdym razem podkreślają inne ich cechy. W obu przykładach są to pozytywne doznania wzrokowe wiążące się z jednej strony z «kobiecością», z drugiej natomiast z «wyjątkowością».

Barwa drogiego kamienia współkreuje i nazywa nie tylko elementy ludzkiego ciała, ale przede wszystkim uczucia. *Perłowe* (czyli 'przezroczyste') *ły* w następującym fragmencie sonetu *Bakczysaraj*:

W środku sali wycięte z marmuru naczynie;
 To fontanna haremu, dotąd stoi cało
 I **perłowe** ły sącząc woła przez pustynie
 (MSVI)

¹⁴¹ Na problem zwraca również uwagę Ryszard Tokarski (Tokarski 2004).

konotują zarówno «smutek», jak i – a może głównie – «tęsknotę». Jak podaje W. Kopaliński, *perły oznaczają łzy* (SMiTK). Taki obraz poetycki został utrwalony i w tradycji ludowej¹⁴², i w kulturze europejskiej¹⁴³, pokazującej, że *perła* może wywoływać wyraźne asocjacje ze «smutkiem» i «nieszczęściem»¹⁴⁴. W takim też sensie *perłowe łzy* występują w *Sonetach krymskich* oraz *Panu Tadeuszu*. Smutek w tym wypadku jest jak najbardziej uzasadniony. Piękno przyrody czy moc wspomnień nie potrafią stłumić żalu oraz bólu emigranta. Jest to zgodne z romantycznym postrzeganiem ojczyzny i obywatela, który zawsze na obczyźnie tęskni za *krajem lat dzieciennych*¹⁴⁵. Taka wizualizacja dotyczy nie tylko polskich realiów kulturowych. W europejskiej tradycji literackiej przełomu XVIII i XIX wieku bliskie sąsiedztwo pereł i łez wiąże się z nieszczęśliwą miłością oraz zbrodnią¹⁴⁶, co odzwierciedla niejako wspólne doświadczenie poznawcze różnych obyczajowości. Jak dowodzą badacze, pewna część wiedzy językowej jest właściwa całemu gatunkowi ludzkiemu, więc obrazy świata, choć wydawałoby się, że różne, to pod pewnymi względami są do siebie podobne. Podobieństwa te wynikają najpewniej z tego, że świat zewnętrzny w swych podstawach jest wspólny wszystkim ludziom, a jako gatunek ludzki mamy wspólne doświadczenia oraz wspólną biologiczną bazę¹⁴⁷ i tak też dzieje się w tym wypadku.

Omawiając w twórczości Mickiewicza «barwę», jako jedną z cech konotacyjnych *perły*, należy zauważyć, że niektóre połączenia wiążą się z innymi kręgami semantycznymi, np.:

¹⁴² Pokrewieństwo ze łzami sprawiło, że w folklorze perła przynosi nieszczęście, jeśli nie została otrzymana w spadku. Więcej informacji na ten temat można znaleźć w SSiSL oraz SSKopal.

¹⁴³ Fragment: *perły oznaczają łzy* zaczerpnięty został z tragedii *Emilia Galotti* Gottholda Ephraima Lessinga; cytat przejmuję tu za Władysławem Kopalińskim (SMiTK).

¹⁴⁴ Tak jak w wypadku bohaterki dramatu *Emilia Galotti* Gottholda Ephraima Lessinga.

¹⁴⁵ MPT, Epilog, 78.

¹⁴⁶ Odwołać się tu można m.in. do treści tragedii *Emilia Galotti* niemieckiego pisarza i wielu innych utworów europejskich.

¹⁴⁷ Więcej na ten temat zob. Maćkiewicz 1999a: 7–24, 1999b; Wierzbicka 1991: 7–40.

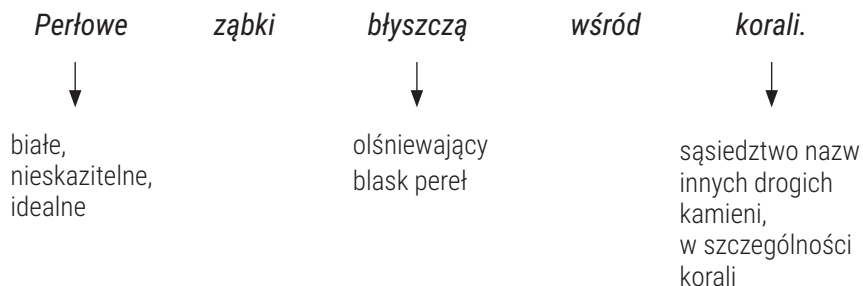
Czyż widać kraśne konchy¹⁴⁸, **perłowe jagody**?
(MDoD. D. EI)

W powyższym cytacie możemy dostrzec przede wszystkim cechy *perły*, których motywacja jest wielokierunkowa. Wyrażenie *perłowe jagody* odnosi się i do «kształtu», i do «koloru» *perł*, a także w sposób metaforyczny zestawia kamień ze światem roślinnym – *jagodami*¹⁴⁹. Tym samym obrazuje jednocześnie kilka cech konotacyjnych. Podobną sytuację zaobserwować można również w omówionym już połączeniu:

(...) **perłowe** ząbki błyszczą.
(MDoD.D)

Zjawisko jest dość interesujące, ponieważ poeta najczęściej odwołuje się jednocześnie do większej liczby podstawowych elementów konotacyjnych leksemu *perła*. We wskazanym już przykładzie pisarz wykorzystuje «barwę», «blask» i «sąsiedztwo innych drogich minerałów». Ilustruje to rysunek 1:

Rysunek 1. Wybrane elementy konotacyjne *perły*

Źródło: opracowanie własne.

¹⁴⁸ *Koncha* ‘muszla’ (SWil).

¹⁴⁹ Warto zaznaczyć, iż SW odnotowuje, że wyrażenie *jagoda perłowa* oznacza tyle, co *perła*; w tym wypadku leksem należy rozpatrywać w takim właśnie znaczeniu.

Przedstawiony zabieg (w różnym stopniu) został powtórzony również w innych utworach poetyckich wieszczą, m.in.:

Tam Ci zabłysznią **perły**, dyjamenty.
(MŻegnajmi)

Lecz, ja jak drobny kamyk, ni krasą koralu,
Ni wdziękiem **perłowego** dochodzący blasku.
(MWim*)

Ponadto «blask» pereł, podobnie jak ich «barwa», odsyła w szczególności do uczuć i elementów ludzkiego ciała, np.:

Zaświeciły mu, jako dwie wielkie jagody
Pereł, dwie łzy.
(MPT)

Usta widział (...)
I zębki, co jak **perły** wśród koralów świecą.
(MPT)

Jak widać, autor *Pana Tadeusza* ponownie wykorzystuje zestawienie kontrastowe: *perły – koralu*. *Zębki błyszczą jak perły*, a ich blask zostaje uwypuklony przez użycie wyrazu w kontekście *koralowych*, zatem czerwonych ust.

Poza tym ten komponent konotacyjny uwidocznił się w odniesieniu do elementów mikro- i makrokosmosu, np.: gwiazd, elementów świata roślinnego, wody, tu reprezentowanych przez kwiaty, co potwierdzają następujące przykłady:

Już ostatnie **perły** gwiazd zamierzchły.
(MPT)

Kilka gwiazd świeci z głębi, jako **perły** ze dna
Przez fale.
(MPT)

Błyszczą one, jak rdzeni spróchniałej świeciątka.
Jak na gałązkach wody **perelka**.
(MDIV)

Kwiaty (...) błyszczą, jak girlanda tkana
W **perły** i drogie kamienie.
(MZPet)

Oprócz leksyki wyraźnie podkreślającej rangę światła, typu: *gwiazda*, *światelka* oraz czasowników: *błyszczeć*, *świecić*, istotną rolę w cytowanych przykładach odgrywają porównania, które jako główną część *comparatum*¹⁵⁰ mają rzeczownik *perła* lub formę deminutywną *perelka*. Konstrukcje niniejsze po raz kolejny akcentują nieskazitelny «blask» *perel*.

W tekstach poetyckich Mickiewicza szczególną funkcję pełnią liczne de-rywaty przymiotnikowe pochodzące od słowa *perła*, m.in.: *perłowy*, *perłowa*, *perłowe* itp. Odnoszą się one w głównej mierze do «kształtu» perły. Charakteryzują i nazywają powierzchowność bryły, zjawiska, elementy kobiecego ciała.

Wyrażenia: *bańka wodna – perłowe kółko* (MGiaur), *grad perłowy* (MPT), *perłowe łzy* (MSVI; MKWall), *perłowe piersi* (MGiaur) zwracają uwagę odbiorcy na kształt przedmiotu, tym samym poeta wskazuje na «nieskazitelność» i «idealność kształtu» opisywanych zjawisk, ponieważ zestawia je z kulistym kształtem *perel*.

2.2.4.4. Cechy konotacyjne *perły* w twórczości Słowackiego

W swoich tekstach artystycznych Słowacki wykorzystuje bogate asocjacje kulturowe *perły*. W badanym materiale odnajdujemy nie tylko rzeczownik podstawowy *perła*, ale nazwy deminutywne, powstałe od tej formy: *perelka* oraz *perelczka*. Nie można pominąć też formy przymiotnikowej *perłowy*, która w wyekscerpowanych przykładach najczęściej pełni funkcję epitetu.

Dość wyraziste miejsce w modelu konceptualizacyjnym *perły* zajmuje «barwa». W utworach poetyckich autora *Kordiana* kolor *perłowy*¹⁵¹, tzn. ‘mający

¹⁵⁰ Z punktu widzenia semantyki porównaniem nazywamy dwuczłonową konstrukcję sprzęgniętą wewnątrznie za pomocą elementów: *jak*, *jakby*, *jak gdyby*, *niby*, tzw. *comparatorów* [c]. Oba człony, które w literaturze przedmiotu określa się jako *comparandum* [Cd] i *comparatum* [Ct], oznaczają wspólną cechę semantyczną, motywującą porównanie i stanowiącą jego podstawę, tzw. *tertium comparationis* [Tc] (Sokólska 2001–2002: 391). Na ten temat zob. również Sokólska 2007b: 153–168. Problem podejmuje także Zenon Leszczyński w swoich pracach, zob. Leszczyński 1999: 131–132. Nie można pominąć też ustaleń Piotra Wróblewskiego. Językoznawca nie zalicza porównań do kręgu połączeń metaforycznych, uznając, że metafora może być częścią porównania (zob. Wróblewski 1998: 63–65).

¹⁵¹ SW ‘odznaczający się barwą perły’; SWil ‘do perel podobny’.

kolor srebrzystobiały; połyskujący¹⁵², wiązany jest z konkretnymi przedmiotami użytku codziennego, co potwierdzają przykłady z dramatu *Księżę Niezłomny*:

Moja pani wśród łazienki
W **perłowej** igra miednicy
Jak łabędzie bałamutne.
(SKsiN)

lub

Brylanty jak jaja kurze
W **perłowej** leżące misie?
(SKsiN)

W pierwszym cytacie przymiotnik *perłowy* ‘przypominający kolorem perłę’ (SW) oprócz tego, że określa barwę, uwydatnia cechy kobiety, która danym przedmiotem się posługuje. Na taki odbiór nazwy zwraca także uwagę R. Tokarski. Językoznawca dowodzi, że leksem *perłowy*, dzięki zestawieniu z rzeczownikiem *perła*, bliski jest asocjacji z «pięknem» czy «urodą» (Tokarski 2004: 68). Takie skojarzenia możemy odnaleźć i w utworze poetyckim Słowackiego. W drugim fragmencie z kolei epitet *perłowej* podkreśla pozycję i wartość innych drogich kamieni, w tym wypadku *brylantów*.

W tekstach poetyckich autora *Beniowskiego* *perły* niejednokrotnie występują właśnie w kontekście *bieli*, która wywołuje asocjacje z «czystością»¹⁵³. Nazwa

¹⁵² Definiowanie koloru *perłowego* przejmuję tu za Ryszardem Tokarskim (zob. Tokarski 2004: 67). Zgodnie z założeniami autora, że warianty podstawowych barw achromatycznych (np. *białej*, *czarnej*), do których należy także *perłowy*, są semantycznie podporządkowane podstawowej nazwie barwy i mają szeroki zakres łączliwości, *wnoszą one zatem dodatkowe informacje semantyczne czy to o zakresie stosowania nazwy, czy też o takich perceptualnych właściwościach samego koloru, które odnoszą się do rozmaitych modyfikacji barwy uznanych dla nich za nadrzędną* (Tokarski 2004: 67–68). Należy przyjąć, że prawdziwe, czyste perły, zbudowane tylko z masy perłowej, są *białe* lub *czarne* (specyficzne odmiany pereł), a w zależności od pochodzenia kamienia mogą mieć również barwę: *szarą*, *srebrzystoszarą*, *niebieską*, *kremową*, *różową* lub *brązową*.

¹⁵³ Podobne asocjacje, choć niezwiązane bezpośrednio z *perłą*, a z *brylantem*, wskazać możemy w omówionym wyżej cytacie. *Brylant* jest przecież symbolem «czystości» i «jasności», takie asocjacje potwierdza również SSKopal.

kamienia często jest więc w bliskim sąsiedztwie innych drogocennych minerałów – oprócz *brylantów* należy wskazać również *szmaragdy*, np.:

Jak lśniące rozprysniętych mozaiek kamienie
 (...)
 Piękne rodzinne miasto wieżami wytryska
 (...)
 Gdy słońcu rzędem białe ukazuje domy,
 Jak **perły** szmaragdami ogrodów przesnute.
 Tam zimą lecą z lodów potoki rozkute,
 I z szumem w kręte ulic wpadają załomy.
 (SGodzm)

Porównanie bazuje na kolorystyce kamieni szlachetnych: *perły* (*biel*) – *szmaragdu* (*zieleń*), wykorzystując ją w sposób przenośny. *Kamienie* pełnią tu funkcję nie tylko upiększającą. Obecność leksemów przymiotnikowych *lśniące*, *piękne* oraz rzeczownika *słońce* dodatkowo wpływa na pozytywne obrazowanie *domów* znajdujących się w *rodzinnym mieście*. Te dodatnie emocje wiążą się z «sentymen-tem», «wspomnieniami» oraz «nadzieją». Przecież zielony *szmaragd* symbolizuje właśnie «nadzieję» i «ufność» (SOiSB). Perła zaś odzwierciedla w cytowanym przykładzie «doskonałość»¹⁵⁴.

Zestawienie zbudowane z zastosowaniem «barwy» *perły* może być również ścisłym odzwierciedleniem podstawowego odcienia badanego kamienia. Widoczne jest to we fragmencie *Kordiana*:

Patrz na mnie? Twoje oczy, jasne, skrzące, czarne
 Białka oczu jak **perły** śnieżysto błękitne
 Gdy rzucasz wzrok omdlony, padam, słabnę, mdleję
 Tak na przesłodkiej róży mrą złote motyle;
 A gdy spojrzysz iskrami twych oczu – szaleję!
 (SKor)

We wskazanym fragmencie *Kordiana* *perły* oddają nieskazitelną «biel» *śnieżysto błękitnych* gałek ocznych kobiety. O ile w tradycji poetyckiej utrwalone zostało obrazowanie *zębów jako perel*, o czym poniżej, to porównanie *oczy jak*

¹⁵⁴ Takie asocjacje potwierdza również SSKopal.

perły nie należy do powtarzających się często, choć występuje w literaturze przełomu XIX/XX wieku¹⁵⁵. Odnieść się tu można np. do fragmentu utworu *Lunatyk* M. Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, gdzie *perła* odzwierciedla nie tylko «biel» oczu lunatyka, ale być może również ich «matowość»¹⁵⁶:

Lunatyk w śnie się miota
 (...)
 i wstaje z łoża śpiący, i patrzy stęskniony
 oczyma z **perłowej** masy.

(MP-JLun)

Zwróćmy jednak uwagę na pozostałe elementy przywołanego wcześniej cytatu z utworu Słowackiego. Poeta w sposób wyszukany hiperbolizuje wzrok niewiasty, tym samym odwołuje się też do tradycji barokowej¹⁵⁷. Nagromadzenie przymiotników: *czarne, jasne, skrzące* jeszcze bardziej eksponuje wyjątkowość oczu kobiety. Spojrzenie niewiasty zwraca uwagę odbiorcy; *białka oczu* połyskują, lśnią, błyszczą jak *perły*, kontrastują z intensywną czernią źrenic. Ważną rolę odgrywa tu również epitet *omdlony*. Współcześnie *omdlate spojrzenie* to takie, które ‘znamionuje fizyczną słabość lub ją pozoruje’ (SJPD). *Słownik warszawski* podaje, *oczy omdlate* tzn. ‘słabe, bezsilne, mdłe’. Przy czym, czasowniki *mdleję, padam, słabnę, szaleję* dynamizują zaistniałą sytuację, wskazują na impulsywność, porywczosć uczuć młodzieńca; uosabiają młodzieńczy zapał romantycznego kochanka. Tym samym *perła* w tym kontekście może oddawać pozytywne cechy ukochanej, np. «doskonałość», które dostrzega Kordian.

Rozbudowane metafory piętrowe opierają się nie tylko na szerokiej gamie kolorystycznej pereł. Poeta wykorzystuje też inne właściwości tego kamienia, m.in. *połysk*, czyli ‘połyskiwanie, blask mieniący się, migocący’ (SW), *błyszczczenie*, tzn. ‘wydawanie blasku, zabłyszczenie, zajaśnienie, zaświecenie się, załśnienie się’ (SW). Interesujący jest przykład pochodzący z *Księdza Marka*, w którym nazwy *perła, perełka* występują w szerokim kontekście słownym,

¹⁵⁵ Więcej na ten temat zob. Rychter 2011: 215–217.

¹⁵⁶ Kwestę tę szczegółowo omawia również Joanna Rychter (por. Rychter 2011: 216).

¹⁵⁷ Szczegółowe informacje na temat inspiracji barokowych w twórczości Słowackiego odnaleźć można m.in. w pracach: Backvis 1975; Stankowska 1985: 51–64; Czyż 1995: 53–70; Pawlas 2012: 400–412.

w otoczeniu innych nazw kamieni lub metali szlachetnych, m.in.: *brylantów*, *rubinów*; *klejnotów* i *srebra*:

Na tę głowę, gdzie gromada
 I brylantów i rubinów
 Pali się jak tysiąc świec,
 (...)

 Na każdy z **peretek** zęb,
 Co jak skrzydełko gołębie,
 Bieląc czepca aksamity,
 Spuszcza się na skroń błękity!
 Na każdą **perłę** w tym zębie.
 Co jakoby grochy duże
 Zwinęły się w srebrną różę
 I twoją głowę oblały!
 Na ten, mówię, skarbiec cały
 I klejnotów i piękności!
 I na królestwo miłości
 Przysięgam.
 (...)

 Miłość wieczną.

(SKSiM)

Przywołany fragment dotyczy przysięgi, którą składa Kosakowski Judycie. O tonacji tego opisu w znacznym stopniu decyduje kontekst słowny, m.in. takie rzeczowniki, jak *miłość*, *piękność*, formy deminutywne *peretka*, *skrzydełko*, które w sposób jednoznaczny wskazują na «łagodność», «przychylność», «zainteresowanie» mówcy kobietą. Wykorzystany został tu zabieg przedstawiania zębów jako pereł. Takie obrazowanie znane i rozpowszechnione jest w tradycji literackiej¹⁵⁸, o czym już wspominałam. Warto jednak w tym miejscu zaznaczyć, że wskazaną kwestię dokładnie omówiła M. Białoskórska, przywołując przykłady z twórczości J. Kochanowskiego¹⁵⁹ i J. A. Morsztyna¹⁶⁰ (Białoskórska 2000: 307). Ponadto «połysek» towarzyszący *perle* zostaje w cytowanym przykładzie w dużym

¹⁵⁸ Problem ten porusza także Joanna Rychter (por. Rychter 2011: 216).

¹⁵⁹ Na przykład *usta różane perel pełne* (JKDoM).

¹⁶⁰ Na przykład *Oczy są ogień, (...) perlą zęb* (JAMNies).

stopniu zintensyfikowany, na co wskazują leksemy: czasownikowy *palić się* oraz rzeczownikowy *świeca*; fakt ów uwydatnia też liczebnik główny *tysiąc*, towarzyszący rzeczownikowi *świece*.

Częste porównanie, dotyczące zębów ukochanej lub charakteryzujące je jako: *białe, perłowe, połyskujące*, nie zawsze odnosi się tylko do pozytywnych cech wyglądu niewiasty. Kolejny fragment z *Księdza Marka* dowodzi, że *ząb perłowy* może również odzwierciedlać «osobowość» i «temperament» osoby, co ukazuje poniższy cytat:

Słuchaj, dziewczyno straszliwa!
Piękność twoja nieśmiertelna,
Jakaś straszna i piekielna:
Ząb **perłowy**, kiedy zgrzyta,
To mi serce w piersiach lata.
Słuchaj, ty jesteś bogata
I ochrzczona – córko grzmotów!
Ja się z tobą żenić gotów.

(SKsiM)

Mimo iż tonacja opisu wydaje się tu być ponura i groźna, na co wskazuje zmienne nieco, skonwencjonalizowane powiedzenie *zgrzytać zębami*, czyli 'bardzo się złościć na kogoś, okazywać wściekłość' oraz przymiotniki *piekielna, straszna*, to i tak mężczyzna jest w stanie ożenić się z Judytą. Sportretowanie *perłowych zębów* kobiety jako zgrzytających podkreśla jej «stanowczość» i «silny charakter».

W tekstach poetyckich Słowackiego odnajdujemy też inne konceptualizacje *perły*. Leksem *perła* nie zawsze odsyła do powierzchowności czy zachowań ludzkich. Drogocenny kamień współkreuje niejednokrotnie zwracający uwagę czytelnika obraz przyrody. Ciekawe, że lśniące *perły rosy* lub same *perły* występują najczęściej w otoczeniu kwiatów – *róż*. Potwierdzają to poniższe fragmenty pochodzące z dwóch poematów Słowackiego zatytułowanych *Żmija* i *Lambro*:

I wschód się złoci, blednie, czerwieni,
Niebo się mieni;
Gwiazdy w lazurze,
Już gasną, gasną;
I polne róże,
Powstają z rosy **perłami**.

(SŻm)

Tam rzędy okien, od łuny zachodu
 (...)

Gwar smutny – rzadko pomieszany śmiechem
 (...)

W głębiach haremów lśniące **perłą** rosy
 Pałą się róże, smutno słowik śpiewa.

(SLam)

W pierwszej kolejności warto zwrócić uwagę na przykład z poematu *Żmija*. Metafora *powstawać z perłami* może tu symbolizować «ruch i tworzenie». Tym bardziej że kontekst słowny wskazuje na poranne *perły rosy*. Rosa konotuje skojarzenia z porankiem pełnym jasności, z «czystością». Toteż *połysk perłowy* podkreśla istotę momentu, chwili, wschodu słońca¹⁶¹. Nowy dzień wiąże się z następnymi wyzwaniem, kreowaniem czegoś nowego. Tak więc fraza *powstawać z rosy perłami* prawdopodobnie odsyła do skonwencjonalizowanego frazeologizmu *powstawać jak Feniks z popiołów*, czyli ‘odradzać się na nowo’¹⁶², być w ciągłym ruchu. Łączący się z tym motyw wędrowca i podróżnika jest dość rozpowszechniony szczególnie w literaturze romantycznej, o czym już pisałam wcześniej.

Kolejny fragment, pochodzący z *Lambra*, dowodzi, że *perły rosy* nie zawsze wiążą się z symboliką poranka, «odrodzenia» i «jasności». W tym wypadku «blask» *perel* został uwydatniony w zupełnie innym celu. Poeta hiperbolizuje *lśnienie perel* poprzez zestawienie ich z *płonącymi różami*, czyli ‘intensywnie czerwonymi’. Zarówno perły, jak i róże usytuowane zostały w głębiach, a zatem mroku, haremu. Być może symbolizują one kobiety, które się tam znajdują. Na takie obrazowanie wskazywać może smutna pieśń słowika¹⁶³. Omówioną interpretację wspomaga jeszcze wyeksponowane w kulturze znaczenie tego ptaka. Słowik wyobraża uczucia, jak: «smutek», «żał», «tęsknota» oraz «pragnienie wolności» (SSKopal). Niewykluczone, że takie właśnie doznania emocjonalne

¹⁶¹ Takie obrazowanie odnaleźć też można w innym utworze Słowackiego. Porównać tu należy przykład z *Balladyny: Ach! Pełno malin – a jakie różowe! / A na nich perły rosy kryształowe* (SBall), w którym dodatkowo jeszcze sąsiedztwo *kryształu* potęguje efekt «przejrzystości» i «czystości» porannej, perłowej rosy.

¹⁶² Jak ptak bajeczny odradzający się ze swych popiołów (SW).

¹⁶³ Takie obrazowanie odnaleźć możemy też w innym utworze Słowackiego. W wierszu *Rozłączenie czytamy: Smutne słowiki, co się wabią płaczem* (SRoz).

chciał zaakcentować Słowacki w swoim poemacie. Zaobserwować więc możemy i tu dwubiegunowość konotacyjną wyrażenia *perły rosy*.

Analizując utwory Słowackiego, można dostrzec, że rzeczownik *perła* dość często towarzyszy innym rzeczownikom nazywającym wartość materialną lub pozamaterialną danej rzeczy, osoby czy zjawiska. Słowo *perła* podkreśla cenę przedmiotu w sposób literalny, czyli *perła* rozumiana jest jako ‘kamień drogocenny, ozdobny, ceniony w jubilerstwie’, szczególnie jeżeli chodzi o biżuterię lub atrybuty władzy, co potwierdzają przykłady z utworów poety:

Lecz dajcie mi się w ręce, zamiast trzymać berło,
Niechaj piastuję siłę olbrzymią narodu!
A koronę Jehowy przyozdobię **perłą**
Ludu zmartwychwstałego... Dajcie mi się w ręce!
(SKor)

Uwieńczony prawdziwą koroną Popielów,
Koroną, w której znany brylant „żmije – oko”
Między dwoma rubiny na trzech **perłach** leży,
Tego królem obierzcie.

(SBall)

Zarówno w pierwszym, jak i drugim fragmencie bliskie sąsiedztwo nazw oznaczających insygnia władzy królewskiej, typu *korona* oraz w *Kordianie berło*, nie pozostają neutralne. Z kolei w fragmencie *Balladyny* inne nazwy kamieni szlachetnych: *brylantu* i *rubinu*, podkreślają drogocенność *perły*. W obydwu wypadkach *perła* jest istotnym elementem korony. W *Kordianie* mowa jest o koronie Jehowy. Wyjaśnić należy, że według *Biblii* ostatniemu królowi judzkiemu (niewiernemu Sedekiaszowi) Jehowa polecił: *Usuń zawój i zdejmij koronę* (może tu chodzić o królewski zawój, na który nakładano koronę). Oba symbole władzy miały zostać odłożone, gdyż Bóg postanowił, że nikt nie będzie zasiadał na *tronie Jehowy*, dopóki nie nadejdzie Jego mesjański Król. Korona Jehowy staje się tu jedynie symbolem władzy nieograniczonej, wręcz boskiej, a *perła* w tym wypadku symbolizuje «ludzkość», *siłę olbrzymią narodu* (SMiTK). W *Balladynie* z kolei poeta wspomina o koronie Popielów. Obecność *perły* należy tu rozpatrywać w znaczeniu realnym jako ‘kamień drogocenny’, tym bardziej, że ranga klejnotu została podkreślona przez *znany brylant „żmije – oko”*. „*Brylant żmije – oko*” to brylant, znajdujący się w *wężowej koronie*

Popiela. Według legendy przed wiekami Polska była królestwem Króla Węży, przy grodach stacjonowały Smoki Ogniste, a granic strzegła Armia Duchów (SMiTK).

Jak ukazują powyższe fragmenty, *perły* są cenioną ozdobą wśród władców – w elementach ich stroju królewskiego, insygniach władzy królewskiej. Nie jest to jedyny typ obrazowania występujący u Słowackiego. Kolejne fragmenty pokazują, że *perły* są godne osoby najdroższej sercu ojca czy kochanka, np.:

Każdy dzień, mówi, wyorze
Perełeczkę dla Salusi
 I turkusik da błękitny,
 Albo pasek aksamitny;
 Aż, powiada, moja córka
 Cała w **perłach** i brylantach,
 Będzie grzebała jak kurka
 W księżciach i grafach amantach.
 (SSenSS)

Słowo *perelecza* nie funkcjonuje w języku ogólnym¹⁶⁴, charakteryzuje język poetycki Słowackiego¹⁶⁵. Zdrobnienie prawdopodobnie uwydatnia: «delikatność», «młodość» i «nieskazitelność» (SSKopal) opisywanej osoby. Wydaje się też, że nazwa deminutywna *turkusik* wskazuje na taki typ obrazowania poetyckiego.

W tym samym utworze wyraz *perła* odsyła do: «zamożności», «przesytu» i «dostatku» osoby posiadającej omawiany kamień szlachetny:

Posiadam ogniste morze,
 Pełne **perel** i koralu,
 Które widzę na dnie fali.
 Jednej perły chcę, kochana!
 (SSenSS)

Ciekawy jest fakt, że w cytowanym przykładzie *perła* ma podwójną motywację semantyczną: dosłowną – *perła* ‘kamień drogocenny’ i przenośną – *perła* ‘zachcianka, marzenie, coś, co trudno uzyskać’. Sens tego fragmentu

¹⁶⁴ Formę notuje jedynie SL oraz SW.

¹⁶⁵ Nie odnajdziemy go w SJPD.

zbudowany jest w dużej mierze na konceptualizacjach tekstowych związanych z *perłą*. W pierwszej części cytatu *perła* odzwierciedla «bogactwo», natomiast w końcowej leksem odsyła do «czegoś wyjątkowego», co jeszcze bardziej podkreśla zastosowanie liczebnika *jednej*, który w tym wypadku konotuje «niepowtarzalność». Podobny typ obrazowania niejednokrotnie powraca w dramacie *Księżę Niezłomny*. Na taki kierunek asocjacji wskazują poniższe cytaty z utworu:

Bohater, **perła** rycerzy,
Twoim okrutnym wyrokiem
Zabity...

(SKsiN)

Ślady kojarzenia *perły* z «wyjątkowością» nie są jednostkowe. Przywołana cecha dotyczy oprócz osób odznaczających się niepowtarzalnymi zdolnościami w danej dziedzinie, również, *bohatera*, *rycerza*, czyli wyróżniającego się z ogółu. Takie konceptualizowanie obrazów poetyckich przede wszystkim obejmuje szerszą gamę denotacji kulturowych. W dalszej części utworu dramatycznego czytamy:

Choćby królestwo! pól berła!...
Niechaj prosi wschodu **perła**.

(SKsiN)

Niechaj mnie więc **perła** wschodnia
Zgiętego u nóg obaczy
I ręką swoją obdarzy.

(SKsiN)

Wyrażenie *perła wschodnia* w cytowanych fragmentach nie jest przypadkowe. Omawiany komponent został tu utrwalony przez zastosowanie epitetu *wschodnie*. Przecież *perły* pochodzące ze Wschodu są niepowtarzalne oraz nadzwyczajne; odznaczają się najpiękniejszym blaskiem i ponadprzeciętną wielkością (SMiTK). Wobec tego kontynuowana jest ścieżka kognitywna dotycząca «wyjątkowości» kamienia. Również w dramacie *Ksiądz Marek* wymowny jest fragment:

Może z jedwabnego sznurka
Zwleka **perły** kałakuckie.

(SKsiM)

Ciekawym zabiegiem jest zastosowanie w tej części dramatu epitetu *katakuckie*. Przymiotnik odsyła do pereł pochodzących z Indii Wschodnich, charakteryzujących się największym blaskiem (SMiTK). Wyrażenie *perły katakuckie*¹⁶⁶ nie występuje często w tekstach artystycznych. Mimo iż źródła leksykograficzne z przełomu XIX i XX wieku notują to połączenie (SW), to nie zawsze jest ono stosowane przez twórców romantycznych. Nie odnajdziemy takiego połączenia w utworach poetyckich Mickiewicza. Charakteryzuje ono na pewno język osobniczy Słowackiego. W twórczości autora *Beniowskiego* występują też inne przykłady utrzymane w zbliżonym charakterze obrazowania:

Słyszac twoje wierszowanie,
 Że ktoś jak **perłami** pisze,
 Że ktoś na kształt się proroka
 Stawia ludziom;
 (SDoA)

czy też:

Takie ust **perły!**
 (SKr-D)

Zwróćmy jednak uwagę na fakt, że w wyekscerpowanym materiale perła nie zawsze oddaje «nieprzeciętność». Poza wartościami dodatnimi, waloryzującymi osobę, rzeczownik *perła* konotuje także skojarzenia negatywne. Występuje w bliskim sąsiedztwie takich zjawisk, jak: «choroba», «śmierć», «zła kondycja fizyczna», «smutek» i innych. Składnik semantyczny 'kamień barwy szarej', zatem 'barwa szara', jest tu zdecydowanie akcentowany, czego dowodzi poniższy fragment:

I w ołowianej spódnicy,
 Niby z **perłowej** macicy,
 Z jednej **perły** była cała.
 A twarz zwiędła i schorzała
 (...)
 Była już jak trupia główka
 Na krzyżu wyrysowana.
 (SSenSS)

¹⁶⁶ Czyli pochodzące z Kalkuty, tzn. stolicy Bengalii Zachodniego, największego miasta i portu Indii. Takie znaczenia potwierdza SMiTK.

Uzupełnieniem wcześniejszych dociekań jest to, że *perła* konotuje również «antywartość», także «samotność», coś, co utracono i nie ma możliwości odzyskania tego:

Lecz twoja dusza marzyć przyuczona szczytnie
 (...)

Prysnęła wonią kwiatów, czystą myślą z czoła,
 Smutna, jeśli uśmiechu śmiechem nie wywoła.
 Tyś ją puścił?... jako **perła** odrzucona
 Będzie gasła powoli, i zamrze, i skona.
 Gdy pamięć za daleko w kraje marzeń wkroczy,
 Nim ją odwołasz, łzami zalane masz oczy
 (...)

Tu świat jak ciemny obłok gromami się chmurzy
 (SDoM)

Przywołany fragment wskazuje na utratę bardzo bliskiej sercu „ty” lirycznego wartości. Reminiscencje i retrospekcje zastępują tu realny kontakt z utraconą sferą życia, stąd też obecność leksemów konotujących «wspomnienia»: *marzenie*, *pamięć*. Poeta siłą pamięci przywołuje szczęśliwe momenty ze swojego życia. Tęsknota za dawną rzeczywistością wpływa na pejoratywne postrzeganie teraźniejszości, co jeszcze bardziej akcentują zastosowane elementy leksykalne, np.: *ciemny*, *gromy* czy też *chmurzyć się*. Odzwierciedlenie znajduje w badanym materiale też skonwencjonalizowane postrzeganie pereł i łez¹⁶⁷. Nie bez powodu drogocenny kamień występuje tu w sąsiedztwie *zalanych łzami oczu*. Potwierdzenie podobnych kolokacji odnajdujemy w innym fragmencie z twórczości Słowackiego:

Z otwartą, szklaną źrenicą i suchą;
 A ty jak moja smętna czytelnica,
Perła po **perle** ton lejąca w ucho.
 (SKr-D)

Cytat ten przytacza również W. Kopaliński. Badacz podkreśla, że:

U Słowackiego jedna z córek króla Popiela stoi z *perłami w oczach*. To pokrewieństwo ze łzami sprawiło, że w folklorze perła przynosi nieszczęście, jeśli nie została otrzymana w spadku (SSKopal).

¹⁶⁷ Na takie połączenia zwraca również uwagę SSKopal.

W kulturze ludowej ogólnie przyjęto, że perła symbolizuje «nieszczęście». Konotacje «śmierć» i «niepowodzenie» w kontekście pereł są uaktywniane niejednokrotnie.

Rzeczownik *perła* nie tylko sąsiaduje z wyrazami pochodzącymi z pola semantycznego ŚMIERĆ. Leksem wiąże się też z jej zadawaniem, tak więc występuje blisko słów związanych z siatką pojęć WALKA. Mam tu na myśli nagromadzenie rzeczowników typu: *hełm, krew, miecz, rana*. Zasygnalizowana symbolika drogo-cennego kamienia odnosi się do istot pozaludzkich, na przykład *upiórów*. Efekt potęguje rozbudowane porównanie¹⁶⁸:

Upiór jaki nadlatywał,
Strzały sobie z ran wrywał
I mgły krwią czerwienił własną,
Hełm rozpałił w błyskawicę,
Miecz potrząsał purpurowy,
A okropne cztery głowy,
Jako **perły** zausznice,
Z twarzą nieznamyomych plemion,
Niby róże niósł u strzemion.

(SDoA)

Z punktu widzenia semantyki *perły* w tym wypadku stanowią *comparatum* porównania *okropne cztery głowy, jako perły zausznice*. Straszne cztery głowy należą do upióra i są jego cechą charakterystyczną, podobnie jak dawniej *zausznice*, tj. ‘okrągłe, staropolskie ozdoby, zawieszane u uszu, noszone przez niewiasty’ (SJPD). Przytoczony fragment interesujący jest jeszcze z jednego względu. Pośrednio została wyeksponowana w nim cecha «wartość», która jest konsekwencją znaczenia wyrażenia *perły zausznice*, rozumiane jako ‘biżuteria’, ‘ozdoba’. Zwróćmy uwagę na fakt, że wskazana cecha konotacyjna, ze względu na kontekst użycia, niekoniecznie współgra z pozytywnie wartościującymi konceptualizacjami *perły*. Nie jest to jedyny taki wypadek w tekstach artystycznych autora *Beniowskiego*. Poniższa, rozbudowana metafora, nie tylko, jak mogłoby się wydawać w pierwszym, intuicyjnym odbiorze, wiąże się z pochodzeniem

¹⁶⁸ Istotne kwestie dotyczące semantycznych funkcji porównań zaobserwować można w artykule Urszuli Sokólskiej (zob. Sokólska 2001–2002: 391–401).

drogocennego kamienia i sposobem jego pozyskiwania. Głównym założeniem nie jest tu ukazanie sposobu wydobywania cennych *peret*:

Niech jako muszla srebrzystego łona,
Kiedy pod ciosem chciwych ludzi kona,
Morderce swoje **perłami** zbogaca.
Mnie przyjaciele zdradzili najszczerzi...
(SMnich)

Opis ów należy rozpatrywać w kontekście utraty najistotniejszej wartości pozamaterialnej: *przyjaźni*. *Chciwość* i *zdrada* konotują negatywne emocje, m.in. «rozczarowanie», «zawód». Takie odczucie wzmacnia obecność leksemu czasownikowego *zdradzić* i cechuje przymiotnik *chciwy*. Nieprzypadkowe są też leksemy wiążące się ściśle z siatką pojęć odsyłającą do ŚMIERCI, np.: *cios*, *morderca*, *konać*.

Ślady, niekoniecznie pozytywnej asocjacji, odszukać możemy też w innym dramacie Słowackiego, np.:

Nie zlitowałaś się ty matki wdowy?
A ja bym żyła chleba okruszyną
W twoich pałacach! Niechby twoja ręka,
Sypiąc gołębiom w trawę żer **perłowy**,
Nie odganiała od pszenic ziarenka, zgłodniałej matki.
Wygnać w las!
Na burze!
Wypędzić matkę!

(SBall)

Widoczny jest dysonans, który w tym cytacie został wyraźnie zaakcentowany. *Żer perłowy*, tzn. *krupy perłowe*, czyli 'kasza perłowa'¹⁶⁹, sypane są gołębiom, a matka nie może liczyć nawet na *okruszynę chleba*. Sytuację podkreśla imiesłów *sypiąc* oraz leksem *pałace*. Mimo dobrobytu i zamożności córki matka nie spodziewa się litości z jej strony. W przywołanym przykładzie *żer perłowy* nie ma nic wspólnego z kamieniem szlachetnym. Ma jedynie barwę lub kształt zbliżony do perły. Nie należy do skonwencjonalizowanych połączeń, jak np. *krup perłowy*. Z kontekstu wynika, że w utworze jest mowa o pokarmie przeznaczonym dla

¹⁶⁹ Wyrażenie *perłowe krupki* odnotowane przez SL; *perłowy krup* notuje SW. SWil podaje „okrągłe jak szrót, robią się z ziaren jęczmienia, otartych s łuski i nierówności”.

gołębi. Poza tym ważna jest w tym wypadku modyfikacja sytuacyjna skonwencjonalizowanego wyrażenia. Słowacki nie stosuje rzeczownika *krup*, jego miejsce zajmuje – deprecjonująca stosunki międzyludzkie – nazwa *żer*¹⁷⁰ (*perłowy*)¹⁷¹.

Pozamaterialna wartość *perły* uwydatnia istnienie Boga, istot posiadających moc, myśli doskonałych, jedynych, np.:

Myśl wielką... potem tę myśl zmartwychwstania
 Jak Kleopatry **perłę** w krwi roztopię
 W czarze kryształu, i dam czarę ludom
 (...)
 Że się w krwi ludzkiej myśl ta roztopiła,
 Chociaż tak była bezcenna i droga,
 Że o niej dotąd nie śnił nikt – prócz Boga.

(SLam)

W niniejszym fragmencie *czystość* i *prawość* myśli są podkreślone nie tylko przez sąsiedztwo *perły*, ale również *kryształu*. Nie bez znaczenia jest zastosowanie wyrażenia *perła Kleopatry*. Jak głosi legenda, Kleopatra na cześć swojego gościa zdjęła kolczyk z bezcenną perłą, rozpuściła ją w occie i wypiła. Chciała tym samym dowieść swojego uczucia i pogardy dla bogactwa¹⁷². Konkretnie przesłanie ma tu rozpuszczenie perły we krwi i ofiarowanie jej ludowi. Symbol ten stanowi

¹⁷⁰ „Pasta, strawa bydłęca na pola. Te zwierzęta w nocy na żer wychodzą”; „ptaków, ob. żob. Gdzie żer czuje się, tam się ptactwo ńci”; „fig. zdobycz. Do tak obfitego żeru zlatywali z dalekich stron drapieżnicy”; „in. mak polny” (SWil).

¹⁷¹ Wyrażenie nie zostało odnotowane przez źródła leksykograficzne z przełomu XIX i XX wieku, również współczesne słowniki nie odnotowują połączenia *żer perłowy*.

¹⁷² Taki przykład podaje SMiTK. Zakład między Kleopatrą i Antoniuszem opisany został przez Pliniusza w jego *Historii naturalnej*. Marek Antoniusz podejmował Kleopatrę na najwymyślniejsze sposoby. Kleopatra traktowała wszystko z pogardą i stwierdziła, że pokaże, co to jest wystawne przyjęcie i sama zje danie o wartości 10 milionów sestercji. Kiedy Antoniusz przybył na przyjęcie, podano skromne dania. Na drugie danie służący wniósł jeden puchar z octem. Kleopatra zdjęła kolczyk z olbrzymią perłą i wrzuciła perłę do pucharu. Kiedy perła się rozpuściła w occie, wypiła zawartość pucharu. Sędzia zakładu, Lucius Plancus, powstrzymał ją przed wrzuceniem drugiego kolczyka, oświadczając, że wygrała zakład. Pozostała perła została rozłupana na dwie części i powędrowała do Rzymu, gdzie ozdobiła postać Wenus w rzymskim Panteonie. Informacja przejęta za Kazimierzem Maślankiewiczem (por. *perła*, w Maślankiewicz 1982)

więc: «moc», «siłę», «energię», a może nawet «wszechmoc» podobną Bogu. Jest to zgodne z romantycznym postrzeganiem historiozoficznej roli jednostki wyjątkowej, ponadprzeciętnej, posługującej się mocą charakteryzującą w zasadzie Boga¹⁷³.

Nie można pominąć jeszcze jednego ważnego komponentu semantycznego *perły*. Warto krótko wspomnieć, że motyw wiązania *perel* z wodą morską jest szczególnie akcentowany przez tradycję kulturową¹⁷⁴. Z analizy źródeł dotyczących pochodzenia *perel* (m.in. Maślankiewicz 1982: 252–255) wynika, że w Polsce nie są one wydobywane. Pochodzą głównie ze zbiorników słonowodnych, bardzo rzadko są pozyskiwane z niektórych małż, które żyją w wodach słodkich.

Informacja ta jest istotna, jeżeli chodzi o konotacje związane z pochodzeniem kamienia. Owe połączenia tworzy Słowacki w sposób następujący:

Czy *perel* szuka – krzyczeli – a tego nie wie, iż **perły** są w morzu, a Wisła jeno muł ma na spodzie i chwasty? (SDoEm)

Pochodzenie i wydobywanie *perel* wiąże się z ciężką i niewdzięczną pracą. Często małż, kryjący w swoim wnętrzu *perłę*, pozbawiany jest życia, pozostaje po nim jedynie piękny przedmiot. Tę motywację semantyczną z wykorzystaniem nazwy *perła* stosuje Słowacki w celu obrazowania relacji religijnych narzuconych przez Europejczyków:

Wyłamał świat drzew, złota, brylantów, padalców.
Europejska zbrodnia napełniła lasy,
Pod Korteżów mieczami padły Inkasy,
Czarni misjonarze duchownymi berły,
Z łona muszl zakrwawionych nieraz pruli **perły**,
Potop krwi religijny świat wyludnił młody,
Dzisiaj z krwi odrastają zielone narody,
Snać płone serce nowej ziemi nie ostygło.

(SDoM)

Denotacje związane z «morzem» nie tylko kojarzą się z masowym pozyskiwaniem *perel*. Niejednokrotnie ludzie podejmowali trud wydobycia w pojedynkę,

¹⁷³ Więcej na ten temat zob. Witkowska, Przybylski 2002: 317–350.

¹⁷⁴ Potwierdzają to informacje zawarte w SSKopal.

a odszukaną perłę traktowali jako niesamowity łut szczęścia, toteż i w tym kontekście można mówić o konotacji «szczęście», np.:

Trzymał garść piasku i śmiał się jak dziecię
 Był to ubogi nurek, a w tym piasku
 Odgrzebał **perły**... O nędzo żebraka!
Perły... to **perły!** tak małe? bez blasku?
 Spojrzałem gorzko na szczęście rybaka,
 I wiodłem starca po nad brzegi morza.
 Patrz! rzekłem, oto z łupów karawany
Perła ogromna, błyszcząca jak zorza;
 Oto ja rzucam w te wiry, w te piany;
 Dostań ją z głębi, a który z mocarzy
Perłę zakupi, da ci skarby złota.

(SARab)

lub

Jak na opuszczonej skale,
 Morze swe **perły** zostawia!
 (SKSiM)

3. Nazwy drogich kamieni występujące tylko u jednego z wieszczów

3.1. Wyłącznie u Mickiewicza

W tej części pracy omawiam leksemy, które wyróżniają wyłącznie teksty poetyckie Mickiewicza. Zazwyczaj są to pojedyncze słowa, niekiedy nowotwory językowe typowe dla autora *Pana Tadeusza*. W rozdziale zostaną rozpatrzone trzy nazwy rzeczownikowe: *granat*, *koralek*, *perło*.

3.1.1. *Granat* – kamień odstraszaający demony

Użycie nazwy *granat* zostało odnotowane w pierwszej połowie XVI wieku, dokładnie w 1534 roku w znaczeniu ‘rodzaj kamienia półszlachetnego (zwykle barwy jasnoczerwonej, ale też innych barw; jeden z popularniejszych

w średniowieczu kamieni ozdobnych)’. Częściej w tym znaczeniu była używana forma deminutywna *granatek* – przede wszystkim w okresie od XV do XVIII wieku (np. *lapis granathek* z 1494 roku). Porównać należy niemieckie *granat* rodzaju męskiego, hiszpańskie *granate* również rodzaju męskiego. Nie do końca jasne w tym znaczeniu użycie w języku angielskim *garnet* z 1555 oraz wcześniejsze *gernet* z 1320 roku. Postać z *gran-*, jak w hiszpańskim, stąd też francuskie *grenat* rodzaju męskiego, w tym znaczeniu może polegać na wtórnym nawiązaniu do łacińskiego *grānātus*, czyli ‘ziarnisty’. W staropolskich źródłach łacińskie *grānātus* rozumiane jest jako synonim do *rubinus* (ESJP). Franciszek Sławski notuje leksem w znaczeniu ‘kamień półszlachetny, minerał’, które funkcjonuje w polszczyźnie dopiero od XVIII wieku. Nazwa pochodzi od ziarnistego owocu. Forma staropolska *ziarniste jabłko* oznaczała ‘granat’. Ukraińskie *granát* w znaczeniu ‘granat, minerał; ciemnoniebieski kolor’. Minerał nazwany tak został od podobnej do owocu ciemnoczerwonej barwy. Odnieść się należy do formy średnio-górno-niemieckiej *granat* (SESł). Słowa nie notują w swoich pracach W. Boryś i K. Długosz-Kurczabowa.

W twórczości poetyckiej Mickiewicza można doszukiwać się zbieżności ze znaczeniami zawartymi i przedstawionymi w analizie etymologicznej. Oto fragment sonetu *Ałusztą w dzień*:

Kłania się las i sypie z majowego włosa,
 Jak z różańca Chalifów, rubin i **granaty**.
 (MSXI)

Każdy różaniec składa się z paciorków. Warto tu odwołać się do definicji słownikowych nazwy *granat*, najbliższych romantyzmowi. *Słownik wileński* odnotowuje, że największą wartość mają *granaty*, które służą do wyrabiania właśnie paciorków, m.in. różańca. *Słownik warszawski* zwraca uwagę na podobną cechę, dzieło podaje następujące znaczenie: ‘paciorek wyrobiony z minerału granatu’. Bliskie sąsiedztwo leksemów *różaniec*, *granat* nie jest tu bez znaczenia. Sam Mickiewicz w objaśnieniach do sonetu notuje, że „mużulmanie używają w czasie modłów różańca, który u znakomitych osób z kosztownych bywa kamieni”.

Obraz *różaniec* oraz *granat* nie został utrwalony w potocznej świadomości użytkowników języka. Jednak asocjacje paciorków i wskazanego drogiego kamienia są mocno zakorzenione i w kulturze Wschodu, i w tradycji chrześcijańskiej.

Jak podaje W. Kopaliński, *granat* symbolizuje czarny kamień. W Izraelu czarny strój wyrażał pokutę i żałobę. W paradygmacie chrześcijańskim czarny kolor strojów, jako elementów skruchy oraz pokuty, ustąpił miejsca kolorowi fioletowemu dopiero w XII wieku (SSKopal). Zasada ta obejmowała oprócz stroju, również przedmioty służące modlitwie. Przyjętą powszechnie symboliką *granatu* stało się miłosierdzie (SSKopal).

Kształt paciorków różańca odsyła do ziarenek owocu granat. Owoc granatu w starożytnym Izraelu oznaczał wierność zasadom *Pięcioksięgu* (SMiTK). Granat symbolizował jedność w wielości, tak jak różaniec. Obfitość pestek w uporządkowanym układzie w zamkniętej całości owocu, tak jak wielość paciorków w jednym układzie zamkniętej, uporządkowanej modlitwy. Komponenty semantyczne granatu, skupione wokół konotacji «miłosierdzie»/«modlitwa»/«prośba», mimo iż nie są utrwalone w powszechnej świadomości użytkowników języka, to aktualizowane są w symbolice różnych religii oraz w sonecie romantycznym.

3.1.2. Inne nazwy

W niniejszym podrozdziale analizuję formy *koralek*¹⁷⁵ i *perto*, które występują w badanym materiale językowym, ale nie są notowane przez współczesne słowniki¹⁷⁶.

W swoich tekstach artystycznych poeta jednorazowo zastosował nazwę *koralek* w liczbie mnogiej, co unacznia fragment ballady *Rybka*:

Przez żwir, przez ostre kamuszki
Fale mnie gwałtowne niosą;
Pokarm mój **koralki**, muszki,
A zapijam zimną rosą.

(MRyb)

Komentarza wymaga wypowiedzenie *Pokarm mój koralki*. Rzeczownik *koralek* powstał na bazie słowa *koral* i nazwy ‘głonów występujących w morzach

¹⁷⁵ Współczesne słowniki notują formę *koralka*. Wymieniony rzeczownik przyjmuje formę dość regularną z punktu widzenia normy językowej, zakończenia -ek/-ik tworzą deminutywy. Od *koral* przyjęła się forma z -ik.

¹⁷⁶ WSJP w wypadku hasła *perto* odsyła do *perta*.

tropikalnych, których plechy są budulcem raf koralowych' (SW). Glony te mają udział w powstawaniu kamienia szlachetnego, jednak nie posiadają jego cech. Pokrewieństwo z kamieniem ozdobnym zostało tu uzyskane tylko na podstawie podobieństwa nazwy. Taką też funkcję pełni we wskazanym fragmencie ballady *Rybka* leksem *koralek*. Nazwa odnosi się więc jedynie do glonów.

Forma *koralek* w dzisiejszym języku polskim nie pojawia się, jego miejsce zajmuje rzeczownik rodzaju żeńskiego *koralka*¹⁷⁷. W romantycznych tekstach artystycznych leksem funkcjonuje dość rzadko, np. w twórczości Słowackiego nie występuje w ogóle. Jeżeli już jest obecny w romantycznej poezji, to funkcjonuje w rodzaju męskim i mamy wówczas do czynienia z formą *koralek*¹⁷⁸.

Z kolei rzeczownik rodzaju nijakiego *perła* nie funkcjonuje ani w polszczyźnie XIX-wiecznej¹⁷⁹, ani w źródłach leksykograficznych pochodzących z XX stulecia¹⁸⁰. Jedynie SJAM notuje nazwę, podając przykłady z twórczości wieszczka¹⁸¹. Rzeczownik ten występuje sporadycznie w tekstach artystycznych Mickiewicza. Odszukać go możemy tylko w trzech utworach poetyckich pisarza, co potwierdzają poniższe przykłady:

Kto tym osłom tak zręcznie **perła** powyklada?
(MJambOP)

Luszczyna jak menada (...) berły
Obwinione jak w grona w orzechowe **perła**.
(MPT)

czy też:

Daj sok, z drogich Burgundów wyciśniony **perła**!
(MWalka)

¹⁷⁷ Współczesne słowniki notują formę *koralka* w znaczeniu 'Corallina, roślina z rodziny Corallinaceae, tworzy małe kępki na skałach morskich'.

¹⁷⁸ Leksem *koralek* nie został odnotowany w SWil, wzmianki o formie odnaleźć można w SW.

¹⁷⁹ Słowa nie notuje SWil, z kolei w SW występuje jedynie jako forma fakultatywna wobec *perła*. Nie odnajdziemy odrębnego hasła ani objaśnień czy przykładów poświęconych temu rzeczownikowi.

¹⁸⁰ Forma nie została odnotowana chociażby przez SJPD.

¹⁸¹ SJAM odnotowuje w znaczeniu 'przypominający perłę'.

W pierwszym przykładzie trzeba rozpatrywać znaczenie przenośne, niedosłowne omawianego leksemu. Doszukać się tu możemy pokrewieństwa z *perłą*. Taką hipotezę potwierdza też interpretacja zawarta w SJAM, który sugeruje znaczenie ‘przypominający perłę’.

Przykład z *Pana Tadeusza* odnosi się zapewne do konceptualizacji «kształt» drobnych, ale obficie obrodzonych orzechów leszczyny, które zostały przyrównane do kulistych pereł, na co wskazywać mogą leksemy rzeczownikowe: *grona*, *leszczyna* oraz przymiotnik *orzechowe*.

Trzeci cytat z kolei odsyła do konkretnego, ponieważ *sok*, z *drogich Burgundów*, jest w wierszu peryfrazą wina burgundzkiego. Rzeczownik *perła* sugeruje, że napój powstał z winogron przypominających przecież swym kształtem okrągłe perły. Dodatkowo zaskakuje tutaj czytelnika niejednoznaczna konstrukcja składowa cytowanego fragmentu.

3.2. Wyłącznie u Słowackiego

W twórczości poetyckiej Słowackiego znajdujemy nie tylko nazwy najbardziej znanych drogocennych kruszców. Jak słusznie zauważa A. Mikołajczuk, po roku 1840 (Mikołajczuk 1994: 90) znacznie częściej zaczęły pojawiać się niestandardowe, rzadkie terminy dotyczące *drogich kamieni*. Marta Piwińska z kolei dopatruje się tu wpływu zgromadzenia Koła Sprawy Bożej Towiańskiego¹⁸². Badaczka dowodzi, że przełom mistyczny Słowackiego dokonywał się powoli i stopniowo, a nie nagle w wyniku jednorazowego spotkania z Andrzejem Towiańskim. Wobec tego początek przemiany duchowej można odnaleźć już w *Beniowskim*. Nic też nie stoi na przeszkodzie, by twierdzić, że w poemacie objawił się wielki kryzys twórczy oraz życiowy, silnie przeżyty przez autora *Kordiana*, a w przyszłości owocujący nowym stylem i nową wizją świata. W związku z tym nie zaskakuje to, że Słowacki w swoich dziełach literackich stosuje nowe bądź sporadycznie spotykane nazwy kamieni półszlachetnych, typu: *chryzolit*, *hiacynt*, *karbunkuł*, *kornalina*, *opal*, *selenit*, *turkus*. Wyróżnić też można klasę neologizmów cechujących twórczość poety, np. *rozrubinić*, czy formacje czasownikowe rzadko spotykane

¹⁸² Szczegółowo na ten temat zob. Piwińska 1992. Badaczka potwierdza tezę, że źródła mistycznej przemiany Słowackiego sięgają przynajmniej roku 1840 i *Beniowskiego*.

w ówczesnej polszczyźnie, jak *brylantowć*, *kryształić*. Charakterystyczne dla języka Słowackiego są nazwy deminutywne: *kryształik*, *perełeczka* oraz wyrażenia, takie jak: *kamień krwawnikowy*, *kamienie szmaragdowe* oraz *perły kataluckie*.

3.2.1. *Chryzolit* i *hiacynt* – specjalistyczne nazwy drogich kamieni

Rzeczownik *chryzolit* jako minerał funkcjonuje w polszczyźnie dopiero od drugiej połowy XVIII wieku. Wcześniej, sporadycznie, leksem występował w polskich przekładach *Biblii* w drugiej połowie XVI stulecia oraz w wieku XVII, przejęty wprost z łacińskiej nazwy *chrysolithus*. Wyróżnia się pierwotne słowo z greckiego *chrȳsólithos* i tu porównać należy formy greckie *chrȳsós* ‘złoto’, *lithos* ‘kamień’ (ESJP). Leksem *hiacynt* równorzędnie z formą *hyjacynt* pojawił się w polszczyźnie znacznie wcześniej niż nazwa *chryzolit*, ponieważ już w drugiej połowie XVI wieku. Nazywał nie tylko kamień szlachetny, ale również kwiaty i tkaniny jedwabne barwy hiacyntowej. Źródłosłowem są tu nazwy: łacińska *hyacinthus* (bot. i miner.) oraz grecka *hyǎkinthos* (tylko bot.).

Słowniki XIX-wieczne notują obydwie nazwy. *Słownik wileński* definiuje *chryzolit* jako ‘nazwę minerału, składającego się z zasadowego krzemianu magnezji, os. oliwin’, współcześnie też ‘odmiana oliwinu, przezroczyste kryształy barwy żółtawozielonej, kamień szlachetny’¹⁸³. Podobnie jest w wypadku *hiacyntu* SL rejestruje w znaczeniu ‘klejnot, od innych daleko lżejszy, mniej więcej przezroczysty, wieloboczny, czerwonawożółtego koloru’. Dziewiętnastowieczny słownik nieco uszczegóławia definicję, podając ‘odmiana minerału cyrkonu o barwie czerwonawożółtej’. Obie nazwy należą do grupy nazw profesjonalnych, fachowych, gdyż odsyłają do szczegółowych odmian minerałów podstawowych – oliwinu oraz cyrkonu.

Te specjalistyczne nazwy kamieni półszlachetnych są zaświadczone w tekstach artystycznych Słowackiego jednokrotnie w dramacie *Książę Marek*:

Jak anioł ognia pochłonie.
I podobny jest koronie
Z **hyacyntu**, z **chryzolitu**.
(SKsiM)

¹⁸³ SL notuje ‘klejnot przezroczysty, zielonożółty’.

Ekspozowaną w tym fragmencie konotacją jest «niezwykła barwa». Asocjacje uzasadnia oprócz związku dwóch kamieni – czerwonożółtego *hiacyncytu* i żółtawozielonego *chryzolit*, przede wszystkim obecność leksemów wnoszących pozytywne emocje: *anioł*, *korona* i *ogień*. Nieprzeciętny blask korony, wzbogacony odmianami oliwiny i cyrkonu, stanowi comparatum porównania, które odsyła do wyjątkowych mocy pozaziemskich. Anioł może symbolizować «pozaziemskość», a ogień «potęgę żywiołu».

3.2.2. *Karbunkuł* oraz *kornalina* – kamienie konotujące «CZERWIEN»

W wyekscerpowanym materiale, obok nazw specjalistycznych, wyodrębnić można grupę nazw będących synonimami powszechnie stosowanych terminów z zakresu gemmologii. Zamiennie z *krwawnikiem* Słowacki posługuje się nazwą *kornalina*¹⁸⁴, a na określenie *granatu* lub *rubinu* używa rzeczownika *karbunkuł*.

Zarówno leksem *kornalina*, jak i *karbunkuł* przez współczesne słowniki zostały opatrzone kwalifikatorami *dawny* lub *przestarzały* i nie funkcjonują we współczesnym języku ogólnym¹⁸⁵. Odnotowane zostały przez XIX-wieczne dzieła leksykograficzne. Na przykład SW podaje, że *kornalina* to ‘minerał, krwawnik’. *Słownik wileński* zwraca uwagę na następujące cechy *karbunkułu*: ‘nazwa dawana drogiemu kamieniowi, zwanemu rubinem, wtedy gdy się odznacza nader piękną czerwoną barwą, pochodzącą od znajdującego się w nim chromowego kwasu; karbunkulami są takie granaty wschodnie (Pyropy), które są droższe od europejskich’. Wskazane leksemy funkcjonują w twórczości Słowackiego w znaczeniu realnym. Stanowią jeden z elementów zdobiących biżuterię lub koronę:

Pierścień z krwawej **kornaliny**.
(SSenSS)

Związek czerwieni minerału *kornaliana* z krwią¹⁸⁶ sprzyja rozwojowi ścieżki kognitywnej, umożliwiającej wiązanie kamienia ze «zbrodnią» lub «nieszczęściem».

¹⁸⁴ Potwierdzają to przykłady podane przez SW przy haśle *kornalina*, pochodzące z dramatu *Sen srebrny Salomei* Słowackiego.

¹⁸⁵ Hasła notuje SJPD, ale z kwalifikatorem *dawny* (*karbunkuł*), *przestarzały* (*kornalina*).

¹⁸⁶ Szerzej na temat powiązań *krwawnika* z krwią pisałam w podrozdziale *Cechy konotacyjne krwawnika w twórczości Słowackiego*.

Pozostałe dwa kamienie również eksponują «czerwień» i «blask» krwawnika oraz rubinu, nie wywołują jednak już tak jednoznacznie negatywnych skojarzeń. Warto przywołać tu fragmenty pochodzące z *Kordiana* oraz *Księdza Marka*:

Coś błyska!
Może to blask w pereł sznurze?
Może światło brylanta, albo **kornaliny**?
(SKor)

To go malował w przyłbicy,
To w **karbunkułach** korony.
(SKsiM)

3.2.3. Inne nazwy

Omówione wcześniej terminy dotyczące drogich minerałów nie wyczerpują w pełni katalogu nazw specjalistycznych, charakteryzujących twórczość autora *Beniowskiego*. W tym miejscu nie można pominąć specyficznego kamienia, którym jest *opal*. Jak podaje SL, jest to 'klejnot, w którym się wszystkich innych klejnotów znajdują kolory, podług różnego ku światłu obrócenia, wydaje kolor purpurowy, błękitny, czerwony, zielony itp.'. Słowacki wykorzystuje nazwę kamienia czterokrotnie, budując z jej wykorzystaniem poetyckie obrazy oczu, co potwierdza fragment z *Beniowskiego*:

Już w jego oczach, jak w mglistym **opalu**,
Błyskają światła.
(SBen)

Autor *Kordiana* wykorzystuje też charakterystyczną cechę kamienia, a mianowicie «zasadniczą bezbarwność» lub «piękne tęcze zabarwienie». Te poetyckie konstrukcje obrazują poniższe cytaty z utworów wieszczki:

Lecz gdybym mogła z **opalów**,
Z pereł, brylantów, z koralów
Pleść jako Oceanidy
Wieniec na zielonej fali.
(SSenSS)

Topi się we mgłach gasnących **opalu**.
(SPar)

czy też:

Nagle!... gdy podniosły skrzydła,
Całe w słonecznych **opalach**
I otzwały je na falach.
(SKsiN)

Na szczególną uwagę zasługują rzeczowniki *selenit* czy *turkus*. Co ciekawe, i w tym wypadku zarówno *selenit*, czyli jak podaje SWil ‘podgatunek bezwodnego gipsu, (...) piękny, dość przezroczysty kamień; in. bezwodnik’, charakteryzują oczy niezwykłego dziecka:

Oczęta ma przezroczyste,
Zielone, jak **selenity**.
(SSenSS)

Interesujący jest fakt, że *turkus* również odsyła do gałek ocznych:

Że dają oczom pokusy.
Więc także blade **turkusy**
Patrzą niby na obrady.
(SKsiM)

Śród panów, choć ty chudeusz
W szaraczku a oni w złocie,
W **turkusie** i w karmazynie.
(SKsiM)

Niech ten kawałek żelaza,
(...)
niech te umierające
Stare tureckie **turkusy**,
Gdy je polskie ręce chwycą,
Znow swe oczy rozblękać.
(SSenSS)

W utworach artystycznych Słowackiego sporadycznie występują neologizmy, czyli formy nowo utworzone, nowo powstałe w danym języku (tzw. nowotwory językowe). Z przeprowadzonej analizy wynika, że w badanym materiale

pojawiają się bardzo rzadko, są to jedynie dwa leksemy: *rozrubinić* oraz *perelec-ka*. Niemniej jednak pełnią one istotną funkcję poetyzowania języka. Wskazują na to poniższe przykłady:

Niech tej klingi kolor rusy.
Gdy nią człowiek krzyż uczyni,
Znów swoją twarz **rozrubini**.
(SSenSS)

A złoto w szkatule dusi...
(...)
Pereleczkę¹⁸⁷ dla Salusi
I turkusik da błękitny.
(SSenSS)

Obok neologizmu czasownikowego funkcjonuje tu nazwa deminutywna. Zdrobienia pojawiają się sporadycznie. Wskazać można jeszcze rzeczownik *kryształik*. Deminutywy utworzone od nazw drogich kamieni wywołują pozytywne skojarzenia, sprzyjają budowaniu atmosfery ciepłej i rodzinnej. Potwierdzają to słowa Wdowy z dramatu *Balladyna*:

(...) moja Balladyno
Twoje rączki od słońca całe się rozpląną
Jak lodu **kryształiki**.
(SBall)

Wydobyte w analizie nazwy specjalistyczne, typu: *opal*, *selenit*, *turkus*, też formy deminutywne oraz omówione neologizmy, dopełniają językowy obraz świata budowany w obrębie pola semantycznego DROGIE KAMIENIE w tekstach poetyckich Słowackiego.

Większość wyekscerpowanych z utworów poetyckich Mickiewicza i Słowackiego nazw klejnotów rozwija prototypowe konotacje cech tych kamieni,

¹⁸⁷ Szerzej na temat leksemu *perelecza* pisałam już wcześniej. Zob. podrozdział *Cechy konotacyjne perły w twórczości Słowackiego*.

wydobyte m.in. w analizie etymologicznej oraz utrwalone w polszczyźnie XIX wieku i współczesnej. Potwierdza to przeprowadzona analiza leksykograficzna. Na tym tle wyróżniają się specjalistyczne nazwy minerałów szlachetnych i półszlachetnych, charakteryzujące twórczość wyłącznie Słowackiego.

ZAKOŃCZENIE

Zaprezentowane i poddane analizie leksemy, odnoszące się do nazewnictwa kamieni szlachetnych oraz półszlachetnych, charakteryzują język Mickiewicza i Słowackiego. Poeci romantyczni wykorzystali językowe środki systemowe, takie jak: leksemy, derywaty, a także frazeologizmy do tworzenia różnorodnych przekształceń stylistycznych.

Ze zgromadzonego słownictwa dotyczącego kręgu znaczeniowego DROGIE KAMIENIE wyłania się nie tylko określony językowy obraz świata przedstawionego w tekstach artystycznych romantycznych wieszczów, ale również – ujmując rzecz szerzej – całościowy model określonego fragmentu świata budowanego przez pisarzy. Umożliwia to odczytanie romantycznych utworów przez analizę zawartego w nich słownictwa tematycznego. To z kolei pozwala na wyciągnięcie wniosków natury ogólnej: działania pisarskie Mickiewicza oraz Słowackiego ujawniają nie tylko upodobania estetyczne twórców, ale także pokazują sposób postrzegania świata, jego odczuwanie, kreację i interpretację¹. Mam świadomość, że poruszane przeze mnie problemy nie dają możliwości jednoznacznych odpowiedzi, choćby tylko ze względu na fragmentaryczność podjętych przeze mnie badań. Niemniej jednak pozwalają na wyodrębnienie charakterystycznych cech językowych omawianych utworów Mickiewicza oraz Słowackiego z uwzględnieniem słownictwa dotyczącego kamieni szlachetnych oraz półszlachetnych; ukazują fundamentalne znaczenie nazw drogich kamieni dla budowania zróżnicowanej poetyki utworów w obrębie tej samej epoki, pozwalają też wysnuć stwierdzenia natury ogólnej. Oto zasadnicze wnioski.

¹ Podobne spostrzeżenia odnajdujemy w pracy Olszewska 2007: 8.

1. Bogactwo słownictwa

Słownictwo odnoszące się do drogocennych kamieni zawarte w utworach wspomnianych XIX-wiecznych pisarzy charakteryzuje się ogromnym zróżnicowaniem. Owa różnorodność została ukazana w rozdziale II niniejszej rozprawy. W analizie wykorzystane zostały następujące nazwy drogocennych kamieni: *alabaster, alabastr, ametyst, brylant, bursztyn, chryzolit, diament, dyament, dyjament, granat, hiacynt, hjacynt, hyacynt, kamień², karbunkuł, klejnot, koral, koralek, kornalina, krwawnik, kryształ, kryształik, opal, perełeczka, perłka, perła, perło, rubin, selenit, szafir, szmaragd, topaz, turkus, turkusik*. Synteza dowodzi, że leksemmy: *alabaster, alabastr, ametyst, brylant, bursztyn, diament, dyament, dyjament, kamień, klejnot, koral, krwawnik, kryształ, perłka, perła, rubin, szafir, szmaragd, topaz*; występują zarówno w twórczości Mickiewicza, jak i Słowackiego. Tylko nieliczne, czasami pojedyncze nazwy, charakteryzują słownictwo autora *Kordiana*, m.in.: *chryzolit, hiacynt, hjacynt, hyacynt, karbunkuł, kornalina, kryształik, opal, perełeczka, selenit, turkus, turkusik*. W badanym materiale znajdują się też słowa, które cechują wyłącznie język twórcy *Pana Tadeusza*, np.: *granat, koralek, perło*. Ponadto w rozdziale uwzględniono liczne nazwy przymiotnikowe, które powstały na bazie wymienionych leksemów podstawowych. Większość wyrazów powtarza się w tekstach poetyckich obu pisarzy. Chodzi o przymiotniki: *alabastrkowy, brylantowy, bursztynowy, diamentowy, koralowy, krwawnikowy, kryształowy, perłowy, rubinowy, szafirowy*. Jedyne formy: *szmaragdowy* [M]³, *turkusowy* [S]⁴ nie należą do grupy nazw wspólnych. Jak wynika z przeprowadzonych badań, Słowacki, oprócz nazw najbardziej znanych kamieni, sięga po nazwy specjalistyczne typu: *chryzolit* (który jest ‘specjalną odmianą oliwinu’), *hyjacynt* (‘odmiana cyrkonu’), *selenit* (‘specjalistyczna odmiana gipsu’) czy też *turkus* (rozumiany jako ‘uwodniony fosforan miedzi i glinu’). Wymienione wyżej cztery nazwy ozdobnych kamieni bardzo rzadko pojawiają się w dziełach poetyckich⁵.

² W znaczeniu ‘drogi, kosztowny’.

³ Adama Mickiewicza.

⁴ Juliusza Słowackiego.

⁵ Problem został poruszony również przez Agnieszkę Mikołajczuk (por. Mikołajczuk 1994: 89–108)

Ponadto, autor *Beniowskiego* stosuje nieliczną grupę nazw synonimicznych, tj.: *karbunkuł*, czyli *rubin* lub *granat*, oraz *kornalina* – na określenie *krwawnika*. Nazwy tego typu nie występują w twórczości Mickiewicza.

Analiza leksykograficzna dowiodła, że większa część poddanych badaniom leksemów należy do słownictwa ogólnopolskiego. Dotyczy to zarówno okresu romantyzmu, jak i polszczyzny współczesnej. Poświadczają to źródła leksykograficzne z wieków XIX i XX. Zbliżone definicje nazw drogocennych minerałów oraz formacji słowotwórczych, powstałych na bazie tych nazw, odnajdujemy we współczesnych słownikach. Nie dotyczy to jedynie dwunastu leksemów: rzeczownikowych – *koralek* [M], *karbunkuł* [S], *kornalina* [S], *pereteczka* [S], *perło* [M], *turkusówka* [S] oraz czasownikowych – *brylantować* [S], *kryształić* [S], *poiskrzyć* [S], *rozłsnąć się* [M], *rozrubinić* [S], *skryształić* [M; S]. Część z nich funkcjonuje we współczesnym języku polskim jedynie jako formy przestarzałe, dawne i rzadkie. Mam tu na myśli następujące nazwy: rzeczownikowe – *karbunkuł* [S], *kornalina* [S] oraz czasownikowe – *brylantować* [S], *kryształić* [S], *poiskrzyć* [S], *rozłsnąć się* [M], *skryształić* [M; S]. Pozostałe należą do grupy rzadko występujących w polszczyźnie ówczesnej lub indywidualnych form poetyckich, neologizmów artystycznych – i tu wyróżnić należy: u Mickiewicza – *koralek* [M], *perło* [M]; u Słowackiego z kolei – *pereteczka* [S], *rozrubinić* [S] czy *turkusówka* [S].

Oprócz wskazanych terminów podstawowych istotne są leksemy należące do pola semantycznego DROGIE KAMIENIE, m.in.:

a) nazwy rzeczownikowe: *barwa*, *blask*, *błysk*, *gromada*, *jasność*, *krasa*, *krwawość*, *moc*, *odblask*, *przejrzystość*, *przezrocze*, *skaza*, *światło*, *turkusówka*, *twardość*; wśród których wyróżnić można:

- rzeczowniki odprzymiotnikowe, tworzone głównie za pomocą formantu *-ość*, np.: *jasność*, *krwawość*, *przejrzystość*, *twardość*,
- rzeczowniki utworzone od wyrażań przyimkowych, np.: *odblask*;

b) nazwy przymiotnikowe: *biały*, *blady*, *błękitny*, *błyszczący*, *ciężki*, *cudny*, *cudowny*, *czerwony*, *czysty*, *jasny*, *katakucki*, *kosztowny*, *krwawy*, *modry*, *niebieski*, *ognisty*, *ogromny*, *oświecony*, *płonący*, *przezroczysty*, *słoneczny*, *szklany*, *śnieżny*, *światły*, *twardy*, *wielki*, *wonny*, *zimny*, *źródłany*; głównie są to:

- przymiotniki odrzeczownikowe, np.: *błękitny*, *krwawy*, *słoneczny*, *śnieżny*,
- imiesłowy przymiotnikowe, np. *płonący*;

c) nazwy czasownikowe: *błyskać, błysnąć, błyszczyć, brylantować, czerwienić, dzwonić, krasić, krwawić się, kryształić, lśnić, miecić, mienić się, migać, migotać, oczerwienić, oszlifować, palić się, poiskrzyć, przeświecić, rozkruszyć, rozlśnić się, rozrubinić, rozświecić, skryształić, szlifować, świecić, wybłyskać, zabłysnąć, zamierzchnąć, żółknąć*; w tym:

- czasowniki utworzone za pomocą przedrostków⁶, np.: *po-* (*poiskrzyć*), *roz-* (*rozkruszyć*), *wy-* (*wybłyskać*), *za-* (*zabłysnąć*).

W tym wypadku również możemy wyróżnić zbiór słów identycznych, określających dorobek piśmienniczy obu romantyków, np.: *barwa, biały, blask, błyskać, błysnąć, błyszczyć, cudny, czerwienić, czerwony, czysty, jasny, lśnić, mienić się, moc, przezrocze, przezroczysty, skryształić, słoneczny, światło, świecić*. W tej grupie słownictwa szczególnie istotne są nazwy, które wyróżniają teksty artystyczne tylko jednego poety. Interesujący jest zasób wyrazów dotyczący nazewnictwa kamieni szlachetnych i półszlachetnych, charakteryzujący utwory poetyckie Słowackiego. Wyróżnić trzeba tu formy: *blady, błękitny, błysk, brylantować, ciężki, dzwonić, gromada, katalucki, krasić, krwawy, kryształić, migać, oczerwienić, odbłask, ogromny, oszlifować, oświecony, palić się, płonący, poiskrzyć, rozkruszyć, rozrubinić, skaza, szklanny, szlifować, twardość, twardy, wielki, wonny, wybłyskać, zimny, źródłany*. Pojawiają się też leksemy określające jedynie estetykę artystyczną Mickiewicza, m.in.: *jasność, kosztowny, krasa, krwawić się, miecić, migotać, modry, niebieski, ognisty, przejrzystość, przeświecić, śnieżny, światły, rozświecić, rozlśnić się, zabłysnąć, zamierzchnąć, żółknąć*.

Reasumując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że poeci romantyczni – Mickiewicz i Słowacki, zastosowali w swoich utworach poetyckich ogółem 28 różnych rzeczownikowych nazw drogocennych kamieni, które w badanym materiale zostały użyte łącznie 363 razy. Ponadto wykorzystali nazwy przymiotnikowe drogich minerałów (12), które zastosowali w swoich tekstach 153 razy, a także użyli sześciu nazw czasownikowych. Badania statystyczne wykazały również, że Słowacki niemal trzykrotnie częściej używał nazw kamieni szlachetnych i półszlachetnych. W tekstach poetyckich Słowackiego nazwy drogich kamieni i formacje słowotwórcze z nimi związane użyte zostały ok. 390 razy, u Mickiewicza

⁶ Materiał ilustruję wybranymi przykładami.

odnaleźć możemy jedynie 132 poświadczenia tekstowe. Mimo że mamy tu do czynienia z utworami z kręgu jednej epoki, różnica między tekstami obu poetów, pod względem wykorzystania nazw dotyczących kręgu semantycznego DROGIE KAMIENIE, jest wyraźna.

Bardzo istotnym spostrzeżeniem wydaje się to, iż w tekstach obu poetów nie ma żadnych ograniczeń pod względem łączliwości nazw drogich kamieni z innymi wyrazami. Określenia z pola semantycznego związanego z ozdobnymi kamieniami odnoszą się zarówno do abstraktów, np.: *brylantować myśl*; *dusze jasne jak brylanty*; *w powietrzu jako w diamencie*, jak i do desygnatów konkretnych, np.: *usta jak korale*; *pierścień z krwawnika*; *z kryształu okna*.

Pomimo często pojedynczych użyć poszczególnych nazw słownictwo odnoszące się do drogocennych kruszców prezentowane jest w sposób różnorodny, szczególnie jeżeli chodzi o utwory Słowackiego. Nie można pominąć też tego, że Mickiewicz i Słowacki doskonale potrafili wykorzystać wieloznaczność słów i zatrzeć wyrazistość ich pola znaczeniowego. Dlatego też pełne oddzielenie i posegregowanie materiału jest niemożliwe, np. wyrażenie *grad perłowy* odnosi się do wyobrażenia związanego z klejnotem, ale jednocześnie – dzięki kontekstowi – konotuje skojarzenia z polem semantycznym DESZCZ, tym samym odnosi się do elementów meteorologicznych. Niektóre leksemy należą jednocześnie do kilku pól semantycznych, o czym już kilkakrotnie wspominałam.

Jak dowodzą Halina Kurkowska i Stanisław Skorupka, „bogactwo słownictwa stanowi o bogactwie języka” (Kurkowska, Skorupka 1959: 118) i tak też dzieje się u Mickiewicza oraz Słowackiego.

2. Wpływ znaczenia etymologicznego na konotacje semantyczne drogich kamieni

Na podstawie przeprowadzonych dociekań można stwierdzić, że etymologia wyrazu niejednokrotnie znajduje odzwierciedlenie w jego konotacji. Tylko nieliczne wyrazy poddane analizie nie oddają w sposób znaczący cech wyodrębnionych w czasie badania etymologicznego⁷. Jak słusznie zauważa M. Brzozowska,

⁷ Zbliżone wnioski wysnuwa Małgorzata Brzozowska w pracy Brzozowska 2009: 68.

zazwyczaj są to cechy „niekonieczne”, ale językowo i kulturowo ustabilizowane (Brzozowska 2009: 68).

Z etymologii wynikają konotacje skonwencjonalizowane, m.in. *bursztynu*, *krwawnika* czy też *kryształu*. Podstawowe cechy konotacyjne, tj.: «blask», «twardość», «połysek» zostały wyodrębnione w analizie leksykograficznej chociażby wyrażenia *drogie kamienie*.

3. Językowy obraz drogich kamieni w twórczości Mickiewicza i Słowackiego

Obraz drogocennych kamieni zawarty w tekstach artystycznych Słowackiego oraz Mickiewicza nawiązuje do obrazu klejnotów zawartego w języku ogólnym, zwanego czasami obrazem naiwnym bądź potocznym, który:

uwzględnia zarówno obiektywnie dane cechy rzeczywistości, jak też kulturowe uwarunkowania rządzące myśleniem i ocenianiem człowieka (Tokarski 1993: 347).

Od tego schematu nieznacznie odbiega imaginacja poetycka Słowackiego. Poeta w swoich utworach sporadycznie stosuje słownictwo specjalistyczne, naukowe, występujące rzadko, nie tylko w utworach poetyckich, ale przede wszystkim w języku ogólnym, np.: *chryzolit*, *selenit*.

Przeprowadzona analiza wyekscerpowanego materiału pokazuje, iż nazwy kamieni szlachetnych i związane z nimi formacje słowotwórcze stosowane przez XIX-wiecznych twórców pełnią istotne funkcje stylistyczne. Budują one atmosferę i klimat poszczególnych tekstów artystycznych. Symbolizują m.in.: «bogactwo», «miłość», «zdradę», «nienawiść», «urodę», «śmierć». Widoczne jest to w obrębie nazw: *korale*, *rubin*, gdzie charakterystyczne są prototypowe referencje: *korale/krew*, *korallusta*, np.: *krew jak korale ciecze* (SPoePD), *żywszy ust korale* (SWSzw), *usta jak korale* (MŚwitez); *rubin/krew*, *rubin/lusta*, np. *krew czerwona płynie jak rubiny* (SKor).

Kamień staje się więc istotnym elementem opisywania świata przedstawionego. W badanych tekstach poetyckich dość wyraźnie zaznacza się udział nazw drogocennych kruszców w opisach przyrody, ludzkiego wyglądu czy uczuć pozytywnych bądź negatywnych. Znaczny wydaje się stopień nasycenia utworów

nazwami związanymi z polem semantycznym DROGIE KAMIENIE w znaczeniu metaforycznym.

Proponowana analiza semantyczno-leksykalna pozwoliła ustalić jądro znaczeniowe i konotacje skonwencjonalizowane oraz wspólne asocjacje dla nazw drogocennych kruszców. Należą do nich: «barwa», «blask», «inne właściwości» (np.: «kształt», «struktura», «twardość»), «wartość», «zapach»/«woń». Idąc dalej tym tropem, należy podkreślić, iż zebranie słów określających cechy fizyczne i chemiczne wyekscerpowanych nazw kamieni szlachetnych i półszlachetnych pozwoliło wskazać dominujące leksemy związane z polem semantycznym ŚWIATŁO, OGIEŃ. U Słowackiego wyróżnić można też zbieżność z kręgiem WIELKOŚĆ, w twórczości Mickiewicza z kolei z siatką WARTOŚĆ.

Mimo iż twórcy często rezygnowali z konwencjonalnych połączeń językowych, tworząc nową frazeologię poetycką, to nie zawsze udawało im się odejść od zestandaryzowanego schematu wyobrazeniowego, szczególnie jeżeli chodzi o charakteryzowanie urody kobiecej, np.: *koral* – o ustach, *perty* – o zębach. Wykorzystanie nazw kamieni szlachetnych w celu scharakteryzowania wyglądu kobiety nie jest w literaturze dziewiętnastowiecznej zjawiskiem nowym⁸. Zabieg ów był powszechny w baroku, szczególnie gdy dokonywano hiperbolizacji wyglądu niewiasty.

Stylizacja orientalna przejawia się w różnych aspektach dzieła i dotyczy też sfery drogich klejnotów. Możliwe jest to nie tylko poprzez stosowanie orientalnych nazw własnych czy leksyki pochodzącej z kultury wschodniej. Charakterystyczne jest przede wszystkim hiperbolizowanie opisów przyrody poprzez szeregowe wyliczenia drogich kamieni, m.in.: *rubin i granaty* (MSXI), *perty i korale* (MSXVIII), szczególnie jeżeli chodzi o twórczość poetycką Mickiewicza. Trzeba więc podkreślić, że u autora *Sonetów krymskich* realizm i rzeczywistość stylu utworów widoczne są także w stosowaniu nazewnictwa kamieni szlachetnych oraz ozdobnych.

Z kolei wyłonioną w analizie cechą stylu utworów Słowackiego jest harmonijne łączenie z sobą, w jednym tekście, dwóch sfer semantycznych realizujących płaszczyznę stylistyczną dzieł: sfery znaczeń odnoszonych do doznań emocjonalnych (przede wszystkim «miłości», ale również «zdrady» czy «śmierci»)

⁸ Więcej na ten temat zob. Skubalanka 1966.

oraz sfery znaczeń odsyłających do natury, zjawisk atmosferycznych, żywiołów, różnorodnych elementów materialnych świata zewnętrznego, w tym również drogich kamieni.

4. Utrwalone konotacje drogich kamieni

W badanych utworach wymienione nazwy oznaczają często wszelkiego rodzaju kosztowności, wiążą się z «przepychem», «bogactwem», «dobrobytem», zarówno materialnym, jak też pozamaterialnym. Wartość tych kamieni uwarunkowana jest niejednokrotnie kontekstem wypowiedzi i może być np.: sentymentalna, symboliczna, religijna. Wyrażenie *drogie kamienie* tworzy w utworach Mickiewicza i Słowackiego szereg z innymi, szczegółowymi nazwami kamieni drogocennych, np.: *perły, korale i drogie kamienie; perły i drogie kamienie*.

Wskazane wyrażenia szeregowe nie należą do innowacyjnych, były już stosowane przez twórców XVI-wiecznych, o czym już niejednokrotnie wspominałam i co potwierdzają przywołane przykłady, chociażby odnotowane przez SPXVI. Co ciekawe, u obu poetów nigdy nie występują połączenia *kamień szlachetny* i *kamień półszlachetny*. Wartość i ranga kruszcu jest oddawana poprzez konkretne nazwy: *klejnot i brylant, drogi kamień* czy u Mickiewicza *kosztowny kamień*.

Przeprowadzone analizy skłaniają do dość oczywistych wniosków⁹: dla romantycznej wyobraźni *drogi kamień* nie był jedynie pozbawioną życia martwą bryłą. Romantycy poprzez symboliczny język podkreślali, że te wyjątkowe minerały stanowią integralną część natury, jednoczą z sobą to, co zewnętrzne, powierzchowne, z tym, co wewnętrzne, ukryte w głębi. Z jednej strony oddają materialną stronę świata, z drugiej zaś są nośnikiem sensów egzystencjalnych czy też historiozoficznych, szczególnie w literackich profilach *drogocennego kamienia* w utworach poetyckich Słowackiego.

⁹ Podobne spostrzeżenia, dotyczące twórczości Seweryna Goszczyńskiego, odnajdujemy w artykule Agnieszki Kowalczyk (Kowalczyk 2013: 107–108).

5. Zmiany semantyczne w nazewnictwie i konotacjach drogich kamieni

Wskazane różnice i podobieństwa obecne w twórczości dwóch największych przedstawicieli romantyzmu dopełniają językowy obraz *drogich kamieni* obecny w tekstach XIX wieku, który uległ znaczącej zmianie. Przeobrażenia znaczenia słowa można zaobserwować w twórczości Mickiewicza i Słowackiego.

Przeprowadzona analiza semantyczna pozwala wskazać kierunek tych zmian: dla przykładu u Mickiewicza jeden z drogocennych kamieni, *kryształ*, był rozpatrywany jako ‘drogi kamień, półszlachetny’, z kolei badanie leksyki Słowackiego wykazało, że obok znaczenia ‘drogi kamień’ słowo uzyskało też inną charakterystykę: ‘materiał służący do wyrobu szkła’, które to znaczenie jest aktualne i popularne w języku XXI wieku. Podjęte badania ukazują więc zmianę funkcji, jaką pełni słowo w obrębie jednej epoki.

Ponadto tradycyjne porównanie ust ukochanej kobiety do róży, a zębów do pereł, tak często pojawiające się od wieków w poezji miłosnej, przekształcił właśnie Słowacki w rozbudowaną peryfrazę uśmiechu, który *wraca do swego gniazda, do pereł i róży (W Szwajcarii)*¹⁰.

Oprócz określenia *drogi kamień* w analizowanych utworach wyróżnić można wyrażenia: *kosztowne kamienie* [M] czy też *kamień krwawnikowy, kamienie szmaragdowe* [S]. Podkreślić należy również innowacyjne połączenia szeregowo z twórczości Słowackiego, typu *chryzolit i hiacynt*, o czym już pisałam powyżej.

W tym miejscu warto jeszcze zwrócić uwagę na uwikłania stylistyczne *bursztynu*. Przeprowadzona analiza semantyczno-stylistyczna pozwoliła wyodrębnić pewne konotacje wspólne dla nazwy *bursztyn*, występujące w twórczości najwybitniejszych przedstawicieli romantyzmu. Należą do nich wyłącznie: «barwa», «zapach»/«woń».

Konotacja «wartość» została uwydatniona tylko w twórczości Słowackiego. Autor w tekstach prezentuje podwójną motywację semantyczną słowa *bursztyn*. Oprócz pozytywnych asocjacji wyróżnić należy szereg fragmentów skupionych wokół treści pesymistycznych, wywołujących skojarzenia jednoznacznie

¹⁰ Kwestie tę zauważa również Teresa Skubalanka (por. Skubalanka 1997: 15).

negatywne: «chłód», «niebezpieczeństwo», «niepokój», «noc», «mrok», «problem», «udręka».

Z kolei w tekstach artystycznych Mickiewicza uszczegółowiona jest właściwość «blask»/«połysk», która współmotywuje pozytywne cechy: «ciepło», «doskonałość», «radość». Przeważają konotacje dodatnie i neutralne, odzwierciedlające realne cechy bursztynu. Mimo iż twórcy reprezentują ten sam okres literacki, typ obrazowania oraz sposób konceptualizowania rzeczywistości przedstawionej wokół nazw związanych z leksemem *bursztyn* jest zupełnie inny. Podobną sytuację obserwujemy również w wypadku innych, analizowanych w niniejszej rozprawie, nazw kamieni szlachetnych oraz półszlachetnych. Uogólniając, należy podkreślić, że u Mickiewicza przeważają asocjacje związane z elementami dotyczącymi «przyrody», «wyglądu i zachowania kobiet», «życia» i «żywołów». W tekstach artystycznych Słowackiego przeważają jednak asocjacje dotyczące «grozy», «krwi», «śmierci» czy też «walki». Schemat ten został przełamany jedynie raz. W wypadku wyrażenia *drogie kamienie*, u Mickiewicza możemy wyróżnić asocjacje związane z «przemijaniem», z kolei u Słowackiego odnosić się to będzie do różnych aspektów związanych z kobietami.

Badania nad słownictwem poświęconym siatce pojęć odnoszących się do DROGICH KAMIENI pozwoliły dojść do ważnych wniosków dotyczących postawy wobec świata dwóch, wydawałoby się, tak różnych poetów. Pomogły w ukazaniu światopoglądu i kompetencji językowych autora *Pana Tadeusza* oraz twórcy *Kordiana*, a także w określeniu zasad twórczego przetwarzania otaczających pisarzy realiów. Umiejętność kreowania rzeczywistości ewaluowała wraz z wiekiem poetów. U Słowackiego przełom nastąpił po roku 1840. Efektem przeobrażenia wyobraźni poetyckiej jest m.in. stosowanie nazw klejnotów bardzo rzadko występujących w dziełach poetyckich. Jeżeli chodzi o nazwy droгоценnych kamieni, u Mickiewicza zmiana rozpoczęła się już w *Sonetach krymskich*. Poeta starał się dostosowywać swój tekst do krajobrazu, uczuć i emocji, które realizował.

W wyniku zestawienia tekstów artystycznych Mickiewicza oraz Słowackiego możemy zaobserwować rozwój artystycznego kunsztu poetów: od debiutu aż po dojrzałą twórczość. Dowodem na to są przykłady z utworów wieszczów.

Wobec powyższych ustaleń można wysnuć wniosek, że wskazani twórcy XIX-wieczni należą do grona artystów, którzy odegrali bardzo dużą rolę w kształtowaniu słownictwa specjalistycznego dotyczącego drogich kamieni. Oczywiście, truizmem jest twierdzenie, że Mickiewicz i Słowacki byli kreatorami języka i twórcami nowego, romantycznego stylu w poezji. Ale podkreślić też trzeba, że bardzo istotnym elementem owej poetyckiej kreacji stało się słownictwo gemmologiczne, do tej pory w tekstach obu twórców niebadane, słownictwo stosowane przez obu poetów z rozmysłem i artystyczną wrażliwością.

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA

- Ariosto L., 1905, *Orland szalony*, przeł. P. Kochanowski, wyd. J. Czubek, Kraków.
- Brodziński K., 2004, *Wybór poezji. Seria: Klasyka mniej znana*, Kraków.
- Goethe J. W., 1992, *Cierpienia młodego Wertera*, przeł. F. Mirandola, oprac. Z. Zagórowski, Kraków.
- Kasprowicz J., 1912, *Circulus vitiosus*, [w:] *Dzieła poetyckie*, t. 4, Warszawa, s. 117–126.
- Kochanowski J., 1953, *Dzieła polskie [wydanie drugie zupełne]*, pod red. J. Krzyżanowskiego, t. 1, Warszawa.
- Lessing G. E., 1878, *Emilia Galotti. Tragedya w pięciu aktach*, przeł. „Wallenstein”, Warszawa.
- Mickiewicz A., 1868, *Dzieła Adama Mickiewicza*, Paryż, t. 1–4; również [w:] *Polska Biblioteka Internetowa*, www.pbi.edu.pl (data dostępu: od 30.10.2010 do 13.03.2012).
- Mickiewicz A., 1924, *Pisma estetyczno-krytyczne*, oprac. H. Życzyński, Kraków.
- Mickiewicz A., 1933, *Adam Mickiewicz. Dzieła wszystkie [wydanie sejmowe]*, t. 16, *Rozmowy z Adamem Mickiewiczem*, zebrał i oprac. S. Pigoń, przedmowę napisał W. Mickiewicz, Warszawa.
- Mickiewicz A., 1955, *Dzieła, [wydanie jubileuszowe]*, Warszawa, t. 1–16.
- Mickiewicz A., 1982, *Grażyna*, oprac. Z. Libera, Warszawa.
- Mickiewicz A., 1986, *Dziady, przypisy i uwagi o tekstach*, S. Pigoń, posłowie Z. Stefanowska, Warszawa.
- Mickiewicz A., 1993, *Dzieła [wydanie rocznicowe]*, t. 1: *Wiersze*, oprac. C. Zgorzelski, Warszawa.
- Mickiewicz A., 1998, *Dziady*, oprac. M. Cieśla-Korytowska, Kraków.

- Morsztyn J. A., 1883, *Poezje oryginalne i tłumaczone [pierwsze wydanie zbiorowe, opatrzone słowniczkiem archaizmów i imion objęte]*, wyd. S. Lewental, Warszawa.
- Pawlikowska-Jasnorzewska M., 1993, *Poezje zebrane*, pod red. A. Madydy, Toruń, t. 1 i t. 2.
- Pismo Święte. Stary Testament i Nowy Testament*, za: <https://biblia.apologetyka.com/search> (data dostępu: 16.11.2015).
- Słowacki J., 1880, *Pisma Juliusza Słowackiego*, Lwów, t. 1–4, również [w:] *Polska Biblioteka Internetowa*, www.pbi.edu.pl (data dostępu: od 30.10.2010 do 13.03.2012).
- Słowacki J., 1922, *Trzy poemata*, wyd. i objaśnił J. Maurer, Kraków.
- Słowacki J., 1952–1975, *Dzieła wszystkie*, pod red. J. Kleinera, (od t. 12) W. Floryana, Wrocław, t. 1–17.
- Słowacki J., 1959a, *Dzieła*, pod red. J. Krzyżanowskiego, wyd. trzecie, Wrocław, t. 1–14.
- Słowacki J., 1959b, *Liryki*, wybór i oprac. M. Bizana, P. Hertza, Warszawa.
- Słowacki J., 1974, *Ja Orfeusz. Liryki i fragmenty z lat 1836–1849*, wybrał i wstępem poprzedził M. Bizan, Warszawa.
- Słowacki J., 1976, *Balladyna*, oprac. M. Inglot, wyd. 5, zmienione, BN I 51, Wrocław.
- Słowacki J., 2005, *Wiersze. Nowe wydanie krytyczne*, oprac. J. Brzozowski, Z. Przychodniak, Poznań.
- Słowacki J., 2009, *Juliusz Słowacki. Poematy. Nowe wydanie krytyczne*, oprac. J. Brzozowski, Z. Przychodniak, Poznań, t. 1 i t. 2.
- Staff L., 1970, *Wybór poezji*, wyboru dokonał i wstępem poprzedził M. Jastrun, wyd. 2., Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Wasilewski E., 1883, *Poezje Edmunda Wasilewskiego*, wyd. 6. (przejrzane i powiększone), Lwów.

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

- Andrejczyk M., 2012, *Nazewnictwo kamieni szlachejnych w teorii i praktyce badawczej na przykładzie Mickiewiczowskiej perty*, [w:] *Język – styl – tekst w teorii i praktyce badawczej*, pod red. W. Śliwińskiego, Kraków, s. 155–167.
- Andrejczyk M., 2013a, *Nazwy kamieni szlachejnych w „Słowniku wileńskim” i „Słowniku języka Adama Mickiewicza”. Próba porównania*, „Prace Filologiczne”, t. LXIV, cz. 1, s. 11–23.

- Andrejczyk M., 2013b, *Etymologia i konotacje nazw drogich kamieni w utworach Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego (na przykładzie kryształu)*, [w:] *Tekst – akt mowy – gatunek wypowiedzi*, pod red. U. Sokólskiej, Białystok, s. 33–48.
- Andrejczyk M., 2015, *Miejsce i rola gemmonimów w polszczyźnie. Stan badań*, [w:] *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*, pod red. U. Sokólskiej, Białystok, s. 583–594.
- Apresjan J. D., 2000, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław.
- Backvis C., 1975, *Słowacki i barokowe dziedzictwo*, przeł. J. Prokop, [w:] tegoż, *Szkice o kulturze staropolskiej*, wybór tekstów i oprac. A. Biernacki, Warszawa, s. 307–390.
- Bal A., 2009, *Różne style i odmiany języka: na przykładzie „Balladyny” Juliusza Słowackiego*, „Polonistyka”, nr 3, s. 52–57.
- Baley S., 1921, *Psychologiczne uwagi o genezie poematu Słowackiego „W Szwajcarii”*, „Przegląd Filozoficzny”, z. 1–2.
- Baley S., 1924–1925, *Psychoanaliza jednej pomyłki Słowackiego*, „Pamiętnik Literacki”, z. 4, s. 136–154.
- Bartmiński J., 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] *Konotacja*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński J., 1998, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”*, „Język a Kultura”, t. 12, s. 63–83.
- Bartmiński J., Tokarski R., 1993, *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego, Lublin, s. 47–61.
- Bartnicka B., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Świat dźwięków*, t. 4, Kraków.
- Bartnicka B., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Świat doznań zmysłowych (węch, smak, dotyk)*, t. 8, Kraków.
- Bartol-Jarosińska D., 1999, *Semantyka żywiołów w „Sonetach krymskich” i ich przekładzie francuskim*, [w:] *Mickiewicz i Kresy. Rozprawy przedstawione na międzynarodowej sesji naukowej w Krakowie, 4–6 grudnia 1997*, pod red. Z. Kurzowej, Z. Cygał-Krupowej, Kraków, s. 175–194.
- Bądzkiewicz A., 1885, *Projekt nowego opracowania „Pana Tadeusza”, „Muzeum”*, t. I, s. 601–615.
- Bąk M., 2004, *Mickiewicz jako erudyta (w okresie wileńsko-kowieńskim)*, Katowice.
- Białoskórska M., 2000, *Perta i jej pole łączliwości w historii języka polskiego*, [w:] *Studia Historycznojęzykowe III. Rozwój polskiego systemu językowego*, pod red. K. Rymuta, W.R. Rzepki, Kraków, s. 303–312.

- Białoskórska M., 2001, *Dzieje poetyzmów koral i rubin w języku polskim*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, t. VII, s. 27–40.
- Białostocki J., 1977, *Od heroicznych grobowców do pogrzebu chłopca*, [w:] *Ikonografia romantyczna. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, Nieborów, 26–28 czerwca 1975 r.*, pod red. M. Poprzęckiej, Warszawa, s. 117–144.
- Biołczew B., 2003, *Po drugiej stronie mitu – Adam Bernard Mickiewicz*, przeł. C. Juda, Kraków.
- Bodzon J., 2000, *Pole łączliwości leksemu walka w „Panu Tadeuszu” Adama Mickiewicza*, „Słowo. Studia Językoznawcze”, t. VI, s. 49–68.
- Boleski A., 1949, *Juliusza Słowackiego liryka lat ostatnich (1842–1848)*, Łódź.
- Boleski A., 1951, *Spośród słownictwa „Króla-Ducha”*, Łódź.
- Boleski A., 1956, *Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849)*, Łódź.
- Boleski A., 1960, *W sferze wyobraźni poetyckiej Juliusza Słowackiego: główne motywy obrazowania*, Wrocław.
- Borowy W., 1999, *O poezji Mickiewicza*, Lublin.
- Brzozowska M., 2009, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin.
- Brzozowski J., 1999, *Notatki do ironii u Słowackiego*, [w:] *Słowacki współczesny*, pod red. M. Troszyńskiego, Warszawa, s. 37–47.
- Bunn Ch., 1970, *Kryształy. Ich rola w przyrodzie i nauce*, Warszawa.
- Burkot S., 1973, *Bohater w polskiej powieści doby romantyzmu*, [w:] *Studia romantyczne. Prace pod red. Marii Żmigrodzkiej poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów*, Wrocław, s. 177–210.
- Buttler D., 1967, *Koncepcja pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 2, s. 41–59.
- Całek A., 2012, *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki. Psychobiografia naukowa*, Kraków.
- Cavey C., 1993, *Klejnoty. Fakty i mity*, Warszawa.
- Chętnik A., 1973, *Jantar w sztuce kurpiowskiej*, „Polska Sztuka Ludowa”, t. XXVII, nr 2, Warszawa, 191–199.
- Chętnik A., 1981, *Mały słownik odmian bursztynu polskiego*, „Prace Muzeum Ziemi”, nr 34, s. 31–38.
- Chmielowski P., 1886, *Adam Mickiewicz. Zarys biograficzno-literacki*, Warszawa, t. 1–2.
- Cieśla M., 1979, *Mityczna struktura wyobraźni Słowackiego*, Wrocław.
- Cieślakowa M., Misz H., Skubalanka T., 1959, *Praca Mickiewicza nad językiem „Pana Tadeusza” na podstawie autografów*, [w:] *O języku Adama Mickiewicza. Studia*, pod red. Z. Klemensiewicza, Wrocław, s. 87–184.

- Cygan S., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Świat roślin*, t. 9, Kraków.
- Cyprian Norwid w 150-lecie urodzin. *Materiały konferencji naukowej 23–25 września 1971, 1973*, pod red. M. Żmigrodzkiej, Warszawa.
- Czachorowska M., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Topografia*, t. 11, Kraków.
- Czyż A., 1995, *Dobra przemoc marzeń. Słowacki – barok – egzystencja*, [w:] *Nasze pojedynki o romantyzm*, pod red. D. Siwickiej, M. Bieńczyka, Warszawa, s. 53–70.
- Dobrzycki S., 1909, *Notatki do dziejów języka polskiego literackiego. I. Kilka spostrzeżeń nad językiem Mickiewicza*, „Prace Filologiczne”, t. VII, s. 300–393.
- Dobrzyńska T., 1998, *Rzeczy w świecie poety*, [w:] *Profilowanie, w języku i w tekście*, pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego, Lublin, s. 355–372.
- Dubisz S., 2012, *Język – historia – kultura*, Warszawa.
- Fife J., 1994, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, [w:] *Podstawy gramatyki kognitywnej*, pod red. H. Kardeli, Warszawa, s. 9–64.
- Filar D., 2001, *Tekst artystyczny: ramy interpretacyjne, semantyka słowa*, [w:] *Semantyka tekstu artystycznego*, Lublin, s. 277–291.
- Forstner D., 2001, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa.
- Gabryś M., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Niebo i piekło*, t. 14, Kraków.
- Gille-Maisani J. Ch., 1987, *Adam Mickiewicz człowiek*, przeł. A. Kuryś, K. Rytel, Warszawa.
- Gille-Maisani J. Ch., 1996, *Adam Mickiewicz. Studium psychologiczne. Od dzieciństwa do „Dziadów części trzeciej”*, przeł. A. Kuryś, K. Marczevska, Warszawa.
- Górski K., 1954, *Zagadnienia emendacji tekstów Mickiewicza*, „Pamiętnik Literacki”, nr 3, s. 143–211.
- Górski K., 1955, *Staropolszczyzna w języku A. Mickiewicza*, „Pamiętnik Literacki”, nr 1, s. 153–210.
- Górski K., 1964a, *Aluzja literacka (istota zjawiska i jego typologia)*, [w:] tegoż, *Z historii i teorii literatury*, Warszawa, seria 2, s. 7–32.
- Górski K., 1964a, *Słowacki jako poeta aluzji literackiej*, [w:] tegoż, *Z historii i teorii literatury*, Warszawa, seria 2, s. 177–198.
- Górski K., 1964b, *Trzy notatki o Słowackim. 1. Adresatka „Rozłączenia”*, „Pamiętnik Literacki”, R. 55, z. 1, s. 203–209.
- Górski K., 1977, *Mickiewicz: artyzm i język*, Warszawa.
- Górski K., Obrębska-Jabłońska A., 1948, *Kilka wyrażen prawniczych w języku Mickiewicza*, „Język Polski”, z. 2, s. 129–133 i 180–182.
- Grabowska J., 1982, *Polski bursztyn*, Warszawa.
- Grabowski T., 1909–1912, *Juliusz Słowacki. Jego żywot i dzieła na tle współczesnej epoki*, Kraków, t. 1–2.

- Gross R., 1990, *Dlaczego czerwień jest barwą miłości?*, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., 1993, *Teoretyczne i metodologiczne problemy w perspektywie tzw. kognitywnej teorii języka*, [w:] *Studia semantyczne*, pod red. R. Grzegorzczkowskiej, Z. Zaron, Warszawa, s. 9–22.
- Grzegorzczkowska R., 1996, *Filozoficzne aspekty kategoryzacji*, [w:] *Językowa kategoryzacja świata*, pod red. R. Grzegorzczkowskiej, A. Pajdzińskiej, Lublin, s. 11–26.
- Grzegorzczkowska R., 1998, *O rozumieniu prototypu i stereotypu we współczesnych teoriach semantycznych*, „Język a Kultura”, t. 12, s. 109–115.
- Handke K., 1959, *Archaizacja językowa w „Starej baśni” J.I. Kraszewskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. 6, Łódź, s. 145–161.
- Handke K., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Świat barw*, t. 5, Kraków.
- Handke K., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego. Tom wstępny*, Kraków.
- Handke K., Handke R., 2008, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Świat kobiet i mężczyzn*, t. 13, Kraków.
- Handke R., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Walka, wojna, wojskowość*, t. 6, Kraków.
- Hoesick F., 1896–1897, *Życie Juliusza Słowackiego na tle współczesnej epoki (1809–1849). Biografia psychologiczna*, Kraków, t. 1–3.
- Hołówka T., 1986, *Myślenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku*, Warszawa.
- Hrabec S., 1955, „Bursztynowy świerzop” w „Panu Tadeuszu”, „Język Polski”, z. 5, s. 373–381.
- Janion M., 1969, *Dialektyka historii w polemice pomiędzy Słowackim a Krasińskim*, [w:] tejeże, *Romantyzm. Studia o ideach i stylu*, Warszawa, s. 154–208.
- Językowy obraz świata*, 1990, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin.
- Jordanskaja L., Mielczuk I., 1988, *Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii*, [w:] *Konotacja*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 9–34.
- Kaleciak P., 1971, *Przemiany w wiedzy i wierzeniach ludowych, dotyczące zjawisk astronomicznych, dokonane w XIX i XX wieku we wsi powiatu limanowskiego ze szczególnym uwzględnieniem Kasiny Wielkiej*, „Archiwum Etnograficzne” nr 30, „Materiały Etnograficzne z Powiatu Limanowskiego” z. 2, Wrocław, 14–42.
- Kalityński M., 1909, *Ze studiów nad stylem Anhellego. Obrazy przyrody. Kolorystyka. Symbolika*, [w:] *Cieniom Juliusza Słowackiego, rycerza napowietrznej walki, która się o narodowość naszą toczy*, Uczniowie Wszechnicy Lwowskiej, pod red. S. Wasylewskiego, Lwów, s. 148–158.
- Kallenbach J., 1897, *Adam Mickiewicz*, Lwów, t. 1–2.
- Kallenbach J., 1922, *O języku i stylach Mickiewicza*, „Język Polski”, z. 3, s. 65–81.

- Kamień w literaturze, języku i kulturze*, 2013, pod. red. M. Roszczyńskiej, K. Wądołny-Tatar, t. 1, Kraków.
- Kasjan J. M., 1966, *Przysłowia i metaforyka potoczna w twórczości Słowackiego*, Toruń.
- Kępiński Z., 1980, *Mickiewicz hermetyczny*, Warszawa.
- Kleiner J., 1919, *Juliusz Słowacki. Dzieje twórczości*, Lwów, t. 1–4.
- Kleiner J., 1948a, *Mickiewicz*, Lublin.
- Kleiner J., 1948b, *Z zagadnień metaforyki Mickiewicza i Słowackiego*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” III, Wrocław, s. 1–8.
- Klemensiewicz Z., 1951, *Szkic gramatycznej charakterystyki poetyckiego języka Słowackiego*, „Język Polski”, XXXI, z. 1, s. 1–14; z. 2, s. 68–75.
- Klemensiewicz Z., 1955, *Jaką rolę i dzięki czemu odegrał Mickiewicz w rozwoju języka polskiego*, „Język Polski”, z. 5, s. 322–333.
- Komorowska E., 2010, *Barwa żółtażłota w zwierciadle języka polskiego. Aspekt lingwistyczny*, [w:] *Kolor w kulturze*, pod red. Z. Mocarskiej-Tycowej, J. Bielskiej-Krawczyk, Toruń, s. 37–44.
- Konotacja*, 1988, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin.
- Kotarska J., 1997, „*On karbunkulem świetnym i ognistym*”. W *kręgu metaforyki szlacheńskich kamieni*, „Ruch Literacki”, z. 4, s. 537–550.
- Kowalczykowa A., 1994, *Słowacki*, Warszawa.
- Kowalczykowa A., 2003, *Juliusz Słowacki*, Wrocław.
- Krukowska H., 1993, „*Pan Tadeusz*” jako poezja czysta, [w:] *Mickiewicz. W 190-lecie urodzin*, pod red. H. Krukowskiej, Białystok, s. 221–239.
- Krukowska H., 2003, *Chrześcijańska duchowość Adama Mickiewicza*, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, pod red. Z. Abramowicz, Białystok, s. 97–104.
- Krupianka A., 1994, *Porównania homeryckie w „Panu Tadeuszu” Adama Mickiewicza*, [w:] *Polszczyzna dawna i współczesna. Materiały z ogólnopolskich konferencji językoznawczych*, pod red. Cz. Łapicza, Toruń, s. 61–68.
- Krzywobłocka B., Krzywobłocka R., 1979, *Magia klejnotów*, Warszawa.
- Krzywobłocka B., Krzywobłocka R., 1983, *Tajemnice klejnotów*, Warszawa.
- Kupiszewski W., 1970, *Mickiewiczowskie chmury i obłoki*, [w:] *W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Doktorowi Zenonowi Klemensiewiczowi*, Warszawa, s. 235–246.
- Kurkowska H., Skorupka S., 2001, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Kuryłowicz B., 2012, *Semantyka nazw kwiatów w poezji Młodej Polski*, Białystok.
- Lakoff G., Johnson M., 1988, *Metafory w naszym życiu*, tłum. T.P. Krzeszowski, Warszawa.

- Langacker R., 1995, *Wykłady z gramatyki kognitywnej: Kazimierz nad Wisłą, grudzień 1993*, pod red. H. Kardeli, Lublin.
- Lebioda D. T., 1996, *Mickiewicz. Wyobraźnia i żywioł*, Bydgoszcz.
- Lebioda D. T., 1999a, *Kosmogonia liryczna: o wyobraźni pulsującej Juliusza Słowackiego*, „Poezja Dzisiaj” nr 5, s. 26–29.
- Lebioda D. T., 1999b, *Słowacki i druidzi*, „Przegląd Artystyczno-Literacki”, nr 9, s. 49–62.
- Lebioda D. T., 2000, *Szaman i szatan: szamanizm w twórczości Juliusza Słowackiego*, [w:] *Marmur i blask: studia, szkice, artykuły o poezji polskiej od Mickiewicza do Miłosza*, Bydgoszcz, s. 126–136.
- Leech G. N., 1980, *Exploration in semantics and pragmatics*, Amsterdam.
- Leszczyński Z., 1999, *Nad porównaniami Mickiewicza*, [w:] *Mickiewicz i Kresy. Rozprawy przedstawione na międzynarodowej sesji naukowej w Krakowie, 4–6 grudnia 1997*, pod red. Z. Kurzowej, Z. Cygal-Krupowej, Kraków, s. 131–143.
- Lubertowicz Z., 1910, *Paleta barw i klejnotów w utworach Juliusza Słowackiego*, Brody.
- Łoś J., 1901, *Mickiewicz jako lingwista*, [w:] *Pamiętnik Kielecki. Zbiór prac ku uczczeniu Adama Mickiewicza 1798–1898*, Kielce, s. 135–149.
- Łubieniewska E., 1998, *Upiorny Anioł: wokół osobowości Juliusza Słowackiego*, Kraków.
- Maciaszek S., 1925, *Życie duchowe i twórczość poetycka Adama Mickiewicza w świetle psychologii namiętności i psychoanalizy*, Poznań.
- Maciejewski M., 1977, *Mickiewiczowskie „czucie wieczności” (Czas i przestrzeń w liryce łożańskiej)*, [w:] tegoż, *Poetyka – gatunek – obraz. W kręgu poezji romantycznej*, Wrocław, s. 67–117.
- Maćkiewicz J., 1999a, *Co to jest „językowy obraz świata”?*, „Etnolingwistyka”, nr 11, s. 7–24.
- Maćkiewicz J., 1999b, *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*, Gdańsk.
- Małecki A., 1866–1867, *Juliusz Słowacki. Jego życie i dzieła w stosunku do współczesnej epoki*, Lwów, t. 1–2.
- Maślankiewicz K., 1982, *Kamienie szlachetne*, Warszawa.
- Mayenowa M. R., 1955, *Mickiewicz a tradycje stylistyczne*, Warszawa.
- Mazurkiewicz M., 1989, *Drogi kamienie w ludowym językowym obrazie świata*, „Język a Kultura”, t. 2, s. 165–183.
- Mikołajczuk A., 1994, *Konotacje nazw drogich kamieni w utworach Juliusza Słowackiego (Na przykładzie „rubinu”)*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 1, s. 89–108.
- Mikołajczuk A., 1997, *Pole semantyczne gniewu w polszczyźnie*, [w:] *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*, pod red. R. Grzegorzycowej, Z. Zaron, Warszawa, s. 149–171.

- Miodunka W., 1980, *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Kraków.
- Moszyński K., 1967, *Kultura ludowa Słowian*, t. II, cz. 2, Warszawa.
- Nawarecki A., 1992, *Czułe słówka Słowackiego*, [w:] *Twórczość Słowackiego. Oryginalność – uniwersalność – recepcja*, pod red. H. M. Małgowskiej, A. Kotlińskiego, Olsztyn, s. 57–72.
- Nawarecki A., 1993, *Mickiewicz i robaki*, [w:] *Balsam i trucizna. 13 tekstów o Mickiewiczu*, pod red. E. Grajczyk, Z. Majchrowskiego, Gdańsk, s. 7–26.
- Nawarecki A., 2003, *Mały Mickiewicz*, Katowice.
- Nitsch K., 1934a, *Na marginesie autografów „Pana Tadeusza”*, „*Język Polski*”, z. 4, s. 141–152.
- Nitsch K., 1934b, *Z zagadnień języka Mickiewicza*, „*Język Polski*”, z. 5, s. 138–140.
- O języku Adama Mickiewicza*, 1959, pod red. Z. Klemensiewicza, Wrocław.
- Olszewska M. J., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, W kregu meteorologii i astronomii*, t. 10, Kraków.
- Osgood C. E., Suci G. J., Tannenbaum P. H., 1957, *The Measurement of Meaning*, Urbana.
- Pajdzińska A., 1988, *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów*, [w:] *Konotacja*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 67–82.
- Pajdzińska A., 1990, *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 87–107.
- Pajdzińska A., 1995, *Dzieci Heraklita (poeci o czasie)*, [w:] *Kreowanie świata w tekstach*, pod red. A. M. Lewickiego, R. Tokarskiego, Lublin, s. 89–103.
- Pajdzińska A., 2008, *Językowy obraz świata a metafora poetycka*, „*Język a Kultura*”, t. 20, Wrocław, s. 241–252.
- Pajdzińska A., Tokarski R., 1996, *Językowy obraz świata – konwencja i kreacja*, „*Pamiętnik Literacki*”, t. LXXXVII, z. 4, s. 143–158.
- Pawlas K., 2012, *Architektura wyobraźni. Barokowa struktura przestrzeni w powieściach poetyckich Słowackiego*, [w:] *Powinowactwa sztuk w kulturze oświecenia i romantyzmu*, pod red. A. Seweryn, M. Kuleszy-Gierat, Lublin, s. 397–407.
- Paziak P., 1997, *Uwagi o semantyce nazw kolorów – bieli i czerwieni w „Balladynie”*, „*Poradnik Językowy*”, z. 2, s. 18–24.
- Pęczalska A., 1981, *Złoto północy. Opowieści o bursztynie*, Katowice.
- Piekarczyk D., 2004, *Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata*, Lublin.
- Pigoń S., 1934, *Jeszcze o Mickiewiczowskim gadaniu*, „*Język Polski*”, z. 5, s. 162–164.
- Pigoń S., 1949, *Dwie właściwości gwarowe w języku Mickiewicza. 1. Żagary; 2. Widzę ta woda*, „*Język Polski*”, z. 5, s. 193–195.

- Pigoń S., 1951, *Jeszcze o Mickiewiczowskich żagarach*, „Język Polski”, z. 4, s. 185.
- Pigoń S., 1952, *Rym Mickiewicza*, „Język Polski”, z. 1, s. 24–75.
- Pigoń S., 1960a, *Jeszcze o akaniu u Mickiewicza*, „Język Polski”, z. 4, s. 315.
- Pigoń S., 1960b, *Werdykt w sprawie Mickiewiczowskiego konika*, „Język Polski”, z. 4, s. 315.
- Piotrowicz A., 2014, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Życie towarzyskie*, t. 16, Poznań.
- Pisarek W., 1967, *Pojęcie pola i jego użyteczność w badaniach stylistycznych*, „Pamiętnik Literacki”, z. 1–2, s. 493–516.
- Piwińska M., 1992, *Juliusz Słowacki od duchów*, Warszawa.
- Przybylski R., 1982, *Podróż Juliusza Słowackiego na Wschód*, Kraków.
- Puzynina J., 1990, *Słowo Norwida*, Wrocław.
- Puzynina J., 2006, *Słowo poety*, Warszawa.
- Rousseau J. J., 1750/1956, *Rozprawa o naukach i sztukach*, [w:] tegoż, *Trzy rozprawy z filozofii społecznej*, przeł. H. Elzenberg, Warszawa, s. 3–44.
- Rudnicka-Fira E., 1986, *Słownictwo „Dziadów” Adama Mickiewicza w świetle analizy statystycznej (wybór problematyki)*, Katowice.
- Rychter J., 2004, *Konotacje semantyczne przymiotnika złoty w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny”, t. 3, s. 267–288.
- Rychter J., 2006, *Funkcje peryfraz nazw księżycy i słońca w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny”, t. 5, s. 181–198.
- Rychter J., 2007, *Funkcje peryfraz nazwy „niebo” w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny”, t. 6, s. 107–124.
- Rychter J., 2008, *Językowa kreacja zjawiska światła i cienia w „Niebieskich migdałach” Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny”, t. 7, s. 119–131.
- Rychter J., 2011, *Konotacje nazw kamieni szlachetnych w poezji Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, [w:] *Ścieżkami pięknej polszczyzny. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Mirosławie Białoskórskiej z okazji 65-lecia urodzin i 45-lecia pracy zawodowej*, pod red. L. Mariak, A. Seniów, Szczecin, s. 201–224.
- Sawrymowicz E., 1955, *Juliusz Słowacki*, Warszawa.
- Schipper H., 1926, *Sentymentalizm w twórczości Mickiewicza*, Lwów.
- Semantyka tekstu artystycznego*, 2001, pod. red. A. Pajdzińskiej, R. Tokarskiego, Lublin.
- Seweryn D., 1996, *O wyobraźni lirycznej Adama Mickiewicza*, Warszawa.
- Sędziak H., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Myśl i mowa*, t. 7, Kraków.

- Sękowska E., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Dom*, t. 3, Kraków.
- Siemieński T., 1991, *Problematyka relacji między językiem a kulturą w pracach językoznawców amerykańskich*, „Język a Kultura”, t. 1, s. 73–82.
- Siudut A., 1955, *Bibliografia artykułów dotyczących języka Mickiewicza drukowanych w Języku Polskim t. 1–34*, „Język Polski”, t. XXXV, s. 389–392.
- Skubalanka T., 1959, *Nowotwory językowe Mickiewicza wobec teorii i praktyki oświeceniowej i romantycznej*, [w:] *O języku Adama Mickiewicza. Studia*, pod red. Z. Klemensiewicza, Wrocław, s. 331–369.
- Skubalanka T., 1962, *Neologizmy w poezji romantycznej*, Toruń.
- Skubalanka T., 1966, *Słownictwo poezji miłosnej Juliusza Słowackiego na tle tradycji*, Toruń.
- Skubalanka T., 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego*, Wrocław.
- Skubalanka T., 1996, *Wiersz Mickiewicza „Te rozkwitłe świeżo drzewa...” wśród konwencji stylistycznych epoki*, „Język Artystyczny”, 10, s. 53–60.
- Skubalanka T., 1997, *Mickiewicz, Słowacki, Norwid: studia nad językiem i stylem*, Lublin.
- Skwarczyńska S., 1932, *Wartość treściowa kolorów w romantyzmie a dzisiaj*, „Pamiętnik Literacki”, z. 2, s. 273–301.
- Skwarczyńska S., 1947, *Struktura świata poetyckiego w „Dziadach” A. Mickiewicza*, „Prace Polonistyczne”, seria 5, Łódź, s. 81–102.
- Sławski F., 1999, *Słownictwo Juliusza Słowackiego*, „Język Polski”, z. 5, s. 322–338.
- Słowacki współczesny*, 1999, pod red. M. Troszyńskiego, Warszawa.
- Sobolewska K., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Przestrzeń*, t. 2, Kraków.
- Sobolewska K., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Miasto i wieś*, t. 12, Kraków.
- Sokólska U., 2000, *Świat barw w „Łące” i w „Sadzie rozstajnym” Bolesława Leśmiana*, [w:] *Twórczość Bolesława Leśmiana. Studia i szkice*, pod red. T. Cieślak, B. Stelmaszczyk, Kraków, s. 395–415.
- Sokólska U., 2001–2002, *Porównania charakteryzujące ludzi i zachowania ludzkie w reportażach Melchiora Wańkowicza*, „Roczniki Humanistyczne”, z. 6, s. 391–402.
- Sokólska U., 2006a, *Język opisów natury w „Balladach i romansach” Adama Mickiewicza*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 6, s. 111–124.
- Sokólska U., 2006b, *Udział Joachima Lelewela w dyskusji nad ortografią polską pierwszej połowy XIX wieku*, [w:] *Wokół polszczyzny dawnej i obecnej*, pod red. B. Nowowiejskiego, Białystok, s. 343–356.
- Sokólska U., 2007a, *Językowy obraz żywiołu ognia w „Balladach i romansach” Adama Mickiewicza*, [w:] *Światło w dolinie. Prace ofiarowane Profesor Halinie Krukowskiej*, pod red. K. Korotkicha, J. Ławskiego, D. Zawadzkiej, Białystok, s. 627–640.
- Sokólska U., 2007b, *Leksyka „zwierzęca” jako składnik comparatum w porównaniach księdza Jana Twardowskiego*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 7, 153–168.

- Sokólska U., 2009, *Żywioł ognia na usługach emocjonalności w poezji romantycznej*, [w:] *Rejestr emocjonalny języka*, pod red. K. Wojtczuk, V. Machnickiej, Siedlce, s. 207–216.
- Sokólska U., 2010, *Światło i cień w „Zającu” Adolfa Dygasińskiego. Analiza leksykalno-stylistyczna*, „*Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*”, t. 9, s. 257–273.
- Stankowska H., 1985, *Rekwizytornia barokowa w twórczości Juliusza Słowackiego*, [w:] *Barok i barokowość w literaturze polskiej. Referaty i komunikaty przedstawione na sesji naukowej w dniach 13–14 kwietnia 1983 r.*, pod red. nauk. M. Kaczmarka, I. Wyczółkowskiej-Nowik, Opole, s. 51–64.
- Sudolski Z., 1995, *Mickiewicz. Opowieść biograficzna*, Warszawa.
- Szmydtowa Z., 1947, *Liryka romantyczna. Cz. I, Mickiewicz – Słowacki – Krasiński – Norwid*, Warszawa.
- Szostak-Król K., 2010, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, Podróże, podróżowanie*, t. 15, Kraków.
- Szpoński S., 1921, *Adam Mickiewicz i jego epoka*, Warszawa–Kraków, t. 1–3.
- Świerżowska A., 1999, *Perła w kulturze i religiach świata*, Kraków.
- Świrko S., 1958, *Przysłowia, wyrażenia i zwroty przysłowiowe w „Panu Tadeuszu”*, [w:] *Ludowość u Mickiewicza*, pod red. J. Krzyżanowskiego, R. Wojciechowskiego, Warszawa, s. 395–469.
- Teleżyńska E., 1999, „*Gałąź bzu białego i cyprysowa czarność*”, czyli o barwie białej i czarnej w poezji Norwida, [w:] *Studia nad językiem Cypriana Norwida*, pod red. J. Chojak, J. Puzyniny, Warszawa, s. 123–152.
- Tokarski R., 1984, *Struktura pola znaczeniowego. Studium językoznawcze*, Warszawa.
- Tokarski R., 1988, *Konotacja jako składnik treści słowa*, [w:] *Konotacja*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 35–54.
- Tokarski R., 1990, *Prototypy i konotacje. O semantycznej analizie słowa w tekście poetyckim*, „*Pamiętnik Literacki*”, z. 2, s. 117–137.
- Tokarski R., 1991, *Poziomy konotacji semantycznej*, „*Język a Kultura*”, t. 2, s. 45–52.
- Tokarski R., 1993, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław, s. 335–362.
- Tokarski R., 1995, *Tło kulturowe a znaczenia jednostek leksykalnych*, Lublin.
- Tokarski R., 1996, *Ramy interpretacyjne a problemy kategoryzacji (przyczynek do tak zwanej definicji kognitywnej)*, Lublin.
- Tokarski R., 2001, *Typy racjonalności w językowym obrazie świata*, [w:] *Semantyka tekstu artystycznego*, pod red. A. Pajdzińskiej, R. Tokarskiego, Lublin, s. 231–245.
- Tokarski R., 2004, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.

- Tomkowski J., 1984, *Juliusz Słowacki i tradycje mistyki europejskiej*, Warszawa.
- Tretiak J., 1904, *Juliusz Słowacki. Historia ducha poety i jej odbicie w poezji*, Kraków, t. 1–2.
- Trypućko J., 1955, *Źródła języka Mickiewicza*, [w:] Adam Mickiewicz. *Księga w stulecie zgonu*, pod red. S. Strońskiego i in., Londyn, s. 315–348.
- Turska H., 1955a, *Prowincjonalizmy językowe w „Panu Tadeuszu”*. (Materiały Sesji Naukowej poświęconej twórczości A. Mickiewicza), Warszawa.
- Turska H., 1955b, *Słownictwo opisów przyrody w „Panu Tadeuszu” wobec tradycji oświecenia i pseudoklasycyzmu*, Warszawa.
- Turska H., 1959, *Język opisów przyrody w „Panu Tadeuszu” wobec tradycji polskiego klasycyzmu*, [w:] *O języku Adama Mickiewicza. Studia*, pod. red. Z. Klemensiewicza, Wrocław, s. 177–210.
- Waga A., 1845, *O bursztynie i z czego on powstał*, Warszawa.
- Walczak B., 1994, *Mickiewicz w Słowniku wileńskim*, [w:] „*Studia nad Polszczyzną Kresową*”, pod red. J. Riegera, t. VII, Wrocław, s. 35–42.
- Walczak B., 1991, *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii*, Poznań.
- Weinreich U., 1963, *Languages in contact. Findings and problems*, Mouton.
- Weinreich U., 1966, *Explorations in semantic theory. In Current Trends in Linguistics*, Mouton.
- Weintraub W., 1934, *O pewnej młodzieńczej manierze Mickiewicza*, „*Język Polski*”, t. XIX, z. 5, s. 152–162.
- Weintraub W., 1965, *Jeszcze o „Rozłączeniu” i jego adresatce*, „*Pamiętnik Literacki*”, R. 56, z. 2, s. 491–496.
- Węgorowska K., 2001, *Gemmonimia i gemmonimy. Kilka uwag o nazwach własnych kamieni szlachetnych i niektórych minerałów*, „*Onomastica*”, XLVI, s. 291–301.
- Węgorowska K., 2003, *Tezauronimia i tezauronimy. Kilka uwag o nazwach własnych klejnotów*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, pod red. M. Biolik, Olsztyn, s. 629–638.
- Węgorowska K., 2005a, *Ajkait, ambroid, der Eridianu, sukcynt... O nazwach związanych z bursztynem*, „*Filologia Polska*”, z. 2, s. 367–370.
- Węgorowska K., 2005b, *Ambromimy, czyli nazwy własne związane z bursztynem*, „*Poradnik Językowy*”, nr 4, s. 43–58.
- Węgorowska K., 2007, *Metaforyczne, symboliczne, mitologiczne i biblijne nazwy skał, minerałów, kamieni szlachetnych, półszlachetnych oraz ozdobnych*, „*Filologia Polska*”, z. 3, s. 61–82.
- Węgorowska K., 2008, *Kamienie szlachetne i metale szlachetne we współczesnej frazeologii polskiej*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*” IV, s. 328–346.

- Węgorowska K., 2012, *Kamienie i klejnoty w języku, kulturze, sztuce*, Warszawa–Zielona Góra.
- Wierzbicka A., 1991, *Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracje w różnych kulturach*, „Etnolingwistyka”, nr 4, s. 7–40.
- Wierzbicka A., 1999, *Język – umysł – kultura*, Warszawa.
- Witkowska A., 1975, *Mickiewicz. Słowo i czyn*, Warszawa.
- Witkowska A., 1980, *Wielcy romantycy polscy. Sylwetki. Mickiewicz, Słowacki, Kraśiński, Norwid*, Warszawa.
- Witkowska A., 1986, *Literatura romantyzmu*, Warszawa.
- Witkowska A., 1998, *Celina i Adam Mickiewiczowie*, Kraków.
- Witkowska A., Przybylski R., 2002, *Romantyzm*, Warszawa.
- Wojtak M., 1999, *Juliusza Słowackiego kunszt stylizatorski – wybrane aspekty stylu „Fantazego”*, „Język Polski”, z. 5, s. 351–362.
- Wróblewski P., 1998, *Struktura, typologia i frekwencja polskich metafor*, Białystok.
- Współczesny język polski*, 2010, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin.
- Zaręba A., 1954, *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Wrocław.
- Zarębina M., 1985, *Wyrazy obce w „Panu Tadeuszu”*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź.
- Zgorzelski C., 1961, *O lirykach Mickiewicza i Słowackiego. Eseje i studia*, Lublin.
- Zgorzelski C., 1981, *Liryka w pełni romantyczna: studia i szkice o wierszach Słowackiego*, Warszawa.
- Zgorzelski C., 1993, „Rozłączenie” Słowackiego, „Miniatury” liryczne Słowackiego, [w:] *Obserwacje*, Warszawa, s. 96–111, 136–164.

SŁOWNIKI I ENCYKLOPEDIA

- ESJP – Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa, t. 1–2.
- LP – *Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny*, 1984–1985, pod red. J. Krzyżanowskiego, t. 2, Warszawa.
- LSBied – Biedermann H., 2001, *Leksykon symboli*, Warszawa.
- LSHall – Hall J., 1997, *Leksykon symboli sztuki Wschodu i Zachodu*, Kraków.
- MESob – Sobczak N., 1986, *Mała encyklopedia kamieni szlachetnych i ozdobnych*, Warszawa.
- PSLur – Lurker M., 1994, *Przeżycie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Kraków.
- SEBr – Brückner A., 1993, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.

- SEJP – Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- SEŚI – Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- SFJP – Skorupka S., 1974, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa, t. 1–2.
- SGJP – *Słownik gramatyki języka polskiego*, 2002, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, Warszawa.
- SJAM – *Słownik języka Adama Mickiewicza*, 1962–1983, pod red. K. Górskiego, S. Hrabca, Wrocław, t. 1–11.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa, t. 1–11.
- SJPSZ – *Słownik języka polskiego*, 1992, pod red. M. Szymczaka, Warszawa, t. 1–3.
- SL – Linde S., 1807–1814, *Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde*, Warszawa, t. 1–6.
- SMiTK – Kopaliński W., 1987, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- SOiSB – Lurker M., 1989, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań.
- SPJK – *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, 1994–2012, pod red. M. Kucaty, Kraków, t. 1–5.
- Spol – Jędrzej Moraczewski i in., 1842, *Starożytności polskie. Ku wygodzie czytelnika porządkiem abecadłowym zebrane*, t. 1, Poznań.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 1966–1994, 1995–, pod red. M. R. Mayenowej, F. Peplowskiego (t. 1–34), K. Mrowcewicz, P. Potoniec (t. 35–37), K. Wilczewskiej, L. Woronczakowej i in., Wrocław–Warszawa.
- SSCirl – Cirlot J. E., 2000, *Słownik symboli*, Kraków.
- SSiSL – Bartmiński J., 1996, *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, pod red. J. Bartmińskiego, t. 1, cz. 1, Lublin.
- SSKopal – Kopaliński W., 1990, *Słownik symboli*, Warszawa.
- SSTres – Tresidder J., 2005, *Słownik symboli*, Warszawa.
- SSStS – *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, 1970, pod red. W. Kowalenki, G. Labudy, T. Lehr-Spławińskiego, t. 2, Wrocław.
- SSStU – Urbańczyk S., 1953–2002, *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, IJP PAN, Kraków, t. 1–11.
- SW – *Słownik języka polskiego*, 1900–1927, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, Warszawa, t. 1–8.

- SWil – *Słownik języka polskiego*, 1861, pod red. M. Orgelbranda, Wilno, t. 1–2.
- SWJP – Dunaj B., 1996, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- SWOT – *Słownik wyrazów obcych*, 1981, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa.
- USJP – Dubisz S., 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod. red. S. Dubisza, Warszawa, t. 1–4.
- WESob – Sobczak N., Sobczak T., 1998, *Wielka encyklopedia kamieni szlachetnych i ozdobnych*, Warszawa.
- WSEH – Długosz-Kurczabowa K., 2008, *Wielki słownik etymologiczno-histeryczny języka polskiego*, Warszawa.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, 2007, pod red. P. Źmigrodzkiego, Kraków; <http://www.wsjp.pl> (data dostępu: od 15.05.2012 do 14.12.2013).

STRONY INTERNETOWE

- www.pbi.edu.pl (data dostępu: od 30.10.2010 do 13.03.2012).
- <http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/28/sownik-polszczyzny-xvi-wieku-wroclaw-1966-> (data dostępu: 19.06.2013).
- <http://www.wsjp.pl> (data dostępu: od 15.05.2012 do 14.12.2013).
- <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Dlaczego-ciekawymi-a-nie-ciekawemi;6685.html> (data dostępu: 14.09.2014).
- <https://biblia.apologetyka.com/search> (data dostępu: 16.11.2015).
- <https://polona.pl/item/dziela-polskie-t-1,MzE3MjYy/4/#info:metadata> (data dostępu: 15.07.2016).
- <https://polona.pl/item/poezye-oryginalne-i-tlomaczone,OTI4OTgwMDc/#info:metadata> (data dostępu: 17.09.2017).
- <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/19596?id=19596> (data dostępu: 10.10.2017).
- <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/sonety-krymskie-alusztaw-dzien.html> (data dostępu: 5.07.2019).
- <http://docplayer.pl/38198058-Teresa-skubalanka-wiersz-mickiewicza-te-rozkwitle-swiezo-drzewa-wsrod-konwencji-stylistycznych-epoki-jezyk-artystyczny-10-53-60.html> (data dostępu: 10.07.2019).

WYKAZ SKRÓTÓW

TERMINOLOGIA JĘZYKOZNAWCZA

a.	–	albo
blm	–	bez liczby mnogiej
B.	–	biernik
C.	–	celownik
czas.	–	czasownik
D.	–	dopełniacz
daw.	–	dawny, dawniej
dk	–	dokonany
fig.	–	zob. przen.
fraz.	–	frazeologia, frazeologizm, frazeologiczny
imiesł.	–	imiesłów
książk.	–	książkowy
lm	–	liczba mnoga
lp	–	liczba pojedyncza
M.	–	mianownik
m	–	rodzaj męski
Ms.	–	miejsownik
n	–	rodzaj nijaki
ndk	–	niedokonany
nmos	–	niemęskoosobowy
poet.	–	poetycki
przen.	–	przenośny, przenośnie, przenośnia
przestarz.	–	przestarzały
przm.	–	przymiotnik
rzad.	–	rzadki, rzadko używany
rzecz.	–	rzeczownik
snw	–	stopień najwyższy

sw.	–	stopień wyższy
zam.	–	zamiennie
zn.	–	znaczenie, znaczy
zob.	–	zobacz, porównaj
ż	–	rodzaj żeński

UTWORY ADAMA MICKIEWICZA:

Tom I

Ballady i romanse

MPierw	–	<i>Pierwiosnek</i>
MŚwiteż	–	<i>Świteż</i>
MŚwit	–	<i>Świtezianka</i>
MRyb	–	<i>Rybka</i>
MTrzechB	–	<i>Trzech Budrysów</i>
MRene	–	<i>Renegat</i>

Sonety krymskie

MSI	–	<i>Stepy akermańskie</i>
MSVI	–	<i>Bakczysaraj (Bagczesaraj – zgodnie z wydaniem z 1868 r.)</i>
MSVII	–	<i>Bakczysaraj w nocy (Bagczesaraj w nocy – zgodnie z wydaniem z 1868 r.)</i>
MSIX	–	<i>Mogiły Haremu</i>
MSXI	–	<i>Ałusztą w dzień</i>
MSXIV	–	<i>Pielgrzym</i>
MSXVII	–	<i>Ruiny zamku w Bałakławie</i>
MSXVIII	–	<i>Ajudah</i>

Wiersze różne

MFar	–	<i>Farys. Kasyda</i>
MNapok	–	<i>Na pokój grecki</i>
MZm	–	<i>Zima miejska</i>
MThem	–	<i>The meeting of the waters</i>
MDoD.D	–	<i>Do D.D. (Moja pieszczotka)</i>
MDoD.D. El	–	<i>Do D.D. Elegia</i>
MDoS	–	<i>Do samotności</i>

MDoD.S	–	<i>Do doktora S...</i>
MWim*	–	<i>W imionniku*</i>
Powiastki i bajki		
MBaron	–	<i>Pan Baron</i>
Tłumaczenia		
MGiaur	–	<i>Giaur (z Lorda Byrona)</i>
Wiersze różne		
MPoż.Ch.H	–	<i>Pożegnanie Child Harolda (z Lorda Byrona)</i>
MZPet	–	<i>Z Petrarki (O jasne, słodkie, o przeczyste wody...)</i>
Tom II		
MGraż	–	<i>Grażyna</i>
MKWall	–	<i>Konrad Wallenrod</i>
MDI	–	<i>Dziady cz. I</i>
MDIV	–	<i>Dziady cz. IV</i>
MDIII	–	<i>Dziady cz. III</i>
Tom III		
MPT	–	<i>Pan Tadeusz</i>
SJAM		
MCnota	–	<i>Cnota</i>
MD ₃ Przedm	–	<i>Dziady cz. III Przedmieścia stolicy</i>
MDoDDELpo42 [A ₁]	–	<i>Do D. D. Elegia</i>
MHP	–	<i>Historja Polski w głównych jej zarysach</i>
MJambOP	–	<i>Jamby na imieniny Onufrego Pietraszkiewicza</i>
MK444	–	<i>Kartofla</i>
MKPP	–	<i>Księgi pielgrzymstwa polskiego</i>
MLis [A ₁]	–	<i>Lis i kozieł</i>
ML ₁	–	<i>Listy cz. I</i>
MPAniela	–	<i>Pani Aniela</i>
MUwAn	–	<i>Uwagi nad wierszem „Do Anieli”</i>
MWalka	–	<i>Walka miodowa</i>

MZdania	–	<i>Zdania i uwagi</i>
MŻegnajmi	–	<i>Żegnaj mi parnaski bracie... (W imionniku J. Wiernikowskiego)</i>

UTWORY JULIUSZA SŁOWACKIEGO:

Tom I

SPar	–	<i>Paryż</i>
SGodzm	–	<i>Godzina myśli</i>
SDoM	–	<i>Do Michała Rola Skibickiego</i>
SDoA	–	<i>Do Autora Trzech Psalmów</i>
SDuma	–	<i>Duma o Wacławie Rzewuskim</i>
SList	–	<i>List do Aleksandra H...</i>

Poematy

SHugo	–	<i>Hugo</i>
SMnich	–	<i>Mnich</i>
SLam	–	<i>Lambro</i>
SŻm	–	<i>Żmija</i>
SJanB	–	<i>Jan Bielecki</i>
SArab	–	<i>Arab</i>
SWSzw	–	<i>W Szwajcaryi</i>
SWac	–	<i>Wacław</i>
SAnh	–	<i>Anhelli</i>
SOjZ	–	<i>Ojciec zadżumionych</i>
SUstęp	–	<i>Ustęp z „Podróży na Wschód”</i>
SPoePD	–	<i>Poema Piasta Dantyszka</i>

Tom II

Poematy

SBen	–	<i>Beniowski</i>
SKr-D	–	<i>Król-Duch</i>

Dramaty

SMarS	–	<i>Marya Stuart</i>
SKor	–	<i>Kordian</i>
SMin	–	<i>Mindowe</i>

Tom III

SMaz	–	<i>Mazepa</i>
SBall	–	<i>Balladyna</i>
SLiW	–	<i>Lilla Weneda</i>

Tom IV

SKsiN	–	<i>Książę Niezłomny</i>
SKsiM	–	<i>Książdz Marek</i>
SSenSS	–	<i>Sen srebrny Salomei</i>
SDoEm	–	<i>Do Emigracyi. O potrzebie Idei</i>

INNE TEKSTY ARTYSTYCZNE

Ap	–	<i>Pismo Święte, Apokalipsa św. Jana</i>
BroAlp	–	Kazimierz Brodziński, <i>Wiersz pisany na Alpach</i>
1 Krl	–	<i>Pismo Święte, Pierwsza Księga Królewska</i>
JAMNies	–	Jan Andrzej Morsztyn, <i>Niestatek</i>
JKDoM	–	Jan Kochanowski, <i>Do Magdaleny</i>
JProp	–	Jan Kochanowski, <i>Proporzec albo Hołd Pruski</i>
Jr	–	<i>Pismo Święte, Ks. Jeremiasza</i>
Mt	–	<i>Pismo Święte, Ewangelia wg św. Mateusza</i>
MP-JLun	–	Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, <i>Lunatyk</i>
ObjŚwJ	–	<i>Pismo Święte, Objawienie św. Jana</i>
Orl	–	Ludovico Ariosto, <i>Orland szalony</i> (tłum. P. Kochanowski)
Rdz	–	<i>Pismo Święte, Ks. Rodzaju</i>
Sm	–	<i>Pismo Święte, Ks. Samuela</i>
WimH.G.	–	Edmund Wasilewski, <i>W imionnikach. Do Henryka G***</i>
WrozJK	–	Jan Kasprówicz, <i>W rozbolełego serca żywą księgę</i>

WYKAZ TABEL, RYSUNKÓW I ILUSTRACJI

WYKAZ TABEL

Tabela 1. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego BRYLANT w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	121
Tabela 2. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego BURSZTYN w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	123
Tabela 3. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego DIAMENT w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	125
Tabela 4. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego KORAL w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	127
Tabela 5. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego KRWAŃNIK w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	129
Tabela 6. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego KRYSZTAŁ w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	130
Tabela 7. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego PERŁA w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	133
Tabela 8. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego RUBIN w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	134
Tabela 9. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego SZAFIR w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	137
Tabela 10. Częstość wystąpień poszczególnych leksemów z kręgu znaczeniowego DROGIE KAMIEŃ w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego – analiza zbiorcza	139
Tabela 11. Częstość wystąpień rzeczowników w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «BEZBARWNOŚĆ»/«PRZEZROCZYŚĆ» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	141

Tabela 12. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «BIEL» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	142
Tabela 13. Częstość wystąpień poszczególnych rzeczowników w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «CZERWIEN» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	143
Tabela 14. Częstość wystąpień rzeczowników w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «FIOLET» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	144
Tabela 15. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «KOLOR NIEBIESKI» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	145
Tabela 16. Częstość wystąpień poszczególnych części mowy w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «ZIELEŃ» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	146
Tabela 17. Częstość wystąpień rzeczowników w obrębie pola znaczeniowego kamieni konotujących «KOLOR ŻÓŁTY» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego	147
Tabela 18. Częstość wystąpień poszczególnych leksemów z kręgu kamieni konotujących «RÓŻNE KOLORY» w utworach Mickiewicza oraz Słowackiego – analiza zbiorcza	148

WYKAZ RYSUNKÓW

Rysunek 1. Wybrane elementy konotacyjne <i>perły</i>	229
--	-----

WYKAZ ILUSTRACJI

Drogie kamienie (1)	27
Ametysty	57
Brylanty	62–63
Drogie kamienie (2)	75
Kryształy	86
Szmaragdy	112
Brylanty	121

Ametysty	144
Drogie kamienie (3)	154
Bursztyny (1)	169
Bursztyny (2)	171
Kryształy	205
Perły	219
Turkusy	255
Drogie kamienie (4)	259

INDEKS ALFABETYCZNY NAZW ZAMIESZCZONYCH W SŁOWNIKU

A

alabaster 34, 56, 142, 151, 259
alabastr 56, 112, 142, 259
alabastrowy 34, 56, 142, 259
ametyst 27, 32, 35, 57, 75,
144–145, 153–154, 259

B

barwa 29, 31, 57–58, 66, 82,
127–128, 135, 140, 149, 161,
164, 171, 174–175, 180, 182,
187, 196, 208, 212, 216, 219,
221, 225–227, 230–231, 241,
253, 260–261, 264, 266, 275
biały 56–58, 62, 112, 122, 138,
172, 181, 183, 196, 205, 222,
225, 260–261
blady 56, 58, 95, 114, 148,
260–261
blask 13, 30–31, 34, 39, 58–60,
63, 72, 74–75, 79, 88, 91–92,
94, 99, 112, 116, 122, 126,
131–132, 134, 140–141,
149, 153, 155–157, 160–161,

164–165, 175, 179–181, 209–
212, 217, 219, 222, 225–226,
229–231, 234, 237, 253–254,
260–261, 263–264, 267, 276
błękitny 59, 93, 95–96, 110, 115,
145, 211, 216, 239, 254, 256,
260–261
błysk 59, 106, 112, 116, 135–136,
260–261
błyskać 60, 62, 122, 138, 141,
183, 261
błysnąć 60, 261
błyszcący 60, 74, 90, 113, 164,
204, 260
błyszczec 60, 91–92, 96, 137,
156, 217, 222, 231, 261
brylant 14, 34–35, 60–63, 69, 98,
104–105, 113, 120–122, 138,
144, 151, 176, 212, 232, 238,
259, 265, 290
brylantować 63, 121–122, 138,
149, 260–262, 311
brylantowy 60, 63–64, 121–122,
259
bursztyn 8, 14, 27, 30, 34–35,
65–67, 78, 95, 116, 120, 123–
125, 138, 151, 154, 167–180,

182, 184–187, 189–193, 207,
259, 266–267, 273, 290
bursztynowy 34, 46, 67, 121,
123–124, 173–175, 180–183,
185–187, 190, 259, 274

C

chryzolit 9, 32, 67, 147–149, 153,
251–252, 259, 263, 266
ciężki 68, 122, 260–261
cudny 56, 68, 76, 153, 162, 175,
260–261
cudowny 68, 83, 129, 138, 200,
260
czerwienić 68, 83, 135–136, 261
czerwony 68–69, 79–80, 83–85,
95, 128–130, 135–136, 153,
194, 196, 199, 212, 254,
260–261
czysty 62, 67, 69, 71, 75, 87, 91,
111, 126, 164, 203–205, 208,
260–261

D

diament 27, 30, 34–35, 61,
69–70, 75, 120, 125–126,
138, 153–154, 176, 259, 290
drogi 8, 12, 14, 27–29, 34, 40, 57–
58, 62, 68, 70–71, 74–77, 82,
103, 105, 109, 117, 126, 138,
151–154, 158–159, 162–163,
168, 173–174, 201, 205–206,
210, 222–223, 259, 265–266
dyament 69–72, 98–99, 111, 116,
126, 133, 259

dyjament 70, 259
dyjamentowy 72
dzwonić 72, 126, 133, 138, 261

G

granat 9, 27, 73, 75–76, 143, 149,
153–154, 247–249, 259–260,
311
gromada 62, 73, 96, 105, 107,
235, 260–261

H

hiacynt 9, 32, 73, 143, 149,
251–252, 259, 266
hjacynt 73, 259
hyacynt 73, 143, 259

J

jasność 58, 63, 74, 93, 103, 111,
117, 123, 162, 181, 189, 209,
217, 225, 260–261
jasny 57, 65, 74–75, 95, 122, 126,
131–132, 135, 138, 183, 204,
209, 211, 226, 260–261

K

kałakucki 75, 260–261
kamień 8–9, 12, 14, 26–34, 42,
55, 57–58, 62, 67–68, 70–71,
73–77, 82–84, 92, 96, 103,
105, 108–109, 113, 115,

- 117, 129–130, 134, 142, 144,
151–155, 157–163, 166–174,
177–179, 184, 193, 198–199,
202–203, 205–206, 221–222,
229, 236, 238–239, 241–242,
247–249, 252, 255, 259, 263,
265–266, 275, 311
- karbunkuł 9, 76, 143, 149, 251,
253, 259–260
- klejnot 12, 14, 27, 29, 57, 67, 71,
73, 77, 95, 109, 111, 114,
140–141, 150, 153, 156–157,
220–221, 252, 254, 259, 265
- koralek 18, 27, 35, 60, 65, 68–69,
77–81, 85, 102, 120, 126–
128, 138, 144, 151, 189, 197,
226–227, 249, 259, 263–264,
272, 290
- koralek 80, 126–128, 139, 247,
249–250, 259–260, 311
- koralewy 34, 80–81, 126–127,
259
- kornalina 9, 82, 143–144, 149,
195, 251, 253, 259–260
- kosztowny 8, 12, 14, 27, 29,
75, 82, 151–154, 158, 163,
259–261, 265
- krasa 82, 127–128, 260–261
- krasić 82, 261
- krwawić się 55, 83, 135–136, 261
- krwawnik 8, 14, 27, 35, 68–70,
79, 82–85, 120, 128–130,
138, 144, 149, 167, 193–200,
202, 253, 259, 290
- krwawnikowy 27, 76, 84, 121,
128–130, 151, 166, 196–197,
199–201, 252, 259, 266, 311
- krwawość 84, 129–130, 200, 260
- krwawy 68, 80, 84–85, 108,
127–129, 136, 138, 194,
260–261
- kryształić 85, 130–132, 138, 204,
216–217, 252, 260–261, 311
- kryształik 85, 130, 132, 139, 252,
256, 259, 311
- kryształ 9, 14, 27, 34–35, 57,
60, 69, 83, 85–89, 91, 104,
108–109, 111–112, 114, 117,
120, 130–132, 136, 138, 151,
153, 167, 202–218, 259, 266,
290
- kryształowy 89–91, 130–132, 204,
206–208, 210, 215, 218, 259
- L
- łnić 60, 91–93, 116, 209–210,
261
- M
- miecić 55, 92–93, 160, 261
- mienić się 55, 92–93, 160, 261
- migać 92, 261
- migotać 60, 92, 116, 261
- moc 27, 32, 63, 93, 116, 122–
123, 184, 190, 195, 219, 228,
245–246, 260–261
- modry 59, 93–94, 211, 260–261
- N
- niebieski 8, 59, 93–94, 109, 115,
137–138, 140, 145–146, 211,
260–261, 291

O

oczerwienić 94, 261
 odbłask 59, 94, 260–261
 ognisty 76, 94, 106, 122, 135–136,
 138, 186, 260–261
 ogromny 94, 260–261
 opal 27, 32, 35, 95, 140–141, 149,
 251, 254, 256, 259, 311
 oszlifować 95, 261
 oświecony 95, 122, 141, 260–261

P

palić się 95–96, 236, 261
 perełeczka 96, 132–134, 139,
 220, 231, 239, 252, 256,
 259–260, 311
 perełka 61, 96, 109, 132–134,
 139, 220–221, 230–231,
 234–235, 259
 perła 9, 14, 27, 58, 61, 69–70,
 72, 77, 94, 96–102, 120, 126,
 132–134, 138, 156–157, 167,
 219–229, 231–234, 236,
 238–243, 245–247, 249–251,
 259, 271, 280, 290
 perło 100, 132–133, 221, 247,
 249–250, 259–260, 311
 perłowy 34, 74, 101–102, 121,
 132–134, 220–222, 224–225,
 231–232, 236–237, 244–245,
 259, 262
 płonący 103, 169, 171, 260–261
 poiskrzyć 103, 122, 138, 260–261
 przejrzystość 18, 32, 65, 71, 103,
 124, 126, 183–184, 260–261
 przeświecić 103, 261

przezrocze 103, 131, 216, 260–
 261
 przezroczysty 65, 69, 88, 91, 104,
 107, 111, 131–132, 138, 141,
 175, 203, 208, 210, 216, 255,
 260–261

R

rozkruszyć 104, 261
 rozłnić się 55, 104, 209, 260, 261
 rozrubinić 105, 121, 134–136,
 139, 251, 256, 260–261, 311
 rozświecić 77, 89, 104–105, 210,
 261
 rubin 18, 27, 32, 34–35, 57,
 59–60, 73, 75–76, 83, 87, 97,
 104–107, 110, 114, 117, 120,
 134–136, 138, 143–144, 149,
 151, 153–154, 167, 212, 248,
 259–260, 263–264, 272, 290
 rubinowy 34, 57, 59, 107–108,
 134–136, 259

S

selenit 108, 140–141, 149, 251,
 255–256, 259, 263
 skaza 108, 218, 260–261
 skryształić 109, 130–132, 260–261
 słoneczny 58, 109, 141, 162, 179,
 260–261
 szafir 27, 30, 32, 35, 75, 94, 109–
 110, 120, 136–138, 153–154,
 167, 259, 290
 szafirowy 34, 110, 136–137, 211,
 259

szklany 88, 104, 111, 131–132,
138, 216, 260–261

szlifować 111, 261

szmaragd 27, 32, 34–35, 75, 88,
111–112, 146–147, 151,
153–154, 197, 207–208,
233, 259

szmaragdowy 34, 76, 112, 146–
147, 149, 151, 153, 166–167,
259

Ś

śnieżny 56, 112, 142, 181,
260–261

światło 32, 39, 43, 52, 58–61,
68, 74, 82, 91, 107, 109,
112–114, 122, 132, 135–136,
143–144, 148, 164, 181, 212,
217, 227, 254, 260–261, 264,
279–280

światły 74, 113, 122, 138, 164,
260–261

świecić 60, 91–93, 96, 107, 113,
116, 122, 133–135, 138, 162,
181, 222, 231, 261

T

topaz 27, 32, 35, 58, 75, 95,
113–114, 147–148, 153–154,
212, 259

turkus 27, 32, 35, 114–115,
145–146, 149, 153, 251,
255–256, 259

turkusik 59, 96, 115, 145–146,
239, 256, 259

turkusowy 34, 115, 145–146, 259

turkusówka 115, 146, 260

twardość 29–31, 63, 70, 115,
126, 149, 153, 164, 171, 203,
260–261, 263–264

twardy 70–72, 115, 126, 142, 220,
260–261

W

wielki 90, 94, 116, 122, 126, 138,
223, 251, 260–261, 284

wonny 66, 95, 116, 124, 138, 191,
260–261

wybłyskać 116, 261

Z – Ż – Ź

zabłysnąć 116, 133–134, 138, 261

zamierzchnąć 116–117, 261

zimny 117, 260–261

źródłany 117, 131–132, 138,
260–261

żółknąć 117, 148, 261

INDEKS NAZWISK

A

Andrejczyk Małgorzata 26, 33,
36, 109, 202, 222, 270–271
Apresjan Jurij D. 25, 271
Ariosto Ludovico 79, 269, 289

B

Backvis Claude 234, 271
Bal Agnieszka 51, 271
Baley Stefan 271
Bańkowski Andrzej 152, 169,
204, 282
Bartmiński Jerzy 12, 14, 20–21,
25–26, 54, 271, 273–275,
277, 280, 282–283
Bartnicka Barbara 52, 271
Bartol-Jarosińska Danuta 46, 271,
307–308
Bądzkiewicz Antoni 45, 271
Bąk Magdalena 47, 271
Białoskórska Mirosława 34–35,
226, 235, 271–272, 278, 306
Białostocki Jan 163, 272
Biedermann Hans 20, 282
Bielska-Krawczyk Joanna 275
Bieńczyk Marek 273

Biernacki Andrzej 271
Biolik Maria 281
Biolczew Bojan 272
Bizan Marian 270
Bodzon (Rychter) Joanna 123, 272
Boleski Andrzej 38, 48–49, 115,
146, 151, 167, 198, 200–
201, 226, 272, 308
Borowy Waclaw 42, 211, 272
Boryś Wiesław 24, 152, 169,
248, 283
Bralczyk Jerzy 159, 283
Brodziński Kazimierz 163, 269, 289
Brückner Aleksander 152, 169, 283
Brzozowska Małgorzata 14, 24,
26, 31, 33, 262–263, 272, 310
Brzozowski Jacek 51, 270, 272
Bunn Charles 204, 272
Burkot Stanisław 37, 272
Buttler Danuta 13, 118–119, 272
Byron George Gordon 50, 287

C

Całek Anita 51, 272
Cavey Christopher 172, 272
Chętnik Adam 172, 272
Chmielowski Piotr 272

Chodźko Aleksander 38
 Cieśla Maria 49, 269, 272
 Cieślakowa Halina 40, 272
 Cirlot Juan Eduardo 283
 Cygal-Krupowa Zofia 271, 276
 Cygan Stanisław 52, 273
 Czachorowska Magdalena 52, 273
 Czubek Jan 269
 Czyż Antoni 234, 273

D

Dante Alighieri 208
 Dąbrowski Ignacy 104
 Długosz-Kurczabowa Krystyna
 24, 56, 152, 169, 248, 284
 Dobrzycki Stanisław 45, 273
 Dobrzyńska Teresa 273
 Doroszewski Witold 19, 54, 283
 Dubisz Stanisław 48, 273, 284

E

Elzenberg Henryk 278

F

Fife James 24, 273
 Filar Dorota 11, 273
 Floryan Władysław 270
 Forstner Dorothea 20, 273

G

Gabryś Monika 52, 273

Gall Anonim 28
 Gille-Maisani Jean-Charles 273
 Goethe Johann Wolfgang von 182,
 269
 Górski Konrad 16, 38, 45–46, 48,
 50, 54, 273, 283, 307
 Grabowska Janina 172, 273
 Grabowski Tadeusz 273
 Grajczyk Ewa 277
 Gross Rudolf 226, 274
 Gruszczyński Włodzimierz 159,
 283
 Grzegorzczkova Renata 25, 274,
 276

H

Hall James 20, 282
 Handke Kwiryna 38, 52–53, 55,
 274, 310
 Handke Ryszard 52, 274
 Hertz Paweł 270
 Hoesick Ferdynand 274
 Hołówka Teresa 274
 Homer 168
 Hrabec Stefan 16, 46, 54, 183,
 274, 307
 Humboldt Wilhelm von 118

I

Inglot Mieczysław 43, 270

J

Janion Maria 50, 274

Jastrun Mieczysław 270
 Johnson Mark 25, 275
 Jordanskaja Lidia 25, 274
 Juda Celina 272

K

Kaczmarek Marian 280
 Kaleciak Piotr 210, 274
 Kalityński Mieczysław 50, 274
 Kallenbach Józef Henryk 40–41,
 45, 274
 Karłowicz Jan 54, 284
 Kasjan Jan Mirosław 50, 275
 Kasproicz Jan 269, 289
 Kępiński Zdzisław 156, 275
 Kleiner Juliusz 43, 46–47, 49,
 270, 275
 Klemensiewicz Zenon 45, 47,
 50, 272, 275, 277, 279, 281,
 307
 Kochanowski Jan 79, 185, 223,
 226, 235, 269, 289
 Kochanowski Piotr 79, 226, 269,
 289
 Komorowska Ewa 124, 187, 275
 Kopaliński Władysław 12, 20,
 29, 54, 162–164, 178, 182,
 184, 188, 193, 196, 199,
 208, 210, 212, 228, 242,
 249, 283
 Korotkich Krzysztof 279
 Kotarska Jadwiga 34, 275, 306
 Kotliński Andrzej 277
 Kowalczyk Agnieszka 265
 Kowalczyk Alina 275
 Kowalenko Władysław 283
 Krasieński Zygmunt 39

Krukowska Halina 46, 275, 279,
 308
 Krupianka Aleksandra 47, 275
 Kryński Adam Antoni 54, 284
 Krzeszowski Tomasz 275
 Krzywobłocka Bożena 20, 28,
 32, 168, 170, 178, 193, 219,
 275
 Krzywobłocka Róża 20, 28, 32,
 168, 170, 178, 193, 219, 275
 Krzyżanowski Julian 269–270,
 280, 282
 Kucala Marian 283
 Kulesza-Gierat Monika 277
 Kupiszewski Władysław 46, 138,
 275
 Kurkowska Halina 262, 275
 Kuryłowicz Beata 161, 192, 199,
 275
 Kuryś Agnieszka 273
 Kurzowa Zofia 271, 276

L

Labuda Gerard 283
 Lakoff George 25, 197, 275
 Langacker Ronald 23, 25, 276
 Lebioda Dariusz Tomasz 46, 50,
 209, 276, 307
 Leech Geoffrey Neil 25, 276
 Lehr-Spławiński Tadeusz 283
 Lessing Gotthold Ephraim 228,
 269
 Leszczyński Zenon 46, 216, 231,
 276
 Lewicki Andrzej 277
 Libera Zdzisław 269
 Linde Samuel Bogumił 19, 54, 283

Lubertowicz Zygmunt 34, 49,
276, 306, 308
Lurker Manfred 20, 157, 166, 283

Ł

Ławski Jarosław 279
Łoś Jan 47, 276
Lubieniewska Ewa 276

M

Machnicka Violetta 280
Maciaszek Stanisław 276
Maciejewski Marian 156, 276
Maćkiewicz Jolanta 228, 276
Madyda Aleksander 270
Majchrowski Zbigniew 277
Małecki Antoni 276
Małgowska Hanna 277
Mariak Leonarda 278
Maślankiewicz Kazimierz 12, 20,
28–30, 33, 154, 168, 194,
200, 202–203, 245–246,
276, 305
Maurer Józef 270
Mayenowa Maria Renata 45, 276,
283
Mazurkiewicz Małgorzata 27–28,
34, 151, 154, 170–171, 178,
189, 191, 203, 208–210,
215, 218, 276, 306
Mickiewicz Adam 12–13, 16–
17, 19, 22, 27–28, 36–38,
40–54, 61, 65, 67, 74–76,
78–84, 86–87, 90, 92, 94,
97, 101–102, 104, 109,

114, 117–118, 120–121,
123, 125–135, 137, 139–
150, 154–156, 158–159,
163–164, 167, 173–183,
185, 191–192, 195, 198,
202, 206–213, 216–217,
221, 226, 228, 231, 241,
247–248, 250, 256, 258–
283, 286, 305–311

Mielczuk Igor 25, 274
Mikołajczuk Agnieszka 35, 120,
123, 134, 151, 167, 251,
259, 276, 306
Miodunka Władysław 21, 22,
119, 277
Mirandola Franciszek 269
Misz Henryk 40, 272
Mocarska-Tycowa Zofia 275
Morsztyn Jan Andrzej 226, 235,
270, 289
Moszyński Kazimierz 168, 277
Mrowcewicz Krzysztof 283

N

Nawarecki Aleksander 47, 50,
277, 308
Niedźwiedzki Władysław 54, 284
Nitsch Kazimierz 44–45, 47, 277
Norwid Cyprian Kamil 38–39,
139

O

Obreńska-Jabłońska Antonina 46,
273
Oksaar Els 119

Olszewska Maria Jolanta 52, 277,
258, 311
Orfeusz (poeta, pieśniarz) 195
Orgelbrand Maurycy 284
Osgood Charles E. 25, 277

P

Pajdzińska Anna 16, 21, 23, 25,
188, 274, 277–278, 281, 309
Pawlas Karolina 234, 277
Pawlikowska-Jasnorzewska Maria
35, 187, 199, 234, 270, 278,
289
Paziak Paweł 50, 277
Pełowski Franciszek 283
Pęczalska Anna 171, 172, 277
Piekarczyk Dorota 22, 192, 277
Pigoń Stanisław 47, 269, 277, 278
Piotrowicz Anna 53, 278
Pisarek Walery 119, 120, 278
Piwińska Marta 49, 251, 278
Pliniusz (Starszy) 168
Polo Marco 212
Poprzęcka Maria 272
Potoniec Patrycja 283
Przybylski Ryszard 15, 150, 193,
246, 278, 282
Przychodniak Zbigniew 270
Puzynina Jadwiga 25, 44, 278, 280

R

Rej Mikołaj 223
Rieger Janusz 281
Roszczynialska Magdalena 29, 31,
34, 275, 307

Rousseau Jean-Jacques 37, 278
Rudnicka-Fira Elżbieta 44, 278
Rychter Joanna 34–35, 110, 124,
128, 130, 140, 180, 187–
188, 197, 199, 210, 226,
234–235, 278, 306
Rymut Kazimierz 271
Rytel Katarzyna 273
Rzepka Wojciech 271

S

Saussure Ferdynand de 118
Sawrymowicz Eugeniusz 278
Schaff Adam 120
Schiller Friedrich (Johann Chri-
stoph Friedrich von Schiller)
50
Schipper Henryk 47, 278
Seniów Adrianna 278
Seweryn Dariusz 156, 163, 265,
277, 278
Sędziak Henryka 52, 279
Sękowska Elżbieta 52, 279
Siemieński Tomasz 11, 279
Siudut Andrzej 44, 279
Siwicka Dorota 273
Skorupka Stanisław 262, 275,
283
Skubalanka Teresa 37–44, 47–48,
50, 264, 266, 272, 279, 308
Skwarczyńska Stefania 34, 47,
279, 306
Sławski Franciszek 50, 152, 248,
279, 283
Słowacki Juliusz 11–13, 16–17,
19, 22, 35–37, 39–40, 42–45,
47–51, 53–54, 64–65, 67, 72,

74–76, 78–83, 85–86, 88, 90–91, 93–94, 96, 103, 105, 108, 114–115, 118, 120–135, 137, 139–150, 163, 166–167, 173, 185–187, 190–191, 197, 202, 213–218, 221, 231–232, 234, 236–239, 241–242, 245–246, 250–268, 270–272, 274–280, 282, 304, 305–311

Sobczak Nikodem 20, 282, 284

Sobczak Tomasz 20, 284

Sobolewska Katarzyna 52, 279

Sokólska Urszula 46, 70, 128, 130, 216, 231, 243, 271, 279–280, 308

Staff Leopold 182, 270

Stankowska Halina 234, 280

Stefanowska Zofia 269

Strabon 168

Suci George J. 25, 277

Sudolski Zbigniew 280

Szekspir (Shakespeare) William 43, 50

Szmydtowa Zofia 163, 280

Szostak-Król Katarzyna 53, 280

Szpoński Stanisław 280

Szymczak Mieczysław 283

Ś

Śliwiński Władysław 270

Świerzowska Agata 280

Świrko Stanisław 47, 280

T

Tannenbaum Persy H. 25, 277

Teleżyńska Ewa 139, 280

Tokarski Jan 284

Tokarski Ryszard 18, 20–23, 25, 34, 119, 124, 128, 161, 171, 180–182, 186–188, 192, 196–199, 209–210, 225, 227, 232, 263, 271, 273, 277–278, 280–281, 306, 308–309

Tomkowski Jan 49, 281

Towiański Andrzej 251

Tresidder Jack 20, 283

Tretiak Józef 281

Trier Jost 119, 120

Troszyński Marek 272, 279

Trypućko Józef 38, 45, 281

Turska Halina 37, 39–40, 42, 45–46, 192, 281

U

Urbańczyk Stanisław 54, 283

W

Waga Antoni 177, 281

Walczak Bogdan 109, 281

Wasilewski Edmund 270, 289

Wasylewski Stanisław 274

Wądołny-Tatar Katarzyna 29, 31, 34, 275, 307

Weinreich Uriel 25, 281

Weintraub Wiktor 45, 281

Węgorowska Katarzyna 33, 35–36, 170–172, 195, 281–282, 306

Wierzbicka Anna 21, 228, 282, 309

Wilczewska Krystyna 283
Witkowska Alina 15, 37, 193,
246, 282
Witwicki Stefan 38
Wojtak Maria 51, 282
Wojtczuk Krystyna 280
Woronczakowa Lucyna 283
Wróblewski Piotr 21, 231, 282
Wyczółkowska-Nowik Irena 280

Z

Zagórowski Zygmunt 269
Zaręba Alfred 34, 282, 306
Zarębina Maria 44, 47, 282
Zaron Zofia 274, 276
Zawadzka Danuta 279
Zgorzelski Czesław 40, 43, 50,
269, 282

Ż

Żeromski Stefan 52, 271, 273–
274, 277–280, 310
Żmigrodzka Maria 193, 272–273
Żmigrodzki Piotr 284
Życzyński Henryk 269

SUMMARY

Etymology and connotations of names of gemstones in the works of Adam Mickiewicz and Juliusz Słowacki. Lexical-stylistic study

In this book, I focused on selected aspects of the language and vocabulary of Adam Mickiewicz and Juliusz Słowacki. I made it a goal to show how, in Romanticism, this piece of the world was modeled which in the Polish language is determined by the terms of *precious stones* or *decorative stones*¹. I to want reproduce the image of semantic gems disclosure contained in this portion of the Romantics interpretation of reality. Undertaken analysis show to which the extent the poetic image of reality creation of using the vocabulary of decorative minerals are standardized, in which individualized. I distinguish stylistic treatments, built with the names of precious metals, common to both poets. My main intention is to show how the use the names of precious and semi-precious stones stands in line with the general trends era, and how much goes beyond romance and refers to other eras of Polish literature.

¹ Under the name of expensive and decorative stones we understand all the stones, rocks and minerals used in contemporary jewelry and decoration. Therefore, within the said names appear semi-precious stones, rocks and minerals used in jewelry only as cheaper counterparts; in accordance with the modern classification, including replacements truly precious stones and expensive. This is due to the fact that the allocation to precious gemstones and semi-precious is shaky. Mainly depends on the time and place and the canon of beauty adopted during the period. In each period the importance and significance of ore were variables associated with the degree of penetration and popularity. At the outset, it is worth noting that the same precious stones depending on the location, which was the source, have a different value. This problem also indicates SSKopal; see also SSiSL and Kazimierz Maślankiewicz (Maślankiewicz 1982). Hence the names: a precious stone, decorative stone, precious stone, a precious jewel in the work will be used synonymous to identify stones belonging to a group of expensive and fancy.

Therefore, I take into account the issues of how these Romantic poets used literary tradition in the functioning of the analyzed periods preceding the vocabulary of Romanticism, but also refer to the individual characteristics of the language of both artists and their legacy of poetry, with special emphasis on semantic DROGIE KAMIENIE circle. I make an attempt to show how knowledge of precious and semi-precious stones was in the nineteenth century poetic fixed or so. common sense, the current or the other (eg. scientific specialist).

This dissertation is an attempt to address these questions.

As it is rightly pointed out by Katarzyna Węgorowska, Polish linguistic sources define gemstone, semiprecious, ornate, and decorative rather laconically, without considering the differences and nuances that combine with rich gemology issues (Węgorowska 2001: 291).

Interestingly, linguistic studies show that researchers are already interested in some issues relating to the issue of the names of gemstones. However, to a large extent they are articles and studies fragmented, which only indicate some significant problems with the test lexicon. In these texts are discussed, among others, the colors of precious ores (Zareba 1954, Skwarczyńska 1932: 273–301), drew attention to certain aspects of the names of precious stones in the history of the Polish language² in conjunction with the popular perception of minerals, as well as the work of some writers (Mazurkiewicz 1989: 165–183), and an analysis of turnout few names (Lubertowicz 1910). It should be emphasized that these measures have been taken during the work on other issues, including the semantics of color in contemporary Polish (Tokarski 2004). Mentioning linguistic studies, concerning the names of precious stones, you cannot skip the works by Mirosława Białoskórska (Białoskórska 2001: 27–40, Białoskórska 2000: 303–312), Joanna Rychter (Rychter 2011: 201–224), Katarzyna Węgorowska (Węgorowska 2005: 367–370, Węgorowska 2007: 61–82), Agnieszka Mikołajczuk (Mikołajczuk 1994: 89–108). Articles of these authors inspired me to undertake research on the vocabulary of the circle the names of expensive and decorative minerals. They are particularly important when discussing naming vocabulary related to precious stones, and is largely have supported the creation of the concept of my book.

Even from this brief review it is clear that an attempt to describe the lexical and semantic layers, of the naming of gemstones has been taken, however, this issue would not go to the overall development, and the gap concerning gemology issues has not been completed. Certainly it lacks of synthesis function showing the names of precious stones in the structure and semantics of a literary work. My work meets

² About the significance of the names of gemstones in the Baroque poetry, amongst others writes Jadwiga Kotarska (Kotarska 1997: 537–550).

the needs of this type. Because I think that big possibilities of interpretation give a comparison of texts by various authors, I decided to work on two most prominent representatives of the Romantic age – Mickiewicz and Słowacki.

As an analytical material I used the names of ornamental stones, including formative formations created on the basis of the names that have been taken from the *Słownik języka Adama Mickiewicza* edited by Konrad Górski and Stefan Hrabec, literary texts by Adam Mickiewicz (*Dzieła* vol. I–IV), and the works by Juliusz Słowacki (*Pisma* vol. I–IV).

It has been said a lot about the artistic language of Mickiewicz and Słowacki. But is all this? What's more, many thesis on the vocabulary and style of the greatest artists of Polish Romanticism still inspire and encourage further exploration. There is no doubt that the creation of Mickiewicz and Słowacki offers great opportunities for interpretation. Romantics' unlimited imagination, supported by an uncommon talent and great artistry affect the complexity of romantic poetry. Do not also forget that the poetic artistry of the authors is based largely on the ability to combine personal experiences or individual interests with socio-cultural changes that took place in that era.

This phenomenon is quite obvious and results from the specific situation of Polish Romanticism. Writers, giving subjective feelings and emotional turbulence in specific connotations and stylistic entanglement, created a new literary world. Due to the specific nature of that era, resulting among others from the historical situation of the nation, the creators often were forced to leave their homeland. Thus, literary profiling of gems, precious above all, takes place at the level of language and vocabulary, but primarily on semantic and ideological plan of a literary work³. The consequence of this is to draw attention of linguists on style creating lexical function that energizes and encourages us to study specific words. Taking into account the relationship between the word and the atmosphere, emotional climate, landscape or piece landscape, reflect the whole of the literature of the poet, represent general creative trends of the author.

So with a reason linguists dealt with the works of Mickiewicz and Słowacki, analyzing the lifetime achievements of the poets or only certain words. There are many studies regarding the language and style of the writers. Not to mention all the works, so I will limit myself to only a few⁴. In this paragraph I give only the abstract work relevant to this issue, including: "O języku Adama Mickiewicza" edited by Zenon Klemensiewicz (Klemensiewicz 1959); Konrad Gorski works – *Mickiewicz: artyzm i język* (Górski 1977); Dariusz Tomasz Lebioda – *Wyobrażenia i żywioł* (Lebioda 1996); Danuta Bartol-Jarosińska, *Semantyka żywiołów w "Sonetach krymskich" i ich*

³ More on this tropic – see Roszczyńska, Wądołny-Tatar 2013.

⁴ Presentation of more detailed research is included in the dissertation.

przekładzie francuskim (Bartol-Jarosińska 1999: 175–194); Halina Krukowska, *Pan Tadeusz jako poezja czysta* (Krukowska 1993: 221–239), *Chrześcijańska duchowość Adama Mickiewicza* (Krukowska 2003: 97–104); Urszula Sokólska, *Język opisów natury w "Balladach i romansach" Adama Mickiewicza* (Sokólska 2006: 111–124), *Językowy obraz żywiołu ognia w "Balladach i romansach Adama Mickiewicza* (Sokólska 2007: 627–640), *Żywioł ognia na usługach emocjonalności w poezji romantycznej* (Sokólska 2009: 207–216); dissertations by Teresa Skubalanka entitled: *Mickiewicz, Słowacki, Norwid: Studia nad językiem i stylem* (Skubalanka 1997), *Słownictwo poezji miłosnej Juliusza Słowackiego na tle tradycji* (Skubalanka 1996); Aleksander Nawarecki works on the language of the Słowacki; Andrzej Boleski: *Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849)* (Boleski 1956), *W sferze wyobraźni poetyckiej Juliusza Słowackiego: główne motywy obrazowania* (Boleski 1960); Zygmunt Lubertowicz, *Paleta barw i klejnotów w utworach Juliusza Słowackiego* (Lubertowicz 1910) and many others.

Analysis of these works showed that the vocabulary taken from these pieces by Mickiewicz and Słowacki been analyzed and interpreted many times. The thesis is a part of a trend of linguistic research and, apart from specific tokens uses in addition wide context of the expression. Comparison of the two writers' works, in terms of the use of vocabulary related to precious stones, is still an open area that requires special attention. Undoubtedly, a more detailed description of naming of precious and ornamental stones, hiding many secrets and many interpretative possibilities is a must, especially when it comes to such a unique literary period, which is romanticism. Hence is my vote on this issue.

Proposed analysis of the names of jewels is characterized not only by conventionalized picture of the world associated with the nomenclature of precious minerals, shows characteristics considered important from the point of view of nineteenth-century language user⁵, but mainly describes the image created in the contemporary poetic texts. With regard to the names of the highest attendance I try to give a full conceptual model of the tested word, thanks to the definition of the open concept expressed by Jerzy Bartmiński and Ryszard Tokarski with subsequent expansions and modifications (see: Bartmiński, Tokarski 1993; Tokarski 2004). The essence of the open definition is to consider the significance in terms of interpretation, a broader

⁵ Dictionary definitions of precious and semi-precious stones in the age closest age in which Słowacki and Mickiewicz created are in two lexicographical works, I mean: SL (Warszawa 1807) and SWil (Wilno 1861). In the dissertation I also use materials from: SW (Warszawa 1900–1927). This work includes, as text samples, many examples from poetry of Mickiewicz and Słowacki.

view, taking into account the context of the expression. Therefore it can be concluded that the sign language and its meanings are involved in a dual relationship: they refer to the user language and extra-linguistic reality, a particularly important influence on the shape of the semantic definition has a man as a subject is its interpretation (Bartmiński, Tokarski 1993). Not without reason, modern lexical semantics, assuming a cultural nature of language, is seeking an answer to the question, what people mean when they use a word (Wierzbicka 1999: 409). Culturally determined meanings of words show how we think about the world, how we arrange, categorize and value it (Tokarski 2001: 231).

Such defined definition of a word allows you to show the overall conceptual framework of the word, in this case a name of a gemstone. It is worth mentioning that the basis of the formula of an open definition is adoption of the extended meaning of the jewel name in conjunction with the concept of connotation. The name of the stone is therefore considered in a very broad way, from corresponding characteristics, forming semantic center to the vast repertoire of optional features, the so-called semantic connotations.

Discussion on and identification of language features of gemstones revealed the place and meaning of the name within the vocabulary of the nineteenth century and its functioning in general. Carrying out such an analysis became possible by reference to the etymology of the word, the connotation of conventional, so that the image of precious stone was reconstructed in the fixed language.

It is worth mentioning that the poems, from one side can be used as verification material, because the text will help you find confirmation for the conventional characteristics, but less well established and having few credentials in the data system. On the other hand, artistic texts are helpful in revealing the characteristics of conventional facts and make it possible to show further modifications of meaning of words in the language which are less clear, more difficult or impossible to reproduce as a result of analysis of the systemic facts (Pajdzińska, Tokarski: 1996: 143–158).

The shown phenomenon makes it possible to reconstruct a stable, clear stem and reach semantic meaning of the elements that are poorly preserved and deeper hidden. It allows you to show not only the relationship between the various components of semantic names, but primarily emphasizes the relationship between culture and language, which is its important component. Thus, this work is a part of a broader trend in cognitive research.

The dissertation consists of five main chapters. In the introductory part I define the purpose of the dissertation, I set the material for analysis. Then I present the current state of research on the nomenclature of decorative and precious stones. I give also the most important information from the life of Mickiewicz and Słowacki, which

had a significant influence on the poetics of their works. Because the style, which was used by Mickiewicz and by Słowacki is important for the dissertation, therefore, in the *Wstęp* I make a short description of the language of poets, referring to the selected works of linguistics. I mention the most important monographs devoted to the works of both poets.

Chapter I is entitled – *Słownik*. The overall concept of this part of the thesis involves representation of the diversity of vocabulary in real terms (naturally) calling precious and decorative stones. I also note on tokens characterizing the properties of individual ores. The collected names are presented in alphabetical order. Entries in the dictionary include all the meanings of tokens: from real to metaphoric. The test material is rich in stylistic transformation, mainly metaphorical and more. First of all, there are connections giving rise to associations with referents outside the circle of precious and semi-precious stones, that is, those that really do not exist side by side. These tokens were also included in the dictionary. The material contained in the lexical part includes self-referents: especially nouns, but also verbs, adjectives and adverbs.

The dictionary was designed according to the concept presented and used in the work on vocabulary Stefan Żeromski titled *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego* (see: Handke 2007). These works made me develop and construct the dictionary, showing the richness of lexical works of Mickiewicz and Słowacki from the circle theme of expensive minerals. Chapter II is entitled – *Semantyczne bogactwo nazw drogich kamieni*.

In Chapter III entitled – *Konotacje i etymologia nazw drogich kamieni*, I pay attention to the etymology and connotations of specific names, in order to complete the language ornamental gems image. To write this part of the essay, in such a shape inspired me work: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, v.1, *Kosmos*, especially the section *Drogie Kamienie* (SSiSL) and *Etymologia i konotacja nazw kamieni analizowanych* in the *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* (z. 1 i 2) (Brzozowska 2009: 44–71). These works occupy an important place in my analysis because ideas include individual, of the names of precious stones that are motivated and culturally conditioned. This section is divided into two main sections.

In the first section, entitled: *Nazwy drogich kamieni wspólne dla obu poetów*, discuss naming generalizing, often performing the function hiperonimu and including the names of different types of precious stones and precious, eg.: *valuable stone* (such as in the sense of ‘jewel’, ‘brilliant’). I draw attention to the specific names of precious and semi-precious stones, their etymology, symbolism and conceptualization: *Amber – a symbol of the sun*, *Yarrow – a healing stone*, *Crystal – union of spirit and matter*, *Pearl – divine tear*. In the next section, entitled: *The names of precious stones found only in one of the poets*, I focus on precious stones names appearing in poetic texts only one creator. Visited overall analysis of the material, proved that

these names are found in the works of Mickiewicz and Słowacki much less intense than the others, sometimes even in the material appear only once. In this chapter such noun names were considered that characterizing the work of the author of *Pan Tadeusz*, ie.: *granat, koralek, perło*. The poetic works of Słowacki is characterized by new or occasionally encountered names of precious stones, type of beryl, hyacinth, turquoise, cornelian, opal, selenite, turquoise. In addition, one can distinguish the class of neologisms, characterizing the poems the author *Kordian*, for example. *rozrubinić* or verb formations rarely found in contemporary Polish language, as *brylantować, kryształić*. Characteristic for the Słowacki language are diminutive names: *kryształik, perełeczka* and expressions such as: *perły koralukuckie, kamień krwawnikowy, kamienie szmagdowe*. Despite often single-use individual designates, vocabulary relating to the precious ores is presented in a diverse, especially when it comes to poetry by Słowacki.

A very important observation seems to be that in the texts of both poets there are no restrictions in terms of connectivity the names of gemstones with other words. The terms of the semantic field, associated with decorative stones refer both to abstracts, for example: *to brilliant a thought; souls bright as diamonds; in the air as in a diamond*, as well as designates a specific dimension, eg: *lips like corals; ring of yarrow; from crystal window*.

Although both the authors represent the same literary period, this type of imaging and the way of conceptualizing reality is presented in a completely different manner. It is therefore particularly to be emphasized that the system of values professed by that poet, philosopher, belief, mental or physical conditions have a significant impact on the development of individualized poetic conventions.

With accumulated vocabulary for semantic DROGIE KAMIENIE emerges not only a specific, linguistic picture of the world presented in the artistic texts these romantic poets, but also – to put it more broadly – a comprehensive model of a specific portion of the world built by writers. This allows you to read romantic works by analysis of its vocabulary topic. This, in turn, allows you to draw general conclusions: Mickiewicz poetry and the Słowacki reveal not only the aesthetic tastes of artists, but also show their perception of the world, the feelings, creation and interpretation⁶. I am aware that I the problems discussed by me do not provide clear answers to many questions, if only because of the fragmentation of research undertaken by me. However, they allow to estimate the characteristics of the language of selected works by Mickiewicz and Słowacki including the vocabulary of precious and semi-precious stones; show the names of the fundamental importance of the precious stones for building diverse poetic works in the same literature period.

⁶ The same observations can be found in work Olszewska 2007: 8.

